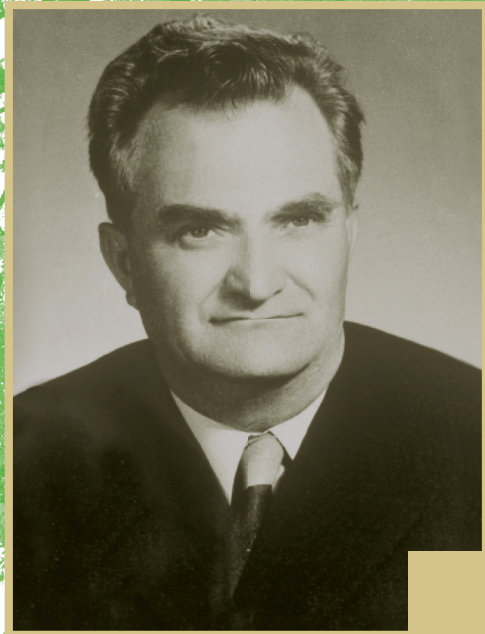

Dr. Vanek Šiftar

SLOVENSKI ROMOLOG

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

U S T A N O V A D R . Š I F T A R J E V A
FUNDACIJA

SVET ROMSKE SKUPNOSTI
REPUBLIKE SLOVENIJE

DR. VANEK ŠIFTAR – SLOVENSKI ROMOLOG
dopolnjena izdaja

Urednica: Vera Klopčič

Uredniški odbor:

Sonja Novak Lukanović, Marjan Šiftar, Jožek Horvat-Muc, Vera Klopčič

Izdajatelj:

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

Predstavnica: Sonja Novak Lukanović

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Tišina

Predstavnik: Marjan Šiftar

Svet romske skupnosti Republike Slovenije, Murska Sobota

Predstavnik: Jožek Horvat-Muc

Izid zbornika so sofinancirali:

Inštitut za narodnostna vprašanja

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija

Oblikovanje, prelom in naslovnica: Mateja Vrbinc

Tisk: Demat, d.o.o

Naklada: 300 izvodov

DOI: https://doi.org/10.69070/2025_2

Pri izdaji iz leta 2011 so sodelovali:

Urednik: Mladen Tancer

Uredniški odbor: Geza Bačič, Stanko Baluh, Jožek Horvat-Muc, Vera Klopčič,

Sonja Novak Lukanović, Marjan Šiftar, Nada Vilhar

Tehnična urednica: Nada Vilhar

Oblikovanje, prelom in naslovnica: Grafično oblikovanje Jana Kuharič, s.p.

Izid zbornika so sofinancirali:

Inštitut za narodnostna vprašanja

Svet romske skupnosti Republike Slovenije

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Šiftar V.(082)

316.347(497.4=214.58)(082)

308(497.411)(082)

ŠIFTAR, Vanek

Dr. Vanek Šiftar : slovenski romolog / [urednica Vera Klopčič]. - Dopolnjena izd. -
Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja ; Tišina : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija ;
Murska Sobota : Svet romske skupnosti Republike Slovenije, 2025

ISBN 978-961-6159-87-6 (Inštitut za narodnostna vprašanja)

COBISS.SI-ID 225865475

DR. VANEK ŠIFTAR
SLOVENSKI ROMOLOG

Ljubljana, 2025

VSEBINA

Vera Klopčič: Predgovor urednice	VII
Knjigi na pot – zakaj nova, dopolnjena izdaja?	XI
Jožek Horvat Muc: Dr. Vanek Šiftar, romolog in prijatelj Romov	XVII
Mitja Žagar: Spomini na sodelovanje in prijateljevanje z dr. Vanekom Šiftarjem ter najin prispevek k ustavnemu urejanju pravic in položaja romske skupnosti in njenih pripadnikov v Republiki Sloveniji	XIX
Misli Milana Kučana, prvega predsednika Republike Slovenije, o dr. Vaneku Šiftaju	XXXIII
Misli dr. Danila Türka, nekdanjega predsednika Republike Slovenije, o dr. Vaneku Šiftaju	XXXV

*OB DEVETDESETLETNICI ROJSTVA IN DESETLETNICI SMRTI
(1919–1999–2009)*

Vera Klopčič: Predgovor	6
Anton Vratuša: Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog	8
Dragoljub Acković: Vanek Šiftar – velikan romologije	11
Jožek Horvat Muc: Dr. Vanek Šiftar velik raziskovalec in romolog	14
Mladen Tancer: Uvod	17
Mladen Tancer: Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog	20
Mladen Tancer: Bibliografija dr. Vaneka Šiftarja z romsko tematiko	24

OBJAVLJENA BESEDILA DR. VANEKA ŠIFTARJA Z ROMSKO TEMATIKO

<i>Sprehod z Romom</i> (pesem)	28
Cigani (naslovnica in kazalo Šiftarjeve knjige)	29
Žena v ciganski družini	32
Cigani ali minulosť v sedanjosti	37
‘Jugoslavija: Ciganom vse prepovedano’	46
Romi u Sloveniji	51
O Romih – Romi o sebi	52

Romi v Sloveniji	56
A romák letelepüléséről Muravidéken	85
Problem narodnosti Roma	97
Romi u Sloveniji 1941–1945	112
Že dolgo so med nami – a smo še daleč vsaksebi	125
Jezik i kultura Roma u Sloveniji	135
Knjigi na pot	144
Romi včeraj ... pojutrišnjem?	151
Romi – narodnostna ali etnična skupnost?	171
Pogled nazaj – korak naprej	177
Knjigi na pot	190
Jezik (narečja) Romov v Sloveniji	195
Že dolgo so med nami – a smo še daleč narazen	200
Cigan – Rom?!	212
Iz recenzije	218
Bibliografija zapisov o dr. Vaneku Šiftarju romologu	219

ZAPISI O DR. VANEKU ŠIFTARJU SLOVENSKEM ROMOLOGU

Biografska zapisa o dr. Vaneku Šiftarju	222
Jože Goričar: Predgovor	223
Mladen Tancer: Ob osemdesetletnici romologa dr. Vaneka Šiftarja	225
Mladen Tancer: V spomin dr. Vaneku Šiftarju (1919–1999)	227
Tatjana Žnidaršič in Mitja Žagar: Vanek Šiftar (1919–1999)	230
Geza Bačič in Mladen Tancer: Izjemen prispevek dr. Vaneka Šiftarja k preučevanju Romov	232
Geza Bačič: Izjemen prispevek dr. Vaneka Šiftarja k preučevanju Romov	242
Slavica Tovšak: Gradivo o Romih	247
Mladen Tancer: Dr. Vanek Šiftar – poznavalec, raziskovalec in glasnik Romov	256
Geza Bačič: Dr. Vanek Šiftar velik raziskovalec in prijatelj Romov	259
Pismo Vaneku Šiftarju	263

Dr. Vera Klopčič

PREDGOVOR UREDNICE

Ko smo se pred nekaj meseci začeli pogovarjati o ponovni izdaji zbornika *Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog*, so se mi v spominu zvrstile slike našega uspešnega sodelovanja, ko smo sodelavci Ustanove **dr. Šiftarjeva fundacija, Sveta romske skupnosti in Inštituta za narodnostna vprašanja** pripravljali prvo izdajo zbornika z uvodnimi prispevki strokovnjakov, vidnih romskih voditeljev in Vanekovih sodelavcev iz Slovenije in sveta. Tedaj smo na predlog urednika **mag. Mladena Tancerja** že v naslovu zbornika izpostavili prispevek **dr. Vaneka Šiftarja** k razvoju in uveljavljanju romologije v Sloveniji kot posebne interdisciplinarne vede. Tancer je kot njegov dolgoletni prijatelj in sodelavec poznal vso širino Vanekovega ustvarjanja in izredno je spoštoval njegov prispevek k razvoju romologije ter izboljšanju položaja Romov, zato je že v naslovu zapisano »Vanek-Šiftar – slovenski romolog«. Dr. Dragoljub Acković je Vaneka v uvodnem prispevku poimenoval »velikan romologije« in s tem izrazil spoštovanje do njegovega prispevka k znanstveni romologiji. Kot urednik je Tancer spodbudil originalno zasnovo zbornika, urejeno kot kompilacija tehtnih Vanekovih objav v dnevnem in strokovnem tisku, v različnih jezikih, namenjenih strokovnemu, znanstvenemu ali najširšemu občinstvu. Osnovni namen je bil, da se ohranijo dela dr. Vaneka Šiftarja za bodoče rodove raziskovalcev in strokovnih delavcev, saj je obstajala upravičena bojazen, da bi Vanekova sporočila v njegovih besedilih brez objave v zborniku lahko utonila v pozabo.

Danes (2025), skoraj petnajst let po prvi izdaji zbornika, lahko ugotovimo, kako so še vedno aktualne Vanekove misli o kulturi, jeziku, zgodovini in dejanskem položaju Romov. Glede na to ne preseneča dejstvo, da je prva izdaja zbornika naltela na veliko zanimanje in da je zaloga izvodov monografije že skoraj pošla. Zato smo se odločili za ponovno izdajo z nekaterimi dopolnitvami in posodobitvami, tako da »**nova**« **različica** obsega tri vsebinske sklope. Dodali smo prvi, uvodni del, ki zajema predgovor urednice, zapis dveh nekdanjih predsednikov Republike Slovenije – Milana Kučana in Danila Türka, skupno spremno besedo izdajateljev zbornika *Knjigi (monografiji) na pot – zakaj nova, dopolnjena izdaja?*, zapis romologa iz vrst romske skupnosti mag. Jožeka Horvata Muca *Vanek Šiftar – romolog in prijatelj Romov*, ter prispevek dr. Mitje Žagarja *Spomini na sodelovanje in prijatel-*

jevanje z dr. Vanekom Šiftarjem ter najin prispevek k ustavnemu urejanju pravic in položaja romske skupnosti in njenih pripadnikov v Republiki Sloveniji. Posebno vrednost in obogatitev uvodnih vsebin prinaša zapis dveh nekdanjih predsednikov Republike Slovenije, ki sta Vaneka osebno poznala in visoko cenita njegovo delo. Drugi del zajema objavo izvirnih besedil prve izdaje zbornika, v enaki obliki in v jezikih, kot so bili objavljeni pred petnajstimi leti. Dodamo lahko le nekaj enot k bibliografiji zapisov o dr. Vaneku Šiftarju – romologu, ki je objavljena na str. 219 prve izdaje zbornika. Izbrani prispevki potrjujejo kontinuirano zanimanje za delo Vaneka Šiftarja. To so naslednje bibliografske enote:

1. Jože Vugrinec: *Inštitut za Rome* : (ideja dr. Vaneka Šiftarja o romskem inštitutu v Prekmurju). Bosa pojdiva, dekle, obsorej. Petanji: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Maribor: Pravna fakulteta; Ljubljana: GV založba, 2010, 69–74

2. Jožek Horvat Muc: Srečanje z dr. Vanekom Šiftarjem; *Vanekovo stoletje – ob stoletnici rojstva dr. Vaneka Šiftarja*

3. Jurij Toplak: *Romi v ustavnem pravu od Šiftarja do danes*; Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Inštitut za narodnostna vprašanja, 2019

Ko izrišemo nekatere glavne značilnosti in trende pri sodobnem urejanju položaja romske skupnosti v Evropi in Sloveniji, že na prvi pogled izstopajo vsebinski sklopi, ki jih je pionirsko preučeval in zaznal Vanek Šiftar v več kot dvajsetih prispevkih, ki so bili objavljeni v prvi izdaji zbornika. Časovna distanca nam omogoča, da lahko poiščemo odgovore na nekatera vprašanja o tem, katera Vanekova pričakovanja so se uresničila in kateri predlogi in spodbude so obrodili sadove.

Prvi sklop, v katerem so doseženi vidni rezultati, se nanaša na naraščanje zanimanja za spoznavanje romske kulture, jezika in zgodovine Romov. Vanek Šiftar je s svojim sodelovanjem na številnih mednarodnih srečanjih ter z objavami v tisku in poljudnih revijah spodbujal večjo prisotnost romske tematike v širši družbi. O tem nazorno priča naslov enega izmed teh prispevkov ***Že dolgo so med nami – a smo še daleč vsaksebi***. Opozarjal je na pomanjkljivo poznavanje kulture in jezika Romov tudi znotraj romske skupnosti. Ugotovimo lahko, da danes v strokovni in akademski sferi, pa tudi v družbi nasploh, narašča zanimanje za spoznavanje, poučevanje in raziskovanje posebnosti romskega jezika, zgodovine in kulture, kar je velika zasluga slovenskega romologa Vaneka Šiftarja. V zadnjih desetletjih so

Romi v Sloveniji nedvomno dosegli večjo prisotnost v javni sferi, zlasti pri možnostih za izražanje kulturne identitete in jezika. Dosegli so izreden razvoj lastnih medijev ter prepoznavnost v **večinskih medijih**.

Drugi sklop je urejanje pravnega statusa romske skupnosti, saj se je Vanek kot ugleden pravnik in profesor poglobljeno posvečal snovanju in urejanju pravnega položaja Romov ter ustvarjanju možnosti in mehanizmov njihove politične participacije. V prispevku *Romi – narodnostna ali etnična skupnost?*, ki je bil objavljen v reviji Inštituta za narodnostna vprašanja *Razprave in gradivo*, je Vanek skupaj s sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja in drugimi pravnimi strokovnjaki pred več kot tremi desetletji razgrnil temelje pravnega varstva romske skupnosti v Sloveniji. Predlog se je realiziral v določbi 65. člena Ustave RS in v Zakonu o romski skupnosti (2007). Vendar so vse do danes ostale nedorečene poti za oblikovanje mehanizmov za skupno politično zastopanje romske skupnosti na državni ravni: v skladu z Zakonom o lokalni samoupravi je namreč zagotovljena politična participacija predstavnikov romske skupnosti na lokalni ravni, ki pa je omejena na območje tradicionalne poselitve Romov in izključuje območja, kjer neavtohtoni Romi strnjeno živijo v večjem številu.

Še vedno ostaja odprto vprašanje politične participacije Romov na nacionalni ravni, saj Romi nimajo statusa narodne manjšine in posledično nimajo možnosti, da bi izvolili poslanca v Državni zbor.

Tretji sklop se nanaša na raziskovanje, preučevanje in zbiranje gradiva o položaju Romov v Sloveniji. Vanek je temeljito preučeval gradivo o zgodovini Romov, kulturi in jeziku ter zbiral podatke o demografskih značilnostih in tokovih naseljevanja Romov v Sloveniji. V stiku s predstavniki romske skupnosti je spoznaval konkretne težave vsakdanjega življenja Romov. Prav tako je z velikim zanimanjem spremljal ukrepe za njihovo vključevanje, zlasti na področju zaposlovanja in izobraževanja Romov v Prekmurju in na Dolenjskem, ter vestno zbiral in analiziral podatke o zaposlenih Romih in učnem uspehu romskih otrok v izobraževanju. V okviru preučevanja običajev in pravil, ki veljajo znotraj romske skupnosti, je v prispevku v časopisu Delo iz leta 1970 **Ženska v ciganski družini** orisal položaj romskih žensk, kar je postalo eno ključnih razvojnih vprašanja več desetletij pozneje.

Z zgodovinske perspektive lahko potrdimo, da se položaj Romov v Sloveniji izboljšuje, vendar so številni problemi v komunikaciji med Romi in večinskimi narodi ostali nakopičeni, zlasti zaradi trdoživih predsodkov in obče nestrpnos-

ti do Romov ter nepoznavanja njihove kulture. V številnih evropskih državah so Romi tudi danes žrtve kolektivnega sovraštva – antiromizma, kar potrjujejo izbruhi protiromskega nasilja in diskriminacije, ki jih je v preteklih desetletjih obravnavalo Sodišče za človekove pravice v Strasbourgu in v veliki večini primerov ugotovilo hude kršitve človekovih pravic pripadnikom romske skupnosti.

V četrtem sklopu je poudarjen pomemben, tako rekoč neprecenljiv Vanekov prispevek k preučevanju romskega genocida v času nacizma, saj se je šele v končnem obdobju dvajsetega stoletja pričelo sistematično zbiranje gradiva, pričevanj in raziskovanj o romskem genocidu. V prispevku *Romi u Sloveniji 1941–1945*, ki je bil objavljen v znanstveni reviji Naše teme v Zagrebu leta 1984, je Vanek strnil dostopne podatke o romskih žrtvah v Sloveniji v času nacizma.

Poudariti je treba, da je Vanek v tem prispevku orisal tudi sodelovanje pripadnikov romske skupnosti v narodnoosvobodilnem boju in navedel romske primke med žrtvami v taboriščih v času nacizma in fašizma.

Podatke za pripravo te študije je pridobil na podlagi lastne raziskave in anketnega vprašalnika, ki ga je razposlal enotam Zveze borcev v celi Sloveniji.

Od tedaj je prišlo do velikanskega premika v obravnavi in razumevanju grozot, ki so jih doživljali Romi kot žrtve romskega genocida, ki ga avtorji v strokovnih in znanstvenih publikacijah pogosto označijo kot »pozabljeni« genocid. Tudi v Sloveniji se je pričel proces postopnega vključevanja romskega genocida v dogodke v spomin na holokavst. V okviru organizacije Mednarodnega zavezništva za spomin na holokavst (IHRA), katerega članica je tudi Slovenija, deluje odbor za romski genocid. Ena od primarnih ugotovitev tega odbora je, da so dejstva o romskem genocidu premalo prisotna v kolektivnem spominu večinskih narodov, zato so se pričele dejavnosti za ozaveščanje o kompleksnosti zgodovinskega dogajanja v drugi svetovni vojni in o romskem genocidu. Na podlagi več letnega projektne dela je IHRA v letu 2024 sprejela *Smernice za poučevanje o romskem genocidu*, ki zavezujejo vse države k uvajanju vsebin o zgodovinskih krivicah, preganjanju Romov in žrtvah romskega genocida v izobraževalne programe.

S tem se uresničujejo tudi zamisli in aktivnosti, ki jih je spodbujal in usmerjal dr. Vanek Šiftar.

KNJIGI NA POT – ZAKAJ NOVA, DOPOLNJENA IZDAJA?

»Politično vzdušje je trenutno na najnižji ravni v zgodovini samostojne Slovenije ... sovraštvo do Romov narašča, v nekaterih romskih naseljih so varnostne razmere zelo slabe.« (Jožek Horvat Muc, Dnevnik, 22. avgust 2024) Ocenio predsednika Zveze Romov Slovenije je bilo in je treba jemati skrajno resno. Nujno jo je bilo in jo je treba obravnavati in razumevati v širšem družbenem in političnem kontekstu kot odraz zaostritev odnosov med pripadniki romske in neromske skupnosti v določenih delih Slovenije ter med romsko manjšino in neromsko večino, nereševanja ali slabega reševanja elementarnih vprašanj za dostojno življenje Romov, nerazumevanja načela pozitivne diskriminacije v odnosih med manjšino in večino in neustreznega reševanja problematike, ki se jo vse pre pogosto označuje za t.i. »romsko problematiko«, predvsem pa v razmerah, ki jih močno preplavlja desni populizem in že fašistični diskurzo sovražnikov, motnjah, ogroženosti itd.: »Včeraj Judi, begunci, migranti, danes (in vedno) Romi ...«

Ob sedanjih razmerah, ki bi lahko eskalirale v zelo problematično konfliktno stanje, je še kako utemeljeno poudariti: Romi so občani, enakopravni državljani RS z enakimi pravicami in dolžnostmi kot drugi; v skladu s temeljnimi ustavno-pravnimi postulati naše države je romska skupnost tudi zaščiten z ustavo; z njo in zakonodajo ter njenim izvajanjem pa uresničujemo načelo pozitivne diskriminacije, na kar se, poleg načela »nič o Romih brez Romov«, prepogosto pozablja!

V takih razmerah smo skupaj ocenili, da lahko upravičeno ponovno spomnimo tudi na delo očeta slovenske romologije dr. Vaneka Šiftarja, na njegovo kapitalno delo *Cigani*¹ in na monografijo mag. Mladena Tancerja iz leta 2011 z naslovom *Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog*. Pa ne le zaradi ohranjanja spomina na njegov prispevek k razvoju romologije v Sloveniji² in širše, ampak zato, ker so njegova razmišljanja, predlogi, ocene, sporočila in opozorila še danes – nič manj,

-
- 1 »Dobro se spominjam časa, ko je izšla, danes lahko rečemo, znamenita knjiga profesorja Vaneka Šiftarja o romski skupnosti v teh krajih. Izid tiste knjige je bila neke vrste revolucija. Bila je nekaj novega, bila je celovita, problemska študija in spremljale so jo številne razprave,« je dejal takratni predsednik republike dr. Danilo Türk v govoru na prireditvi 8. Dnevi spominov in tovarštva (Vrt spominov in tovarštva, 8. maj 2009).
 - 2 »... je odločilno prispeval k razvoju romologije kot posebne interdisciplinarne vede,« je poudarila dr. Vera Klopčič v predgovoru prve izdaje monografije M. Tancerja, ki jo je tudi uredila.

kot v času njihovega nastajanja in objave v monografiji M. Tancerja³ – aktualna in predstavljajo oporo vsem, ki se kakorkoli ukvarjajo z vprašanji položaja in življenja Romov v Sloveniji.

Z izdajo druge, dopolnjene izdaje monografije M. Tancerja tudi nadaljujemo že dolgoletno in večstransko koristno in pomembno sodelovanje med vsem tremi izdajatelji. Nenazadnje je bil ob svečani predstavitvi monografije M. Tancerja v Vrtu spominov in tovarštva 9. septembra 2011 podpisan tudi Sporazum o sodelovanju med Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija in Inštitutom za narodnostna vprašanja.

Kaj nas je še posebej vodilo pri odločitvi, da skupaj pripravimo in izdamo drugo, dopolnjeno izdajo monografije M. Tancerja, v kateri je zbral vse najpomembnejše spise dr. Šiftarja o »romskem vprašanju«, in k spremnim tehtnim prispevkom iz prve izdaje dodamo še nove?

1. Zveza Romov Slovenije že vrsto let organizira spominske svečanosti ob Mednarodnem dnevu spomina na romske žrtve genocida v začetku avgusta. Tega dogodka se moramo spominjati in ohranjati zgodovinski spomin nanj, predvsem zaradi spoštovanja do vseh preminulih in zato, da se kaj takega Romom in drugim ljudem in narodom nikoli več ne bi zgodilo. »Nikoli več«, kot je bilo rečeno ob koncu vojne, pa je žal le zbledel spomin, glas vpijočega v puščavi, a vendarle še vedno aktualna zaveza. Na desetine vojn, številna žarišča uporabe sile in nasilja, teptanje človekovega dostojanstva in človekovih pravic, tisoči in tisoči mrtvih za- znamujejo povojna desetletja in tudi aktualno situacijo.

Ob spominu na romske žrtve nacističnega genocida moramo tudi danes in tukaj dvigniti glas zavračanja in obsodbe aktualnih genocidov in njihovih izvajalcev, od Iraka, Ruande, Srebrenice do Izraela, Gaze in Zahodnega brega, kjer bi naj bilo v imenu samoobrambe Izraela končno rešeno palestinsko vprašanje – do zadnjega Palestinca oz. njihove »preselitve« nekam drugam. Ni in ne more biti retorično na videz cinično vprašanje, koliko Palestincev, otrok in drugih mora umreti, da bo končno ustavljen ta, celo že mednarodno pravno prepoznan genocid?! Pa tudi ne vprašanje, ali bodo nove desetine milijard, okrepljena militarizacija EU, nova hladna vojna, krepitev vojne industrije in večanje dobičkov njenih upravljalcev res zaustavili vojno v Ukrajini ter trpljenje in umiranje ukrajinskih in ruskih ljudi?

3 »... kar 13 škatel gradiva iz arhiva Vaneka Šiftarja v PAM se nanaša na romsko problematiko – Šiftar si je dopisoval s študenti, ki so pripravljali seminarske in diplomske naloge s tega področja; pisali so mu tudi številni Romi o svojih težavah,« je zapisala dr. Janja Hojnik, »Vanek Šiftar, intelektualni steber Prekmurja 20. stoletja«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, zvezek 2 (2024): str. 49–88. <https://doi.org/10.62409/czn.273>

Tudi v imenu romskih žrtev genocida se ne bi smeli nikakor sprijazniti z ge-
ostrateškimi preigravanji, oportunističnim vedenjem in toleriranjem današnjih
genocidnih ravnanj. Kljub odločnemu zoperstavljanju nasilju, ubijanju, vsem mo-
gočim oblikam in načinom sprenevedanj, dvojnimi merilom, rasizmu in novodob-
nim oblikam fašizma nismo uspešni, še več, priče smo opravičevanju. Znani rek
»iz zgodovine se učimo« postaja prazna, obrabljena fraza.

Moramo se spominjati genocida nad Romi, dogodkov v preteklosti, obenem
pa moramo biti še kako prisotni v sedanjosti, s pogledom, uprtim v prihodnost.
Samo takrat imata naš obstoj in delovanje smisel. Samo takrat bomo izpolnili
dolg, ki ga imamo do borbe in zmage nad nacifašizmom in do njegovih žrtev.

2. Spomin na romske žrtve genocida je vedno znova aktualna priložnost za
kolektivni premislek, za krepitev potrebne kolektivne zavesti in odgovornosti in
premišljena dejanja za urejanje medsebojnih odnosov in skupnega življenja.

In kje smo danes? Resda ne moremo govoriti o genocidu, vendar pa se mora-
mo vprašati: smo se sploh premaknili naprej, smo lahko zadovoljni s temi premi-
ki, se zadovoljivo spopadamo z vsemi problemi v naših odnosih in z reševanjem
osnovnih težav in ovir za človeka vredno življenje? Je končno začela prevladovati
vzajemna empatija, naredimo dovolj za premagovanje predsodkov do Romov, se
naša deklarativna politika izvaja dovolj uspešno in učinkovito? Se dovolj odločno,
sistematično zoperstavljamo »antiromizmu«, ki je, pa naj se komu zdi še tako pre-
tirano, ena od pojavnih oblik neofašizma in se mu moramo aktivno zoperstaviti
ne le sama romska skupnost in njena organizacija v domačem in mednarodnem
okolju, ampak tudi vsi ostali, na vseh ravneh in v vseh okoljih. Se dejansko in
sistematično skupaj zavzemamo za krepitev medsebojnega zaupanja, skupne od-
govornosti in spoštovanja? Ali zavračamo paternalizem, populistično in politi-
kantsko izrabljanje posameznih problemov za ustvarjanje kolektivnega občutka
ogroženosti, za odpravljanje predsodkov in manipuliranje s podatki, za odpravlja-
nje socialnih in drugih problemov, za ozaveščanje pomena izobraževanja, načela
»nič o Romih brez Romov«? Smo že dejansko in v vseh okoljih ponotranjali še
kako aktualno spoznanje, da »se ne bomo premaknili dosti naprej, če se ne usta-
vimo pri osnovnem izhodišču: kolikšna je obojestranska pripravljenost, možnost
in sposobnost, da se ob spoštovanju še mnogih različnosti med narodom in na-
rodnostjo, ki se počasi oblikuje, ustvari popolnoma enakopravno sožitje.« To je
opozorilo, ki ga je zapisal Vanek Šiftar že leta 1970.

3. Nesprejemljivo je posploševati ocene o stanju, situaciji, problemih; v minullem letu se je (ponovno) ustvarjal posplošen vtis o »zaostreni romski problematiki« v Sloveniji.

Nesprejemljivo je govoriti o »romski problematiki« – če že, je to kompleksna, celovita »slovenska problematika«! Pa ne gre samo za vprašljivo, nesprejemljivo retoriko, ampak tudi za še vedno prisotne in prepoznavne različne pojavne oblike anticiganizma, antiromizma in za percepcijo večinskega prebivalstva. Anticiganizem oziroma – kot se pravilneje zavzemajo v Zvezi Romov Slovenije in tudi drugi – »proti romizem«, je le ena od pojavnih oblik neofašizma in se mu moramo aktivno zoperstavljati, ne le sama romska skupnost in njene organizacije v domačem in mednarodnem okolju in vsi mi drugi na vseh ravneh in vseh okoljih. Še kako in še vedno je prisotno posploševanje in stopnjevanje, že desetletja je prisotna slabšalna stereotipizacija Romov kot »varnostnega problema in nadloge«, kar vodi le v stigmatizacijo, dodatno diskriminacijo in celo rasizem, posledično pa v nadaljnjo zapiranje Romov v njihove gete.

Strahovi in zamere so obojestranski – posledice različnih okoliščin in deležnikov v preteklosti in sedanjosti. Potreben je, ponovno poudarjamo, celovit, dolgoročen, srednjeročen in pragmatičen, medsebojno povezan pristop na državni in lokalni ravni.

4. Integracijo Romov v socialno okolje, v katerem živijo, pogosto otežujejo tradicionalni pomisleki, predsodki, nezaupanje in odpori, tudi nestrpnost večine, včasih tudi nestrpnost romske manjšine. Pod vplivom teh predsodkov in nestrpnosti, ko se stvari politično segrejejo do vrelišča, ni mogoče sprejemati dobrih odločitev. To je pokazala slovenska praksa (npr. v preteklosti v primeru Strojanovih, odločitve o šolanju romskih otrok v Novem mestu in drugih primerih, pa vse do današnjih dni).

Temeljni problemi Romov so tisti, ki se ne rešujejo na državni ravni. Na državni ravni se določajo njihov pravni položaj, zaščita in posebne pravice. Reševanje življenjskih vprašanj in problemov Romov pa se odvija na lokalni ravni. To so vprašanja urbanizma, okolja, otroškega varstva, izobraževanja. Ti problemi nimajo politične barve. Ali bo cesta asfaltirana ali ne, to vprašanje ni ne črno ne rdeče; ali bo kanalizacija, ali bo voda, ali bo otroški vrtec, to zadeva vse občane, ne glede na to, ali so Romi ali ne. Kjer so problemi Romov povezani tudi s temi vprašanji, obstajajo na tej ravni romski svetniki.

5. Primer pozitivne prakse – Prekmurje: V Prekmurju smo priča dolgi in dobri izkušnji in tradiciji integriranja Romov v etnično večinsko slovensko socialno okolje⁴, vključevanja Romov v otroško varstvo, v izobraževanje, zaposlovanje, v urejanje urbanistične, okoljske in socialne problematike. Vendar se to ni zgodilo samo od sebe. To je rezultat dolgoletnih prizadevanj in spoznanj, na katerih so bila prizadevanja utemeljena. Če ne bi bilo ljudi, ki so razumeli to problematiko in ki so hoteli, da se konflikti odpravijo, da se romska skupnost integrira v večinsko neromsko skupnost, potem tudi Prekmurje ne bi moglo biti dober primer. To ne pomeni, da v Prekmurju ni občasnega nerazumevanja, da ni sporov in konfliktov. Pomeni pa, da tu obstaja dobra praksa, ki kaže, da je te probleme mogoče reševati, da je mogoče najti ustrezne oblike sožitja, da je možno vzpostaviti dialog in skozi dialog probleme tudi reševati. Da je mogoče živeti ne samo drug ob drugem, ampak tudi odgovorno drug z drugim, ob spoštovanju bistvenega pogoja: udejanjanje sožitja različnosti, spoštljivega in ustvarjalnega sobivanja in sodelovanja vseh ljudi, pri katerem je vsakomur dana pravica, da je in ostane, kar mu je bilo dano in kar želi biti. In da to omogoča tudi drugim.

6. Nekateri smo vstopali v svet Romov še v času, ko tudi v naših krajih ni bilo tako tuje pojmovanje drugorazrednosti Romov, ko tudi resno študijsko ukvarjanje z »romsko problematiko« v določenih krogih ni bilo deležno razumevanja in podpore. Vanek Šiftar je vztrajal (kot »ciganski doktor«, kot je lahko slišal tu in tam), ker je verjel v svet, v katerem so vsi ljudje ob rojstvu obdarjeni z dostojanstvom in enakimi pravicami in v katerem smo ljudje drugim pripravljeni storiti to, kar si želijo, in kar želimo, da bi oni storili nam.

Dr. Vanek Šiftar je leta 1970 zapisal: »Cigani živijo med nami, a še daleč premalo z nami ... Izoliranost in samoizolacija je obtožujoč odgovor na še prepogosta mnenja, da z njimi ni mogoče sožitje, ker ne poznajo higiene, ker kot delomrznejši živijo s številnimi družinami na račun družbe, ker kradejo ... In še nekajkrat bi lahko začeli stavek s ker ... in na našete »resnice« so nam odgovarjali cigani po svoje, s krepkim zato, ker hočemo, a nas ne sprejemajo na vasi, kjer so

4 »Integracijo, vključenost prekmurskih Romov v prekmursko socialno okolje je v veliki meri omogočilo tudi raziskovanje dr. Vaneka Šiftarja in njegovo praktično prizadevanje, da se presežejo vzroki njihove socialne izključenosti,« je zapisal prvi predsednik republike Milan Kučan v: Borut Holcman in Franci Ramšak (ur.): *Šiftarjev zbornik, Pravo-narod-kultura*, (Maribor: Pravna fakulteta, Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacije, 2001): str. XVII–XX.

nekoč živeli naši predniki.« Ker, kot je v nadaljevanju poudaril: »... se ne bomo premaknili dosti naprej, če se ne ustavimo pri osnovnem izhodišču: kolikšna je obojestranska pripravljenost, možnost in sposobnost, da se ob spoštovanju še mnogih različnosti med narodom in narodnostjo, ki se počasi oblikuje, ustvari popolnoma enakopravno sožitje.«

Svoj zadnji dom ima po svoji volji v Vrtu spominov in tovarštva. In v njem smo zasadili posebno spominsko drevo, gorski javor, v spomin na genocid nad Romi, pozabljeni holokavst, kot živi spomin in opomin, kot našo še dodatno zavezo za aktivno delovanje za spoštovanje in uresničevanje 1. člena deklaracije OZN o človekovih pravicah: »Vsi ljudje se rodijo svobodni ter imajo enako dostojanstvo in pravice. Dana sta jim razum in vest, in bi morali drug z drugim ravnati v duhu bratstva.« In tudi kot še dodaten spomin na Vaneka Šiftarja in njegovo povezanost z romsko skupnostjo.

Vanek Šiftar je leta 1967 napisal pesem z naslovom Sprehod z Romom (ponatisnjena tudi v monografiji). Je otožna popotnica barda slovenskih romologov le pesniška refleksija o preteklosti ali še aktualno pesniško sporočilo tudi današnjega časa?

Jožek Horvat Muc, predsednik Zveze Romov Slovenije

Dr. Sonja Novak Lukanovič, direktorica Inštituta za narodnostna vprašanja

Marjan Šiftar, predsednik uprave Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija

Murska Sobota, Ljubljana, Petanjci, februar 2025

Mag. Jožek Horvat Muc, romolog
Predsednik Zveze Romov Slovenije

DR. VANEK ŠIFTAR, ROMOLOG IN PRIJATELJ ROMOV

Kot pripadnik romske skupnosti, predvsem pa kot nekdo, ki se ukvarja z romsko problematiko ter raziskovanjem na področju romoloških tem, bi rad v začetku izpostavil, da smo v slovenskem prostoru in širše imeli dva zelo pomembna romologa, dr. Vaneka Šiftarja in dr. Pavlo Štrukelj.

Dr. Vanek Šiftar je veliko prispeval na vseh področjih družbeno-političnega vprašanja Romov v nekdanji skupni državi Jugoslaviji, pa tudi v Sloveniji. Zelo pomembne so bile njegove debate in razprave v sklopu mednarodnega posvetovanja o jeziku in kulturi Romov, ki je bil leta 1985 v Sarajevu. Dr. Vanek Šiftar je pripravil prispevek o govornem narečju prekmurskih Romov in o tem, kateri jezikovni skupini pripada. V ta namen so osnovne šole iz Prekmurja pripravile krajšo anketo, ki je zajela 25 odstotkov učencev Romov. Prav tako so učenci Romi prevedli kratek tekst iz romščine v slovenščino. Z akademikom Radetom Uhlikom, sicer vodjem Sarajevske skupine, sta tem vprašanju posvetila veliko časa. Z sekretarjem sekretariata za občo upravo Novo mesto Antonom Šporarjem sta novembra 1985 odprla vprašanje o standardizaciji romskega jezika v Jugoslaviji. Iz Beograda so dr. Vaneku Šiftarju oktobra 1976 poslali dopis o ustanavljanju romskih društev v Sloveniji, ki bi delovali tako, kot delujejo romska društva v drugih republikah Jugoslavije. Septembra 1977 je dr. Vanek Šiftar pripravil gradivo za seminar v Budimpešti o položaju Romov v Jugoslaviji. Nekaj gradiva mu je prispeval dr. Aleš Bebler. Leta 1990 sta z Rajkom Djuričem iz Beograda odprla debato o neenakopravnosti Romov pri nas. Poudarek je bil na neenotnem statusu Romov v pokrajinah in republikah. Decembra 1988 je tako v pismu Rajku Djuriču med drugim zapisal:

»Tudi med Romi v Prekmurju je bila vse glasnejša zavest o temeljnih človekovih pravicah, kar je potrjevalo tudi osveščanje njihove državljanske zavesti – počasi je zavest in zahteva po enakopravnosti izpodirala občutek manjvrednosti in s tem pripravljenost na večvrstno asimilacijo. Horvat – Rom je na seji občinske konference SZDL Murska Sobota dejal, da bi že bil čas, da bi se slovenska družba

končno opredelila, kakšen status naj bi imeli Romi v Sloveniji. Naslednje leto je bilo že jasneje. Želja Romov v Sloveniji je, da končno dobimo obliko narodnostne zaščite.« (1986).

Povezanost ter skupne debate dr. Vaneka Šiftarja in razmišljanja z mnogimi romskimi aktivisti, kot so bili Slobodan Berberski, Rade Uhlik, Rajko Djurič, Jusuf Šaip in Dragoljub Ackovič, so prinesla veliko jasnejše odgovore na mnoga vprašanja v zvezi z Romi.

Kot dolgoletni član Sarajevske skupine, ki se je ukvarjala z romskim jezikom, je leta 1986 predlagal izvedbo konference, ki je bila organizirana v okviru SZDL Murska Sobota v hotelu Diana. Na konferenci so se med drugim dogovorili, naj se v Prekmurju pripravi zbirka romskih besed.

V dopisu Rajku Djuriču decembra 1988 je dr. Vanek Šiftar napisal: »Pojutrišnji dan? Konstituiranje lastne identitete v sožitju z večinsko družbeno skupnostjo je pojutrišnji dan Romov, ki pa pomeni preizkusni kamen naše civilizatorične družbene zavesti in v določeni meri zahteva tudi spremembo nas samih!«

Njegovi zapiski, razprave, debate, pa tudi njegova knjiga in raziskave so pripomogli k boljšemu razumevanju romske skupnosti v Sloveniji in Jugoslaviji, pristopu k reševanju težav in končni definiciji 65. člena slovenske ustave.

V slovenskem prostoru sta dr. Vanek Šiftar in dr. Pavla Štrukelj prispevala osnovo in podlago za mnoge kasnejše romologe in strokovnjake na področju romske tematike. Tukaj bi posebej izpostavil doc.dr. Vero Klopčič, častno članico Zveze Romov Slovenije, članico sveta Inštituta za romološke študije v Murski Soboti in članico Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija.

Dr. Mitja Žagar, Inštitut za narodnostna vprašanja

SPOMINI NA SODELOVANJE IN PRIJATELJEVANJE Z DR. VANEKOM ŠIFTARJEM TER NAJIN PRISPEVEK K USTAVNEMU UREJANJU PRavic IN POLOŽAJA ROMSKE SKUPNOSTI IN NJENIH PRIPADNIKOV V REPUBLIKI SLOVENIJI

Z veseljem sem sprejel vabilo urednice monografije dr. Vere Klopčič, naj napišem krajše besedilo o sodelovanju in prijateljevanju z dr. Vanekom Šiftarjem ter o najinih prizadevanjih za ustavno urejanje pravic in položaja romske skupnosti in njihovih pripadnikov v Sloveniji. Pisanje takšnega prispevka je odlična priložnost za obujanje lepih in dragih spominov ter hkrati poseben izziv. Spomini niso zanesljivi, ko gre za kronologijo, specifične okoliščine in podrobnosti. Zato ob takšnih priložnostih obžalujem, da ne pišem dnevnika, v katerem bi zabeležil pomembne dogodke in datume, mogoče pa tudi svoje občutke in komentarje. Zavidam tistim, ki – kot moja mama v zadnjih letih življenja – najdejo voljo, energijo in čas za dnevniške zapise (pa čeprav kratke in fragmentarne). Izgovarjam se, da mi vedno zmanjkuje časa za delo, druženje in da bi počel, kar imam rad in bi želel početi. Verjetno so ključni razlogi, da dnevnika ne pišem, pomanjkanje volje in discipline ter dvom, da zapisani rezultati ne bi bili vredni naporov in časa, ki bi jih v pisanje dnevnika vložil. Še večji izziv je napisati objektivno besedilo o vzornikih in prijateljih, ki so pomembno vplivali na tvoje delo, akademsko kariero in življenje. Vanek je (bil) takšen prijatelj. Zato sem se odločil, da bom napisal osebno zgodbo. Ta zgodba bo (kot groba in fragmentarna skica) predstavila najino prijateljevanje in tem(atik)e, s katerimi sva se ukvarjala. Poskusil bom pojasniti, kako je Vanek vplival na moje delo, akademsko kariero in osebno rast, zakaj in kako je njegovo delo še vedno aktualno, pa tudi kako nama je kdaj uspel kakšen podvig.

Ker ne morem preverjati dogajanja v svojem dnevniku, si pri pisanju in določanju kronologije pomagam s posameznimi dogodki, delom in objavami, ki jih znam umestiti v čas. Z Vanekom sva se spoznala sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko sem bil zaposlen na Marksističnem centru CK ZKS (MC) in sem začel pisati svoj magistririj. Na Beethovnovi v Ljubljani, kjer je bil MC, mi ga je predstavil Peter Bekeš. Že prej sem vedel zanj in sem poznal njegovo delo. Zato sem bil navdušen, da sem ga spoznal osebno. Že prvič smo se zaklepetali in obdelali

precej zanimivih tem. Ko smo se po nekaj urah poslovili, sva se z Vanekom tikala. Takoj sva se ujela in vedela, da je prvo srečanje začetek najinega vsebinskega (strokovnega in znanstvenega) sodelovanja in hkrati začetek iskrenega prijateljevanja. Dogovorila sva se, da se kmalu srečava. Dogovor sva uresničila, prav tako kot tudi obljubo, da se bova poskusila v prihodnje vsaj občasno videvati.

Čeprav je bil Vanek precej starejši, v mnogih situacijah in na mnogih področjih moj vzor in mentor, ki me je usmerjal in spodbujal, osebnost, ki sem jo spoštoval in občudoval, me je vedno obravnaval enakopravno. Poudarjal je, da morajo sodelavci, ki so partnerji pri različnih projektih, in zlasti prijatelji biti enakopravni. Kadar sodelavce zanimajo iste ali podobne tematike, je to dodatna spodbuda za sodelovanje in druženje. Enakopravno sodelovanje je najbolj kreativno, pomaga vsem, spodbuja njihov razvoj in jih gradi. Zaradi njegovega zgleda in dobrih izkušenj najinega sodelovanja sem se vedno trudil, da smo s sodelavci gradili enakopravno sodelovanje. Ko gre za (pravo) prijateljstvo, je govoril Vanek, to drugačno kot enakopravno sploh ne sme biti.

Najino sodelovanje in prijateljevanje se je oblikovalo v zanimivih časih, ko se je v Sloveniji vzpostavljala politični (strankarski) pluralizem in se je začejala (demokratska) tranzicija ter so (pogosto s figo v žepu) potekale intenzivne razprave o preoblikovanju in razvoju jugoslovanske federacije. Tudi kasneje se je marsikaj dogajalo, zato nama zanimivih in aktualnih tem za raziskovanje in najine dolge razprave ni zmanjkalo. Ko se zdaj spominjam teh časov, mi je žal predvsem, da nisva uspela najti več priložnosti in časa za najino sodelovanje in druženje.

Teme, o katerih sva se v osemdesetih letih in na začetku devetdesetih let z Vanekom pogovarjala, so opredeljevale takratno družbeno, politično in zgodovinsko dogajanje ter kasnejši razvoj. V svojih pogovorih sva poskušala kar najbolj celovito in z različnih vidikov obravnavati različne družbene pojave. Ugotavljala sva, da so vsi ti pojavi kompleksni in dinamični procesi, ki so medsebojno prepleteni in odvisni ter vplivajo drug na drugega. Žal naši koncepti in definicije teh pojavov ter teorije, ki jih na njih gradimo, kompleksnosti in dinamičnosti naše realnosti ne odražajo dobro. Naši koncepti in definicije so pogosto, celo praviloma statični. Predstavljajo nekakšen statičen časovni prerez posameznih pojavov, zamrznjenih v času in praviloma izoliranih od ostalih pojavov in procesov, s katerimi so prepleteni, ki drug na drugega vplivajo in so medsebojno (so)odvisni. Pogosto se strokovnjaki in znanstveniki teh slabosti konceptov in definicij, ki jih uporabljamo, premalo zavedamo.

Na najinih srečanjih je Vanek sprvanajveč govoril o raziskovanju za drugo, dopolnjeno izdajo svoje knjige o delavskem soodločanju in upravljanju v industrijskih podjetjih (Šiftar, 1986) ter o svojih novih spoznanjih ob tem. Čeprav so me že prej zanimali industrijska in ekonomska demokracija, delavsko soodločanje in upravljanje, solastništvo in participacija zaposlenih v različnih vrstah in oblikah podjetij in organizacij po svetu, je bilo moje znanje in poznavanje teh tematik in konceptov omejeno. Vanek mi je svetoval, katere specifične tematike so zlasti pomembne ter katere relevantne tuje in domače znanstvene in strokovne objave naj preberem. Ko je Vanekova knjiga izšla, sem že vedel toliko, da sem po njenem izidu lahko napisal recenzijo te knjige (Žagar, 1986).

V takratnem sistemu, ki s(m)o ga opredeljevali kot socialistično samoupravljanje, so bile te tematike dokaj priljubljene in zaželenе, v večini držav po svetu pa jim niso posvečali velike pozornosti. V Sloveniji se je po tranziciji in osamosvojitvi odnos do samoupravljanja, industrijske in ekonomske demokracije, delavskega soodločanja in soupravljanja spremenil, ker so te koncepte mnogi povezovali s »starim sistemom« in menili, da je vse povezano z njim treba zavreči. Pozabili so ali pa sploh niso vedeli, da so koncepti in različni modeli industrijske demokracije, delavskega soodločanja in soupravljanja večinoma nastajali in se razvijali prav na razvitem kapitalističnem zahodu in severu. Prepričana, da so te tematike pomembne globalno in dolgoročno, sva (bila) z Vanekom zagovornika uvajanja, urejanja in uresničevanja različnih načinov in oblik participacije zaposlenih, delavskega soodločanja in upravljanja v industrijskih in drugih (zasebnih, združenih, skupnostnih, javnih in državnih) podjetjih in ustanovah ter kooperativah povsod po svetu. Menila sva, da brez industrijske in ekonomske demokracije v sodobnih družbah ni mogoče razvijati in uresničiti (resnične) demokracije, pravičnosti in enakopravnosti, ki bi jih morali uveljaviti na vseh področjih in v vseh sferah našega življenja. Vanek, ki je te tematike raziskoval več desetletij,⁵ mi je obširno pripovedoval o tradicijah, zgodovinskih izkušnjah in razvoju ekonomske demokracije v Sloveniji, takratni Jugoslaviji, Evropi in v različnih predelih sveta. Razpravljala sva o zemljiških, pašnih, vodnih in gozdnih skupnostih ter skupn(ostn)i lastnini in upravljanju, združenstvu, kooperativah, delavskih podjetjih, delavskih hranilnicah in posojilnicah, njihovih mikrokreditih in namenskih kreditih ter o pomenu teh finančnih instrumentov in strokovne pomoči delavskih hranilnic in posojilnic

5 Po večletnem raziskovanju je prva izdaja Vanekove knjige izšla konec šestdesetih let (Šiftar, 1969), svoje raziskovanje pa je nadaljeval tudi po njenem izidu.

pri krepitvi obrtništva, (malega) podjetništva, ustanavljanja podjetij v lasti zaposlenih delavcev in preoblikovanju privatnih podjetij v podjetja v lasti zaposlenih v kapitalističnih okoljih. V tem kontekstu sva problematizirala koncepte in pravne ureditve lastnine, ki ne odražajo kompleksnosti in dinamičnosti realnih situacij in odnosov, predvsem pa ne zagotavljajo pravičnosti in enakopravnosti vseh. Kri tična sva bila do samega koncepta lastnine, do njegove absolutnosti in njegovega pravnega urejanja, pa tudi do različnih oblik lastnine, kakršne so zasebna, družbena, državna in skupna lastnina, ki iz tega koncepta izhajajo. Ugotavljala sva, da v večini okolij pravo varuje in promovira predvsem privatno (zasebno) lastnino in jo absolutizira ter tako krepi monopol obstoječih lastnikov, zanemarja pa ostale oblike lastnine in skupno(stno) upravljanje. To potrjuje, da je pravo pomemben instrument zagotavljanja oblasti vladajočih razredov in reprodukcije obstoječih družbenih in ekonomskih odnosov. Pravne ureditve v posameznih okoljih in državah predvsem ohranjajo in branijo obstoječe družbene odnose in monopole, ki so se vzpostavili v času njihovega oblikovanja in sprejema. Zato ne preseneča, da pravne ureditve ne upoštevajo enako interesov in potreb vseh posameznikov in jih ne obravnavajo enakopravno, še posebej ko gre za interese in potrebe nepri-vilegiranih in marginaliziranih posameznikov, skupnosti in skupin. V pogovorih o industrijski demokraciji sva največ pozornosti namenjala oblikam, postopkom in naravi delavske participacije v različnih tipih podjetij v različnih okoljih, delavskemu lastništvu, delavskih prevzemih in podjetjem v lasti zaposlenih, ki so se tudi v ZDA v času velike ekonomske krize izkazala kot dober pristop, ki je povečal odpornost teh podjetij in zagotovil socialno varnost zaposlenih, ki so postali lastniki. Analizirala sva različne koncepte in modele delavskega (so)odločanja in (so)upravljanja ter (socialistično) samoupravljanje. Ugotavljala sva njihove prednosti in slabosti ter razmišljala o perspektivah njihovega razvoja. Precej pozornosti sva namenila delavskemu in sindikalnemu organiziranju ter njegovemu pomenu za industrijsko in ekonomsko demokracijo, pa tudi za demokracijo nasploh. Ti pogovori so pomembno oblikovali moja razmišljanja in poglede o industrijski in ekonomski demokraciji ter njunem pomenu za uresničevanje dejanske demokracije v kateremkoli družbenem okolju. Pomembno so vplivali tudi na moje kasnejše raziskovanje teh tematik in konceptov. Poleg relevantnih objav v dnevnem, strokovnem in znanstvenem tisku, ki jih poskušam spremljati, Vanekovo monografijo, ki predstavlja temeljno znanstveno delo o industrijski in ekonomski demokraciji v Sloveniji, še vedno z veseljem vzamem v roke in ugotavljam, da s svojim pristopom in razmišljanjem ostaja aktualna in postaja celo aktualnejša.

Da so te tematike in koncepti v Sloveniji še vedno aktualni ter da še vedno obstaja precej problemov pri njihovem urejanju in uresničevanju v praksi, potrjuje dejstvo, da mineva že dobrih trideset let od odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije iz leta 1994 (U-I-104/92), da mora Državni zbor odpraviti neustavnost zakonov v enem letu, če ti ne urejajo načina in pogojev sodelovanja vseh delavcev javnih zavodov pri upravljanju teh zavodov. Trideset let kasneje ta neustavnost še ni odpravljena. Da ta odločitev velja za celoten javni sektor in podjetja, katerih (so)lastnik je država, potrjuje tudi odločba Ustavnega sodišča iz decembra 2024 (U-I-186/21), s katero je razveljavilo šesti odstavek 36. člena Zakona o bančništvu (Uradni list RS, 92/21), ker ta ni skladen z ustavnimi določbami o delavskem soodločanju z Zakonom o sodelovanju delavcev pri upravljanju (Uradni list RS, 47/07). Očitno pa v Sloveniji še vedno ni politične volje, da bi te odločitve ustavnega sodišča uresničili in odpravili ustavne neskladnosti.

Pogovori z Vanekom ter dolge razprave z dr. Adolfom Bibičem in dr. Brankom Pribičevičem, katerega asistent sem postal na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) ljubljanske univerze, so me spodbudili, da sem začel bolj poglobljeno raziskovati te tematike. Ob koncu osemdesetih let sem začel pripravljati svoj politološki doktorat o britanskih sindikatih in sindikalnemu kongresu (Trade Union Congress) ter odnosu sindikatov z laburistično stranko v Združenem kraljestvu Velike Britanije in Severne Irske pod mentorstvom dr. Pribičeviča. Čeprav sem opravil dober del raziskav, žal zaradi razpada takratne Jugoslavije tega doktorata nisem dokončal.

Prvi leti najinega sodelovanja, preden sem moral na služenje vojaškega roka, sva se z Vanekom pogosto pogovarjala o študiju in izpitih v okviru mojega magistrskega študija na Pravni fakulteti ljubljanske univerze. Predvsem sta ga zanimala raziskovanje za moj magisterij in napredek pri pisanju magistrske naloge. Za svojo magistrsko nalogo »Družbenopolitični zbori v delegatskem skupščinskem sistemu« (Žagar, 1987) sem raziskoval razvoj in evolucijo političnega sistema in institucij ter zlasti zakonodajne veje oblasti v Sloveniji in Jugoslaviji po drugi svetovni vojni, pa tudi politično participacijo in funkcije zakonodajne veje oblasti primerjalno. Kadar sem se pri raziskovanju in pisanju srečeval s težavami in nisem našel potrebnih virov, mi je Vanek svetoval, kako naj se lotim dela in težave razrešim, kaj naj preberem in preštudiram. Ponudil mi je, da lahko raziskujem v njegovem bogatem osebnem arhivu, kjer sem pogosto našel dragocene dokumente in gradiva, ki so bili relevantni za razumevanje razvoja jugoslovanskega in slovenskega političnega sistema in vlogo zakonodajne oblasti v njem, a sicer niso bili

dostopni. Včasih mi je posodil kakšno knjigo iz svoje knjižnice, ki je sicer nisem uspel dobiti. Veliko sem se naučil, ko mi je govoril o dobrih in slabih izkušnjah iz svojega znanstvenega in raziskovalnega dela.

Njegovo prijazno ponudbo, da lahko uporabljam njegov osebni arhiv in knjižnico, ki sem ju še pred odhodom na vojaški rok kar dobro spoznal, ter tam raziskujem, kadarkoli želim, sem kasneje v osemdesetih in devetdesetih letih večkrat izkoristil.

Poleg tem, ki sem jih omenil, sva se pogovarjala in razpravljala še o mnogih temah in vprašanjih, povezanih z najinimi specifičnimi raziskovalnimi in znanstvenimi interesi ter z najinim družbenim aktivizmom v različnih obdobjih. Te teme so bile ob koncu osemdesetih let in v devetdesetih letih prejšnjega stoletja povezane predvsem z mojim aktualnim delom in službenimi obveznostmi. Če se dalj časa nisva srečala, sva se (včasih kar pogosto, včasih le enkrat ali dvakrat letno) slišala po telefonu. Najini telefonski pogovori (prek stacionarnih telefonov) so bili vedno vsebinski in poglobljeni, včasih polemični, praviloma pa precej dolgi, saj so nekateri trajali več ur. V tem prispevku moram omeniti najine razprave o družbeni, ekonomski in politični krizi, o nujnosti reform v takratni Jugoslaviji in Sloveniji, o tranziciji in osamosvajanju Slovenije ter razvoju novega sistema, ki so Vaneka živo zanimala. Hkrati so bile te razprave izjemno koristne za moje strokovno delo in sodelovanje v procesih dopolnjevanja in spreminjanja zvezne ustave, spreminjanja in dopolnjevanja republiške ustave ter pri snovanju in sprejemanju ustave samostojne in neodvisne Republike Slovenije. Zaradi sodelovanja v teh procesih sem začel intenzivno raziskovati ustavne in politične sisteme v svetu ter ureditev in standarde človekovih pravic in temeljnih svoboščin v mednarodnem pravu in nacionalnih ustavnih in pravnih ureditvah. Razprave z Vanekom o teh temah, s katerimi se je vsaj v posameznih segmentih ukvarjal tudi on, so utrdile moje (pravne in politološke) znanstvene interese na področjih ustavnega in ustavnega primerjalnega prava, mednarodnega javnega prava, človekovih pravic, primerjalnih političnih sistemov in politik ter mednarodnih odnosov.

Tako kot drugje po svetu, kjer so z zanimanjem spremljali razvoj, reforme in (demokratsko) transformacijo v Grčiji, na Portugalskem in v Španiji ter v Latinski Ameriki, »perestrojko« v Sovjetski zvezi, razprave o reformah v takratni Jugoslaviji, zahteve po demokratizaciji in procese tranzicije v državah vzhodne in jugovzhodne Evrope ter drugje po svetu, padec berlinskega zidu in združevanje Nemčije, razpad Sovjetske zveze, Jugoslavije in Češkoslovaške, sva o teh temah intenzivno razpravljala tudi z Vanekom. Pogovarjala sva se o tranzicijah, centra-

lizaciji in decentralizaciji, družbenih reformah in demokratizaciji, o vsebinski demokraciji in pomenu oblik neposredne demokracije in drugih oblik participacije v tem kontekstu, o strankarski in nestrankarski demokraciji. V razpravah o demokratizaciji in nujnih reformah v Jugoslaviji ter v okviru razprav o evropskih integracijskih procesih, za katere sva menila, da morajo vključevati jugoslovansko federacijo in kasneje samostojno Slovenijo, sva se zavzemala za uveljavljanje decentraliziranega federalizma, ki mora priznati, spoštovati in upoštevati pluralnost in različnost ter vse njune dimenzije, vključno s kulturnimi, jezikovnimi in etničnimi. Te razprave so bile pomembne za moje raziskovanje federalizma, prispevale pa so tudi k oblikovanju strokovnih gradiv in modelov, ki sem jih pripravljaj za Predsedstvo SRS in druge slovenske republiške institucije in so služili kot izhodišča za slovenske predloge o reformiranju in preoblikovanju jugoslovanske federacije. Tako smo snovali in razvijali koncept in model asimetrične federacije, vendar so bili ti slovenski predlogi zavrtnjeni in pogosto tudi napadeni. Zavrtnjeni so bili tudi slovenski predlogi za preoblikovanje jugoslovanske federacije v konfederacijo. Čeprav slovenski predlogi za reformiranje jugoslovanske federacije niso bili sprejeti, delo ni bilo čisto zaman, saj je kot rezultat teoretskega in primerjalno-pravnega raziskovanja sodobnega federalizma nastala moja doktorska disertacija o sodobnem federalizmu in modelih asimetrične federacije. Ko sem novembra 1990 dokončal svoj doktorski študij z uspešno obrambo disertacije z naslovom »Sodobni federalizem – s posebnim poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah« (Žagar, 1990), sem to novico sporočil Vaneku, ki mi je navdušeno čestital.

V osemdesetih in devetdesetih letih sva se poglobljeno pogovarjala tudi o dogajanjih v svetu, mednarodnih odnosih, zunanji politiki in prizadevanjih za mir v svetu, največ pa sva v tem okviru razpravljala o konceptu enakopravnejše nove mednarodne ekonomske (in politične) ureditve, ki jo je v Združenih narodih promoviralo gibanje neuvrščenih. Kadar sva se pogovarjala o teh temah, je Vaneka zlasti navduševalo moje delovanje v klubih OZN Slovenije. Vedel je, da sem prek klubov OZN že nekaj let prej spoznal njegovega prijatelja dr. Antona Vratušo. Vedel je tudi, da mi je njegov prijatelj predlagal, da ga kličem (tovariš) Vran, in mi naročil, da ga moram tikati. Čeprav so nas zanimale iste ali vsaj podobne tematike, smo se, kolikor se spomnim, vsi trije srečali le enkrat ali dvakrat. Takrat smo se pogovarjali o vrsti tem, ki sem jih že omenil, pa tudi o kulturi, umetnosti in zlasti o literaturi. Na te teme in naše literarno ustvarjanje je včasih beseda nanesla tudi, kadar sem se srečal z Vanekom ali Vranom.

Ko sem se ob koncu osemdesetih in v devetdesetih letih začel vključevati v pedagoški proces na ljubljanski univerzi (na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo oz. Fakulteti za družbene vede (FDV) in Visoki šoli, kasneje Fakulteti za socialno delo), zlasti pa po moji zaposlitvi na Inštitutu za narodnostna vprašanja (INV) leta 1990 so postale najpogostejše teme mojih pogovorov z Vanekom in Vranom narodne, etnične in druge (družbene) manjšine, njihove pravice in varstvo, vključevanje in integracija manjšinskih skupnosti in njihovih pripadnikov v sodobnih družbah. Na teh področjih smo tudi največ sodelovali.

Vanek in Vran sta se s temi tematikami tudi znanstveno in raziskovalno ter v svojem družbenem delovanju ukvarjala že precej prej. Tudi mene je manjšinska problematika zanimala že v osnovni in srednji šoli, ko sem sodeloval v kulturnem in izobraževalnem sodelovanju radovljiške osnovne šole, jeseniške gimnazije in klubov OZN z izobraževalnimi in drugimi institucijami slovenske manjšine v Avstriji in Italiji ter z različnimi njihovimi organizacijami in društvi. S pravicami in varstvom (narodnih, etičnih in drugih družbenih) manjšin in njihovih pripadnikov sem se začel bolj poglobljeno ukvarjati v klubih OZN Slovenije v osemdesetih letih, ko smo v različne izobraževalne in druge aktivnosti klubov vključevali poleg manjšinskih tematik tudi pripadnike različnih manjšin. Šele ob koncu osemdesetih let pa sta me z romsko skupnostjo in problemi Romov v Sloveniji podrobneje seznanila Vanek in dr. Pavla Štrukelj, utemeljitelja romologije v Sloveniji, s katerima sem se takrat veliko družil in pogovarjal. Prav njune objave (npr. Šiftar, 1970, 1978, 1987, 1989; Štrukelj, 1970, 1980, 1991) so bila prva znanstvena in strokovna dela o Romih v Sloveniji, ki sem jih prebral. Z Vanekom, Pavlo, Gezo Bačičem in Petrom Winklerjem sem takrat prvič obiskal nekaj romskih naselij in tako začel neposredno spoznavati (takratno) življenje, status in položaj Romov v Sloveniji. Takrat sem se začel srečevati in sodelovati z aktivisti, voditelji, prostovoljci in kulturnimi ustvarjalci iz romske skupnosti. Eden prvih, ki mi ga je predstavila Pavla, je bil Jožek Horvat – Muc, s katerim že nekaj desetletij sodelujeva. Ob svojem znanstvenem, raziskovalnem in strokovnem delu ter v okviru svojega družbenega delovanja spoznavam tudi različne institucije in nevladne organizacije, aktiviste, prostovoljce in uradnike, ki se ukvarjajo z ohranjanjem in razvojem romske kulture ter družbenim vključevanjem in integracijo Romov. Moj interes za ta vprašanja se je še poglobil, ko sem za Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije leta 1990 pisal študijo o modelih organiziranja in upravljanja v kulturi (Žagar, 1994). Takrat se je začelo tudi moje strokovno sodelovanje z Ministrstvom za kulturo na področjih manjšinske kulture, človekovih pravic, vključevanja in integracije, ki

se nadaljuje do danes. Na podlagi svojega znanstvenega, raziskovalnega in strokovnega dela sem o teh temah ter o politični in družbeni participaciji manjšin in njihovih pripadnikov tudi pisal in objavljaj (npr. Žagar, 2002, 2005, 2017).

Ko se je v procesu osamosvajanja Slovenije začela snovati nova slovenska ustava, smo se na INV odločili, da bomo v sodelovanju s takratno Skupščino pripravili posvet o ustavnem urejanju pravic in varstva manjšin. Ker sem takrat že sodeloval v procesu pripravljanja in pisanja osnutka nove slovenske ustave kot član strokovne skupine, ki se je oblikovala za podporo delu skupščinske ustavne komisije, je bilo logično, da sem bil vključen v pripravo gradiv in predlogov ter organizacijo posveta (npr. Žagar, 1990a, 1990b). Upošteva je tematiko posveta je bilo logično, da smo se o naših namenih in ciljih pogovarjali tudi z Vanekom, ki smo ga povabili in prosili, naj pripravi enega od referatov o romski tematiki. Vanek je takoj poudaril, da je (bil) takšen posvet nujno potreben. Sprejel je naše vabilo in pripravil svoj referat, ki ga je predstavil na posvetu. Posvet na Skupščini je bil odmeven. Udeležilo se ga je celo več udeležencev, kot smo pričakovali in upali. Še bolj kot število udeležencev nas je razveselila kakovost referatov in razprav na posvetu, zato smo sklenili, da ažurirane referate in razprave, ki so jih avtorji avtorizirali in dopolnili na podlagi magnetograma s konference, po posvetu objavimo v tematski številki revije Razprave in gradivo (1990) z naslovom »Narodnost – manjšina ali skupnost? Urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji.«

Kot smo se prej dogovorili, je v svojem referatu na posvetu Vanek predlagal, da bi določbo o pravicah in varstvu romske skupnosti in Romov zapisali v slovensko ustavo. Po njegovem predlogu bi Ustava RS določila, da se status in pravice romske skupnosti uredita z (ustavnim) zakonom (Šiftar, 1990: 84). Njegov predlog je bil rezultat poglobljenih razprav, spoznanja in vse širšega strinjanja, da bi – tako kot status, pravice in varstvo italijanske in madžarske narodnosti (narodne skupnosti oz. narodne manjšine) in njunih pripadnikov v Sloveniji – tudi status in pravice romske skupnosti in njenih pripadnikov morali postati ustavna materija. Sprva smo razmišljali, da bi bila najustreznejša rešitev, da bi status, pravice in varstvo romske skupnosti in njenih pripadnikov uredili tako ali vsaj podobno, kot je ustava urejala status, pravice in varstvo italijanske in madžarske manjšine in njunih pripadnikov.⁶ Vendar se je v razpravah kmalu izkazalo, da takšna ureditev

6 Pri tem smo upoštevali določbo Amandmaja LV k Ustavi SRS (Uradni list SRS, 32/1989), ki je bil podlaga za 64. člen Ustave RS iz leta 1991.

ne bi bila mogoča, saj je romska skupnost, ki takrat še ni bila dobro organizirana in ni imela svojih organizacij in institucij, ne bi mogla uresničiti. Poleg tega tudi ni bilo soglasja glede lokalnih skupnosti in območja, na katerem bi se takšna ureditev in varstvo, ki ga navadno v strokovnih krogih opredeljujemo kot teritorialno varstvo narodnih manjšin, uresničevala. Zato je prevladalo mnenje, da si je treba prizadevati, da se romska skupnost čim hitreje in kar najuspešneje poveže, razvije in organizira, kar so predpogoji, da se razvijejo njene institucije. Do takrat pa je najbolje, če ustava določi, da bo položaj in pravice romske skupnosti v Sloveniji uredil zakon na način, ki bo najbolj ustrezal potrebam in interesom te skupnosti in njenih pripadnikov.

Vanekov predlog so udeleženci posveta sprejeli s precejšnjo pozornostjo in naklonjenostjo. Takratni član Predsedstva RS dr. Dušan Plut nama je v odmoru predlagal, naj mu napiševa predlog besedila, ki bi ga vključili v osnutek nove ustave, mogoče pa tudi v kakšnega od ustavnih amandmajev, ki so se takrat pripravljali. Tako sva z Vanekom predlog ustavne določbe v preddverju dvorane napisala kar na roko na list papirja in mu ga izročila. Predlogu so bili naklonjeni tudi Ciril Zlobec, ki je to izrecno poudaril, in ostali člani Predsedstva RS ter dr. France Bučar, ki je predsedoval ustavni komisiji, dr. Ciril Ribičič in večina članov ustavne komisije. Zato ni bilo presenečenje, da je bil predlog te določbe najprej sprejet v strokovni skupini, ki je pripravljala osnutek besedila ustave, s soglasjem ustavne komisije in članov Skupščine RS pa je bil kasneje v le malo spremenjeni formulaciji v Ustavo Republike Slovenije (Uradni list RS, 33/91-I) vključen kot 65. člen (položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji), ki se glasi:

»Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.«

Slovenija je bila tako ena od prvih držav v svetu, ki je varstvo in posebne (manjšinske) pravice romske skupnosti in njenih pripadnikov uredila in zagotovila z ustavo. To je bil pomemben korak v pravnem in ustavnem urejanju in varstvu njihovih manjšinskih pravic v Sloveniji in širše. Navedena ustavna določba je podlaga za proces vključevanja in integracije Romov in romske skupnosti v Slovenijo. Tematike, povezane s položajem in posebnimi pravicami romske skupnosti in njenih pripadnikov v Sloveniji, so se že prej in po sprejemu nove ustave urejale z vrsto področnih zakonov in pravnih predpisov, vključno s predpisi in sklepi lokalnih (samoupravnih) skupnosti, tako kot to velja tudi za pravice italijanske in madžarske narodne manjšine. Zato ni bilo usodno, da se je sprejemanje (sistemskega

in krovnega) zakona precej zavleklo. Zakon o romski skupnosti (Uradni list RS, 33/07), ki ureja status, položaj, organiziranost in posebne pravice romske skupnosti, je bil sprejet (še!?) leta 2007. Družbeni razvoj in spreminjajoče okoliščine, zlasti pa razvoj, potrebe in interesi romske skupnosti in njenih pripadnikov bodo terjali, da se tudi ta zakon spreminja in dopolnjuje.

Tudi po opisani epizodi sva z Vanekom stalno sodelovala, čeprav sem bil v devetdesetih letih zaradi potovanj, gostovanj in bivanja v tujini pogosto dalj časa odsoten. Ne glede na vse sva se vsaj občasno dobila, slišala pa sva se tudi takrat, ko sem bil v tujini. Ne bom pozabil, kako vesel je bil Vanek, ko sem mu povedal, da smo s študentkami in študenti Fakultete za družbene vede, Pravne fakultete in Visoke šole/Fakultete za socialno delo ljubljanske univerze ustanovili študentski raziskovalni projekt, ki so se mu kasneje pridružili tudi študentke in študenti Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem, ki je raziskoval varstvo človekovih pravic in svoboščin ter zlasti manjšinskih pravic v ustavah sveta. Še bolj se je razveselil, ko je v okviru študentskega raziskovalnega projekta leta 1995 začel delovati »romski projekt.« Ta projekt, v katerem so bile posebej aktivne študentke socialnega dela, je proučeval različne tematike, povezane z življenjem, organiziranjem in družbenim vključevanjem in integracijo Romov in romskih skupnosti v Sloveniji. Posebno pozornost je namenjal tudi seznanjanju širše študentske populacije in javnosti s temi tematikami in problemi, s katerimi se Romi soočajo v vsakdanjem življenju. Vanek nam je ponudil svojo pomoč in se je vedno rad odzval na naše prošnje in vprašanja. Vedel je, da projekt temelji na prostovoljnem delu in prispevku članic, saj so bila sredstva, ki smo jih za projekt lahko namenili iz mojih ostalih projektov in dejavnosti ter iz skromnih prispevkov INV in fakultet zelo omejena. Minimalno zunanje financiranje (npr. ameriško veleposlaništvo in mednarodni projekti za razvoj demokracije), ki smo ga v devetdesetih letih uspeli za študentski raziskovalni projekt zagotoviti občasno, ni zagotavljalo njegovega obstoja, delovanja in razvoja. Vem, da bi bil Vanek zelo razočaran, ko bi mu v novem tisočletju moral povedati, da sta študentski raziskovalni projekt in nekaj let kasneje tudi društvo za razvoj medetničnih odnosov, ki smo ga ustanovili sodelujoči v študentskem projektu, po dveh desetletjih delovanja zamrla. Pred kakšnim letom smo društvo, ki je še nekaj časa obstajalo brez financ, zaradi nove zakonodaje o finančnem poslovanju morali tudi formalno ukiniti.

V devetdesetih letih je bilo – na srečo – drugače. Takrat smo zagreto delali in Vanek nam je precej pomagal. Kadar smo ga s študentkami iz romskega projekta obiskali v Petanjcih, je kar žarel. Obisk(i) pri njem in pogovori z njim pa so še bolj

navdušili sodelujoče študentke. Ko smo ga obiskali, nam je s ponosom razkazal (svoj) Vrt spominov in tovarštva, razložil njegovo nastajanje in pomen ter o vsakem drevesu in grmovnici povedal zanimivo zgodbo.

Zadnjič smo Vaneka s članicami študentskega projekta obiskali v Petanjcih spomladi 1999, da smo opravili z njim intervju, za katerega smo se dolgo dogovarjali in smo ga želeli objaviti ob njegovem osemdesetem življenjskem jubileju. Bil nas je vesel in je prijazno odgovarjal na vprašanja študentk, ki so snemale in vestno zapisovale pogovor. Po intervjuju smo se pogovarjali o tem, kako sem v osemdesetih in devetdesetih letih hodil k njemu na obisk, raziskoval njegov arhiv in študiral pri njem ter kako sva sodelovala in prijateljevala. Tako nam je skoraj zmanjkalo časa za sprehod po vrtu, saj smo se s študentkami morali vrniti v Ljubljano. Ko smo se poslavljali, z Vanekom nisva slutila, da je bilo to najino zadnje srečanje.

»Kmalu se spet vidiva,« sva si obljubila, ko sva se ob slovesu objela.

Ko smo s študentkami pripravljali intervju z Vanekom za objavo, sva se še slišala po telefonu. Intervju z njim pa je bil objavljen šele po njegovi smrti (Šiftar et al., 1999). Namesto da bi ga spet obiskali v Petanjcih in mu prinesli v reviji *Razprave in gradivo* natisnjen intervju, sva s Tatjano za številko, v kateri je bil objavljen intervju, Vaneku napisala nekrolog (Žnidaršič, Žagar, 1999). Članice študentskega raziskovalnega projekta o Romih ter sodelavke in sodelavci na INV smo čutili žalost, praznino in veliko izgubo. Hkrati smo vedeli, da ostaja v naših mislih in spominih.

Še vedno se živo spomnim Vanekovih besed, ki jih je pogosto ponavljal v naših pogovorih: »Za ideale in tisto, v kar verjameš, se je vredno boriti. Če hočeš izboljšati svet, ne smeš obupati in moraš biti vztrajen.« Strinjala sva se, da se v svetu marsikaj dogaja in pogosto ne vemo, kaj bo, vendar pa prava prijateljstva – takšna, kakršno je (bilo) najino in kakršnim je posvečen Vrt spominov in tovarštva – ostajajo in preživijo.

BIBLIOGRAFIJA IN VIRI:

- Narodnost – manjšina ali skupnost? Urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji.* (Tematska številka) *Razprave in gradivo*, 24 (november 1990).
- Šiftar, Vanek (1969). *Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih: od ideje do leta 1950.* Maribor, Obzorja.
- Šiftar, Vanek (1970). *Cigani: minulosť v sedanjosti.* Murska Sobota, Pomurska založba.
- Šiftar, Vanek (1978). »Romi v Sloveniji (s posebnim poudarkom na njihov položaj v Prekmurju in v občini Novo mesto).« *Dialogi*, 14/7–8, 426–442.
- Šiftar, Vanek (1986). *Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih: od ideje do leta 1950.* 2. dopolnjena izdaja. Ljubljana, Uradni list SR Slovenije.
- Šiftar, Vanek (1989). »Romi včeraj ... pojutrišnjem?« *Znamenje: revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja*, 19/2, 122–137.
- Šiftar, Vanek (1990). »Romi – narodnostna ali etnična skupnost.« *Razprave in gradivo*, 24 (november 1990), 80–84.
- Šiftar, Vanek in Žnidaršič, Tatjana in Žagar, Mitja (1999). »Intervju z dr. Vanekom Šiftarjem.« *Razprave in gradivo*, 35/1999, 345–350.
- Štrukelj, Pavla (1970). »Obrt in drugi viri za preživljanje pri Ciganih v Sloveniji.« *Slovenski etnograf*, 1968–1969/21–22, 73–100.
- Štrukelj, Pavla (1980). *Romi na Slovenskem.* Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Štrukelj, Pavla (1991). »Etnološke raziskave romske populacije v Republiki Sloveniji.« *Razprave in gradivo*, 25, 36–55.
- Ustava Republike Slovenije(s spremembami in dopolnitvami Ustave RS), RS/I, 33/91 (08. 06. 2021) in Uradni list RS, 42/97 - UZS68, 66/00 - UZ80, 24/03 - UZ3a, 47, 68, 69/04 - UZ14, 69/04 - UZ43, 69/04 - UZ50, 68/06 - UZ121,140,143, 47/13, 47/13, 75/16 - UZ70a, 92/21 - UZ62a.
- Ustavni amandmaji od IX do XC (k Ustavi SR Slovenije), Uradni list SRS, [32/1989](#)(02. 10. 1989).
- Ustavno sodišče Republike Slovenije, odločba U-I-104/92 (o neskladnosti zakonov z ustavo, če ne urejajo načina in sodelovanja vseh delavcev javnih zavodov pri upravljanju teh zavodov) s 07. 07. 1994, Uradni list RS, 45/1-1994.
- Ustavno sodišče Republike Slovenije, odločba U-I-186/21 (o razveljavitvi šestega odstavka Zakona o bančništvu) z 18. 12. 2024, Uradni list RS, 2/2025 (10. 01. 2025).

Zakon o bančništvu (ZBan-3), Uradni list RS, 92/2021 (08. 06. 2021).

Zakon o romski skupnosti (ZRomS-1), Uradni list RS, 33/2007 (13. 04. 2007).

Zakon o sodelovanju delavcev pri upravljanju (uradno prečiščeno besedilo, ZSDU – UPB1), Uradni list RS, 47/2007 (15. 05. 2007).

Žagar, Mitja (1986). »Odkrivanje in spoznavanje korenin samoupravljanja: recenzija knjige V. Šiftarja Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih.« *Komunist: glasilo ZK Jugoslavije in ZK Slovenije*. [Slov. izd.], 4. april 1986, 15.

Žagar, Mitja (1987). *Družbenopolitični zbori v delegatskem skupščinskem sistemu: Magistrska naloga*. Ljubljana, Pravna Fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Žagar, Mitja (1990). *Sodobni federalizem – s posebnim poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah: Doktorska disertacija*. Ljubljana, Pravna Fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Žagar, Mitja (1990a). »Gradivo 1: Možno besedilo določb v osnutku Ustave Republike Slovenije.« *Razprave in gradivo*, 24 (november 1990), 137–148.

Žagar, Mitja (1990b). »Urejanje pravic in položaja narodnosti in drugih avtonomnih etničnih skupnosti (narodnih manjšin in etničnih skupin) v posebnem ustavnem zakonu ter predstavljanje narodnosti in njihova možnost vpliva na sprejem odločitev.« *Razprave in gradivo*, 24 (november 1990), 30–40.

Žagar, Mitja (1994). *Izhodišča za novo organiziranost slovenske kulture: modeli organiziranja in upravljanja v kulturi*. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

Žagar, Mitja (2002). »Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji.« *Razprave in gradivo*, 41, 136–171.

Žagar, Mitja (2005). »Koncepti, modeli in mehanizmi političnega predstavljanja narodnih manjšin in politike integracije.« *Razprave in gradivo*, 46, 48–74.

Žagar, Mitja (2017). »Inclusion, participation and self-governance in plural societies: participation of national minorities in the CEI area.« *Razprave in gradivo*, 78, 5–22.

Žnidaršič, Tatjana in Žagar, Mitja (1999). »Vanek Šiftar (1919–1999).« *Razprave in gradivo*, 35/1999, 350–351.

MISLI MILANA KUČANA, PRVEGA PREDSEDNIKA REPUBLIKE SLOVENIJE, O DR. VANEKU ŠIFTARJU¹

Vendar bi bilo napak in celo krivično ne videti tudi nekaterih drugih področij Vanekovega angažiranja, ki morebiti niso tako zelo poznana, so pa bistvena za razumevanje njegovega dela in njegove osebnosti. Predvsem mislim na njegovo proučevanje problema Romov, posebej prekmurskih, ki jih je dobro poznal in ki ga niso zanimali samo kot etnični fenomen z vidika njihovega pravnega položaja in pravic, ki so zagotavljale njihovo enakopravnost, ampak so ga pritegovali kot fenomen okolja, v katerem je odraščal, z njihovimi človeškimi, moralnimi in socialnimi problemi življenja na robu družbe. Integracijo, vključenost prekmurskih Romov v prekmursko socialno okolje je v veliki meri omogočalo tudi raziskovanje dr. Vaneka Šiftarja in njegovo praktično prizadevanje, da se presežejo vzroki njihove socialne izključenosti. Bilo je potrebno veliko vztrajnosti in potrpežljivosti razmeroma majhnega a prepričanega kroga ljudi, da je v sicer dovolj tolerantni prekmurski družbi, ki je tradicionalno živela z različnostmi, saj je poznala sožitje ljudi različnih narodov Slovencev, Madžarov in Nemcev ter ljudi različnih religij evangeličanov in katoličanov, bilo mogoče preseči nestrpnost do Romov in da so se Romi postopno vključili v izobraževanje, v delo, v športno, kulturno in končno tudi v politično življenje pokrajine ob Muri.

Prav tako bi bilo enostransko, če s pogledom na delo dr. Vaneka Šiftarja ne bi zaobjeli njegovega Vrta spominov in tovarištva, ki je nastal iz njegove prvinske opredelitve zoper vojno in nasilje, za mir, za aktivno sožitje med narodi in za spoštovanje dostojanstva vsakega človeka. V svoj vrt v rodni Petanjcih je zasažal drevesa z vseh tistih delov sveta, ki so opomin človeštvu na zločin, izzvan z nestrpnostjo in nasiljem, če se mu nismo pripravljeni pravi čas in ne glede na tveganje upreti v imenu obrambe univerzalnih vrednot človečnosti in demokracije. Vrt je sčasoma postal tudi simbolna točka, ki širi zavest o odgovornosti človeka za naravo in utrjuje prepričanje o njegovi usodni povezanosti z naravo, katere del in stvaritev je. Z Vrtom spominov in skrbno roko, s katero je bedel nad njim do svoje smrti, je pokazal, kako neposredno razume resnico, da ljudje s svojim življenjem

1 Iz poglavja »V spomin človeku, ki ga ni več«, objavljeno v knjigi Borut Holcman in Franci Ramšak (ur.): Šiftarjev zbornik, *Pravo-narod-kultura*, (Maribor: Pravna fakulteta, Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacije, 2001): str. 18.

na našem planetu le gostujemo in da SMO ga tudi zaradi odgovornosti do naših predhodnikov dolžni zapustiti zanamcem čim manj okrnjenega in poškodovanega. Fundacija, ki zdaj bedi nad tem delom Vanekove zapuščine, ima zato veliko širše poslanstvo in če bo na tromeji med Slovenijo, Madžarsko in Avstrijo res uresničena pobuda o ustanovitvi krajinskega parka, mu bo lahko prav Vrt spominov in v njem zbrano vedenje o vprašanjih varstva narave in okolje varstvenih vidikov človekovega življenja v dragoceno oporo.

In še nekaj je potrebno vedeti o Vaneku Šiftarju, da bi mogli razumeti človeško razsežnost njegove dela. Pisal je, skoraj vse do svojega konca za javnost prikrito, tudi poezijo. To je bil njegov najbolj intimni svet, v katerem je skozi svoja močno razgibana čustvovanja izpovedoval tisto, za kar je mislil, da s tem nima pravice obremenjevati drugih.

MISLI DR. DANILA TÜRKA, NEKDANJEGA PREDSEDNIKA REPUBLIKE SLOVENIJE, O DR. VANEKU ŠIFTAJU¹

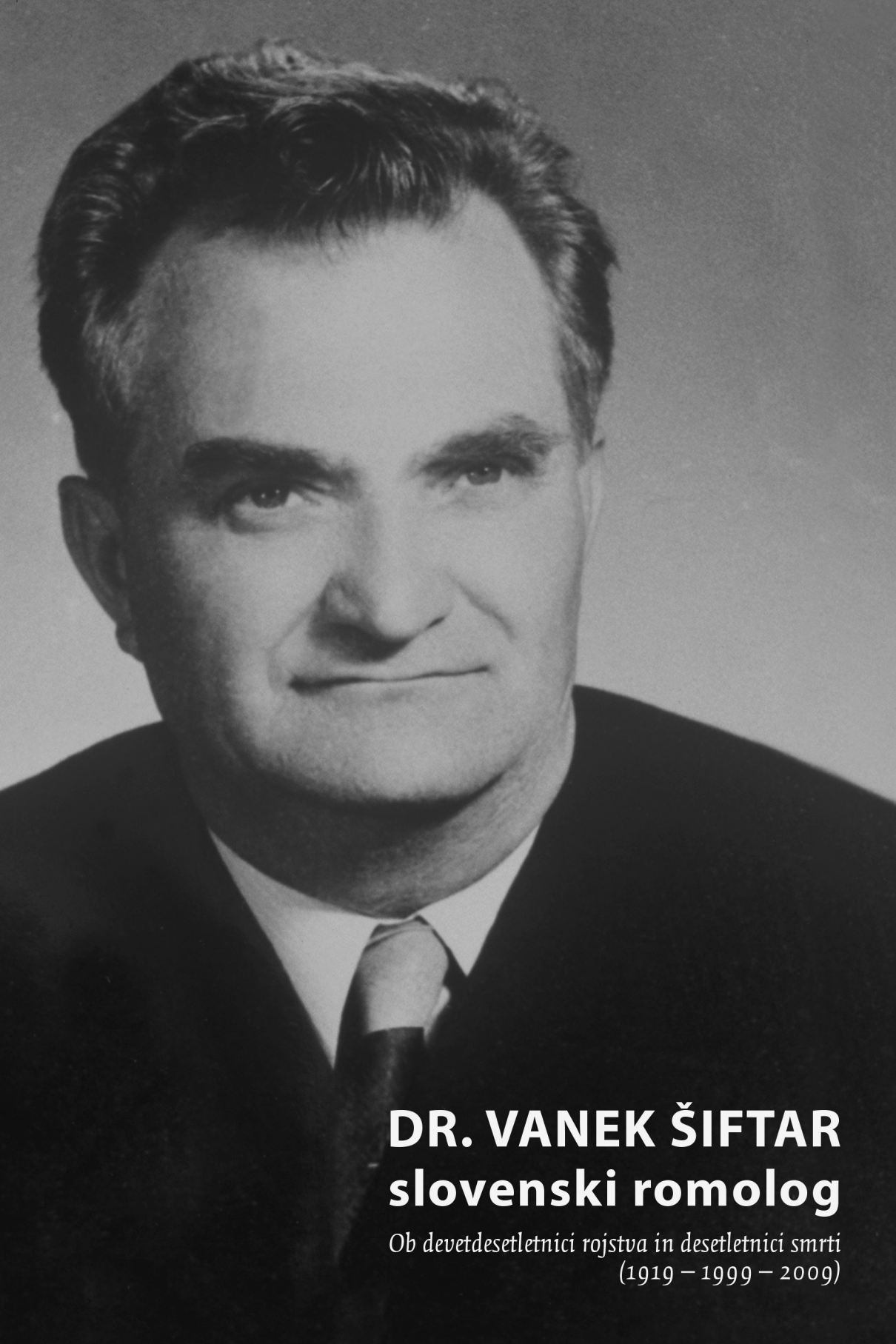
Ustanova dr. Šiftarjeva fundacije je danes v Vrtu spominov in tovarištva na Petanjcih pripravila že osmo prireditev Dan spominov in tovarištva, ki je sovpadala z 90. obletnico rojstva in 10. obletnico smrti dr. Vaneka Šiftarja ter hkrati 10. obletnico prvega mednarodnega simpozija na Petanjcih in je potekala pod naslovom »Dr. Vanek Šiftar — sin prekmurske ravnice«. Kulturni program pod vodstvom Regine Cipot in Slavka Šuklarja so izvedli Mladinski pevski zbor Mavrica osnovne šole Tišina, violinistka Kristina Šuklar in dijaki Gimnazije Murska Sobotka.

Častni gost in slavnostni govornik na prireditvi je bil predsednik republike dr. Danilo Türk, ki je v vrtu zasadil tudi drevo — španski bezeg iz Pohorja, ogledal pa si je tudi prostore raziskovalne postaje Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti in tovarištva, kjer je bila odprta prva razstava slik pod naslovom »Kopalci« akademskega slikarja Franca Mesariča. Dr. Türk je v svojem govoru izpostavil:

»Simbolika tega parka pa je izredno raznovrstna. Kadar pridemo sem, se moramo spominjati dr. Vaneka Šiftarja in njegovih številnih prispevkov k razvoju, rasti slovenskega naroda, njegove intelektualne podobe in izvirnosti. Sam sem profesorja Vaneka Šiftarja poznal le bežno, poznal in spoštoval sem ga kot profesorja ustavnega prava. Zavedal sem se tudi številnih drugih prispevkov, ki jih je profesor Šiftar dal slovenskemu narodu. V času, ko je predaval ustavno pravo, ustavnost kot politična in kot pravna kategorija še ni imela tiste pomembne teže, kakršno ima danes, ko je Slovenija samostojna in demokratično pluralistično organizirana država. To so bili časi, ko je bilo treba idejo ustavnosti in pomen ustavnosti gojiti z veliko skrbnostjo, ko je bilo potrebno na razne načine dokazovati, da je ustavni red, da je pravna norma, da so ustavna načela bistveni pogoj civiliziranega sobivanja in bistvene prvine vsakega razvoja.

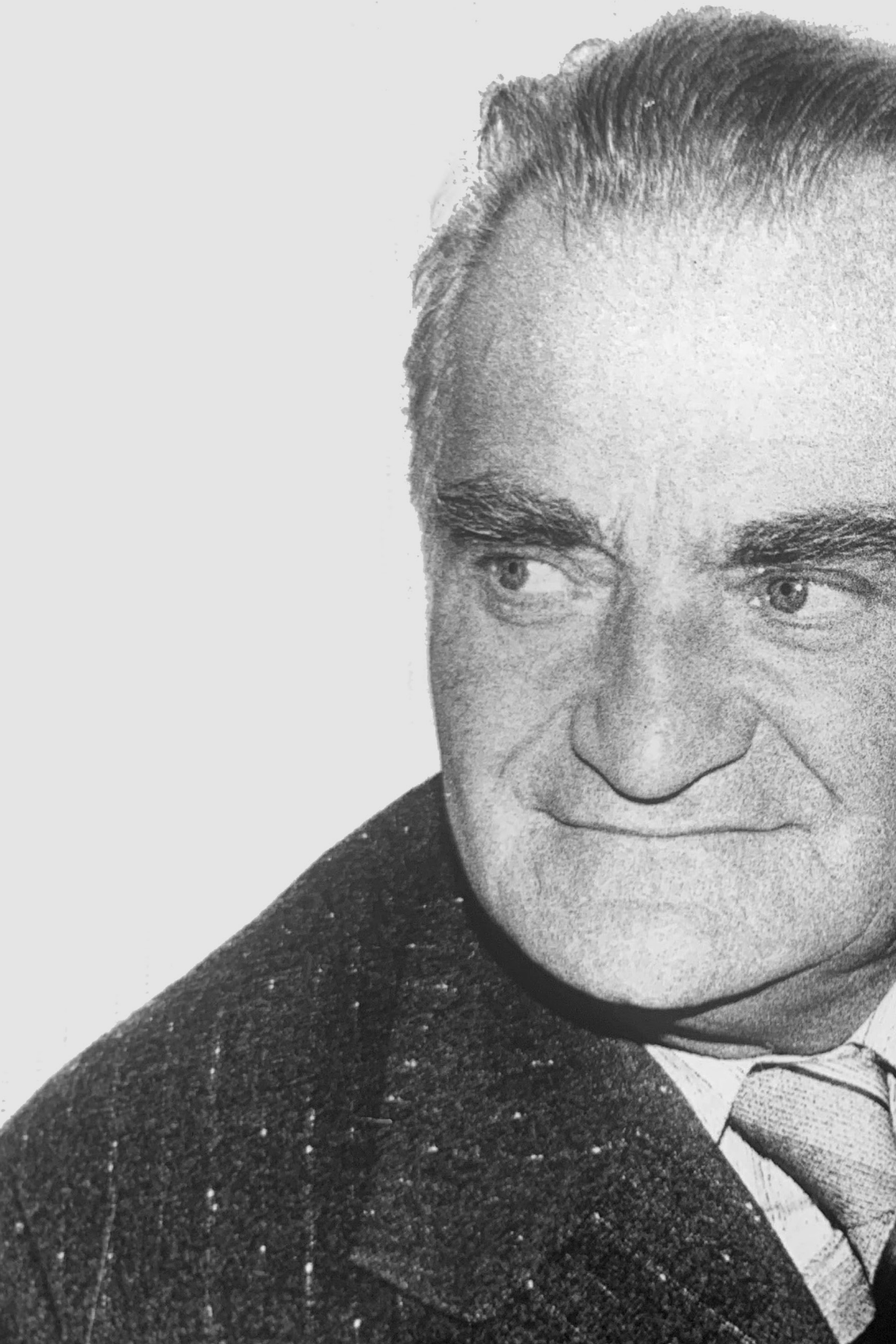
1 Dr. Danilo Türk je izrekel misel na Petanjcih 8. maja 2029 na 8. Dnevi spomina in tovarištva, pridobljeno 12. 3. 2025, <https://www.dr-siftar-fundacija.org/2009/05/na-petanjcih-potekali-8-dnevi-spominov-in-tovarištva-ob-udeležbi-castnega-gosta-predsednika-republike-dr-danila-turka/>.

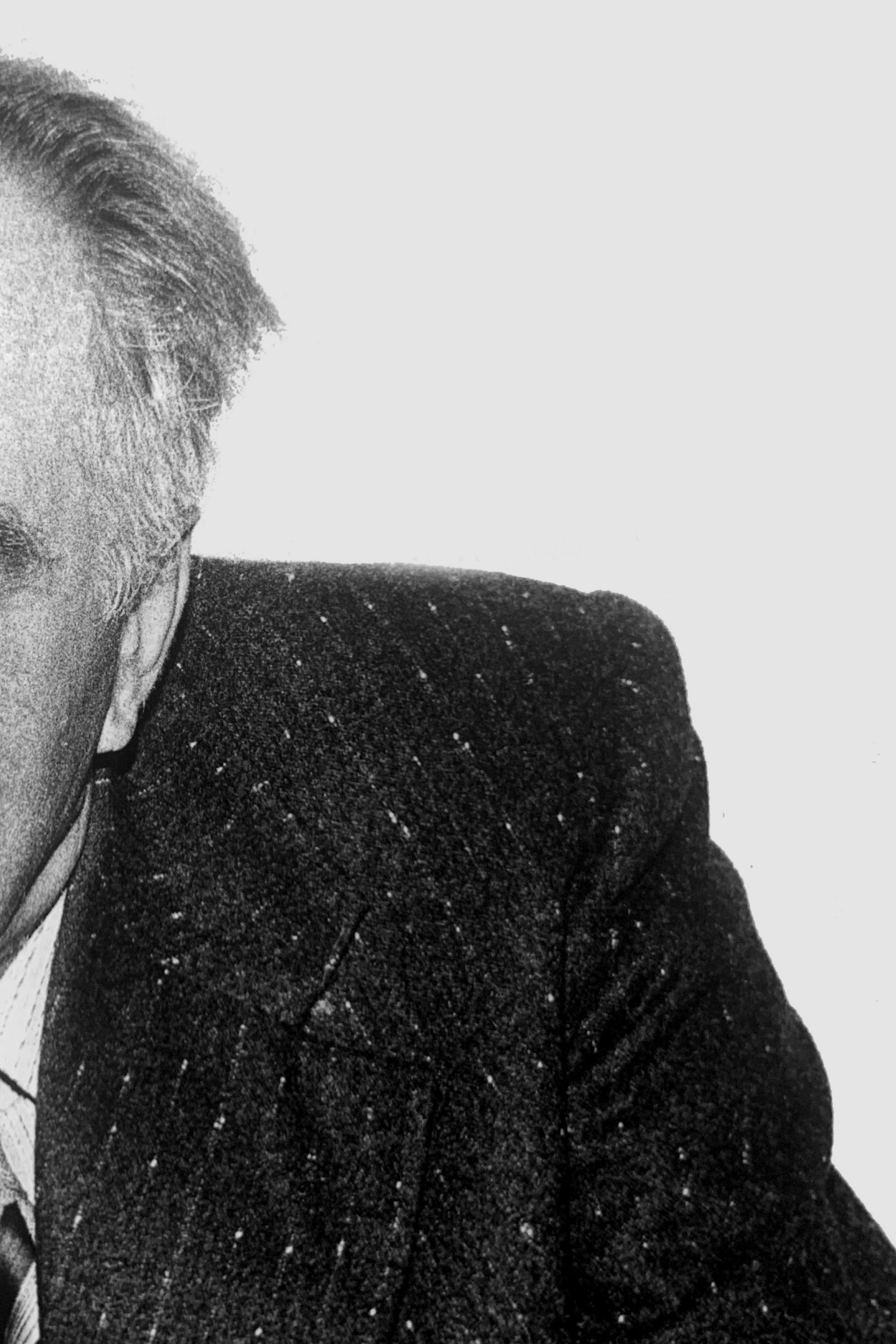
To je profesor Vanek Šiftar znal. Ne samo, da je to vedel, to je znal prenašati na druge in zlasti na mlade generacije. Zato se vsi tisti, ki se ga spominjamo iz naših študentskih časov, spominjamo z velikim spoštovanjem in z občutkom, da nam je dal pomembna spoznanja – spoznanja, ki so osnova tega, kar počnemo še danes. Ta spoznanja niso bila omejena samo na pravo kot disciplino in na ustavnost kot pomembno politično, filozofsko in pravno kategorijo. Ta spoznanja so tudi na drugih področjih. Eno od njih je področje uveljavljanja novega razumevanja sožitja. Dobro se spominjam časa, ko je danes lahko rečemo znamenita knjiga profesorja Vaneka Šiftarja o romski skupnosti v teh krajih. Izid tiste knjige je bila neke vrste revolucija. Bila je nekaj novega, bila je celovita, problemska študija in spremljale so jo številne razprave, v katerih je mnogokrat profesor Šiftar tudi sam sodeloval. Dobro se spominjam nekaterih od tistih razprav, v katerih je brez slehernega zanikanja, brez slehernega prikrivanja govoril o problemih, o izkušnjah, o svojih številnih kontaktih s predstavniki romske skupnosti, o problemih, ki jih je videl in za katere je želel, da se rešijo. Tista knjiga je povzročila za tedanje čase zelo zahtevno razpravo in mnogi niso verjeli, da je taka razprava lahko koristna in da lahko povzroči velike spremembe, pozitivne spremembe. Vendar je čas pokazal tehtnost njegovega prispevka.«

DR. VANEK ŠIFTAR
slovenski romolog

*Ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti
(1919 – 1999 – 2009)*

DR. VANEK ŠIFTAR – SLOVENSKI ROMOLOG

*Ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti
(1919 – 1999 – 2009)*

LJUBLJANA, 2011

Vera Klopčič

PREDGOVOR

Varstvo pravic Romov in urejanje njihovega položaja je sorazmerno novo področje v pravni teoriji in normativni dejavnosti, ki v zadnjih desetletjih postaja vedno bolj zanimivo za preučevanje različnih znanstvenih disciplin, ter vedno večji izziv za snovalce strokovnih in političnih dokumentov in strategij usmerjenih v odpravo predsodkov in nestrpnosti v Evropi.

Dr. Vanek Šiftar je v svojih delih in strokovnem udejstvovanju v slovenskem prostoru prvi obravnaval širše razsežnosti položaja Romov in s svojim zavzemanjem odločilno prispeval k razvoju romologije kot posebne interdisciplinarne vede. Poglobljeno je preučeval položaj Romov v Sloveniji in Evropi, zbiral podatke o njihovem poreklu in naseljevanju, o običajih znotraj skupnosti, ter o preganjanju Romov v času nacizma. O tem je pisal v svoji monografiji in številnih drugih prispevkih, ki so bili objavljeni v strokovnih in poljudnih revijah v Sloveniji in tujini. Bil je pobudnik urejanja pravnega položaja romske skupnosti v Sloveniji. V tem okviru je še posebej zanimiva zgodovinska perspektiva njegovih raziskovanj, ki skupaj s primerjalnim pogledom na razvoj varstva romske in drugih narodnih, etničnih, verskih, kulturnih ali jezikovnih manjšin odpira poti za urejanje položaja romske skupnosti.

V pričujoči monografiji o Vaneku Šiftarju/ slovenskemu romologu so objavljeni prispevki Vaneka Šiftarja, v izvirni obliki, tako kot so bili objavljeni pred desetletji. Izbor gradiva je pripravil in uredil Mladen Tancer, pobuda za izdajo zbornika pa je prvotno nastala v letu 2009 v okviru Šiftarjeve fundacije. Dolgoletni prijatelj in sodelavec dr. Vaneka Šiftarja, akademik dr. Anton Vratuša je pobudo umestil v širši slovenski prostor, tako da smo izid pričujoče knjige skupaj pripravili Svet romske skupnosti, Šiftarjeva fundacija in Inštitut za narodnostna vprašanja. ob podpori direktorja Urada za narodnosti mag Stanka Baluha.

Vesela in počaščena sem, da sem imela v svojem dolgoletnem delu na Inštitutu za narodnostna vprašanja priložnost sodelovati z Vanekom Šiftarjem in Mladom Tancerjem, ter se skupaj z Jožekom Horvatom – Mucem in drugimi najvidnejšimi predstavniki Romov v Sloveniji in tujini vključiti v gibanje za izboljšanje položaja Romov na temelju spoštovanja človekovih pravic, etnične identitete in osebnega dostojanstva vsakega posameznika. Skupaj smo sodelovali že na eni prvih mednarodnih konferenc o položaju Romov v Sloveniji in Avstriji v letu 1997.

Konferenco smo tedaj skupno organizirali: Zveza Romov Slovenije, Avstrijski inštitut za Jugovzhodno Evropo in naš Inštitut.

Iskreno si želim, da bi knjiga spodbudila zanimanje bralcev za spoznavanje posebnosti položaja Romov v Sloveniji, njihove zgodovine, kulture in jezika, ter da bo prispevala k nadaljnji emancipaciji in razvoju romske skupnosti.

*Avtorica je raziskovalka na Inštitutu za narodnostna vprašanja
in članica uredniškega odbora*

Anton Vratuša

DR. VANEK ŠIFTAR – SLOVENSKI ROMOLOG

Na pobudo Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija je slovenska romologija letos obogatena s pomembno kulturno pridobitvijo. Gre za zbornik **Dr. Vanek Šiftar - slovenski romolog**. Njen urednik je mag. Mladen Tancer. Knjiga ima tri dele, in sicer: Dr. Vaneka Šiftarja objavljena besedila z romsko problematiko, Bibliografija zapisov o dr. Vaneku Šiftarju, romologu in zapisi o dr. Vaneku Šiftarju, slovenskem romologu. Prvi del knjige je vsebinsko najpomembnejši. V njem urednik celovito predstavlja dr. Šiftarjeve razprave, članke in zapise, ki so bili objavljeni v Sloveniji in na tujem po letu 1970, ko je izšla njegova obsežna trilogija **Cigani – minulosť v sedanjosti**.

Korenine tega dela segajo do skupinskega raziskovalnega projekta *Isolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*, ki se je začel daljnega 1961-1962. leta na dr. Šiftarjevo pobudo in ob njegovem vsebinsko bogatem sodelovanju. Na ta način je Tancer, *Vanekov večdesetletni sodelavec in prijatelj* nazorno obvestil strokovno in širšo javnost, da se je dr. Šiftar po 1970. letu s poglobljeno prodornostjo inovativno bavil z Romsko problematiko. Na valovih mednarodne odmevnosti svoje knjige *Cigani – minulosť v sedanjosti* ter svojega temeljitega poznavanja in razumevanja življenjskih pogojev Romov, dobre poučenosti o domači in svetovni romologiji, zlasti pa zaradi svoje dosledne borbe za uresničevanje v praksi človekovih pravic ter življenjskih potreb Romov in Romske skupnosti je postal nepogrešljivi vabljenec in udeleženec na mednarodnih in domačih znanstvenih srečanjih z romsko tematiko. Tako ga je na primer Madžarska akademija znanosti in umetnosti l. 1978 povabila na svoj seminar o narodnostih. Istega leta je bil med pobudniki izdaje knjige o romskem jeziku *Mi smo Titovi, Tito je naš*, ki so jo predstavili na svetovnem romskem kongresu v Ženevi. Knjigo sta izdali založba Unijapublik iz Beograda in dopisna delavska univerza Univerzum v Ljubljani. Tudi krog njegovih osebnih korespondentov iz vrst Romov in Neromov se je stalno širil. Posebno mesto med njimi zavzema Šiftarjevo prijateljevanje in sodelovanje s Slobodanom Berberskim iz Beograda, predsednikom Prvega romskega kongresa. O njegovi vsestranski vpetosti v problematiko Romov in Romske skupnosti zgovorno pričajo: dragocenosti v Šiftarjevi pisni zapuščini shranjene zlasti v Pokrajinskem arhivu Maribor – deponirana je v triindvajsetih zajetnih škatlah (fasciklih) – kar trinajst med njimi z romsko tematiko: tu je med drugim spravljeno bogato gradivo o romskih učencih v Sloveniji in Prekmurju, poročila socialnih služb iz občin, v katerih živijo Romi,

zapisi UNZ (uprav za notranje zadeve) o kriminaliteti Romov, zbirka stališč SZDL (Socialistične zveze delovnega ljudstva) o položaju Romov v SFRJ in Sloveniji, dopisi študentov, ki so o romski problematiki pisali seminarske ali diplomske naloge, razprave socialnih delavcev ter tudi dosti pisem Romov in Rominj, ki pišejo o svojih problemih, izkušnjah in načrtih, kar je posebej dragoceno.

Življenjski cilj dr. Vaneka Šiftarja pravoznanstvenika, sociologa, znanstvenega raziskovalca, pedagoga in mentorja, sodnika, državnega tožilca, zakonodavca in neutrudljivega družbenega graditelja v teoriji in praksi na področju romologije in borca za ustavno ureditev položaja romske narodnostne skupnosti v Republiki Sloveniji in v svetu je utelešena v njegovem geslu, ki pravi:

Naj v pravicah in svoboščinah romske skupnosti odseva veličina pravic in svoboščin večinskega naroda! (Dr. Vanek Šiftar, Knjigi na pot 1994)

Kot pravnik in izvrsten oblikovalec sistemskih in drugih pravnih aktov avtor navedenega klenega gesla ponudi takoj tudi praktičen nasvet za njegovo celostno sistemsko udejanjanje. Takole pravi:

»Pomembneje kot mrtva ustavno – pravna črka pri uresničevanju romske narodnostne skupnosti, mora biti zavest večinskega naroda in manjšine, da je vzpon manjšine pogoj vsestranskega razvoja vsakogar in vseh skupaj. Prepričan sem, da po dosedanjih izkušnjah ne želimo ustave kot utopične deklaracije in zato moramo izhajati iz uresničljivosti v naši sedanjosti in kot predhodno predlagam besedilo: status in tudi pravice romske narodnostne skupnosti se ureja z ustavnim zakonom« (Dr. Vanek Šiftar, zaslužni profesor, oktobra 1990).

Objava na enem mestu rezultatov dr. Šiftarjevega znanstvenega in drugega ustvarjalnega delovanja v toku zadnjega četrto stoletja njegovega ustvarjalnega snovanja, posejanega na njivi slovenske romologije, osvežuje vrednost njegove misli tudi v sedanjosti. Istočasno pa predstavlja tudi dobro spodbudo za nadaljnje sistemsko urejanje položaja in pravic romske narodnostne skupnosti in njegovo dosledno udejanjanje v praksi.

Dr. Šiftarjeve vizionarske ideje avtor nove publikacije, tudi sam romolog, izroča »romologom v koristno uporabo in presojo« z željo, »da jim bodi uporabljen vademekum po pestro razvejani in bogati romski tematiki, ki jo je desetletja... žlahtno soustvarjal in

sooblikoval...romoljub in bard slovenskih romologov«. (Mladen Tancer, Uvod, v Brestrnici, 2009).

Dejstvo, da so izdajatelji pričujoče knjige Inštitut za narodnostna vprašanja, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija in Svet romske skupnosti Republike Slovenije daje urednikovim željam verodostojnost ter vzpodbudno materialno osnovo in družbeno znanstveno usmeritev.

Dragoljub Acković

VANEK ŠIFTAR – VELIKAN ROMOLOGIJE

Kada je sedamdesetih godina prošloga veka Vanek Šiftar objavio knjigu »Cigani prošlost i sadašnjosti*«, imao je već iza sebe značajna teorijska ali i praktična romološka iskustva.

Jer, Vanek Šiftar je bio jedan od prvih značajnijih i političkih radnika, koji je dao podršku Slobodanu Berberskom** u njegovim namerama da započne emancipatorsku ulogu naroda romskog na prostorima nekadašnje Jugoslavije. Njihovo prijateljstvo datira, po mom saznanju koje ne mora biti pouzdano tačno, od sredine šezdesetih godina. Verovatno da je za njihovo poznanstvo presudna bila Vanekova radoznalost, a možda još više želja da pomogne siromašnim manjinama ali ne samo njima. Jer, mora se imati na umu da se Vanek Šiftar interesovao i za probleme Jevreja. Naravno, ovaj erudita nije se samo zadržavao u okvirima svoje pravničke struke, niti pak praktično delovanja kao politički radnik od nivoa opštine pa do Savezne skupštine.

U godinama kada je bio »pun snage« a to su njegove pedesete godine***, Vanek je objavio svoju knjigu »Cigani - prošlost u sadašnjosti« i odmah nasebe skrenuo veliku pozornost kako domaće tako i strane romološke javnosti. Jer, Vanek Šiftar nije bio samo dobar poznavalac samo istorije Rome na ovim prostorima, već je pre svega bio poznavalac aktuelnih problema pripadnika ovoga naroda. Ne jednom, u razgovorima mi je i sam to nagoveštavao. Priča o romskom naselju Pušča****, ispunjavala ga je kad god je o tome govorio. Ponosio se time šta je učinio, zadržavajući pri tom dozu kritičnosti prema tome šta nisu učinili sami Romi, ali pre svega funkcioneri iz Murske Sobote i Pušče. Znao sam ponekad da zapitam i te druge, ali odgovori nisu bili isti. Naravno ja sam više verovao svom prijatelju Vaneku, nego tim drugima.

Visokog gospodina, prodornog pogleda i delimično orlovskog nosa, upoznao sam najpre preko pisama, koje je on meni a verovatno po nagovoru Slobodana Berberskog napisao. Bila su to topla ljudska pisma, veoma sadržajna, i za mene, kao vrlo mladog čoveka u to vreme, vrlo korisna. Davao mi je u njima brojne save-

* Pomenutu knjigu objavila je Izdavačka kuća »Pomurska« iz Murske Sobote 1970. godine.

** Prvi predsednik Svetske organizacije Roma. Rodjen u Zrenjaninu 1919.godine. Dugo godina bio prijatelj i poznanik Vaneka Šiftara.

*** Vanek Šiftar rodjen 1919. godine.

**** Romsko naselje u neposrednoj blizini Murske Sobote.

te, pomagao da razrešim neke svoje dileme, podržavao me u mojim nastojanjima da se dalje obrazujem. Jer, tih sedamdesetih sam bio na početnim godinama Fakulteta Političkih nauka, što je i njemu a i mom prijatelju Slobodanu Berberskom veoma imponovalo. Čini mi se, sve i da sam hteo taj fakultet da napustim, mislim da bi me njih dvojica, ne računajući moju mamu, na smrt pretukli, kako bih ga završio.

Kada se organizacija Socijalistički savez radnih naroda, sredinom sedamdesetih godina počela da bavi problemima Roma, na nekom od skupova posvećenih tim pitanjima, upoznao sam se lično sa Vanetom, koji je tada imao petdesetpet-šest godina, onoliko koliko i Slobodan Berberski, a ja duplo manje.

Sa Berberskim sam se već uveliko »družio« a u Vaneka sam gledao kao u Boga. Jednom prilikom, upoznao sam Vaneka sa svojom tadašnjom devojkom. Mrgodno je izjavio, odmah posle upoznavanja, da će me tokom narednog dana izazvati na dvoboj i sa zadovoljstvom probosti mačem, a sve iz razloga kako bi mi preoteo tako lepu devojkicu. Odmah me je izazvao na dvoboj. Nisam baš bio oduševljen njegovom idejom o dvoboju.

Koju godinu kasnije, ne sećam se kojim razlogom, sa još nekolicinom kolega doputovao sam u Mursku Sobotu, gde smo zajedno sa Vanekom razgovarali o položaju Roma, a onda nas je on vodio u neka Prekumurska sela da nam pokaže kako tamo Romi žive. Sećam se da je isticao kako u ovim krajevima dvojezična nastava u školi već dugo vremena postoji. Nekoliko puta je tada pomenuo, samo meni i njemu poznatu ideju, da u Mariboru treba otvoriti Pedagošku akademiju na kojoj bi se obrazovali nastavnici Romi. Ko je tu ideju lansirao, on ili Berberski, nije mi poznato. Ali, znam da su je svi itekako koristili tih godina. Koristili, pa po starom dobrom običaju toga vremena, zaboravili. Posle se opet neko te ideje dosetio, pa su Pedagošku akademiju hteli da osnoju u Aleksincu, a posle su i to zaboravili*.

Znao sam i onda i sada da je dijapazon Vaneka Šiftara bio veoma širok. Od pesama objavljenih sredinom tridesetih godina, pa do tekstova o genocidu nad Romima u II Svetskom ratu. Ovu, poslednje pomenutu oblast njegovog interesovanja, ističem sa velikim zadovoljstvom, jer, malo je onih slovenačkih velikana koji su se setili da su i Romi bili masovne žrtve druge svetske kataklizme. Na nekoliko godina pred njegovu smrt, Vanek Šiftar i ja smo učestvovali na nekom Skupu koji je

* Posle brojnih zaboravljanja i podsećanje na potrebe da i Romi mogu da na nekoj od visokoškolskih institucija izučavaju neke njima specifične i potrebne predmete, na visokostrukovnoj školi u Zrenjaninu nedavno je otvoren takav odsek, a tokom jeseni 2011. očekuje se otvaranje takve škole u Novom Sadu.

bio posvećen ulozi manjina u II Svetskom ratu. O Romima smo, čini mi se, samo on i ja govorili. Sećam se da smo sa rezignacijom konstatovali kako su sve nacionalne manjine imale, u okviru partizanskih jedinica, svoje nacionalne jedinice. Brigadu Jan Žiška, četu Ernest Telma, brigadu Garibaldi i druge. Jedini koji nisu imali svoju nacionalnu jedinicu su bili Romi. Vanek nije znao da mi objasni zašto je to tako bilo, Berberski kad sam ga pitao, uvek to pitanje prećutkivao, general Jefta Šašić se uvek pravio lud. Jednom prilikom mi je otac objasnio zašto je to tako bilo, ali to nije tema ovog teksta.

Vanek Šiftar i ja smo se osamdesetih i devedesetih godina često vidjeli na raznim Skupovima. Dolazio sam, nekako pred ove bratoubilačke ratove* i u njegovu kuću. Oduševljavao se vrtom, a posebno onim crepom iz Hirošime, a zadirkivao ga, zašto preko police svoje biblioteke drži nešto slično zavesi. Ozbijno mi je odgovorio da ne želi da mu knjige »kupe« prašinu, a ja sam se neozbiljno smejao i rekao mu da ih više koristi, pa da na njih neće padati prašina.

One godine kada je završeno bombardovanje Srbije**, sredinom meseca, u kome sam ja rođen***, saznao sam kasnije, ugasio se život ovog slovenačkog velikana Romologije. Tu kvalifikaciju za Vaneka Šiftera mislim na reči »velikan« Romologije, sećam se dobro, upotrebio sam kao naslov za jedan od tekstova o ljudima kao što su bili Rade Uhlik****, Slobodan Berberski i Vanek Šiftar. Vreme je potvrdilo, izgleda da nisam pogrešio. Veliki gospodin Vanek koji mi je pretio stiletom, zaista je bio i ostao velikan romološke nauke, ne samo na prostorima Pomurja – Slovenije, već i širom Evrope.

Avtor je direktor Romskog Muzeja u Beogradu

* Misli se na građanske ratove koji su vođeni na prostorima nekadašnje Jugoslavije.

** Bombardovanje Srbije završeno je 10. juna 1999. godine.

*** Vanek Šiftar je umro 10. novembra 1999. godine, a autor ovih redova je rođen 23. novembra 1952. godine.

**** Rade Uhlik jedan od najvećih Romologa u svetu, a posebno na ovim prostorima. Rođen u Sarajevu 1. februarara 1899. godine.

Jožek Horvat Muc

DR. VANEK ŠIFTAR VELIK RAZISKOVALEC IN ROMOLOG

Dr. Vanek Šiftar je ob dr. Miklošiču in dr. Štrukljevih najuglednejši slovenski romolog in dober poznavalec življenja in položaja Romov. Med domačimi in tujimi strokovnjaki je užival velik strokovni in osebni ugled, intenzivno je s svojim izvrstnim poznavanjem romske tematike veliko prispeval k reševanju romske problematike v Sloveniji in v bivši Jugoslaviji.

Dr. Vanek Šiftar je avtor knjige *Cigani* (podnaslov *Minulost v sedanjosti*), ki je izšla pri Pomurski založbi leta 1970. Ta publikacija je gotovo zgodovinsko, sociološko, demografsko, etnološko in socialno zastavljena študija o Romih v Sloveniji, še posebej v Prekmurju. Prinesla je vrsto dognanj in ocen o romski etnični skupnosti, povzročila pa tudi večje zanimanje za Rome tako med raziskovalci kot med večinskim prebivalstvom. Ker je to najobsežnejše delo o Romih tudi neke vrste avtorjev pogled na človekove pravice, na pravice Romov do življenja z vsemi nami, ponudba za program razreševanja romskega vprašanja, ga ta knjiga kot vrsta njegovih tehtnih prispevkov in člankov o položaju Romov ob dr. Miklošiču in dr. Pavli Štrukelj zagotovo uvršča med najuglednejše poznavalce romskega vprašanja in borce za pravice Romov – skratka med najzaslužnejše romologe.

Sicer v tej najobsežnejši knjigi o Romih avtor predstavi prihod in naselitev Romov v Evropi, njihove značilne obrtne dejavnosti, »integracijo« Ciganov v okolje, številne zanimive podatke in primerjave o Romih v Prekmurju, problematiko naseljevanja in popisov, antropoloških ugotovitev pa do njihovih naselij, stanovanj, družin, zdravstvenega stanja, kulture, izobraževanja, vključevanja v delo in kriminaliteto. Zaključne misli so obravnavane v zadnjem poglavju »Minulost v sedanjosti«.

V obdobju nastajanja nove države Slovenije se je dr. Vanek Šiftar prav tako odločno zavzel za ustrezen položaj in status Romov v Republiki Sloveniji. Tako je v svojem referatu na posvetovanju o manjšinah v takratni Skupščini Republike Slovenije, novembra 1990, o statusu Romov med drugim poudaril: »Sedaj, v pripravi ustave suverene Slovenije se ponovno postavlja »romsko vprašanje«. Pri tem seveda moramo imeti jasno opredelitev do zavezujočih mednarodnih dokumentov, kakor tudi do tistih, ki jih bomo morali še »plačati« kot vstopnico v zeleno Evropo. ... Njihov status mora opredeljevati ustava.« Hkrati se je dr. Šiftar odločno

zavzemal, da je poleg ustavne in zakonske opredelitve položaja Romov bistvena zavest večinskega naroda in vseh drugih, da so demokratične svoboščine in položaj manjšine osnova za demokratične odnose, svobodno in mirno življenje celotne skupnosti. Ustava je v svojem 65. členu v bistvu sprejela njegove predloge o statusu Romov.

Tako kot je bil dr. Vanek Šiftar dober poznavalec in raziskovalec manjšin in Romov, je bil tudi borec, zaveznik in velik prijatelj vseh malih ljudi in revežev, ki so se jim godile krivice, pripadnikov narodnih skupnosti, vsej ljudi z družbenega obrobja in Romov. Prispeval je velik delež tako k temeljitemu poznavanju romske populacije kot praktičnim predlogom in ukrepom za razreševanje mnogoplastnega romskega vprašanja.

Ob izjemnem prispevku dr. Vaneka Šiftarja na raziskovalnem in strokovnem področju, mu je s hvaležnostjo potrebno dodati še vrsto praktičnih političnih akcij in dejavnosti pri razreševanju družbenih problemov Romov. V ta sklop sodi njegov prispevek k ustanovitvi vrtca na Pušči leta 1961 (vsa leta ga obiskuje 30 do 40 romskih malčkov). Opozorila dr. Šiftarja o boljši samoorganiziranosti Romov samih se uresničuje. Za izražanje in uveljavljanje svojih interesov smo se Romi organizirali v romska društva, večina jih je povezanih v Zvezo Romov Slovenije, ki opravlja pomembno politično, kulturno, jezikovno, informativno in izobraževalno poslanstvo med pripadniki romske skupnosti.

Dr. Pavla Štrukljeva in dr. Vanek Šiftar sta pionirja-temeljitelja novodobne slovenske romologije. V njunem strokovnem in znanstvenem diskurzu o večplastnosti, prepletenosti ter družbeni in politični občutljivosti romske tematike, sta ji v slovenskem prostoru postavila trdne in široke osnove ter jo nadvse uspešno uveljavila doma in v tujini. Novi rod slovenskih romologov uspešno nadaljuje, dopolnjuje in nadgrajuje njuno delo, izvirno bogati slovensko romologijo in že tudi prispeva zaznaven in izviren delež v skupno občečloveško dediščino romološke vede.

Med izjemno obsežno Šiftarjevo bibliografijo, - ki jo je skrbno in vestno zbral, uredil in pregledno zapisal višji kustos Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti Franc Kuzmič - (Šiftarjev zbornik, 2001, str. 411-435), je 21 objavljenih romskih bibliografskih enot. Več Šiftarjevih študij, razprav in člankov s čisto romsko tematiko je bilo objavljenih v uglednih in cenjenih specializiranih revijah, znanstvenih zbornikih in drugem tisku doma in v tujini. Zbudila je veliko zanimanje med domačimi in tujimi romologi ter je še danes nepogrešljiv vir bogatih informacij za polpretekli čas, pravi vademekum, in dober kašipot pri novodobnem preučevanju Romov v naši državi. Nekateri temeljni Šiftarjevi objavljeni zapisi z romsko

tematiko imajo trajno zgodovinopisno vrednost in veljavo ter so novodobnim raziskovalcem romologom zanesljiv, verodostojen in nepogrešljiv vir in opora pri preučevanju in raziskovanju romskih fenomenov v Sloveniji.

Dr. Vanek Šiftar ni bil le izjemen poznavalec in prodoren družboslovni raziskovalec Romov v Sloveniji, pač pa tudi njihov vztrajen glasnik in ambasador v slovenskem, jugoslovanskem in mednarodnem merilu. Tvorno in nadvse zaznavno je sodeloval z aktualnimi temami na mnogih posvetih in shodih, kjer se je razpravljalo in odločalo o romski tematiki. Sodil je med mednarodno cenjene in uveljavljene romologe ter užival med njimi velik in spoštljiv ugled. Dodobra je poznal evropski fond romologije in sprotno spremljal njen razvoj.

Avtor je predsednik Zveze Romov Slovenije

Mladen Tancer

UVOD

V Šiftarjevem zborniku (2001), in tudi v drugem dnevnem in revijalnem tisku, je bilo o življenju in delu dr. Vaneka Šiftarja, zaslužnega profesorja mariborske univerze, veliko in podrobno napisanega; domala filigransko je izrisana in predstavljena celostna mnogoplastna podoba tega senzibilnega prekmurskega in slovenskega duhovnega velikana našega časa.

Bogata in večslojna je Šiftarjeva zapisana in ohranjena intelektualna dediščina, ki naravnost vabi parcialne raziskovalce k temeljitemu preučevanju in celostni analizi le-te in oblikovanju relevantnih in kompetentnih vrednostnih ocen. Veliko vemó o Šiftarjevem začudenja vrednem ustvarjalnem opusu, a še zdaleč ne vsega in ne dovolj poglobljeno in urejeno. Za celostno in objektivno oceno Šiftarjeve bogate duhovne ustvarjalnosti bo potrebno še marsikaj vestno in odgovorno postoriti, predvsem skrbno pregledati celoten obsežen fond njegove objavljene in neobjavljene pisne zapuščine. Zanesljiv kašipot ter podroben uvid v Šiftarjevo večdesetletno ustvarjalno duhovno delavnico je bogat arhivski fond Šiftarjeve pisne kulturne zapuščine, ki ga hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru. Za zavzete, seriozne in avtonomne preučevalce in/ali raziskovalce Šiftarjeve duhovne dediščine tedaj dela dovolj.

Domala vse leto sem bil vztrajen, potrpežljiv, tenkočuten, čustveno zavzet in intelektualno zvedav potohodnik in stezosledec po Šiftarjevi bogati in pestri pisni zapuščinski poljani. Moje zanimanje, odkrivanje in dojemanje nekaterih novih spoznanj in dognanj, je bilo prvenstveno osredotočeno na *Šiftarjev delež in prispevek v novejšo slovensko romologijo*. In kaj me je vodilo k takemu ravnanju? Dosledno lastno ugotavljanje in spoznanje, a tudi nemalo moje začudenje, da večina slovenskih piscev, ki pišejo o romski tematiki pri nas ali preučujejo preteklost tega fenomena, v osnovi omenjajo zgolj Šiftarjevo monografijo *Cigani /Minulost v sedanjosti/* (1970), ne pa tudi mnogih njegovih objavljenih člankov po izidu knjige. Po njihovem navajanju uporabljenih virov, upravičeno povzemam, da je ta zunajknjižna materija v objavljenih člankih bila večini piscem neznana, morda manj pomembna, ali pa celo težje dostopna. Poudariti velja, da so mnogi članki dr. Šiftarja vsebinsko in sociološko še danes nadvse aktualni, zanimivi in s pomembno družbeno konotacijo. Žal, vse prevečkrat so neupravičeno prezrti, zapostavljeni in vse bolj tonejo v časovno odmaknjenost in pozabo.

Po tej stvarni in zame presenetljivi ugotovitvi, skrbnem premisleku in moji upravičeni bojazni, da bogata »romološka setev« dr. Šiftarjeva ne bi ostala brez

vredne in koristne »žetve«, da ne bo dovolj rabljena in žlahtno izkoriščena v krogih preučevalcev romske problematike pri nas, je v meni dozorela zavestna odločitev: da zberem, uredim in strnem v enovito in pregledno celoto ves Šiftarjev romološki korpus. Spoznal sem za nujnost, imperativ časa, da je Šiftarjevo romološko tematiko potrebno celostno priklicati v našo današnjo družbeno in humanistično zavest. To sem z velikim spoštovanjem in odgovornostjo sprejel za svoj maksimo, dolžnost in obveznost do tenkočutnega humanista in družbeno kritičnega ustvarjalca romske sage in poeme, pokojnega romologa dr. Vaneka Šiftarja.

V izjemno obsežni Šiftarjevi bibliografiji, ki jo je skrbno in vestno zbral, uredil in pregledno zapisal višji kustos Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti mag. Franc Kuzmič, (Šiftarjev zbornik, 2001, str. 411-435), je dvajset objavljenih bibliografskih enot z romsko tematiko. Dosledno avtopsijsko sem ponovno pregledal in podrobno preučil vsa dostopna Šiftarjeva zapisana in objavljena besedila, ki sodijo v korpus romske tematike.

V bibliografskem pregledu so vse Šiftarjeve bibliografske enote z romsko tematiko prikazane v kronološkem zaporedju njihovih izvirnih objav. Tudi besedila z romsko tematiko so razporejena v enakem časovnem zaporedju nastajanja. Vsa besedila so ohranjena v izvirnem natisu, tedaj brez kakršnihkoli popravkov, dopolnil ali prevodov. Šiftarjeva besedila v celoti izražajo duh časa, v katerem so nastajala in družbeno klimo, ki jih je narekovala oz. se je nanjo s kritičnimi zapisi sprotno odzival romolog dr. Vanek Šiftar.

Bibliografija zapisov o romologu dr. Vaneku Šiftarju in izvirna besedila vseh dose-danjih zapisov o njem so pravšnje in prepotrebno dopolnilo za boljše in enoznačno razumevanje Šiftarjevega celotnega romološkega opusa.

Romološki cvetobêr dr. Vaneka Šiftarja izročam romologom v koristno uporabo in presojo. Preučevalcem in raziskovalcem bodi uporabljen vademekum po pestro razvejani in bogati romski tematiki, ki jo je desetletja z veliko čutečnostjo, iskrenostjo, zavzeto, kulturnokritično in neprekinjeno žlahtno soustvarjal in sooblikoval doma in v svetu uveljavljeni, spoštovani in cenjeni romoljub in bard slovenskih romologov – dr. Vanek Šiftar.

Ustanovi dr. Šiftarjeva fundacija in njenemu Programskemu svetu, ki sta omogočila izdajo monografije, moja iskrena zahvala!

★

Pismo Vaneku, ob njegovem osemdesetem življenjskem jubileju, je bilo, žal, moje zadnje med mnogimi, ki sva si jih izmenjala v večdesetletnem poznanstvu in prijateljevanju.

V Bresternici, 2009

Mladen Tancer

DR. VANEK ŠIFTAR – SLOVENSKI ROMOLOG

Naj v pravicah in svoboščinah romske skupnosti
odseva

veličina pravic in svoboščin večinskega naroda!

(Dr. Vanek Šiftar, *Knjigi na pot*, 1994)

Romska tematika je bila dr. Vaneku Šiftarju živa in nepresahljiva stalnica vse od trenutka, ko se je vključil v obsežen in zahteven raziskovalni projekt »Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju« (1961-62), pa do konca svojega življenja, ko mu je bil objavljen zadnji zapis »Cigan – Rom?!« (1999). Domala polna štiri desetletja je bil čuteč, zvedav, zagnan, vztrajen in dosleden družbenokritičen potohodec po romskem zastrtem pauperiziranem prostranstvu. Kot kritičen samohodec je bil gandijevsko goreče zazrt v bedno in pogosto po krivici na družbeno margino odmaknjeno, izolirano in stigmatizirano romsko občestvo. Vztrajno in iskreno je iskal ustrezne družbeno relevantne odgovore na mnoga svoja nepotešljiva, a vznemirljiva vprašanja, ki jim je želel priti do pravega vzročno-posledičnega bistva:

o naših medčloveških odnosih in ravnanjih v vsakdanjem sobivanjskem komuniciranju z Romi, o slovenski družbeni inferiornosti, mlačnosti in počasnosti v reševanju romske problematike, o njihovem pravnem položaju v naši demokratični družbeni skupnosti, globalno o samih Romih med včeraj, danes in jutri, o njihovi izoliranosti, njihovi bedi, družbeni izobčenosti, njihovi skrajno neuspešni socialni promociji in še mnogih, za Rome hudo občutljivih in življenjsko eksistenčnih vprašanjih.

Prvo obsežno in z znanstvenim instrumentarijem izvedeno raziskavo o Romih v Sloveniji – *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju* – sta pod vodstvom dr. Boža Škerlja opravila Biološki inštitut Univerze in Pediatrična klinika Medicinske fakultete v Ljubljani. Financiral jo je Sklad Borisa Kidriča. Pri realizaciji raziskave je sodelovalo trinajst ekspertnih raziskovalcev ter dobrih poznavalcev prekmurskega romskega okolja, med njimi nadvse dejavno, zavzeto in spodbujevalno Vanek Šiftar, dipl. iur., svétnik pri SZDL, takrat zaposlen na Sociološkem inštitutu Univerze v Ljubljani, ki je bil pobudnik in mótor raziskave. Sklepno gradivo raziskave obsega 987 strani tipkopisa + 41 prilog in je bilo sklenjeno maja 1963. Kompletni izvod hrani NUK v Ljubljani (sig. II 235976).

Šiftarjevo besedilo, ki je osrednji in najobsežnejši del raziskovalnega projekta, je študijsko nadvse precizno izdelan in zgodovinskorazvojno prikazan in odslika globalni oris v Prekmurju živečih Romov(Ciganov). Avtor je k primarni raziskovalni tematiki ob koncu priključil še Poročilo o stanju in zadržanju Ciganov v novomeškem okraju (15 strani +2 tabeli). Šiftarjev raziskovalni delež obsega 283 tipkopisnih strani v celotnem raziskovalnem projektu. Strukturna členitev poglavij in podpoglavij je v glavnem skoraj identična s členitvijo v kasnejši njegovi monografiji *Cigani*.

Iz obsežne in temeljite raziskave so bile kasneje separatno opravljene tri doktorske disertacije: Marjan Avčin, *Učinki krvnega sorodstva in potomstvo*, (1963), Pavla Štrukelj, *Kultura Ciganov v Sloveniji in problemi njihove asimilacije s slovenskim prebivalstvom*, (1964) ter Anton Pogačnik, *Antropološke in morfološke karakteristike Ciganov v Prekmurju*, (1968) in pomenijo pomemben znanstveni prispevek v novejši slovenski in svetovni romološki znanosti.

Kljub globinskem in suverenem poznavanju širokih horizontov in dimenzij romske tematike, še posebej subtilno tiste v njegovem neposrednem prekmurškem okolju, Vanek Šiftar ni kazal ambicije ne afinitete, da bi svoj raziskovalni korpus pretopil v disertacijo. Saj je že v času te izjemne raziskave bil trdno na poti znanstvene kariere in predestiniran za pravoznanstvo. Premočrtnost in pravilnost svoje trdne odločenosti je v bogatem ustvarjalnem življenju vseskozi uspešno dokazoval, potrjeval in udejanjal: z uspešno obranjeno doktorsko disertacijo »Oblike delavskega sodelovanja in upravljanja v industrijskih podjetjih, uzakonjene v Evropi po oktobrski revoluciji« (1965) in z dolgoletno suvereno, nadvse uspešno in visoko cenjeno profesuro na Višji pravni šoli oz. zdajšnji Pravni fakulteti v Mariboru. Kot dekan mlade pedagoško-znanstvene ustanove je bil pokončen in spoštovan spiritus agens njene kakovostne rasti tako v kadrovskem, pedagoškem, raziskovalnem in znanstvenem smislu. Za njegovo izjemno uspešno pedagoško, strokovno, znanstveno in raziskovalno delo ter zgledno vodenje in znanstveno temeljenje fakultete, je Univerza v Mariboru uglednemu slovenskemu pravniku, rednemu profesorju dr. Vaneku Šiftarju, podelila naziv zaslužni profesor, (1993).

Dr. Vanek Šiftar je svoj separat vsebinsko razširil, poglobil in dopolnil z izsledki nove raziskave o položaju Romov v Prekmurju, konkretno o največjem in izoliranem romskem naselju Pušča. Raziskava je bila končana v letu 1970. Svoje obsežno raziskovalno gradivo, slikovno opremljeno z izvirnimi in unikatno značilnimi posnetki iz prekmurskega romskega okolja, je leta 1970 objavil v knjižni obliki, v monografiji *Cigani*, s pomensko simbolnim podnaslovom *Minulost v sedanjosti*. Vsebina knjige je razdeljena v tri notranje samostojne in hkrati celostno

sklenjene celote: I. Minulost, II. Sedanjost in III. Minulost v sedanjosti. Monografijo, ki obsega 234 strani, je založila in izdala Pomurska založba v Murski Soboti. Predgovor knjigi je napisal akademik Jože Goričar. V nadvse pohvalni a realni oceni knjige je med drugim poudaril, da je Šiftarjeva knjiga na našem knjižnem trgu doslej prav gotovo najobsežnejša in najbolj temeljita monografija o Ciganih-Romih pri nas in sklenil svoja spoznanja o kalejdoskopsko bogati vsebini knjige s preroško napovedjo, da mimo tega dela ne bo mogel nihče, kdor bo v prihodnje s kakršnega koli zornega kota preučeval Cigane. Za objavljeno monografijo Cigani je bila dr. Vaneku Šiftarju v Murski Soboti podeljena Nagrada Štefana Kovača »za družbeno pomembno in izvirno domačo knjižno noviteto leta«. In kakšen sprejem je doživela knjiga v domači in tuji strokovni in znanstveni odmevnosti? O tem je sam avtor kar obširno in nepristransko, podprto s citiranjem posameznih izsekov objavljenih ocen, zapisal pod prvo opombo v svoji objavljeni razpravi Romi v Sloveniji (Dialogi, 1978); zato tu ni potrebe ponavljati že povedano.

(V ekskurzu zgolj informativno omenimo, da je pred izidom Šiftarjeve monografije v Zagrebu leta 1967 izšla v prevodu knjiga: Jean- Paul Clébert, *Cigani*).

S Šiftarjevimi *Cigani*, – prvi slovenski monografiji o Romih – se je začelo novo, impulzivno in dinamično ustvarjalno obdobje v novodobni slovenski romologiji. Leta 1980 izidejo *Romi na Slovenskem*, kapitalno knjižno delo ugledne in cenjene slovenske etnologinje in romologinje dr. Pavle Štrukljeve in leta 2004 njen razširjen ponatis *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Število domačih avtorjev in izdanih pomembnih novih knjižnih edicij na tem segmentu kulture je nato z leti naraščalo vse do današnjih dvajset, ki jih zaključuje monografija uveljavljene slovenske romologinje dr. Vere Klopčič *Romi v Sloveniji: Romi in Gadže* (2007). Pohvalno je, da je med natisnjenimi edicijami tudi nekaj prevedenih del iz novejše tuje romološke literature. V raznih tematskih zbornikih in drugem tisku je v tem časovnem obdobju bilo pri nas objavljenih kar veliko število kakovostnih in družbeno aktualnih, nekaj pa tudi izzivnih in problematiziranih člankov z specifično romsko tematiko. Vse to je močno oživilo in pospešilo večje družbeno zanimanje za prepotrebno in ustrezno reševanje aktualnih in perečih romskih vprašanj. Slovenska romološka veda je zaživela v polnosti in v kulturno-znanstvenem pojmovanju opravlja svoje nadvse pomembno družbeno poslanstvo.

Odlike dr. Šiftarja romologa so bile:

temeljito in neposredno izvirno poznavanje in razumevanje življenjskih pogojev Romov, široka razgledanost in dobra poučenost v domači ter svetovni romologiji, posredno in neposredno komuniciranje z uglednimi domačimi in tujimi

eksperti-romologi in eksperti-Romi, raziskovalna afiniteta in ambicija v temeljitem preučevanju romske problematike, diseminiranje lastnih spoznanj, dognanj, izkušenj in pogledov na romske probleme v tisku in v živih pogovorih, aktivno sodelovanje na pomembnih znanstvenih shodih in posvetih o romski tematiki, bil je pobudnik za boljše in hitrejše reševanje mnogih romskih nerešenih vprašanj in cenjen (so)mentor in svetoalec mnogim aspirantom pri preučevanju in pisanju raziskovalnih ter znanstvenih del z romsko tematiko.

Dr. Šiftar je aktivno sodeloval na več pomembnih simpozijih, kjer se je poglabljeno in na znanstvenem nivoju razpravljalo o mnogih aktualnih problemih Romov. Omenimo le najpomembnejše. Leta 1976 v Beogradu na simpoziju o Romih v organizaciji Etnografskega inštituta Srbske akademije znanosti in umetnosti, leta 1979 v Banja Luki na znanstvenem simpoziju »Nacionalno vprašanje v jugoslovanski teoriji in praksi« in leta 1986 v Sarajevu na mednarodnem znanstvenem simpoziju »Jezik i kultura Roma«. Sodeloval je še na romoloških posvetovanjih v Beogradu, Lipovljanih, Sarajevu in Novem Sadu. V Sloveniji je praviloma aktivno sodeloval na vseh organiziranih posvetovanjih in s svojo prisotnostjo dal priznanje udeležencem in organizatorjem. Bil je pobudnik in uvodni referent obravnavanja stanja in položaja Romov v Sloveniji, ki ga je realizirala Komisija za manjšinska vprašanja pri RK SZDL, v Ljubljani leta 1977. V vseh svojih nastopih je bil kultiviran, prav nič žaljiv, vendar kritičen in brez dlake na jeziku; svoje globokoumne misli je vselej povedal naravnost in brez zadržkov.

Šiftarjeve bibliografske enote z romsko tematiko so bile objavljene v: monografija, Delo, Dialogi, Naptar, Naše teme, Rast, Večer, Vestnik, Znamenje, v tematskih zbornikih in v dveh uvodih v knjigo.

V Pokrajinskem arhivu v Mariboru je Šiftarjeva pisna zapuščina deponirana v triindvajsetih zajetnih fasciklih, od tega jih je štirinajst z romsko tematiko (fascikli 10-23) in z bogato hemeroteko.

Ob koncu se sama od sebe ponuja dobronamerna misel: veljalo bi v knjižni obliki ponatisniti monografijo *Cigani* z dodatnim novim uvodom in vse članke z romsko tematiko. Kar je zapisano, ostane! Tako bi se najlepše in trajno oddolžili humanistu in romoljubu dr. Vaneku Šiftarju za vse, kar je v desetletjih hoje za Romi in z Romi žlahtnega prispeval v zakladnico slovenske in svetovne romologije.

Mladen Tancer

BIBLIOGRAFIJA DR. VANEKA ŠIFTARJA Z ROMSKO TEMATIKO

Cigani (Minulost v sedanjosti).

Pomurska založba, Murska Sobota 1970, 232+(IV) str. + 10 pril s.

Žena v ciganski družini.

Delo, Ljubljana, 1970, št. 78 (21.III.), str. 21.

Cigani ali minulost v sedanjosti.

Večer, Maribor, 1970, št. 71 (26.III.), str. 13 in 18.

»Jugoslavija: Ciganom vse prepovedano.«

Delo, Ljubljana, 1973, št. 223(18.VIII.), str. 21.

Romi u Sloveniji – s posebnim osvrtom na njihov položaj u Prekomurju. (Teze).

Simpozij o Romih, Beograd, 13.-14. Oktobra 1976. (1 list/stran).

O Romih – Romi o sebi.

Vestnik, Murska Sobota, 1978, št. 21 (8.VI.), str. 12; št. 22(15.VI.), str.10.

Romi v Sloveniji (s posebnim poudarkom na njihov položaj v Prekmurju in občini Novo mesto).

Dialogi, Maribor, 1978, št. 7-8, str. 426-442.

A romák letelepüléséről Muravidéken.*

Naptár, Murska Sobota, 1979, str. 92-103.

Problem narodnosti Roma.

Nacionalno pitanje u jugoslovenskoj teoriji i praksi – doprinos Edvarda Kardelja, Prilozi sa Naučnog skupa, održanog u Banjaluci, 5. i 6. novembra 1979. godine, Banjaluka 1980, str. 447-458 in 581-583.

Romi u Sloveniji 1941-1945.

Naše teme, Zagreb, 28(1984), br. 7-8, str. 1324-1334.

Že dolgo so med nami – a smo še daleč vsaksebi.

Znamenje, Maribor, 1988, 4, str. 329-337.

Jezik i kultura Roma u Sloveniji.

Jezik i kultura Roma, (Zbornik Međunarodnog naučnog skupa u Sarajevu 1986), Sarajevo 1989, str. 143-150.

* Naselitev Romov v Prekmurju

Knjigi na pot.

Jože Zadravec, Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju. Pomurska založba, Murska Sobota 1989, str. 5-11.

Romi včeraj ... pojutrišnjem?

Znamenje, Maribor, 1989, 2, str. 122-137.

Romi - narodnostna ali etnična skupnost.

Razprave in gradivo 24, INV, Ljubljana 1990, str. 80-84.

Pogled nazaj – korak naprej.

Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju. ZRSŠ, Ljubljana 1991, str. 59-71.

Knjigi na pot.

Mladen Tancer, Vzgoja in izobraževanje Romov v Sloveniji. Založba Obzorja, Maribor 1994, str. 9-14.

Jezik (narečja) Romov v Sloveniji.

Rast, Novo mesto, VII, 1-2(39-40)1996, str. 107-110.

Že dolgo so med nami – a smo še daleč narazen.

Pokrajinski muzej, Katalog, Stalna razstava. Pokrajinski muzej Murska Sobota, 1997, str. 277-288.

Cigan – Rom?!

Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi – Izziv za manjšinsko pravo. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999, str. 141-145.

Iz recenzije.

Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi – Izziv za manjšinsko pravo. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999, zavihek hrbtni strani.

OBJAVLJENA BESEDILA DR. VANEKA ŠIFTARJA
Z ROMSKO TEMATIKO

Sprehod z Romom

Šla sva,
 po poljski, blatni poti
 sva šla. Deževalo je.
 Pripovedoval mi je s črnimi očmi,
 črno pravljico
 včerajšnjih in naših dni.

Za nama dve bosi sledi.
 Leva – močnejše vdrta palca:
 kažipot rodu in zgodovine.
 Resnica bele praznine
 iz včeraj, danes ... In pojutrišnjem?

Kaplje zalile so sledi.
 V črni pravljici nekdo igra na struno,
 na eno struno tenko.
 Na blatni poljski poti
 drhtela je struna sončnih dni!

September 1967

Ivan Vanek Šiftar: Pobiram orumenele liste.
 Maribor: Pravna fakulteta, 1998, str. 41.

cigani

dr. vanek šiftar

**minulost
v sedanjosti**

K A Z A L O

Predgovor, dr. Jože Goričar	5
---------------------------------------	---

I. Minulost

Namesto uvoda	7
1. Cigan	9
2. Prihod in ustalitev Ciganov v Evropi	11
3. Cigani v Evropi	14
4. Cigani in obrt	16
5. »Integracija« Ciganov	20
6. Cigani pod vladno cesarice Marije Terezije in Jožefa II	24
7. Cigani v evropski kulturi	27
8. Nekaj podatkov o Prekmurju do XIX. stoletja	30
9. Prvi podatki o Ciganih v Prekmurju	35
10. Ekonomske razmere v Prekmurju do nastanka kraljevine SHS	38

II. Sedanjost

1. Nastajanje ciganskih naselij v Prekmurju	45
a) Vpisi v matične knjige	46
b) Stalno naseljevanje	51
c) Popisi Ciganov	62
d) Priimki	73
e) Iz krvne analize	75
f) Antropološke in morfološke ugotovitve	76
2. Cigani in oblast kraljevine Jugoslavije	81
3. Druga svetovna vojna	99
4. Po letu 1945	104
5. Naselja in stanovanja	114

6. Ciganska družina, družinska skupnost	120
a) Naraščanje prebivalstva	120
b) Rojstvo, poroka in smrt	125
c) Vera Ciganov	148
d) Zdravstveno stanje	151
7. Kultura in izobraževanje	154
8. Vključevanje v delo	181
9. Kriminaliteta Ciganov	190

III. Minulost v sedanjosti

Minulost v sedanjosti	207
---------------------------------	-----

IV. Opombe in viri

Opombe in viri	215
--------------------------	-----

ŽENA V CIGANSKI DRUŽINI

Iz pravkar izišle knjige Cigani – Izdala jo je Pomurska založba.

Pri Pomurski založbi v Murski Soboti je ta teden izšla knjiga dr. Vaneka Šiftarja CIGANI, Minulost v sedanjosti, ki je na slovenskem knjižnem trgu doslej najobsežnejša in temeljita monografija o Ciganih-Romih. Avtor je o Ciganih pri nas povedal vse tisto, do česar se je bil dokopal pri zgodovinskem, demografskem, etnološkem, sociološkem in socialnopolitičnem proučevanju tega problema. Delo je poleg obilice že zgodovinskih dognanj o Ciganih polno tudi takšnih podatkov in ugotovitev iz njihovega sedanjega življenja, ki bi lahko koristno rabile pri socialnem, političnem, vzgojnem, zdravstvenem in kulturno-prosvetnem delu med njimi.

Iz Šiftarjevega dela objavljamo odlomek iz poglavja Ciganska družina.

Ali so imeli Cigani, ko so se naseljevali v Prekmurju, kakšnega vodjo, ne vemo. Verjetno ga glede na posamično naseljevanje niso imeli. Kasnejši vodje, župani, riktari ipd., so bili že zunaj njihove plemenske ureditve. Kljub temu pa obstajajo nekatere skupne rodovne poteze Ciganov v Sloveniji, ki jih je raziskala in v svoji disertaciji obdelala Pavla Štrukelj.

Navajamo: Poglavarstvo v ciganski družini ni dedno, temveč vodilno funkcijo moža volijo po vsaki poglavarjevi smrti. Vsa družbena ureditev Ciganov na Dolenjskem je urejena po patrilinearnem sistemu, vendar še z močnim poudarkom veljave najstarejše ženske v družini.

Na splošno se ugotovitve ujemajo z ugotovitvami ciganologov in sociologov, da je v tej družini najvažnejša mati in njeno sorodstvo je pomembnejše od moškega. Pripomniti moramo, da v jeziku oziroma narečju Ciganov v Prekmurju, nimajo bogatega besedišča za vsa sorodstva.

Pavla Štrukelj ugotavlja, da tudi v Sloveniji kod drugod nazivajo Cigani staro mater v družini phuri daj, phurani daj. Tako nazivajo tudi najstarejšo in razumno žensko v rodu Ženska s takim nazivom je imela največjo veljavo, ker je odločala o mnogih zadevah. Vsi, celo ves rod, jo je spoštoval in izpolnjeval vse njene želje. Ona je varovalka starih navad in šeg.

Avtorica disertacije opisuje, kako je s phuri daj pri Ciganih v Prekmurju, na Dolenjskem in Gorenjskem. Starejša ženska je danes v prekmurski ciganski družini še vedno zelo pomembna, čeprav na splošno moramo pripomniti, da moški ženski ne priznavajo enakopravnosti, in da so Ciganke stare nad 60 let v Prekmurju redke. V Prekmurju prehaja funkcija phuri daj na snaho. Očetovstvo je pri

Ciganih še danes precej nepomembno. Pripadnost otrok se izkaže predvsem, če je bil zakon sklenjen po njihovi šegi.

K temu dodajamo, da so bili sicer redki primeri, ko je bil mož na večletnem prestajanju zaporne kazni, žena pa si je poiskala drugega in z njim celo zanosila in rodila, a zakon se ni razbil. Najbrž je bila tedaj odločilna vloga žene, ki je preživljala moža in vso družino. Njej so tudi bili prepuščeni otroci, od njih se skoraj ni ločila. Ako sta se z očetom otrok razšla, so otroci vedno ostali pri njej. Kot se še spominjajo, je mož, ko je ugotovil ženino nezvestobo, ženo zelo pretepel in odšel, če se je priženil, v nasprotnem primeru je morala oditi ona. Ciganka tudi nikomur ne zaupa otrok. Nosi jih s seboj na hrbtu, kar ni samo njena navada, ampak mnogih rodov od Indije do Egipta. Do nedavnega tudi niso poznali očetovskih pravn. To vlogo ženske oziroma žene v družinski skupnosti smo že omenili, ko se je v 334 ciganskih družinah iz 27 naselij kar 38% žensk prijavilo, da so one predstavnice gospodinjstev. Zanimivo je, da ta odstotek močno niha od naselja do naselja. Tako je v Borejcih 18,7%, na Pušči 25,3%, v Vanča vasi 43,5%, v Černelavcih 54,5%, v Pertoči 64,7%, v Domajincih 76,9% in na Sotini 90% vseh predstavnikov gospodinjstev po prijavi za register prebivalstva žensk.

Kot je ženska v družini spoštovana, pa se na zunaj skoraj nikdar ne pojavlja skupno z možem. Včasih pride z možem v gostilno, ali ga čaka zunaj in sprejema, če ji kaj ven prinese; če sta šla po cesti – zdaj, predvsem pri mladih, je že drugače – je navadno možki šel spredaj in sta malo govorila. Podobno je še v nekaterih vaseh, pri ostalem prebivalstvu, ko gredo starejši k maši in od maše.

Odnos moža do žene je bil surov. Avtorju so še pred leti v Vanča vasi pripovedovali, da je bila žena v njihovem naselju še po letu 1945 povprečno vsak dan tepena in večkrat celo do krvi.

Nekoč si je žena svobodneje izbirala partnerja. Zdaj niso več redki pretepi med ženami, ženskami zaradi moških. Same povedo, da se tepejo za može. Ker same niso zaposlene, so možje tisti, ki prinašajo denar in po katerih pričakujejo pokojnino. Nekaj te krute stvarnosti, ki je bila v ciganskih družinah, je izrazil tudi Cervantes, ko je zapisal: »Ciganke imajo drugačne učitelje, kakor večina drugih ljudi, njih razum hiti pred njihovimi leti; noben Cigan ni bebec, nobena Ciganka ni zaspanka.«

Pavla Štrukelj ugotavlja za Cigane na Gorenjskem, da so ti majhna skupina Sinti rodu, ki ima svoje glavno območje v Nemčiji. Vodi jih starejši možki, ki ureja vse rodovne zadeve, razsoja, sodi in jih poroča. Zanimivo je, da je s svojim patriarhalnim vodstvom dopolnjeval svojo oblast s pravico najstarejše ženske v rodu.

Stara mati ima še funkcijo kot phuri daj, ali v socialni strukturi je močnejše očetovo pravo.

K ugotovitvam o matriarhatu naj dodamo, da je dr. Vislocky, pisec številnih del o življenju Ciganov, podal neizpodbitne dokaze o obstoju matriarhata pri številnih ciganskih plemenih, raztresenih po raznih krajih sveta. Žena je, po njegovih ugotovitvah, neodvisna od moža, zakaj v večini primerov gleda mož na zakon kot na nekakšno sinekuro. Skrb za družino, zlasti za otroka, je bolj stvar žene kot moža.

Omenili smo že, da so pri mladih Cigankah predvsem genetski vplivi vzrok za zgodnjo menstruacijo. Stanovanjske in vse druge razmere, kakor tudi igra otrok-deklet, negativno vpliva na zorenje pubertetnic in seveda tudi pubertetnikov.

Cigani so po svojem značaju, a še bolj v izražanju preprosti in primitivni. V njihovih nerazvitih narečjih tudi ni posebnih toplih besed za čustva, prav tako tudi ne poznajo besed za melodije, ki jih njihove roke izvabljajo iz strun. Tudi ciganolog prof. Uhlik je zaman iskal pri Ciganih v Bosni in Hercegovini besedo: veselim se.

Spolno življenje se pri Ciganih začne zgodaj. Avtorju so odkrito povedali, da dvomijo, če katera, pa še tako mlada, gre v zakon z devištvom. Ponekod še sedaj velja, da ženske ne smejo pred moškim kazati spodnjega perila, svoje perilo morajo prati ločeno od drugega, ali pa celo, da se morajo sleči in obleči pod odejo. Tu in tam je veljalo za hudo kletev, če so prekleli žensko spolovilo. Nasprotno pa je, davno že, bila največja žalitev, če je Ciganka drugi osebi, s katero se je prepirala, pokazala nago sprednjo in zadnjo stran svojega telesa. Nekaj podobnega so poznale in tudi uporabljale v svojo obrambo ženske, ki niso pripadale ljudstvu Rom.

Niso tako redki primeri – znani predvsem iz sodnih spisov, da so prvo ljubezen ciganskih deklet pobrali vaški ali drugi fantje oziroma moški. Tako smo ugotavljali, da so poročeni kmetje izkoriščali mlade Ciganke in jim potem dajali miloščino. Manj takih primerov je bilo v odnosih med Cigani in kmeticami. Nasprotno pa je prostitucije, vsaj med Cigani v Prekmurju, zelo zelo malo. To ni posebnost Ciganov v Prekmurju, ali o tem še kasneje. Leta 1961 smo ugotovili, da je bilo v ciganskih naseljih v Prekmurju 29 mešanih družinskih skupnosti.

Pavla Štrukelj je zapisala, da so v Prekmurju ženili po svojem običaju pod drevsom, če je bilo mogoče pod borom. Starešina je zlil na roke mladih vino, nato je pristopil k ženinu in najprej njemu ponudil vino iz steklenice, nato pa nevesti. S tem je bil obred končan. Običaji so se razlikovali. Tako je ugotovila, da so se v XIX. stoletju v Vanča vasi ženili pod oknom. Poročni obred pri lendavskih Ciga-

nih je enostavnejši – odrezati sta si morala kos kruha, ga takoj pojesti in s tem je bil obred končan. V Prekmurju so poznali tudi poroko na hitro, ko je fant moral k vojakom ali pa v podobnih primerih. Tedaj je obred opravil krstni boter, sicer tako, da sta si mladoporočenca prekrizala levi roki, z desno pa sta iz kozarcev izpila vino.

Ti običaji počasi izumirajo. Avtorju je star Cigan iz Zenkovec povedal, da nimajo in ne poznajo nekih posebnih običajev ob poroki. V cerkev nočejo, ker ne znajo moliti. V maturitetni nalogi je M. Horvat na murskosoboškem učiteljišču in pri kasnejšem zbiranju navad ugotovila, da je nekoč najstarejši Cigan mlada poročil pod borom tako, da jima je zlil vino na iztegnjene roke. Kaže, da je to bil precej razširjen običaj. V nekaterih krajih ČSSR je bil poročni obred Ciganov podoben opisanemu. Mlada sta stala na rdečem suknu ali rdeči ruti. K njima je pristopil vajda ter jima govoril o skupnem življenju. Po nagovoru jima je zlil vino na dlani in vsakemu dal košček kruha, ki sta ga morala takoj pojesti. Zatem je oba polil z vodo in obred je bil končan. Avtorica sklepa, da tudi ta običaj kaže na njihovo indijsko poreklo.

V Gornjih Črncih in bližnjih naseljih, ki jih maturantka zelo dobro pozna, se Cigani poročajo tudi cerkveno, predvsem zato, da bi lahko imeli krščenega otroka. V ostalem so ob porokah prevzeli navade in običaje svoje okolice, seveda prilagojene svojim ekonomskim razmeram. Ako zmorejo, priredijo gostijo, ki traja tudi do jutra. Ob polnoči mladoporočenca zaplešeta. Pred njunim plesom zapojejo pod oknom fantovsko ali dekliško pesem. V jutranjih urah se gostje maskirajo, gredo se za »fašingerdja« po hišah in seboj nosijo vino.

Na Pušči so avtorju povedali, da je bil nekoč, ko je živel še stari Kokaš, tudi poseben običaj snubljenja. Mlada sta se seznanila in v glavnem sporazumela že prej. Vse se je odigravalo pri dekletovih starših. Poglavitno besedo je imel starešina. Bodoča žena je bila ves čas prisotna. S starešino so prišli godci. Najprej so zaigrali, nato je starešina pred vrati prosil: Moj gospodar, ali smemo vstopiti? Če ni bilo odgovora, je šlo vse po vodi. Ko pa so dobili dovoljenje za vstop, je starešina nagovoril gospodarja, da so prišli po belo, belo golobico in prepričani so, da ji ne manjka perje. Prišli so po njo, da bo zletela v svet in si poiskala boljše gnezdo. Gospodar je po navadi odgovoril: Vzemite jo, naj odleti v svet, ali zabrišite sled za njo, da z mladimi ne bo znala več nazaj. Potem je fant pristopil k dekletu, objel jo je in so šli: Mlado so prenesli čez prag in če so imeli kak voziček, včasih tudi na dve kolesi, so jo odpeljali na fantov dom, kjer se je začela svatba brez kakšnega posebnega obreda. Mlado je moral nesti čez prag pritferer – sorodnik, ki je bil pri poroki prva priča.

Pavla Štrukelj je med Cigani na Dolenjskem ugotovila, da jih poroča njihov starešina.

Fant in dekle brez prispodob v besedah ali lirični izpovedi precej realno izražata svoje občutje in medsebojno ljubezensko nagnjenje. Poročni obred je v glavnem še vedno tak, kot ga je opisal Janez Trdina. Cigansko zakonsko življenje odloča le medsebojna privolitev in odločilna beseda starešine. Avtorju so na Dolenjskem povedali, da so ob ciganski poroki razbili lončen lonec in s tem potrdili sklenitev zakonske zveze. V Prekmurju tudi to poznajo, ali s tem, ko razbijejo lonec, razbijejo nesrečo, ki preti novoporočencema. Za Cigane na Gorenjskem je avtorica zapisala, da poročni običaj pri njih ni toliko pomemben kot privolitev staršev in starešine. Poročni obred je v tem, da jima starešina zlije na glavo vino. Ako pa je eden pobegnil k drugemu in sta že skupaj spala, so menili, da sta že poročena.

Glede nezvestobe v zakonu so znani primeri, da se je to končalo slej ko prej s krvavim obračunom, medtem ko je bila žena nemočna ob moževi nezvestobi. Mož je imel pravico, da je nezvesto ženo popolnoma golo privezal k drevesu in jo tam pustil v zasmeh tudi po tri dni. Avtorju je znan tudi primer, da je kmet na polju zalotil svojo ženo s fantom iz vasi: fanta je zaklal, ženo privezal k drevesu in jo nekaj časa močno tepel z bičem, nato pa se je prijavil oblastem.

Pavla Štrukelj je o nezvestobi pri Ciganih na Dolenjskem zapisala, da je prelo-mitev zakona največja sramota. Ali ugotovila je, kar smo že zapisali tudi za Prek-murje, da Ciganke velikokrat niso preveč zveste, če so možje v zaporih. Dovoljen je pobeg moža z neporočeno Ciganko.

Ob vseh raziskavah, ki smo jih doslej navedli, ne moremo pritrditi romanopiscu: »Da sta imela z materjo razmerje, to ni nič čudnega, gospod župnik, to je med Cigani navada. Celo v tem naselju vem še za dva takšna primera.« Že večkrat omenjeni ciganolog J. P. Clébert je zapisal tudi, da Cigani, ki jih imamo za izprijence, ljudi brez zakonov, uporabljajo v praksi predpise svojega moralnega kodeksa s tako strogostjo, da jim to često moramo zavidati. Pisci pitoreskne literature na vsakem koraku govorijo o strahoviti promiskuiteti, v kateri živijo bližnji krvni sorodniki, ali resnica je drugačna. Med njimi so celo strogo prepovedani vsi protinaravni spolni odnosi, kot npr. homoseksualnost, sodomija ipd. Enako tudi Walter Dostal.

CIGANI ALI MINULOST V SEDANJOSTI

V borbi za svoje kolikor toliko znosno življenje so se Cigani odpovedali svojim navadam in običajem, prikrivali so vse, kar bi lahko izdajalo njihove značilnosti in sploh njihov način življenja. Tudi danes neradi govorijo o tem, kar je njihovega. Če so imeli kdaj kako narodno nošo, je niso mogli ohraniti. Obdržali so svoje priljubljene barve, predvsem rdečo in barvo ognja. Obdajali so se z vsem, kar v resnici ni bilo njihovo, pa bi jih moglo ohraniti; tako je bilo z vero in še z marsičem.

Toda marsikaj od tega, kar so prevzeli, so pociganili in s tistim, kar je ostalo še starega, se je ohranjevala njihova kultura. Profesorju dr. Sušniku so, ko je zbiral snov za »Prekmurske profile«, dejali na Pušči: »Ni ciganskih pesmi.« Ali nekaj smo jih že navedli, v zadnjem času jih je veliko posnel prof. Ladislav Vöröš in tudi Cigani sami se resno pripravljajo, da jih zberejo in ohranijo.

Kakor v Evropi so si Cigani tudi v Prekmurju v posameznih naseljih ustvarjali svoje posebnosti v narečju. Nekateri (Hodoš, Dobrovnik) so podobno kot ponekod v Jugoslaviji že skoraj popolnoma opustili svoje narečje in ga zamenjali z jezikom svoje okolice. Zaradi značilnosti, ki jih ima sicer nenapisana gramatika ciganskega jezika, se v Prekmurju hitreje in lažje naučijo madžarščine in tudi srbohrvaščine, kakor pa slovenščine. Po Uhlikovih ugotovitvah večina Ciganov v Sloveniji in na Hrvaškem pripada vlaški skupini, kar se pozna v uporabi romunskih besed. Ta skupina je mlajša od nevlaške oziroma, kot jo še imenujejo, turške.

Kljub temu da je nastalo v ciganščini mnogo narečij – nekateri se med seboj skoraj ne razumejo (podobno npr. Prekmurje in Rezija) – pa ji je osnovna skupina. Ta jezik je po Uhliku novindijska skupina, ki se je posredno razvila iz srednjeindijskega prakta in je v daljnem sorodstvu s staroindijskim sanskritom.

Jezik

Ker še niso raziskane posebnosti narečja in vseh odtenkov, ki jih še govorijo Cigani po prekmurskih naseljih, se bomo morali zadovoljiti s splošnimi Uhlikovimi ugotovitvami, predvsem tistimi, ki veljajo – po dosedanem znanju – tudi v Prekmurju. Ciganski jezik je brez trdnejših jezikovnih pravil, zelo elastičen in Cigani si precej pomagajo s sestavljenkami. Večkrat so popačili mnogo besed – nastali so močni lokalizmi – da jih drugi ne bi razumeli. Na pestrost narečij, seveda

tudi v Prekmurju, je vplivala večkratna direktna ali indirektna prepoved uporabe tega jezika. Kolikor je nastajala kaka slovnica, so jo v glavnem vedno pisali drugi, saj sami dolgo časa niso imeli svoje inteligence. Kljub različnosti pa poznajo vsi Cigani osnovno jezikovno pravilo: vsak naj govori tako, kot ve in zna.

V tem je tudi vzrok, da je npr. avto v Černelavcih moškega, v Vanči vesi pa ženskega spola. Njihov jezik in izgovorjava je nekaj posebnega in mnogo pozornosti mu je posvetil tudi dr. Fr. Miklošič. Ta jezik je nerazvit – razumljivo, ker se je ciganska književnost razvijala počasi – in deloma tudi stagnira. Kot je precej paradoksov v njihovem življenju, tako je tudi v jeziku, ki nima imen za mnoge bilke in majhne živali, čeprav so bili najtesneje navezani na golo prirodo. Pa si ne delajo preglavic, če za kaj nimajo besede, pomagajo si z opisom, z izposojenko, ali z eno besedo označujejo vrsto pojmov, npr. rat pomeni kri in noč, besedo sikami pa uporabljajo za rožo, učiteljico, pamet in zavest.

V nekaterih primerih so zelo previdni in precizni. Kadar niso sigurni, ali je nepoznana oseba res Cigan, ga vprašajo, če je Sinti. V ostalem za sebe uporabljajo izraz Rom. Cigani nimajo svoje abecede, razen abecede znakov, ki smo jo že omenili, in še ta se loči od plemena do plemena, kot je ugotovil veliki poznavalec te njihove pisave J. P. Clébert. Njihov jezik je možno pisati skoraj z vsako abecedo, čeprav imajo nekatere glasove, ki jih mi ne poznamo. Po Uhlikovih ugotovitvah pozna ciganski jezik samo ednino in množino, moški in ženski spol in 8 sklonov. M. Horvatova pa meni, da je v njihovem goričkem narečju samo 6 sklonov. Kot posebnost, ki jo še moramo omeniti, so močno razvite glagolske oblike in izredno bogastvo deminutivov.

V Jugoslaviji je bilo nekaj poskusov, da bi sestavili cigansko slovnico, ali kolikor nam je znano, je še ni, čeprav je župnik A. Medven zbral precej gradiva. R. Uhlik je na tem področju naredil največ. Svoje dolgoletno delo je zbral v Srbskohrvatski-ciganski rečnik (Romano alova) z dobrim primerjalnim uvodom, v katerem je tudi zapisal, naj bo njegova knjižica majhen prispevek k spoznavanju Ciganov in njihove kulture, ki bo v našem času nesporno prišla do dostojnega izraza. Med drugimi tudi Ivan Goran Kovačić navaja, da je R. Uhlik izdal zbirko ciganskih pesmi v originalu s predgovorom in prevedel Lukov evangelij. K temu lahko samo še dodamo, da je izdal več zbirk ciganskih pravlji in obratno zanje pripravil več zvezkov, ki so jih predvsem seznanjali s higieno ipd. Ob tem naj omenimo, da so Cigani v predvojni Jugoslaviji, kmalu po tem, ko je leta 1930 v Sovjetski zvezi začel izhajati list »O Novo Drom« (Nova pot), tudi začeli izdajati svoje glasilo »Romano lil«. Izhajal je leta 1935 v Beogradu in izšle so samo tri številke. V zvezi z nedavno

ustanovljenim društvom »Rom« se je začelo tudi gibanje za izdajo lista »Romanolil« in časopisa »Rom«.

Pesmi

Ciganske pravlјice in pesmi so se ohranjevale predvsem kot ustno izročilo in zato je skoraj vsak pripovedovalec nekaj dodal k osnovni vsebini in včasih je zelo težavno ugotoviti, kaj je res originalno in kaj je prevzeto. Tako npr. poznajo na Pušči pravlјico o Jančiju, za katero bi bilo potrebno ugotoviti, koliko je sposojena iz znane madžarske pesnitve o Kukurica Jančiju. Prav tako poznajo pravlјico o revnem Ciganu (Coro rom) in zastavlja se vprašanje morebitnega sorodstva s pravlјicami, ki jih je objavljial (1930-1940) Janoš Flisar v Evangeličanskem kalendarju itn.

Nekaj ciganskih pravlјic je zbranih. Poleg R. Uhlika sta jih v Srbiji zbiral dr. T. Djordjević in dr. A. Petrović. Tudi v Sloveniji jih imamo že nekaj zbranih. Med zbiralci ciganskih pravlјic je v Evropi precej Ciganov. V Bosni je na tem področju zelo aktiven Redža Osmanović. V Prekmurju smo že pred leti zasledili močno težnjo, da bi nadaljevali z izdajanjem lista v okviru NK Pušča, v ta namen so začeli tudi zbirati svoje narodno bogastvo.

Nekoliko bolj nam je poznana ciganska poezija. Cigani, posebno mladi, v mešani družbi, ko se vračajo čez polje v svoja naselja, zelo radi pojejo. To je navadno pesem brez besedila ali mešanje več besedil. Največkrat je njihova pesem prepletanje otožnih in nekoliko razposajenih melodij. Ker svojih pesmi ne poznajo, ali jih je premalo, prevzamejo pesmi iz okolice; zaradi neznanja jezika ne razumejo celotnega besedila in tako si zapomnijo samo melodijo, ki jo prilagajajo tudi svojim razpoloženjem.

To samo potrjuje Uhlikovo ugotovitev, da: »Cigani imajo največ pesmi, ki jih dopevajo, olepšajo in izpopolnjujejo, kajti originalov pravzaprav ni«. Tudi prof. Ladislav Vöröš, ki je posnel precej pesmi, ki so mu jih zapeli Cigani v Prekmurju in Medjimurju, je prišel do enakih ugotovitev, vendar s to izjemo, da je pri prekmurskih manj originalnosti, kot pri medjimurskih. Nekaj pesmi, ki jih poznajo Cigani v Prekmurju, smo že zapisali.

Sicer pa jih poznamo po že večkrat omenjeni zbirki »Ciganska poezija«, ki je bila precejšnje odkritje. Ciril Zlobec je o teh pesmih zapisal, da so to »stih«, ki zvene v najboljšem pomenu besede ljudsko in moderno hkrati ..., da je to poezija, ki nas je s svojo polnokrvno naivnostjo in preprostostjo navdušila. Za tem je sledilo nekaj dobro pripravljenih večerov oziroma oddaj ciganske poezije. Zasledili

smo, da so npr. tudi na Madžarskem objavili nekaj ciganskih ljudskih pesmi, ki so prav tako kot pri nas objavljene, jedrnate, odkrite, preproste, naivne in neposredne. V njih je glad, revščina, sreča, še večkrat nesreča in tudi ljubosumnosti ne manjka.

O ciganskem življenju so mnogi pisali in prav je imel Cigan, ki je dejal, da bi se o ciganskem veselju in tugi mogle napisati debele knjige, ali tudi sami so začeli pisati o sebi. Da ne bi poznali samo knjige švedske Ciganke Katarine Taikon »Ciganka« in še drugih, navajamo zdaj zadnji verz iz pesmi Jožice Horvat iz Vanče vesi »Bil si le človek:

In jočem zate, ker te ni,
Ker umrl si brez zmage,
Brez zatretih okov,
O človek si vseeno Ti,
Ti, človek črne polti.«

Zenkovci

Cigani iz naselja Zenkovci so med vsemi najaktivnejši v kulturnem udejstvovanju, kar je brez dvoma tudi zasluga šolskega upravitelja Jožeta Kamenška v Bodoncih, ki že nekaj let dela z njihovimi skupinami. Skupina je sestavljena predvsem iz sezonskih delavcev in deluje v okviru prosvetnega društva. Imajo svojega vodjo in v zimskem času se naučijo kako odrsko delo, s katerim gostujejo po vaseh. Zaznavnejše kulturno delovanje se je začelo po letu 1960. Leta 1962 so pripravili veseloigro »Vaška komedija«, v kateri so bile tudi pevske točke. S to komedijo so želi velik uspeh doma in na gostovanju. Naslednjega leta so se lotili že zahtevnejšega teksta, Borove drame »Kolesa teme«. Tako skoraj vsako leto pripravijo nekaj in so najaktivnejša kulturna skupina na območju bivše občine Bodonci. Zanimivo je, da zelo redno prihajajo na vaje in so sploh zelo disciplinirani. Avtor se spominja lanske letošnje prireditve, ob kateri so bili nastopajoči vzdržali ves dan brez kosila in večerje.

Glasba

Velik prispevek k občečloveški kulturi so dali s svojo godbo, ki so jo poleg Fr. Liszta proučevali še mnogi. V Prekmurju jo je najpomembneje ocenil prof. Ladislav Vöröš. Iz dosedanjih popisov, ki smo jih omenjali, in tudi dovoljenj, ki jih je

izdala okrajna oblast, je razvidno, da je bilo v Prekmurju sorazmerno malo poklicnih godbenikov in še manj potujočih lajnarjev. Sicer pravijo že stalno naseljeni, da je menda ljubezen do glasbe vse, kar jim je še ostalo v krvi od prednikov. Nekoliko je najbrž pretirano trditi, da se Cigani rodijo z glasbo, čeprav so tudi taki, ki so res preživeli skoraj celo življenje z violino, kot npr. poznani Paja Nikolić.

Ljudski glasbeni izraz Ciganov v Prekmurju je področje, h kateremu raziskovalci oziroma zapisovalci doslej še niso pristopili, začčenja svoje ugotovitve L. Vöröš. Ljudska pesem, ki neposredno zajema in izraža duhovno kulturo slehernega naroda ali etnične skupine, je pri Ciganih komajda opazna. Ob temeljitejšem poizvedovanju sem se prepričal, da imajo Cigani nekaj svojih pesmi in to predvsem v zaselkih Vanča ves, Pušča in Černelavci.

Nadalje meni, da je glasba verjetno bila edina duhovna hrana, razvedrilo in uteha ob težkem življenju. Muzikalnost je pri njih zelo razvita in na raznih instrumentih igrajo že od otroštva. Glasbo, ki jo izvajajo na svojih »obhodih«, bi lahko imenovali uporabna in je prevzeta iz okolice. V to vnašajo lastno podajanje, kot pač ustreza njihovem temperamentu. Tako oblikovani glasbeni repertoar zajema: prekmursko ljudsko vokalno in instrumentalno glasbo, madžarsko narodno-zabavno glasbo iz 19. stoletja ter narodno in zabavno glasbo, ki jo prinesejo od drugod. Njihovo glasbeno udejstvovanje obsega dve smeri: priložnostno in stalno. Pri priložnostnem udejstvovanju Cigani iz murskosoboške občine pojejo in igrajo koledniške pesmi, ki jih poznajo tudi ostali prebivalci, medtem ko lenjavski vnašajo precej pesmi iz Medjimurja. Kolikor jih pri tem spremljajo glasbila, zasedba instrumentov ni strogo tipizirana in v krajih ob Hrvaški, v razliko od drugih, uporabljajo tudi tamburice. Priložnostno igrajo seveda tudi na veselicah, gostijah in drugih zabavah.

Baranja in Kokaš

Stalne instrumentalne skupine pa nastopajo – so v rednem delovnem razmerju – po posameznih lokalih od Murske Sobote do Portoroža, v zadnjem času pa poedinci ali manjše skupine odhajajo v inozemstvo. Te stalne skupine se odlikujejo po zlitosti zvoka, primerni tehniki in svojevrstnem podajanju. Idealna zasedba z instrumenti v taki skupini je 1., 2. in 3. violina, violončelo pa nastopa priložnostno, če pritegnejo gosta. Izvajalec prve violine je primaš, ki je vodilni izvajalec in tudi dirigent. Izvaja vodilni – zgornji glas. Z lastno igro, mimiko in z drugimi znaki daje vstope, nakazuje tempo, dinamiko in agogiko. S svojim virtuosnim

podajanjem daje ton celotnemu orkestru. S svojim imenom tudi zagotavlja kvaliteto; zato skupina nastopa pod imenom primaša.

Najbolj znana v Prekmurju sta bila Baranja iz Zenkovec in Kokaš s Hodoša. Med instrumenti ima važno mesto cimbalon. Clébert je zapisal, da so cimbale instrument azijskega porekla. Cimbalist skrbi za popolno akordiko in vmes izvaja virtuosne okraske. Kontrabasist izvaja temeljne tone akordov, ostali pa melodično podajajo akordična dopolnila med spodnjim in zgornjim glasom. Član skupine, ki ima primeren glas, tudi poje ob instrumentalni spremljavi ostalih. Značilna za tako zasedbo je madžarska narodno zabavna glasba iz 19. st., ki v glavnem tudi sestavlja njihov repertoar. Seveda se te stalne ekipe glede zasedbe in programa morajo ravnati po naročilih ali okolju, v katerem igrajo. Ponovno naj omenim Cléberta, ki meni, da Cigani ne uporabljajo pihalnih instrumentov zaradi svojega odnosa do vetra »v vseh njegovih oblikah«.

Cigani so si vedno posredovali glasbo po posluhu in le stalne instrumentalne skupine berejo note. L. Vöröš zaključuje, da bo izvajalska stran ciganske glasbe izgubljala svojo značilno prvobitnost z vedno večjim vključevanjem drugih poklicnih glasbenikov in tako se bo vključevala v zabavno glasbene tokove novih razsežnosti.

K ciganski kulturi moramo prišteti tudi njihovo materialno kulturo, predvsem kovaštvo. Nekoč so bile tudi Ciganke kovači. V Prekmurju ni več pristnih ciganskih kovačev, niti več originalnih piskrovezov. Njihova, svojevrstno iz žic spletena ornamentika je ostala še tu in tam. O ciganskem kovaštvu še samo govorijo, medtem ko je še do nedavnega živela stara žebljarska ciganska obrt v Rákospaloti v Budimpešti. Železo so greli na prostem v ognju. Izkopane so imeli jame do pasu in v njih je stal kovač, ki je imel pred seboj nakovalo in je koval žblje. V ogenj je pihal z mehovoma, ki ju je imel ob strani. Zelo težko so jih navajali na novo tehniko, čeprav je bila kvaliteta izdelkov po starem odlična.

Volitve lepotic

Med kulturno življenje Ciganov spadajo tudi razni bali, veselice in volitve ciganskih lepotic, ki so ponekod in ponekdaj po dva dni trajajoče elitne zabave z mednarodno cigansko udeležbo. V Prekmurju prirejajo na Pušči vsakoletne »velike vrtno veselice« v okviru svojega nogometnega kluba ali pa kot v Vanča vesi, da si pridobijo sredstva za ureditev ceste.

V zadnjem času zasledimo vedno več prizadevanja, da bi se v Jugoslaviji, kakor tudi v Evropi, razvila ta svojevrstna in posebej človeška kultura.

Med predlogi, kako socializirati, a ne asimilirati Cigane, je tudi potreba po izobraževanju in poklicnem usmerjanju. Pri tem so velike težave, predvsem ker Cigani znajo v glavnem samo svoje narečje, kar zadržuje in ovira normalni razvoj njihovih otrok, ki so večinoma bistri, kot na splošno vsi Cigani.

Cigani so začeli hoditi v šolo sorazmerno pozno, kar je bilo predvsem odvisno ne samo od njih in njihove volje, ampak od razpoloženja učiteljev, od odnosov bogatejših občanov do Ciganov, kajti ti so imeli tudi v šoli glavno besedo, in končno je o tem odločala tudi splošna politika na določenem območju in v določenem obdobju. Vse do leta 1945 je prevladovalo mnenje, da je šola le za moške in tako so ciganske deklice redko kje v Prekmurju obiskovale šolo ...

Odnos do dela

Če je izobraževati Cigane težko, ker obstoje mnoge objektivne in subjektivne prepreke, jih je še težje vključevati v ritem modernejši proizvodnje. Velikokrat nanese razprava tudi na njihovo enakopravnost, ki izzveni bolj v poudarjanju pravic, kot izpolnjevanju dolžnosti, predvsem uveljavljanja osnovnega načela socialistične samoupravne družbe, da »samo delo in uspehi dela določajo materialni in družbeni položaj človeka«.

Zaostalost in razmere, v katerih so se vzgajali, doraščali in se končno tudi obdržali, so oblikovali in tudi ohranjevali njihov odnos do dela, kot ga je organizirala vsakokratna družba, med katero so živeli. Odnos Ciganov do dela je po navadi opredeljen z njihovo lenobo.

Ali moremo nomadu, naj bo Cigan ali prebivalec kateregakoli človeškega pomena, očitati, da je len, ko pa je njegov svet bistveno drugačen, kot si ga želijo in ustvarjajo drugi. Nesporno je treba razlikovati »brezdelnost«, ki jo srečujemo še v plemenih, nato v posameznih skupinah, slojih in razredih. Končno tudi ni mogoče zanikati, da Cigani niso navajali svojih otrok k delu, ki so ga poznali, opravljali in s katerim so se preživljali (kovaštvo, kotlarstvo, igranje na razne instrumente, trgovanje s konji itd.). S časoma je v hitrem gospodarskem razvoju njihova obrtna dejavnost zaostajala, stagnirala in nekatera že davno postala nepotrebna. Pri vključevanju v delo, vsaj v mnogih primerih, bi mogli govoriti o določeni prekvalifikaciji npr. kovačev in podobnih poklicev.

Ali pri tem je najtežje Cigana pripraviti do rednega, sistematičnega dela, kar jim pomeni velik skok iz preteklosti in že sedanosti v prihodnost. O njej pa nikdar niso razmišljali, saj ji tudi nikdar niso mogli dovolj zaupati. Ta skok je težak,

ker jim razmere, v katerih naj bi živeli za prihodnost, ne vzbujajo dovolj aktivne motiviranosti.

Ker so mnogi opisovali odnos Ciganov do dela, iskali vzroke za »obsojanja vreden« odnos, se zaustavimo pri nekaterih zapisih in ocenah. Steklas je menil, da je Cigan len »in vedno nekaj na tihem tuhta, dela se loti, če ga sila goni« in blizu temu je tudi ocena T. Djordjevića, da so »Cigani zelo slabi delavci«. V poročilu murskosoboške milice (1958) je zapisano, da so »skoraj vsi delomrzneži, strme le po priložnostnem, lahkem zaslužku«. Toda sami so leta 1956 pojasnili svoj odnos do dela takole: »Pred šestdeset in več leti Cigan ni delal in ni čutil te potrebe. Lepo bi bilo, da bi vsi delali, vprašanje pa je, kje in kaj naj bi delali. Cigan se zelo težko osamosvoji«. No, kako navaditi človeka na drugo delo, smo se že prepričali v času administrativne mobilizacije delovne sile in končno še v povojnem razvoju individualnega kmetijstva.

Stvarnost

Stvarnost v Prekmurju je že marsikatero »trditev in ugotovitev« o Ciganih demantirala in tako tudi to, da je Cigankam beračenje tako v krvi, da beračijo še tedaj, ko je mož že v službi. P. Štrukelj v zvezi z beračenjem ugotavlja, da so naši Cigani prenesli zbiranje potrebnih materialnih sredstev na posameznika, ki ima jo že svoje imetje in pri katerih se Cigan čuti gosta. Glede na to prikazujejo Cigani največji parazitski odnos do neposrednega svojega kulturnega okolja.

Zanimalo nas je, ali je možno, da se Cigani kot delovna skupina sami organizirajo in tudi upravljajo. Poskus je uspel. Horvat iz Vanča vesi je kot brigadir na Jelas polju imel med 68 sezonskimi delavci tudi 36 Ciganov iz Prekmurja. Avtorju je leta 1956 med drugim pisal še to: »Kakšen je odnos naših ljudi do dela in delodajalcev do naših ljudi z druge strani. To sta za mene dva zelo važna faktorja. Menim, da samo z delom in s pravičnimi odnosi enih do drugih lahko postanejo naši ljudje, ljudje v pravem pomenu besede. Želim spoznati, če je res Cigan nekaj posebnega samo v Vanča vesi, Pušči, Zenkovcih in še kje drugod, tam, kjer enako z drugimi ljudmi na pošten način dela in si na pošten način ustvarja sredstva za življenje svoje družine«.

Pri iskanju rešitev mnogih problemov, s katerimi seje ta brigadir srečeval s svojimi ljudmi, ni bil prepuščen sam sebi, ampak smo jih z velikim razumevanjem spremljali in jim konkretno pomagali na delovnih mestih. Horvatovo misel, da je pri vključevanju Ciganov v delo osnovno vprašanje, kakšni so odnosi, ki nastajajo med organizirano družbeno proizvodnjo, je kasneje še potrdil Ivo Pirkovič. »Vsa-

ka doba, vsako pleme, vsak družbeni razred, ki ga ločijo pregraje od ostalega sveta, ima posebno moralo zase in drugačno za ostali svet. Svojo razredno moralo bo Cigan pustil šele tedaj, ko ne bo več živel izločen iz naše družbe. V tem je cigansko vprašanje, ki ga že pol tisočletja rešuje Evropa, v vsakem veku drugače«.

Odlomek iz knjige dr. Vaneka Šiftarja. Knjiga je te dni izšla
pri Pomurski založbi.

Večer, Maribor, 1970, št. 71 (26. III.), str. 13 in 18.

'JUGOSLAVIJA: CIGANOM VSE PREPOVEDANO'

K političnemu pamfletu zahodnonemškega Spiegla

Znana je pravljica o ogledalu, ki ni lagalo na vprašanje, katera izmed deklet je najlepša. Takšna naj bi bila tudi »sedma sila« in predvsem glasila, ki naj služijo napredku, človeku in resnici. Renomirano zahodnonemško glasilo »Der Spiegel« je v glavnem opravičevalo svoj originalni naslov. Sloves, ki ga uživa omenjena revija, pa je večkrat popackan s sestavki, ki so daleč od poštenih prizadevanj, kakor tudi osnovne novinarske morale. Značilnost prizadevanj »sedme sile« je, da z vso poštenostjo odkriva vzroke pojavov, in če je namenjeno progresu, tudi usmerjevalno vpliva na razvoj in spremembe pojavov oziroma stanja. Kaj takega ne moremo trditi za tipičen družbeno-političen pamflet o Ciganih v Jugoslaviji (Wie die Indianer. – Kot Indijanci; štev. 16, dne 16.4.1973 na strani 153).

Na ta sestavek, ki prej zaostrejuje odnose med narodi, kot bi jih izboljševal, je že reagirala »Borba« (Spiglove tajne, 13. maja 1973) in Krlo e Romengo – Glas Roma (Perfidna igra nemačkog časopisa, »Der Spiegel«, štev. 3–4/1973). Kljub navedenim reagiranjem je treba napisati še nekaj iz Slovenije, ker se anonimni pisec »zaustavlja« pri ne dovolj konkretnih primerih iz Slovenije. Naposled pa je treba opozoriti tudi bralce, da lahko reagirajo in pojasnijo tistim, ki sedaj križarijo po naših cestah, da v socialistični Jugoslaviji nimamo taborišč, v katerih bi umirali Cigani, kot so nekoč Indijanci. Delno naj te vrstice veljajo tudi najnovejšim neofašističnim glasovom v Avstriji o zaposlovanju tujih delavcev in med temi so posebej poudarjeni Cigani. Pri nas smo uradno tudi odpravili to ime, ki je bila velika žaljivka za Rome.

»Uradniki« pri Brajdićih

Po vsebini uporabljenih izrazov in primerjavah ni težavno ugotoviti, da je sestavek v omenjeni številki namenjen prej diskreditiranju družbeno političnega sistema v Jugoslaviji kot pa iskrenega razumevanja položaja Ciganov – Romov v Jugoslaviji, Nemčiji in drugod po Evropi.

Prva značilnost sestavka je, da je pisec anonimen in z ne dovolj konkretnimi primeri ter navedbami (manjka kdo, kdaj in kje) poskuša izmaličeno prikazati položaj te pri nas sedaj nastajajoče narodnostne skupnosti. Pri tem mu je – kot

nekoč oblastnikom Tretjega rajha – v napotje Tito. Kjer le more, uporablja v nemogočih zvezah tudi Titovo ime (Tito – Milizionäre, Tito – Behörden idn.). Kdor hodi med nami s poštenimi nameni in odprtimi očmi, se lahko kaj kmalu prepriča, čigava je milica in oblast v naši socialistični samoupravni družbi.

Kot je pisec sestavka anonimen, takšni so tudi primeri, ki jih navaja: V stanovanju Štefana Brajdića (In der Wohnung des ehemaligen Tito – Partisanen ...) – naj bi ob 3. zjutraj prišli miličniki (Tito – Milizionäre) in po neuspešni preiskavi so se kaj nekulturno obnašali, saj se za ta nedopusten poseg v nedotakljivost stanovanja in osebne prostosti niso po mnenju Spieglovega avtorja niti opravičili. Kje je to bilo in kdaj, nam pisec ne pove, čeprav bi bilo koristno, saj ustava in kazenski postopek posebej ščitita nedotakljivost stanovanja in osebno prostost slehernega občana – pa tudi Cigana:Roma. Avtor nadaljuje, da so uradniki »slovenskega notranjega ministrstva« obiskali tudi Izidorja Brajdića in pri njem iskali orožje in tihotapsko blago. Ker niso ničesar našli, so, kot kaže, iz jeze ustrelili Izidorjevega psa. V isti noči so ti »uradniki« naredili »poseben zločin«, saj so 300 Ciganom ustrelili 50 psov, in sicer po piščevem mnenju zaradi tega, ker pri njih niso našli ničesar kaznivega. Pisec ne pove, kje je bilo zbranih toliko Ciganov s tolikimi psi. Posebej izmišljotina pa je, da organi »ministrstva za notranje zadeve« hkrati odkrivajo kazniva dejanja in opravljajo službo konjačev – uničevalcev ciganskih psov.

Pisec stopnjuje laži. Takoj za tem navaja, da so lačni Cigani takoj po pokolu pojedli pse (und von den Zigeuner verzehrt worden sein). Morda res kje komu tekne tudi pasje meso, saj je znano, da v uglednih nemških restavracijah servirajo jedi, da se nekaterim obračajo želodci, pa vendar je vsakemu prepuščeno, da jé, kolikor zmoreta njegov žep in želodec. Toda v tem primeru je konkretna laž tako velika, da ji najbolj naiven Pavliha ne more verjeti. Če so bili Cigani lačni - »pasjega mesa« - bi jih verjetno pobili prej in ne bi čakali, da jim to opravijo »uradniki slovenskega notranjega ministrstva«. Nekoč so pa tako funkcijo izpolnjevali uradniki ministrstva Tretjega rajha.

Laž za lažjo

V naslednjo skupino laži moram uvrstiti stavke pisca o tem, da je v Jugoslaviji Ciganom vse prepovedano, celo to, kar je bilo nekoč lastno čergašem – večnim popotnikom. Tako jim ni dovoljeno niti delati, niti lenariti (dürfen weder arbeiten noch faulenzten). Pisec tudi navaja, da izumirajo klasične obrti, ki so jih nekoč opravljali Cigani, kot na primer brusaštvo itd. Škoda, da avtor sestavka še ni

bil v Murski Soboti, kjer bi mu Romi lahko nabrusili nož, škarje in tudi pete za njegove laži. Resnično, vedno manj je starih obrti, saj v nemških trgovinah tudi prodajajo nože, ki jih ni treba brusiti, kose, katere ni treba klepati, in žage, ki jih ni treba piliti. Zakaj vendar te novitete, ko pa je treba ohraniti obrt potujočim »Ciganom« – Romom. Tudi pri nas v Jugoslaviji po časopisnih oglasih reklamirajo tuje tvrdke navedene izdelke in treba je torej obtožiti oglase za tovrstno orodje oziroma izdelke. Stavek, da Ciganom ni dovoljeno niti delati niti lenariti, sem bral v Göbbelsovih govorih, ko sem zbiral gradivo za knjigo »Cigani – minulost v sedanjosti« (Pomurska založba, Murska Sobota 1970).

»Der Spiegel« – ogledalo kaže preteklost ali pa morda nam celo razodeva »duhovno pripadnost« anonimnega pisca.

Avtor Spieglovega sestavka nadaljuje s splošnim položajem Ciganov v Jugoslaviji. Takoj naj opozorim, da laži sproti izdajajo njegove namene. Po balkanskem »verovanju« Cigani prinašajo nesrečo. Zaradi tega so se v neki vasi prebivalci uprli, da bi bila pri njih Ciganka učiteljica. V prejšnjih stavkih avtor trdi, da Ciganom v Jugoslaviji nič ni dovoljeno, sedaj pa ugotavlja, da je iz vrst Romov zrasla učiteljica, ki je celo hotela učiti v neki zaostali vasi. Mimogrede naj opozorim, da poznam vrsto znanih intelektualcev Romov (pravniki, pesniki, igralci, kmetijski tehniki, administrativne moči in tako naprej). K tej diskriminaciji avtor dodaja svojo novo ugotovitev, češ Ciganom preprečujejo lastniki hiš in funkcionarji ZK, da bi skupno z njimi stanovali v njihovih vilah in stanovanjskih hišah. Najbrž bi pošten novinar našel v Jugoslaviji kaj hitro mešane zakone, in to celo v krogih »visoke družbe«. V Prekmurju pa imajo Romi gostilno, kjer se radi ustavljajo domačini in tudi nemško govoreči turisti na okusno cigansko pečenko.

Anonimni avtor ugotavlja nadalje, da je med zdomci iz Jugoslavije čedalje več Ciganov. Kljub temu, da so po mnenju anonimnega pisca Cigani v Jugoslaviji brezpravni, pa ugotavlja, da jim pristojni organi brez kakršnihkoli posebnih težav in vprašanj (če imajo denar za potovanje) izdajo turistične potne liste. K temu dodajmo, kar je sicer znano že skoraj vsem, da pri nas izdajajo organi potne liste skoraj dobesečno brez kakršnihkoli posebnih formalnosti, vsakemu in vsakdo sme ob vsakokratnem prekoračenju meje nesti s seboj tudi določeni znesek dinarjev. Anonimni pisec navaja, da je največ zdomcev Romov v Avstriji in o teh piše samo dobro. Mislim, da je prav, če narod oziroma ljudstvo, ki je imelo v nedavni preteklosti v svoji sredi najbolj nehumane izrodke, s svojim odnosom do Romov sedaj odpravlja krivice, ki so jim bile storjene v imenu očuvanja nemške čiste krvi. Ali se je avtor kdaj vprašal, zakaj so Romi – nekdanji dobri kovači, zgodovina jih omenja v bitki okrog Hamburga, muzikanti, koritarji itn. – izgubljali vse, tudi

svojo osebnost. V času najbolj strahovitih preganjanj so si ustvarili svoj svet, svoja pravila, svojo kulturo in tudi svojo moralo. Najostrejši predpisi proti Ciganom v Evropi so bili pisani v nemškem jeziku. Veliko smo se morali pri nas truditi, da smo Romom dopovedali in poskušali odpravljati njihov veliki odpor do Nemcev, saj je bilo zanje to ime sinonim najstrašnejših preganjalcev njihove arijske rase. Večkrat so spraševali, ali bodo kaznovani avtorji in izvajalci »Nürnberških zakonov o zaščiti nemške krvi«, ali je bil že kaznovan dvakratni doktor Robert Ritter, izredni specialist za reševanje ciganskega vprašanja, in Eva Justin, in kaj je s poročnikom Valterjem, komandantom 9. čete 433. pehotnega polka, ki je ob cesti pri Pančevu vodil tudi streljanje Ciganov in še drugih. To so spraševali in tudi prav bi bilo, če bi Spiegel seznanil javnost, zakaj do danes ni bila priznana odškodnina Ciganom oziroma preostalim članom družin, ki so jih zbrali v Begunjah na Gorenjskem, ki so jih množično (25.000) pobili v zelo kratkem času pri Ušticah nad Uno, ki so zgoreli v krematorijih Birkenaua po Himmlerjevi odredbi z dne 29. januarja 1943. Čudno, na to se pozablja in o tem se ne piše v časopisih, kot je obravnavana številka Spiegla.

Mislim, da je v interesu vseh poštenih in vsakogar, če poskušajo tisti, ki so bili strahovito preganjeni, samo zato, ker je v njihovih žilah tuja kri (tako je leta 1936 zapisal o Ciganih Globke), sedaj najti dostojno sožitje z občani dežele, ki jim je bila nekoč pojem največjega strahu in groze.

Kje so taborišča zanje?

O tem, kakšen je dejanski položaj Ciganov – Romov v Jugoslaviji, smo mnogo razpravljali in marsikaj kritičnega zapisali in vedno smo se na podlagi naše zakonodaje spoprijemali tudi s tistimi, ki so »šolani« v nam tujem duhu in za hlapce miselnosti tujih gospodarjev. Nikdar nihče ni prikrival v Jugoslaviji ekscesov, ki so bili proti Romom, in oni sami so se skupno z drugimi občani borili v organih oblasti in družbenopolitičnih organizacij za vse večje uveljavljanje svoje, etnične skupnosti. O teh naših prizadevanjih in doseženih uspehih je razpravljal tudi I. svetovni kongres Romov in za predsednika je bil izvoljen Slobodan Berberski (znan pesnik), Rom iz Beograda. Ni mi znano, če je Spiegel kaj objavil o tem, kako so iz rasističnega sovraštva med kongresom Romov zažgali avto in v njem so zgoreli živi ciganski otroci na ulici »kulturnega« mesta. Če bi avtor prebral študijo angleškega inštituta »Minority rights group« ali ugotovitve mednarodnega komiteja (Comité International Rom) iz Pariza, ne bi ob morali poštenega novinarja mogel zapisati, da so si Cigani v Jugoslaviji za svoj položaj »izmislili« posebno

besedo »kidavelo«. To besedo je po piščevem mnenju možno najboljše prevesti z naslednjim: »Jemanden zum Fliehen bringen«. Čudno, da bežijo, ko pa vendar je isti avtor ugotovil, da jim organi izdajajo brez nadaljnega potne liste.

Anonimni pisec končuje svoj pamflet z mnenjem »srbskega filmskega režiserja« Aca Petrovića, ki naj bi primerjal usodo Ciganov v Jugoslaviji s Črnci v ZDA (kdaj, kje, ob kaki priliki in v kaki zvezi, avtor ni pojasnil) in k temu dodaja svoj sklep: »Aber vermutlich geht es ihnen noch viel schlechter. In einigen Lagern sterben sie wie einst die Indianer«. Mnogi občani Jugoslavije – z njimi vred tudi Romi – so spoznali nemška taborišča smrti in so se zato vedno zavzemali za uveljavitev človekove osebnosti in njegove prostosti. Prav bi bilo, če bi Spiegel v imenu resnice in pravičnosti, kakor tudi dobrih odnosov med deželama, njenimi prebivalci, ki se srečujejo kot delavci, sorodniki, znanci, prijatelji in turisti, navedel, kje v Jugoslaviji so taborišča, v katerih umirajo Cigani kot so nekoč Indijanci.

Delo, Ljubljana, 18. avgusta 1973, str. 21; [Priloga: Za konec tedna.].

ROMI U SLOVENIJI

S posebnim osvrtom na njihov položaj u Prekomurju
(Teze)

Velika većina Roma u Sloveniji živi na području dve srazmerno nerazvijene regije: Dolenjske i Prekomurja.

I pored nekih naučnih istraživanja u poslednoj deceniji nemamo tačnih podataka o njihovom naseljavanju, naročito u Dolenjskoj. Na osnovu dosadašnjih istraživanja znamo da so se naseljavali u manjim grupama. O stalnom boravku u Prekomurju svedoče toponimi: Ciganjšček, Ciganček, Ciganska graba, Ciganska vas itd. Svi Romi u Sloveniji su katoličke vere. Doseljavali su se pre svega s područja današnje Jugoslavije, a do kraja prvog svetskog rata u Prekomurje su dolazili iz Austrije i Mađarske.

Romi su u Sloveniji stalno naseljeni i imaju srazmerno dobre stanove (elektrika, vodovod) osim u opštinama Lendava i Novo mesto, gde stanuju u neprikladnim kolibama ili šatorima. Preko leta sve ređe napuštaju svoja staništa.

Romi nemaju zajednički dijalekt. Zbog tih razlika su međusobno nepovezani. Narečja se menjaju pod uticajem sredine u kojoj žive, a tako isto i njihovi materijalni i kulturni uslovi (zaposlenost; radio i televizija).

Sve više je romske dece u školskim i predškolskim ustanovama. Velika smetnja je nepoznavanje jezika. Naime, Romi lakše nauče srpsko-hrvatski nego slovenački jezik.

Zapošljavanje odnosno nezaposlenost Roma je veliki problem i to zbog obostranog nerazumevanja. Priličan broj Roma, naročito iz Prekomurja, zapošljava se sezonski ili na duže vreme u inostranstvu. U tome nailaze na velike prepreke, te su prinuđeni da menjaju svoja prezimena – Baranji, Šerkeziji i dr.

Običaji, pa i oni specifični, brzo se stapaju sa običajima ostalog stanovništva.

Romi imaju svoje regionalne zajednice - »krajevne skupnosti«, a slabo se uključuju u društveno-političku aktivnost.

Uz ovako širok spektar otvorenih pitanja, možemo konstantovati da Romi pokazuju sve veću aktivnost, da sami i uz pomoć drugih rešavaju svoja najteža društvena i materijalna pitanja. Značajnu ulogu u tome imaju pre svega obrazovno-pedagoške ustanove.

Simpozij o Romih, u Beogradu, 13.-14. oktobra 1976.

Simpozij je organiziral in izvedel Etnografski inštitut Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu pod pokroviteljstvom konference SZDL Srbije.

Nepaginirani tipkopijski gradiva/teze vsebuje 30 sinopsise napovedanih referatov (v cirilici) in obsega 38 listov.

Opomba: Zbornik referatov ni izšel.

O ROMIH – ROMI O SEBI

Na mednarodnih srečanjih, kakor tudi v mednarodnih organizacijah in njihovih organih se vse pogosteje zastavlja vprašanje o uresničevanju in nadaljnjem razvoju pravic raznih narodnosti in etničnih skupin. Pogostnost obravnavanja teh vprašanj je ena izmed posledic vse odločnejše borbe za mir in varnost v posameznih deželah, kakor tudi v svetovnem merilu.

Ob spreminjanju družbeno-ekonomskega položaja človeka, ki izvira predvsem iz pravice upravljanja sredstev v družbeni lastnini, poteka vsestransko in solidarno osveščanje človeka kot proizvajalca, občana, pripadnika naroda, narodnosti in tudi etničnih skupin. Tako se v socialistični samoupravni družbi začenja deasimilacija pripadnikov posameznih narodnosti oziroma etničnih skupin. To izražajo primerjave podatkov popisa prebivalstva po letu 1945. Navedeno posebej velja za etnične skupine in med njimi posebej za Rome, ki se pod tem imenom pojavljajo prvič ob popisu prebivalstva leta 1971.

Ob ljudskem štetju 1931 v Jugoslaviji ni bilo nobenega Cigana, leta 1971 jih je pa bilo 0,4%, v Sloveniji 0,1% (ali 977 oseb) od popisane prebivalstva. Ti podatki niso točni, saj je npr. v 18 romskih zaselkih v Prekmurju živelo ob koncu 1975 nekaj čez 2200 oseb. Pri tem moramo seveda upoštevati ustavno pravico vsakogar, da se ni dolžan in ga tudi nihče ne more siliti, da se opredeli za pripadnost določenemu narodu, narodnosti ali etnični skupini. Na drugem kongresu Romov pa so ugotovili, da se Romi v Bolgariji sploh ne smejo izjavljati, da pripadajo etnični skupini Romov.

Pripadniki te etnične skupine so v zgodovini dobivali različna imena, ali kljub temu so ostali brezimni ljudje na najnižji stopnji družbene lestvice. Med najbolj razširjenimi imeni je ime Cigan, ki po grškem korenu pomeni: ne dotikaj se, in je dobilo vse bolj ponižujoč in zavržen pomen. V jeziku romano čhib ni te besede, pač pa se v večini svojih dialektov med seboj nazivajo z besedo Rom. Tako jih je označil tudi vladar Filip IV. v ediktu iz leta 1633. Jugoslavija je bila prva država, ki jim je priznala ime, ki so si ga ohranili skozi vso težko zgodovinsko preteklost in s tem je tudi odpravljeno nekdaj diskriminacijsko jim vsiljeno razlikovanje: srbski, makedonski, slovenski Cigan in podobno. Naša opredelitev izraža dosledno vodenje marksistične politike v nacionalnem vprašanju. Zaradi tega je dobila in dobiva socialistična Jugoslavija priznanja in ugled.

Na prvem kongresu Romov v Londonu (1971) so sklenili, da se za vse skupine Romov uporablja enotno ime. Na tem kongresu so tudi sprejeli pomembno načelo tolerance med dialekti z zahtevo, naj se čimprej sestavi ustrezna slovnica, ki bi

bila osnova za razvoj njihovega knjižnega jezika. Na tem kongresu je predsedoval znani pesnik Rom, Slobodan Berberski (nosilec partizanske spomenice 1941) iz Beograda. Tedaj so sprejeli tudi svojo zastavo – simbol preteklosti in prihodnosti. Modra barva predstavlja nebo, zelena pa gozdove in livade – obe potekata horizontalno – v sredi je rdeče kolo vprežnega voza: znak krvavega preganjanja in brezciljnega tavanja. Za praznik Romov so proglasili 8. april.

Leta 1977 je ustrezen organ OZN sprejel resolucijo, da se naj Cigani pravilno imenujejo Romi, kar je tudi zgodovinsko in kulturno pogojeno. V tem primeru nam je bilo dano veliko priznanje za reševanje perečih vprašanj te skupnosti.

Na drugem kongresu Romov, ki se je nedavno končal v Ženevi, so med zahtevami tudi borba proti rasizmu, priznanje Romom status narodnosti, kot ga imajo druge narodne manjšine in konzultativni status v OZN. Ponovljena je bila zahteva s prvega kongresa, da se čimprej sestavi slovnica, ki naj temelji na dialektu Kalderašev in Djambasov, ki sta najbolj razširjena. Na taki osnovi naj bi se razvijal njihov knjižni jezik z upoštevanjem nekaterih dialektov. Za svojo pesem – nekako himno – so sprejeli pesem »Djelem, djelem«, ki jo poznajo tudi v Prekmurju. V zvezi s književnim jezikom Romov naj omenim, da so posamezne njihove kulturno-prosvetne organizacije Rom že pred leti načele to vprašanje. Organizacije Rom nastajajo in delujejo kot sekcije SZDLJ in njihova dejavnost se ne omejuje na kulturno dejavnost, ampak skrbijo za opismenjevanje nepismenih Romov in aktivno sodelujejo z drugimi organi in organizacijami ter skupščinami občin pri reševanju še mnogih odprtih socialno-ekonomskih vprašanj Romov. V Sloveniji še ni bilo ustanovljeno nobeno tovrstno društvo. Organi ZK Srbije, Makedonije, kakor tudi socialistične zveze (vključno z RK SZDLS) že nekaj časa spodbujajo, naj bi se čimprej pripravila slovnica »romano čhib«, kar bi jim omogočilo razvoj književnega jezika in s tem bi jim bilo tudi omogočeno uresničevanje ustavnih pravic (čl. 212/1 RU). Ob tem naj opozorim na pomemben zaključek 7. seje (10.6.1977) Komisije za manjšinska in izseljenska vprašanja ter narodnosti RK SZDL Slovenije po razpravi o položaju Romov v Sloveniji: Pomisliti moramo tudi, kako je z njihovim jezikom; kar največ bi morali storiti za to, »da bi se ti otroci vendarle morali vzgajati v svojem lastnem jeziku, namesto, da jih takoj začnemo vzgajati v drugem. To je vprašanje, ki se nam odpira in nanj bi morala SZDL in celotna naša skupnost odgovoriti«. (zapisnik, str. 22). To pa pomeni samo konkretizacijo nalog SZDL, ki so bile zapisane že 1975. leta v statutu (čl. 2) RK SZDLS. Odprto je sicer vprašanje prakse in pravne opredelitve v posameznih statutih občin.

S problemom slovnice »romano čhib« se je po 20-letnem zbiranju besednega zaklada začel ukvarjati profesor Jusuf Šaip v sodelovanju z avtorjem

prve makedonske slovnice, akademikom Radom Uhlikom ter Kirilom Hristovom, ki je v Berlinu doktoriral na romskem jeziku. K sodelovanju so pritegnili tudi lingviste iz Indije. Indija kaže precejšnje zanimanje za osveščeno aktivnost Romov. Tako je predstavnik Indije pozdravil udeležence drugega svetovnega kongresa Romov z zemljo v rdeči svileni vrečici, ki jo je prinesel iz pokrajine Sind v deželi Pandžab – pradomovine Romov. Šaipova slovnica bo v kratkem izšla (obvestilo tudi v Knjigi št. 10/77) pri Srbski akademiji znanosti in umetnosti, kjer že nekaj let vodi akademik dr. Dušan Nedeljković stalen odbor za romologijo.

Kljub temu, da Romi v Jugoslaviji še nimajo svoje slovnice, pa je izšlo poleg drugih tekstov že več Titovih govorov in sedaj je v pripravi znana knjiga »Mi smo Titovi, Tito je naš«. V svetu pa že kroži Titov življenjepis, predvsem v jeziku Romov.

Ko že razpravljamo o kulturi te etnične skupine, ki ima v socialistični samoupravni družbi vse možnosti in pogoje, da se razvije v narodnost, moramo omeniti še poseben prispevek Pomurske založbe. V zadnjih 10 letih je z velikim razumevanjem izdala monografijo dr. V. Š.: Cigani (minulost v sedanjosti), ki so jo poslali v več kot 10 držav, zatem roman Evalda Flisarja: Mrgolenje prahu, in lansko leto uspešnico madžarskega Roma Menyhert Lakotaša Zadimljene podobe in letos bo izšla doma in zunaj zelo dobro ocenjena pesniška zbirka Slobodana Berberskega: »Odlazak brata Jakhala«.

Za sociologa in literarnega kritika bi bila zanimiva primerjava oseb in opisov življenja Romov, kot ga je opisal Bora Stanković v nepozabljeni Koštani, Evald Flisar v Mrgolenju prahu, Stražišar Magda v Ciganki (izšla v več izdajah), Lakatoš v Zadimljenih podobah in Berberski v pesmi Odhod brata Jakhala (kar pomeni realno slovo od težke neželjene preteklosti).

Menyhert je s svojim romanom sprožil precej vehementno razpravo o Romih: kaj so, če ima sploh smisel razvijati njihov jezik in kulturo, ker jih že več kot 50% govori samo madžarščino. Zapisana so bila tudi mnjenja, da Romi niso niti etnična skupnost in zato je treba pospešiti njihovo integracijo – asimilacijo z okolico, v kateri živijo.

Ker sem že omenil Zadimljene podobe, nikakor ne morem mimo tega, da ne bi omenil, zakaj se je ta knjiga uvrstila med madžarske uspešnice. S svojstvenim slogom, tu in tam nekoliko naturalističnim izražanjem, z razgrinjanjem še sedanjih perečih vprašanj skozi težko življenje Romov v zaselku pred prvo svetovno vojno, osvaja bralce. Pri opisovanju spolnega življenja Romov na marofu in v zaselku je precej popačil njihove obče človeške moralne in etnične vrednote. Za primerjavo

naj opozorim na lirično vsebino moldavskega filma Cigani (v srbščini tabor) letijo v nebo (pred nedavnim bil tu na sporedu RTV Ljubljana).

Še in še bi se lahko zaustavljal pri kakem delu, pri kaki precej izkrivljeni podobi Romov, prikazani na televizijskem ekranu, ali nekaj naj ostane še za drugič. Vsekakor pa osveščanje in razvoj etnične skupine Romov v Jugoslaviji je dragocen kamenček v mozaiku uspehov o reševanju mednacionalnih odnosov, o katerih bo ZKJ tudi polagala račun na svojem XI. kongresu. Ti uspehi so bili priznani tudi s tem, da je bilo na II. kongresu Romov odločeno, da naj bo njihov naslednji kongres v Beogradu.

Vestnik, Murska Sobota, 8. junija 1978, str. 12 in 15. junij 1978, str. 12.

ROMI V SLOVENIJI

(s posebnim poudarkom na njihov položaj v Prekmurju in v občini Novo mesto)¹

Glede prihoda in naselitve Romov na območju Prekmurja smo bolj posredno ugotavljali, da so prihajali pred turškimi vdori in tudi s turško vojsko kot njen sestavni pratež. Po raziskovanjih madžarskih znanstvenih delavcev (npr. Heiczinger János, Mészáros László), po arhivskih virih je nesporno, da so Romi bili sorazmerno številni spremljevalci turške vojske in njej tudi nujno potrebni strokovni sodelavci.

Večina priimkov (pred spremembami!) Romov v Prekmurju (Horvat, Baranja) in delno tudi na Dolenjskem potrjuje, da so na omenjena območja prihajali iz naših južnih predelov. Na Gorenjskem, Štajerskem in deloma tudi v Prekmurju pa so se naseljevali oziroma zadrževali Romi iz nemških (v Prekmurju madžarskih) območij.

Vsekakor bo potrebno pregledati še arhive, da bi mogli ugotoviti čim popolnejše podatke o naselitvi Romov v Prekmurju. Do nedavnega je veljalo, da je najstarejši vpis krsta ciganskega otroka v soboški občini iz leta 1741, ali po novejših ugotovitvah so v bogojansko krstno knjigo vpisali ciganskega otroka iz Strehovec že 27. aprila 1681 in iz 1690. leta je ponoven vpis iz istega kraja². Iz cerkvenih matičnih knjig povzemamo, da so bili Romi (sicer ne vsi) že zelo zgodaj stalno naseljeni ter so živeli manj izolirano od ostalih prebivalcev, kot je to danes v nekatereh naseljih. To potrjujejo mnoga (danes že skoraj nenaseljena) ledinska imena starih katastrskih map (iz leta 1859) kot npr. Ciganček (k. o. Grad), Ciganska vas (k. o. Hodoš), Pri Ciganaj (k. o. Moščanci), Ciganjšček (k. o. Strehovci), Ciganska graba (k. o. Vadarci in Zenkovci) itn. Ohranjeni popisi Ciganov (Romov) iz leta 1781 in 1786 prav tako potrjujejo že omenjeno ugotovitev. Vse to nas sili k nadaljnjemu raziskovanju, kako so družbeno-ekonomske spremembe na vasi v XIX. stoletju vse bolj potiskale Rome v vsestransko izolacijo.

O naselitvi Romov na Dolenjskem ne moremo posebej razpravljati, zlasti ne v krajih, kjer še vedno živijo na pol nomadsko po šotorih oziroma v barakah, kot je to delno še ponekod v lendavski občini. V zvezi z naselitvijo Romov je odprto še vabljivo vprašanje: od kod pogosti priimki Cigan, Ciganjšček v Prekmurju in Rom v ostalih krajih Slovenije.

Koliko je Romov v Jugoslaviji oziroma v Sloveniji? To je zanimivo, a tudi pomembno družbenopolitično vprašanje. Kaj pogosta so še opozorila pred »rasno nevarnostjo« Romov, ker se hitro množijo, njihove družine imajo veliko otrok in podobno. Koliko jih je, pa izraža tudi stopnjo vsestranskega družbenoekonom-

skega in političnega razvoja določene družbene skupnosti, ki more svobodno formirati in izražati svojo zavest pripadnosti določeni narodnostni oziroma etnični skupnosti. Ob popisu prebivalstva v kraljevini Jugoslaviji leta 1931 ni Ciganov (Romov). Skladno z navedenim lahko ugotavljamo, da je ob vsakem popisu v socialistični Jugoslaviji »vse več« Romov. Ob zadnjem popisu (l. 1971) je bilo v Sloveniji med 19 narodnostmi oziroma pripadniki etničnih skupin 0,1% (oziroma 977) Romov (v SFRJ le nekoliko manj kot Madžarov). Opozoriti moramo, da npr. v novomeški občini niso popisali 10 družin Romov oziroma, da so tu in tam narodnostno (etnično) pripadnost bolj odločali popisovalci kot nepismeni Romi. Nikjer pa ni bilo podobnih primerov, kot so znani iz popisa na Kosovem.

Občinski upravni organi so izvršili po in tudi pred uradnim popisom prebivalstva več popisov prebivalcev romskih naselij. Zbrani podatki (čeprav ni mogoče prezreti, da vsi popisani – mešani zakoni – niso Romi) močno demantirajo uradne podatke in morejo biti zanesljivejša osnova za proučevanje in reševanje celotnega kompleksa tako imenovanega »ciganskega vprašanja«. Mimogrede moram opozoriti, da je naše vsestransko zanimanje za Rome doseglo zavidljiv vzpon in vrhunec v letih 1963-1970.

V soboški občini naj bi bilo (1973) v 13 naseljih okrog 2000 Romov ali nekaj čez 3% od celotnega (močno variabilnega) števila prebivalcev³. Večina jih je skoncentriranih v 5 krajevnih skupnostih (Bodonci, Cankova, Pušča – Črnelavci – najmočnejši naselji, Rogaševci in Tišina).

V lendavski občini je živel leta 1968 v 5 naseljih (najslabše Dolga vas in Gomilica) 37 družin s 185 družinskimi člani in 1975. leta je bilo v 48 družinah 238 članov⁴.

V 9 občinah na Dolenjskem je bilo 1970. leta v 234 družinah 1360 članov. Največ jih je v občini Novo mesto (74 družin in 402 člana) in Črnomlju (46 družin s 338 člani). Leta 1975 naj bi bilo v novomeški občini v 80 družinah 485 članov. Posamezne družine Romov živijo še drugod, kot po Gorenjskem, kjer so se po fašističnem iztrebljenju ponovno naselile v zadnjih povojnih desetletjih.

Sociološko zanimiva vprašanja ponuja ostrejša nestrpnost med Romi in čistimi katoliškimi vasmi (npr. Črnelavci, Beltinci) ter zakaj so v novomeški občini med vsemi dolenjskimi najbolj zaostreni odnosi in to še posebej v okolici Novega mesta.

Med Romi v občini Murska Sobota ugotavljamo vse večjo migracijo, in to med naselji v občini, vedno več pa jih ustvarja družine v krajih zaposlitve v inozemstvu zunaj nekdanjih naselij oziroma zunaj občine. V lendavski občini in deloma tudi v novomeški pa je zaznavna imigracija iz Hrvaške. Milici lendavske postaje se vedno

ne posreči, da bi priseljene Rome vrnili v »domovinsko občino« Čakovec. Ti priseljenci v naselju Dolga vas in Črenšovci so brez stalnega prebivališča in so največkrat tudi povzročitelji neredov, pretefov in podobno. V občini Murska Sobota pa take goste navadno »izženejo« iz svojega naselja Romi sami. Povsem drugače je med stalno nenaseljenimi oziroma pod šotori živečimi Romi v nekaterih »naseljih« novomeške in drugih dolenjskih občin.

S stalno naselitvijo in zaposlitvijo se bistveno spreminjajo tudi družine in odnosi v družini. Na splošno velja ugotovitev, da med Romi v Prekmurju nismo našli družin s toliko člani (prišteli smo tudi vse ugotovljene in ugotovljive splave) kot med katoliškim – ne pa luteranskim – prebivalstvom. Po podatkih ljudskega štetja (1971) je bila poprečna slovenska družina 3,34-članska (na Kosovem pa 6,59).

V občini Murska Sobota se sorazmerno hitro zmanjšujejo številčno močnejše družine, ker je vse več primerov načrtovanja rojstev, kar kaže, da se že precej Rominj odloča za prekinitev nosečnosti. V lendavski občini je bilo v romski družini (družinski skupnosti) leta 1968 poprečno 6 in 1975 že nekaj manj kot 4,9 družinskih članov.

Med dolenjskimi Romi so bile družine s 3,5 člani (Ribnica) in s 7,3 člani (Črnomelj). V novomeški občini (dec. 1975) je bilo v romski družini poprečno 5,6 oseb.

Romske družine posebej karakterizira sorazmerno visok odstotek otrok oziroma mladine in skoraj neverjetno malo ljudi v starosti čez 60 let. Ta podatek je seveda odsev družbeno-ekonomskega položaja Romov, zaposlitve in materialnih okoliščin. Tako je bilo leta 1971 med Romi v občini Novo mesto le 13 Romov starih nad 60 let (med temi le ena ženska) in 1975 je bilo v isti občini le 34 oseb (okrog 7,3 %) starih nad 50 let. Na splošno se starost Rominj še vedno suče le okrog 40 let. Vse to pa je daleč pod slovenskim poprečjem.

V soboški občini so že redkost (vpliv otroških dodatkov in drugih dajatev) divji zakoni. V novomeški občini je bilo še pred leti le 40 % družin, nastalih s civilno sklenitvijo zakonsko zvezo (24,4 % sklenjenih po »domačih običajih« in 17,6 % divjih). V mnogih družinah je žena-mati še pretežno varuh, skrbnik in prehranjevalec družine, vendar nekdanjo veljavo že močno izgublja.

Med zaposlenimi Romi je zelo malo žensk.

Odnosi med družinami in sosedi se močno spreminjajo, predvsem tam, kjer se je že nekoliko utrdila maloposestniška (nekdanja kmečka) miselnost. Skrhal se je nekdanji kolektivizem in to se izraža zlasti v vse pogostejših medsebojnih nesoglasjih, sporih in vse ostrejših spopadih ter obračunavanjih.

Stanje v družini se odraža tudi pri vzgoji otrok, ki so pretežno pod vplivom matere, ki je neprimerno bolj prizanesljiva in sprijaznjena z njihovimi »vedenjskimi motnjami«, kot so matere v drugih družinah.

V lendavski občini ugotavljajo posamezne primere, da mati močno zanemarja otroke in so znani primeri, da ne pride ponj v bolnico, čeprav so ji sporočili (tudi z občine), da je otrok že ozdravel. Vse bolj redki so primeri, da si ženska sposodi otroka za beračenje, ki je ponekod še med glavnimi viri materialne preskrbe in tudi eden izmed najpogostejših prekrškov.

Romi – vsaj kolikor je bilo ugotovljeno – so katoliške vere, četudi živijo med evangeličani. V zadnjem obdobju duhovniki kažejo večje zanimanje za »duhovno« življenje Romov⁵. Kljub temu pa ne moremo govoriti o kaki posebni verski gorečnosti Romov, saj z njimi še živijo zadnji ostanki običajev starih indijskih ljudstev. Kolikor še živijo med njimi stari običaji, jih hranijo samo še starejši ljudje, teh pa ni veliko in tako se vedno bolj stapljajo z običaji soseske. Tu in tam še ohranjajo običaj, da mrliču v krsto položijo kak denarni drobiž. Otroku ob rojstvu (v soboški občini nosečnice vse pogostejše rodijo v bolnici) dajo na eno stran glave navzven obrnjeno pokrivalo (kapo, klobuk), da ga obvarujejo pred hudimi duhovi (rojenicami). S tem v zvezi je tudi vera, da majhnega otroka mati ne sme nesti ven, ker bi lahko dobil »mrake« in bi se vedno jokal. Vsi običaji, kolikor sem jih dobil iz lendavske občine, so vezani na zaščito otroka. Če pride mati z dojenčkom na križišče, mora imeti navzven obrnjeno pokrivalo ali žep, da bi s tem preprečila coprnicam, da ne bi odnesle otroka. Tolikšna skrb za otroka je razumljiva, če upoštevamo, da je bila še leta 1968 umrljivost otrok do enega leta med Romi v soboški občini 22,5 na 1000 živorojenih. Koliko običajev je še med dolenskimi Romi, je pred leti raziskovala Pavla Štrukelj, vendar ni odkrila izrazitejših razlik med temi in prekmurskimi.

Nekdanje značilne barve ženskih oblek so izginile in tudi »prukle« (značilna nošnja otroka na hrbtu) postaja moda in praksa (seveda modernizirana) drugih žensk-mater.

V murskosoboški občini, zlasti v severozahodnem predelu ima mati še vedno odločujoč vpliv na vzgojo in življenjsko usodo svojega otroka. Tu in tam še živi mnenje, da so romske družine indiferentne do svobodnega seksualnega življenja in tudi do nezakonskih otrok. V naseljih omenjenega predela Rominje ne »zaničujejo« nezakonskih otrok, ampak so tega deležne njihove matere. Otrok pa nosi »znamenje«, saj dobi žaljivo ime svojega očeta, kot npr. : oče je imel pridevek (ti so bili sicer splošno v navadi in to predvsem zaradi varnosti in tudi lažjega

medsebojnega razpoznavanja) Popaj in njegov starejši nezakonski otrok je bil Veliki, mlajši pa Mali Popaj.

Mati je do svojega otroka skrajno popustljiva, predvsem pred drugimi otroka vedno zagovarja, saj njen otrok nikdar ni ničesar kriv, ampak le drugi. Veliko nasprotij nastane med starejšimi zaradi otrok. Otroka smeta pokarati in tudi natepsti le njegova mati oziroma oče.

Kot izginjajo stari običaji, tako s samostojnejšim preživetjem mladih odmirati tudi materin vpliv na ženitve otrok. Veljalo je in delno še velja, da morajo biti družine novega para na isti ravni in (vsaj nekoč) in iz istega naselja. »Prišleke« so posebej označevali s »črvivci«, – kar je najadekvatnejši prevod njihove besede. V nekaterih naseljih je bilo mladim prepovedano, da bi se pogovarjali s svojimi sovrstniki, ki so živeli slabše. V tem je delno tudi vzrok, da so otroci ostajali nezakonski, ker mlada nista mogla premagati tega nenapisanega zakona. Kolikor pa so mladi prekršili ta zakon, je fantova-sinova mati (sinovi bolj spoštovani v družini kot hčerke) napadala njegovo dekle in tudi dekletovo mater, niso bila redka težja fizična obračunavanja. Tak izolacionizem je sicer ohranjal določeno skupnost in njene skrivnosti. V raziskovanjih, ki smo jih izvršili, smo ugotovili, da je med temi Romi manj zakonov med krvnimi sorodniki kot npr. v industrijsko razvitih krajih na Japonskem.

Danes se stari svet podira in v mnogih družinah so zelo počaščeni, če se njihov otrok poroči z »Neciganom«, saj je vsak boljši od Cigana. V zvezi s tem je tudi vse več porok z Avstriji oziroma Nemci. Zakaj predvsem tisti, ki odhajajo v svet iz domačega okolja, spreminjajo svoje priimke, da vsaj tako formalno zabrišejo svoj rod in raso. Kljub velikim spremembam je še opazna določena nestrpnost Romov do nekaterih jugoslovanskih narodnosti.

Jezik je nedvomno med bistvenimi sestavinami, ki kažejo, da se je neka skupnost že razvila v narodnost, da se v to smer razvija ali pa je le na nivoju etnične skupnosti. Veliki romologi, med njimi zlasti dr. F. Miklošič⁶ ugotavljajo, da obstoji med Romi po svetu veliko dialektov, vendar so po svoji osnovi enoten jezik, morda celo bolj kot angleščina v Angliji in ZDA. Pri tem seveda moram opozoriti, da so njihova narečja polna rokovnjaškega (šatorovaškega) jezika, ki je nastajal pod šotori in je tudi izražal družbenoekonomski in politični položaj Romov v določenih deželah oziroma družbenih skupnostih. S temi primeri se je določena skupina želela izolirati od drugih in se tudi braniti pred drugimi. Na splošno velja pravilo, da govorijo, kakor znajo, vendar pa pri tem spoštujejo nenapisana pravila svojega govora, in če jih kdo krši, je deležen tudi posmeha. Jezik Romov (to tudi ugotavlja prof. akademik R. Uhlik) je po številu besed sorazmerno reven jezik

(nekateri so zbrali čez 11.000 besed, v murskosoboški občini nekaj čez 6500 besed). T »revščina« seveda izraža njihov položaj, saj vsebino besed: lastnina, imeti, veseliti se le pojasnjujejo. Po tem moremo prištevati njihov jezik v skupino analitičnih, nikakor pa ni reven po izraznih možnostih. Po svojem bistvu je njihov jezik preprost, kot so sami preprosti in neposredni. S sprejemanjem »novotarij« v gospodinjstvo in družinsko življenje vnašajo v svoj jezik tudi tuje besede, ki jih ponekod nekoliko spreminjajo oziroma tvorijo svoje sestavljenke in zloženke. Romi, vsaj v murskosoboški občini, sebe nazivajo Rom (Rovma, množ.) in svoje otroke Čhavovre, medtem ko ostale prebivalce nazivajo govedža in njihove otroke raklovre⁷.

Romi se zelo težko naučijo slovenščine in prekmurskega dialekta, kaj lahko pa hrvaščine, srbščine in madžarščine, kar pospešuje njihovo asimilacijo v Dobrovniku. Podoben proces je na Madžarskem, kjer je že mnogo Romov, ki več ne govorijo svojega jezika – romano čif, ampak samo madžarščino.

V že omenjenem materialu organov CK in SZDL Srbije (junij 1975) je ugotovitev, da je eden izmed velikih problemov Romov, da še nimajo »enotnega materinskega in književnega jezika« in to jih tudi ovira, da bi lahko v celoti uresničevali svoje ustavne pravice do pouka v svojem, materinem jeziku.

V Evropi je bilo že nekaj poskusov in uspehov, da se tiska slovnica »romano čif«, slovar, knjige in časniki v njihovem jeziku. Dr. F. Miklošič v svojem obsežnem delu, ki je izhajalo na Dunaju, navaja bibliografijo tovrstne literature in tudi v našem tisku zasledimo podatke o doseženih uspehih in tudi neuspehih, ki pa so bolj posledica raznih nerazumevanj drugih in ne Romov samih. Prvo gramatiko jezika Romov je napisal Bonaventura in je izšla 1597. leta, a pred tem (1417. leta) so bile v Godliču tiskane že prve romske knjige. Leta 1888 je nadvojvoda Jožef Habsburški napisal in izdal romsko slovnico. Nedavno je bilo objavljeno, da je Šaip Jusuf 22 let zbiral med Romi besedni zaklad in prof. Krume Kapeski pa napisal slovnico, ki so jo natisnili v 15.000 izvodih. Pred tem je prof. Rade Uhlik že izdal srbskohrvatsko-ciganski rečnik (A Romano alova). Objavljena je bila tudi vest, da je Šaip Usein začel pisati prvo začetnico »na jeziku Roma«⁸.

Taka prizadevanja so tudi zahteva prosvetnih delavcev, katerim so zaupani predšolski in šolski otroci, kakor tudi izpolnitev naše splošne ustavne obveznosti, da »vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu, narodnosti ali etnični skupini, goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo« (čl. 212/I ustave SRS).

Nedvomno je tako delo zelo težko, ker so še vse prepogosti primeri (delno tudi zaradi diskriminacije, ki so jo v nekaterih okoljih in »strukturah« deležni Romi),

da mlada inteligenca Romov beži, celo zanika svoj rod, priimke in rojstne kraje. Znani so celo nekateri hudi primeri – ali o tem še kasneje. Vsekakor so zelo spodbudna stališča organov ZK in SZDL Srbije, da je potrebno: »Podsticati započetu akcijo na ustanavljanju gramatike i pravopisa na jeziku Roma ... podsticati organizirano osposobljavanje kadrova koji će raditi na negovanju i razvijanju jezika i pisma Roma« in to koordinirati s prizadevanji v drugih republikah in avtonomnih pokrajinah (junij 1975).

Nikakor ne bo odveč, če ponovimo nekatera naša stališča o jeziku narodov, narodnosti in etničnih skupin. Duško Popovski je kot ekspert v uvodnem referatu na mednarodnem simpoziju na Finskem (26. do 28. 8. 1970) poudaril pomen jezika in kulture narodnosti in etničnih skupin. To je bila tudi tema prof. Aleksandra Peleša na mednarodnem seminarju esperantistov v Sarajevu, kjer se je tudi večkrat ponovila kritika na račun »jezikovnega rasizma«. Na sarajevskem seminarju je bil tudi prispevek Rajka Djurića: »Položaj Romov in usoda njihovega jezika«. Tudi na tridnevnem seminarju v Novem Sadu o uresničevanju nacionalne enakopravnosti v vzgoji je bil vsaj posredno načet tudi ta problem Romov, da »načelo enakopravnosti z zagotovitvijo šolanja v materinem jeziku ne predstavlja konca, marveč začetek procesa«⁹.

Neposredno v zvezi z jezikom je kultura, saj ta »spada v širši program socialne emancipacije«. V določenem zaostajanju je kulturno življenje Romov v Jugoslaviji v primerjavi z vrhunskimi dosežki drugod (npr. svetovni festival Romov v Sainte-Maries de la Mer, ali za uspehi znanega moskovskega gledališča Romen, ki se v celoti samo vzdržuje in tudi precej »prispeva« k državni blagajni) in razlike so tudi med posameznimi našimi območji in kraji (npr. visoko razvito kulturno življenje Romov v Skopju ali že tradicionalna večdnevna revija kulturnih dosežkov Romov Srbije v Nišu – v tej republiki so poleg društev Romov tudi njihovi kulturni domovi – npr. v Leskovcu). Nekako vzporedna so bila prizadevanja Romov v murkosoboški občini (nekaj časa je delovala in po vaseh gostovala igralska skupina Romov iz Zenkovec, prizadevanja mladinskega aktiva Borejci-Vanča vas, da bi organizirali tradicionalen bal ciganske mladine iz celega Prekmurja).

Leta 1935 so izšle v Beogradu tri številke lista »Romano lil« (l. 1930 pa v SZ »O Novo Drom«) in 1975 je začel v Beogradu izhajati mesečnik »Glas Roma«, ki je po 10 številkah (1974) prenehal in najbrž samo začasno. NK »Pušča« v istoimenskem naselju blizu Murske Sobote je 2. 2. 1963 izdal glasilo (izšla le prva številka) »Ne-koč in danes«.

V manjši meri obstaja zanimanje za cigansko kulturo (pri CZ je 1959 izšla ciganska poezija; Pomurska založba pa pripravlja prevod zelo dobro ocenjene-

ga – v kratkem času bili razprodani prva in druga izdaja – romana Roma Lakatos Menyhérta: *Fustôs képek, Zakajene podobe*)¹⁰.

Vzgoja in izobraževanje

je eno izmed temeljnih vprašanj in problemov za hitrejšo enakopravno integriranje Romov in njihovih naselij v prizadevanja za hitrejšo odpravo vsega, kar jih še zadržuje pri »starem«. Tam, kjer so na tem področju začeli in vztrajno nadaljevali, so tudi dosegli že vidnejše uspehe pri reševanju »ciganskega vprašanja«. Vzgojo in izobraževanje Romov otežkoča vrsta faktorjev, kot so že omenjena družinska vzgoja, ki je marsikje še vedno daleč od interesov mladih, in tudi drugačne družbene norme in vrednote, kot jih imajo ostali prebivalci, in tudi socialne, ekonomske ter zdravstvene razmere. Tako postaja vzgoja in izobraževanje družbenoekonomsko in politično vprašanje. Omenim naj samo, da so se posebej s temi vprašanji zgrabili tudi v deželah, kjer do nedavnega niso bili naklonjeni Romom, kot v Angliji in Franciji¹¹.

Šele v zadnjem času ali morda kaj prej smo se pri nas lotili vzgoje in izobraževanja otrok Romov, in ta bolj spontana akcija dobiva iz leta v leto vse bolj pomen splošne družbene akcije in interesa. Vedno več otrok je zajetih v predšolske ustanove, vedno več jih je v osnovnih, srednjih in višjih šolah in vedno manjši je osip¹².

In kako je na obravnavanih območjih oziroma v občinah. V murskosoboški občini so že pred vojno obiskovali nekateri redki moški otroci Romov osnovno šolo in v gimnazijo se je vpisal tudi prvi Rom. Obisk je bil odvisen od odnosa in zainteresiranosti učiteljev in razvitosti naselja. Nekaj let po osvoboditvi je ostalo skoraj vse pri starem, kljub določenim administrativnim ukrepom proti staršem. Do šolskega leta 1963/64 otroci Romov skoraj niso obiskovali šolskega pouka in osip je bil skoraj 100%. V osnovni šoli v Kupšincih in v Murski Soboti so poskušali podobno kot drugod¹³ s posebnimi oddelki, ki so bili v začetku del sedanjih razvitih vrtcev in male šole. Doseženi uspehi so bodrili entuziaste. V šolskem letu 1967/68 je bilo prvič organizirano podaljšano bivanje teh otrok v dveh osnovnih šolah v Murski Soboti in v vrtcu na Pušči. Naslednje leto pa pomeni začetek načrtnega urejanja predšolskega in šolskega varstva Romov.

V šolskem letu 1968/69 je bilo v 21 šolah vpisanih 355 otrok in 98% osip. V višjih razredih jih je bilo le 35 (od tega samo 2 v osmem razredu). Doseženi uspehi so bili tudi sestavina več raziskav¹⁴. Vsa ta problematika je zganila (1970) republiško skupnost otroškega varstva, da sofinancira varstvo otrok Romov.

Ugotovili so, da je v 6 občinah 1494 otrok, in med temi bi bilo potrebno za 462 urediti predšolsko varstvo, za 648 pa šolsko varstvo. Murskosoboški občini je skupnost dodelila 270.000 din za dograditev prvega otroškega vrtca za Rome. Istega leta pa je še IO RISK odobril (2.000.000 din) namensko pomoč občini »za vzgojo in izobraževanje Ciganov«. K navedenim številčnim podatkom moramo dodati še utemeljitev doseženih uspehov, predvsem zaradi pomembnosti varstva, ki je tem otrokom nujno potrebno.

Uspehi učencev, ki so bili

Šolsko leto	v šolskem varstvu			zunaj šolskega varstva		
	vseh	izdelalo	%	vseh	izdelalo	%
1969/70	47	30	63	337	180	53
1970/71	167	138	82	217	127	58

V letu 1970/71 je bilo vključenih v šolsko (podaljšano bivanje) varstvo že 58 %. Posebno vzgojno vlogo je imelo tudi vključevanje (bilo je mnogo obojestranskih težav in nerazumevanj) teh otrok v letovanje z ostalimi. Mladinci so se začeli vključevati tudi v mladinske delovne brigade in mladinske organizacije, bodisi v svojih naseljih ali v vaške.

S tem se je vse bolj pojavljala potreba (ali ni še v celoti – razen v Soboti) po organiziranju kompleksnih šolskih svetovalnih služb: s pedagogom, psihologom in s socialnim delavcem.

V šolskem letu 1972/73 je bilo v tej občini zajetih že okrog 62 otrok Romov v podaljšano bivanje v šoli in okrog 50 otrok v predšolske varstvene oddelke. Učni uspehi so se vidno izboljšali tudi pri otrocih, ki so bili zunaj varstva.

Problematika Romov je bila zajeta tudi v Programu socialne politike v občini Murska Sobota za obdobje 1974-1980; ali družbeni plan za obdobje 1976-1980 tega področja ne obravnava posebej. Videti je, da je »interes in zavzetost« za to problematiko skoraj povsem prešla s področja skupščine in družbenopolitičnih organizacij na zavzeto enoto zavoda za šolstvo SRS in upravni organ »socialnega skrbstva«, ki pa je že tako preobremenjen z mnogimi problemi migracije, ostarelih prebivalcev in podobno.

Varstvo otrok Romov postaja še aktualnejše¹⁵ z zaposlovanjem enega obeh staršev, sezonsko ali za daljši čas, v inozemstvu. Tako je Ludvik Brumec ugotovil, da imamo v soboški občini več kot polovico šoloobveznih Romov, katerih starši so na sezonskem delu v tujini (v šolskem letu 1974/75 – 53,7 %). Več kot vsak sedmi

učenec Rom pa je pretežni del leta povsem brez staršev, ker sta oče in mati odšla na delo v tujino ... Z izdatnejšo finančno subvencijo v zadnjih letih je šolam uspelo preskrbeti za vse Rome brezplačne obroke hrane, brezplačne učbenike, socialno najšibkejšim pa tudi šolske potrebščine. Pri tem ne bo odveč opozorilo, da je bilo v šolskem letu 1974/75 med vsemi šoloobveznimi otroki v občini Murska Sobota kar 5,3 % Romov. Na nekaterih šolah je bil vsak 3. ali 9. otrok Rom, a v nižjih razredih pa je bil ponekod že vsak tretji. V istem šolskem letu je bilo zajetih 65,3 % šoloobveznih Romov v podaljšanem bivanju in učni uspehi niso izostali. Od 372 učencev jih je izdelalo 80,4 %, a med tistimi, ki so bili v podaljšanem bivanju pa 82,3 %. Iz Brumčeve razprave povzemam tudi, da je v šolskem letu 1969/70 izpolnilo od 41 šolsko obveznost v nižjih razredih 18 otrok Romov, a v šolskem letu 1974/75 od 30 le 8. Brumec meni, da »jedro problemov ni v materialnih pogojih šolanja Romov, temveč predvsem v socialnem prilagajanju teh otrok šolskemu in razrednemu kolektivu ... Ker jih razredno okolje večinoma ne vključuje, se pogosto poglablja prepad med njimi in drugimi učenci«. (podčrtal V. Š.). Iz murskosoboške občine so Romi že na ekonomski srednji šoli, srednji tehnični šoli v Lendavi, v centru poklicnih šol, gostinski šoli in drugod in tudi prvi diplomanti višjih šol. Romi dobivajo štipendije in pri tem jih »obravnavajo enakovredno kot ostale otroke«, čeprav bi po našem mnenju morali bolj vsestransko upoštevati njihove razmere in njihov družbeni položaj.

V lendavski občini je položaj nekoliko drugačen. Iz poročila o učnih uspehih na osnovnih šolah ob zaključku šolskega leta 1970/71 v občini Lendava povzemam, da se je s problemi šoloobveznih Romov »srečalo« 5 šol, vključenih je bilo le 26 otrok in samo dva sta bila vključena v podaljšano bivanje, ta dva sta tudi izdelala. V omenjenem dokumentu je tudi zapisano: »Dajemo v razmislek nadležnim organom, da se večini teh otrok z minimalno reorganizacijo šolske mreže omogoči celodnevno bivanje na šoli«. Po uspelem političnem posvetovanju v Črenšovcih – kjer je tudi največja prizadevnost za vključevanje šoloobveznih Romov – se je nekaj premaknilo. Iz poročila lendavskega referenta (poročilo iz prve polovice 1976. leta) povzemam, da v Črenšovcih (nekdanja Kleklova trdnjava), kamor gravitira največ predšolskih in šoloobveznih otrok Romov, ni bilo v vrtcu prostora za nobenega Roma, v Dobrovniku so starši jemali otroke iz vrtca zaradi Romov, ker so bili ušivi, in drugod so starši prepovedali, da bi njihovi otroci sedeli in se igrali z Romi, edino v lendavski vrtec je vztrajno peščila Rominja iz Dolge vasi. V tej občini naj bi bilo šoloobveznih Romov (šol. leto 1974/75) 44 in vsi razen 11, so bili v nižjih razredih; toda precej je takih, ki šole ne obiskujejo, je niso obiskovali, čeprav so možnosti za to, in referent meni, »da romski otroci nimajo veliko

možnosti za normalen razvoj in takšno stanje ne kaže upanja, da bi se tako kmalu civilizirali! Žalostna ugotovitev, toda na žalost resnična. Tudi večini staršev ni do tega, da bi njihovi otroci kaj več vedeli, kaj dosegli. Eni skušajo izsiljevati, rekoč: »Če mi date podporo, bom poslala otroka v šolo!« Drugi spet govorijo, »če oni znajo prositi brez šole, bodo tudi njihovi otroci brez šole lahko tako shajali«.

Na Dolenjskem je precejšnja pestrost. Center za socialno delo v Novem mestu je 1970 ugotovil, da je bilo med 594 otroki le 220 šoloobveznih otrok in od teh jih je obiskovalo šolo (precej neredno) le 40. Na območju novomeške občine (podatek istega centra iz leta 1971) so bili 103 šoloobvezni Romi, a šolo jih je obiskovalo le 14, in to so bili verjetno otroci iz družin, v katerih je vsaj eden od staršev znal brati in pisati. In Štefan Brajdič je upravičeno dejal: »Šoloobvezni otroci so pri nas kakor bik na gmajni – nihče se ne briga, ali ciganski otroci hodijo v šolo ali ne«¹⁶. Toda po letu 1970 se je z manjšimi oscilacijami začelo iz leta v leto premikati. Pionirsko delo je uspešno opravila šola v Bršljinu, katero obiskuje največ Romov in vsi iz najbolj problematičnega naselja v Žabjaku. Za te otroke so uvedli celoletno malo šolo in za učence prvega razreda so ustanovili samostojen oddelek (podobno tudi – seveda kasneje – na Velikem Podlogu v občini Krško). V Bršljinu so začeli 1971. leta z 20 učenci in le brezuspešnost stalnih stikov učiteljev s starši učencev so »popravljali« s prijavi sodniku za prekrške in drugimi –materialnimi – ukrepi. Sedaj vozijo otroke v šolo s šolskim kombijem. Ker živi precej teh učencev še pod šotori ali v skrajno neprimernih kolibah oziroma barakah, jih po prihodu v šolo okopljejo, preoblečejo in tam se tudi hranijo. V veliko pomoč učiteljem je – zaradi jezika – na šoli zaposlena čistilka – Rominja. Na tem primeru je bila potrjena ugotovitev (leta 1974) organizacijske enote Zavoda za šolstvo SRS v Novem mestu, da je bilo dosti nesistematičnega razpravljanja in od tega tudi malo realiziranega. Tako v letu 1974 še niso vključili nobenega Roma v predšolsko varstvo. Vendar je nekaj uspehov le bilo, saj so Romi v letu 1964 končali svojo šolsko obveznost v 2.-3. razredu in 1974 že v 3.-4. razredu. Posledica vse večje zavzetosti je bila, da so v šolskem letu 1975/76 (podatki dec. 1975) vključili na novo nekaj več kot 100 šoloobveznih Romov. Kakšni so učni uspehi, bomo lahko ugotovili šele čez nekaj let, seveda razen že zaznavnih na šoli v Bršljinu.

V zvezi z vzgojo in izobraževanjem se nam »vsiljuje« nekaj odprtih vprašanj.

Na nobeni šoli niti v vrtcu ni učne moči, ki bi se lahko »pogovarjala« z Romi v njihovem materinem jeziku, kar bi tudi vplivalo, da bi kot del Romov v Jugoslaviji razvijali svoj jezik. Ali tako izobraževanje ne teži k neprirodni jezikovno-kulturni asimilaciji Romov?

Morda bi lahko pri kadrovanju učiteljev pazili tudi na to in najbrž bi ob boljšem odnosu do Romov – v nekaterih krajih – lahko obdržali že diplomirane učiteljice Rominje, da bi delale na šolah, kjer je največ Romov.

V veliko pomoč bi bil prosvetnim delavcem, ki vzgajajo in izobražujejo Rome, primeren priročni slovar, da bi se lažje sporazumevali z njimi. Take želje in zahteve so bile izražene v Prekmurju in na Dolenjskem.

Ludvik Brumec je nekako mimogrede opozoril na neodložljivo nalogo, ki bi jo morale skupno z Zavodom za šolstvo SRS opravljati vsaj pedagoške akademije. Prosvetni delavci, ki imajo večje število Romov, bi morali dobiti določeno dopolnilno znanje. Posamezne organizacijske enote zavoda bi morale bolj analitično spremljati vzgojo in izobraževanje Romov, ker »redkokdaj smo doslej obravnavali pedagoško problematiko dokaj razširjene populacije učencev - Romov« (L. B.).

In končno menim, da bi morali slediti spodbudi po medrepubliškem sodelovanju, kot je izražena v že večkrat omenjenem dokumentu organov ZK in SZDL Srbije.

Zaposlovanje Romov

je področje, kjer so določeni družbeni paradoksi in tudi najizrazitejše oblike diskriminacije, če povezujemo z zaposlitvijo celoten materialni in družbenopolitični položaj človeka in družine (stanovanje, sodelovanje v samoupravljanju itn.).

Pretežna večina Romov živi v občinah, ki so v seznamu manj razvitih. V Prekmurju zaradi krize v deželah, kjer so bili začasno zaposleni »doma odvisni delavci«, narašča brezposelnost, deloma tudi zaradi ponekod nepravilno vodene kadrovske politike. Včasih ima prednost pri zaposlitvi tisti, kjer je že več zaposlenih in doma imajo kmetijo, ki je še kako potrebna skrbnih delovnih rok. Toda večina za delo sposobnih Romov (zlasti žensk) se ne more redno zaposliti kljub določenemu pomanjkanju delavcev, zato jih uvažamo (tudi na naša nerazvita območja) iz manj razvitih krajev in predelov Jugoslavije. Proti domačim Romom so vsemožni pomisleki, med »uvoženimi« delavci je pa morda tudi kak Rom, ki to krije s svojim priimkom in delno tudi z opravičilom, da dolgo ne bo ostal tukaj.

Marsikje – tudi v kadrovskih službah – še prevladuje prepričanje, da so Romi že po rojstvu potepuhi, lenuhi, brezdelneži, tatovi in podobno. Novomeški center za socialno delo je 1971 ugotavljal, da v delovnih organizacijah na njihovem območju že od vsega začetka gledajo z nezaupanjem in izrazitim podcenjevanjem na došlega Roma, ki je tudi takoj izpostavljen posmehu in raznim zafrkljivim izživiljanjem. Tako je bilo tudi v soboški občini, ali tega je vse manj, včasih bolj po

zaslugi Romov samih kot delovnih skupnosti in njihovih organizacij. V Lendavi še sedaj ugotavljajo: Podjetja se izgovarjajo, da nimajo prostih mest, da imajo z Romi slabe izkušnje, ker nočejo delati ... naši ljudje niso pripravljeni delati z njimi, jim nuditi pomoč pri uvajanju v delo, biti z njimi tovariški, ampak mnogi jih zmerjajo, govorijo, da smrdijo, jim nalagajo najtežja dela, se jim posmehujejo in podobno. Romi pa so ljudje močnih čustev in jim ni treba veliko prigovarjati, da se umaknejo nazaj v bedno življenje. V lendavski občini bi skoraj v celoti rešili problem zaposlovanja, če bi vsaka delovna organizacija, sorazmerno obsegu dejavnosti, sprejela 1-3 Rome.

Ena bistvenih sestavin za resnično enakopravnost je nujnost realizacije pravice do dela, pravice do izobraževanja in stanovanja in v realizaciji tega je tudi ključ za reševanje »razvpitega« ciganskega vprašanja⁷.

Mnogi Neromi postavljajo stanovanje kot predpogoj zaposlitve na delovnem mestu v določenem kraju. Romi iščejo zaposlitev iz svojih bornih stanovanj. Stanovanjske hiše Romov – razen posameznih primerov – v soboški občini so znatno boljše kot v lendavski in v nekaterih naseljih v okolici Novega mesta. Ne bo odveč, če ponovimo splošno znano ugotovitev, da stanovanje ni samo nosilec novih navad, ampak je tudi osnovni stabilizacijski faktor ter precejšen oblikovalec interesov za delo, izobraževanje in nenehno izpopolnjevanje.

V novomeški občini je 1971 leta živelo 85 družin v 32 šotorih, 38 barakah in 12 starejših hišah, in tako stanje se zaradi odpora krajevnih skupnosti ni niti pomembneje spremenilo. V Žabjaku so še primeri, da se Romi poleti preselijo iz hiše ali kolibe v šotor nedaleč od stalnega stanovanja.

Na vse grehe, ki jih očitajo Romom v zvezi z zaposlitvijo, so odgovorni Romi sami, kakšne so njihove želje. Za Rome vseh treh obravnavanih občin je na prvem mestu želja po zaposlitvi (v novomeški občini 55 do 221), za tem stanovanje – gradnja hiše (v novomeški občini stalno bivališče in nakup parcele) in takoj za tem šolanje otrok in njihova usposobitev za določeno delo seveda tistih, ki so sposobni za delo. V želji za stanovanjem je predvsem skrita želja, da bi se razselili, kar pospešuje med njimi že močno začeta socialna diferenciacija. Dušan Brajdić je 1973 dejal: Čimprej bi rad dobil stanovanje in potem bi bil sam, ne več med toliko ljudmi ... kjer niti drug pred drugim nismo varni.

Želja po stalnem prebivališču je izrazitejša v tistih naseljih Romov, ki so bila zajeta v razne in različne občinske načrte prisilne razselitve oziroma koncentracije v nekakšna geta.

Ena izmed osnovnih ovir, da bi si gradili svoje domove, je v odporu prebivalcev, ki jih nočejo sprejeti v svojo sredo oz. bližino. Marsikje je na prodaj stara hiša ali

propada prazna hiša, vendar to ni za Roma, čeprav je prebivalcem znano, da je zaposlen ali se celo že iskaže, da ima vloženega precej v tujini zasluženega denarja. V krajevnih skupnostih zahtevajo, naj občina (novomeška, lendavska) radikalno razseli Rome, toda nobena pa ne pristane na lokacijo gradbenih parcel za Rome, čeprav so ti pripravljeni, da si gradijo hiše ob pomoči občine (Novo mesto), ki ima v ta namen zagotovljeno precejšnjo vsoto denarja.

Kljub vsemu se le počasi premika reševanje tega vprašanja, čeprav so Romi najmanj upoštevani pri sestavljalcih raznih prioritetnih list solidarnostnega sklada. V soboški občini gradijo zlasti s svojimi zaslužki in materialom, ki si ga preskrbijo s podiranjem za rušenje določenih stavb v Soboti in po vaseh in tu in tam tudi s krediti, ki jih dobivajo v svojih delovnih organizacijah, čeprav so tudi v nekaterih primerih odbili Romom kredit, ker so hoteli graditi v naselju, na svoji stari parceli. Tudi v novomeški občini so si nekateri gradili, predvsem pa popravljali hiše že s krediti, in to z občinskimi. In pred nedavnim se je prvi delavec Rom vselil v Novem mestu v kletno blokovsko stanovanje.

Koliko je za delo sposobnih Romov v Sloveniji, da so tolikšen problem? Popolnih podatkov ni in jih najbrž tudi ne bo, saj je tudi težko ugotoviti število dejansko začasno brezposelnih med registriranimi pri skupnosti za zaposlovanje.

Med »ovirami« stalne zaposlitve Romov so najpogostejše »ugotovitve«, da nimajo delovnih navad, pravilnega odnosa do dela in najosnovnejše izobrazbe. Vse to drži, toda pri tem kritiki Romov pozabljajo, da so delovne navade rezultat dolgoletnih tradicij in navad privzgojenih v družini, v okolju, kakor tudi osebnih izkušenj in sploh človekove osebnosti. Na splošno ugotavljamo, da je tudi v vsestransko ugodnih družbenih pogojih zelo težko spreminjati delovne navade in rušiti privzgojen odnos do dela. Pri osvajanju samoupravnih socialistični družbi potrebnih delovnih navad je potrebna usklajena »akcija« obeh partnerjev: tega, ki nima ustreznih navad in odnosa do dela, in tistega, ki spremlja, usmerja delo ter ugotavlja rezultate dela. Romi so bili brez najosnovnejših stalnih sredstev za preživljanje (zato tudi nimajo ustreznih besed) vedno bolj preganjani kot dobrovoljno sprejemani, začasno naseljeni v odročnih neindustrijskih, bolj zaostalih krajih (tam so bili bolj enaki med enakimi) in posebnih rodbinskih skupnostih – in vse to jim je oblikovalo posebno etiko, moralo, odnos do dela in sploh do življenja, ki se je varljivo kazalo kot brezbrizno in brezskrbno.

Menim, to smo ugotavljali v murskosoboški občini, da smo se večkrat Romov in njihovih življenjskih problemov lotevali dokaj primitivno, brez osnovnih spoznanj in tudi kot skrbniki, ki nekaj želimo urediti brez njih in mimo njihovih tradicij in teženj. Rezultat takega dela je bil varljiv kratkotrajen uspeh, ker je vse to

pri mnogih Romih vzbujalo nezaupanje, negodovanje in odpor, ker je bila prizadeta njihova enakopravnost, ki pa je bila na svoj način uveljavljena in spoštovana v njihovi družinski skupnosti in kolektivu. Trajnejši uspehi so bili le tam, kjer smo »delovali« enakopravno in jih vključili tako, da so se zavedali družbenega razvoja in svojega položaja v njem in tudi ustrezne odgovornosti, da sami spreminjajo svoj družbenoekonomski položaj skupno z drugimi. S problemi delovnih navad in odnosa se srečujemo tudi v naših »dobrih« družinah in tudi v vzgoji in izobraževanju naših šol. V tem tudi smisel in pomen korenite šolske reforme: usmerjevano šolstvo, v katerem bodi sleherni udeleženec aktiven subjekt – objekt. Če imamo mi težave s privzgajanjem delovnih navad in odnosa do dela, je še mnogo težje pri deci Romov. In to se vleče z vse večjo težo do sprejema na delo, do stalne zaposlitve. Romi so pretežno zaposleni kot sezonski delavci (svojevrstna uvajalna doba za redno zaposlitev) v kmetijstvu in gradbeništву, kjer je pač potrebna fizična moč.

Delno zaradi družbenih odnosov do Romov so še pogostne težnje, naj se Romi zaposlujejo zunaj domače občine (prikrita težnja po njihovi razselitvi) in skladno s tem je tudi usmerjenost služb za zaposlovanje: pri zaposlovanju v tujini je potrebno Romom dajati prioriteto pred tistimi, ki imajo premoženje, oziroma jim nuditi redne vire preživljanja (KZZ M. S. 1975). Pri nekaterih takih akcijah so bili Romi tudi grdo prevarani. V letu 1974 so iz Lendave poslali dogovorno rudniku Velenje 15 Romov. Ob odhodu so bili seznanjeni, da bodo delali v pomožnih delavnicah, ko pa so prišli na delo, so jih razporedili v jamo rudnika; seveda so se vsi razočarani vrnili nazaj v svoje staro življenje.

V murskosoboški občini so se nekateri Romi zaposlovali že pred vojno kot sezonski delavci na veleposestvih v Vojvodini, nekateri pa so primitivno nadaljevali s svojo nekdanjo kovinsko dejavnostjo (brusači, piskrovezi in kovači) oziroma kot izdelovalci opeke ali mazači hiš, peči itn. Taka tradicionalna dejavnost je kasneje vplivala na njihovo kasnejšo izbiro dela in tudi stalnost zaposlitve.

Ker ne želim ponavljati v monografiji že objavljenih podatkov, bom nadaljeval z zaposlovanjem Romov iz Prekmurja po letu 1972. V tem letu je bilo zaposlenih iz soboške občine 458 Romov (od tega 305 sezonsko), za lendavsko občino nimamo točnih podatkov. Na zaposlovanje Romov je ugodno vplivalo veliko povpraševanje po delavcih, ki se je začelo po letu 1964 doma in zlasti v inozemstvu. Pri velikih potrebah je bilo manj selekcije kot v zadnjih dveh letih, ko je narasla brezposelnost v Pomurju na 5,3 % oziroma 7,9 % v lendavski občini (primerjava prvega polletja 1976 z 1975).

Tudi na našo prošnjo je KZZ Murska Sobota¹⁸ zbral in delno tudi analitično obdelal podatke o zaposlitvi Romov in tovrstni problematiki v letu 1974. Iz tega vira navajam:

Starost	Zaposlovanje		Romov			
	prijavljeni kot začasno brezposelni		zaposleni v SFRJ		v tujini	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
do 18 let	33	31	17	6	-	6
19-25	65	42	22	5	29	18
26-35	64	38	16	2	31	18
36-45	42	26	5	1	19	21
čez 46 let	32	27	2	-	18	21
Skupaj	236	164	62	14	97	84

Razpredelnica ni točna, ker se med prijavljenimi začasno brezposelnimi pojavljajo večkrat ene in iste osebe.

Med začasno brezposelnimi delavci jih je bilo le 8 iz lendavske občine.

Med iskalci dela so pretežno mladi in pri tem moramo še upoštevati, da je življenjska doba pri moških za najmanj 10 let nižja kot pri ostalem prebivalstvu, še znatno nižja je pri ženskah.

Prva ugotovitev je, da jih je le 18 % končalo 5 in več razredov osnovne šole.

Rezultat zaposlitve med prijavljenimi je bil naslednji:

- v SFRJ se jih je zaposlilo 76 (v Prekmurju 24 M in 6 Ž), ostali so šli čez Muro,
- med zaposlenimi doma je bilo največ (37) tistih, ki so prvič iskali delo in v večini OZD raje sprejemajo Rome, katerih delovne knjižice so še prazne. Med zaposlenimi jih je bilo zelo malo z več kot 3-letno delovno dobo,
- v inozemstvu se jih je zaposlilo 181 (skoraj enako moških kot žensk – to razmerje se spreminja v korist žensk s starostjo moških) in to:
 - 125 v kmetijstvu
 - 22 v gradbeništvu
 - 18 v kovinski industriji
- Ostalih dejavnosti ne navajam.

- med zaposlenimi v tujini je bilo zelo malo (4,3 %) »prvič zaposlenih« in veliko (98 ali 54,1 %) delavcev z več kot 3 leti delovne dobe, 6 jih je imelo celo več kot deset let delovne dobe,
- na koncu leta je ostalo na seznamu 78 nezaposlenih Romov (19,5 % od vseh prijavljenih),
- med letom je 65 prijavljenih bilo brisanih iz seznama začasno brezposelnih, ker so sami dvignili delovne knjižice oziroma se niso več redno prijavljali, kar bi lahko pomenilo, da so si sami našli zaposlitev ali jim trenutno ni bila potreba.

V letu 1975 je bilo v lendavski občini med 63 za delo sposobnimi Romi sezonsko ali redno zaposlenih le 32 (med temi 22 redno).

K zaposlenosti (vsaj v murskosoboški občini) moramo prišteti še nekaj Romov, ki se bavijo s pavšalno obrtjo (prodajalci bižuterije po sejmi in brusači). V lendavski občini (naselja v Dobrovniku) se nekateri bavijo z izdelovanjem brezovih metel, ki jih potem prodajajo po hišah oziroma na sejmih.

Pri zaposlovanju Romov iz soboške občine opažamo, da zaposlenemu možu kaj kmalu sledi žena in od tod tudi naraščanje prijavljenih brezposelnih žensk.

Center za socialno delo v Novem mestu je 1970 ugotovil, da je bilo na Dolenjskem med 672 polnoletnimi Romi sposobnih za delo 563 in od teh jih je bilo le 52 zaposlenih kot nekvalificirani delavci. In v novomeški občini je bilo nekako v istem obdobju (leta 1971) med 169 (90 M in 79 Ž) za delo sposobnimi Romi stalno zaposlenih 16 (14 M in 2 Ž) in 17 sezonskih. Na delo je torej čakalo 136 za delo sposobnih Romov.

Podatki o zaposlenosti tudi potrjujejo način preživljanja Romov – z večjo in stalnejšo zaposlitvijo se zmanjšujejo potrebe po socialni pomoči, prosjačenju in preskrba na nelegalen način (tatvina, vlomi, prostitucija itn.). K novomeškim podatkom dodajamo, da se je v istem času pretežno preživljalo s prosjačenjem kar 45% družin. Z odločno politično in tudi administrativno akcijo so leta 1975 in v letošnjem letu bistveno spremenili stanje. Referent za posebne socialne zadeve je v začetku 1975. leta poslal organizacijam združenega dela dopis, s katerim jih je obvestil, koliko Romov naj bi sprejeli, na kakšno delo in kakšno bo sodelovanje med organizacijo, zaposlenim Romom in delavcem, zaposlenim v referatu za posebne socialne zadeve, ki mora dnevno spremljati zaposlene Rome. Nekaj podobnega so skušali tudi v lendavski občini, ali vidnejšega uspeha ni bilo zaradi »nezainteresiranosti« OZD. S tako, sicer nenavadno akcijo so 1975. leta v novomeški občini na novo zaposlili 73 Romov, kar je povzročilo obojestransko diferenciacijo. Tako med Romi in nasprotniki zaposlovanja Romov. Po enem letu so Romi demantirali mnoge »ugovore« – od 73 na novo zaposlenih, jih je le 5 zapu-

stilo delo (odhod v JLA, zapor) in v tekočem letu so ali pa bodo na novo vključili skupno še 70 Romov.

Ob uspehih v novomeški občini pa je nastopila določena stagnacija v mursko-soboški občini, kjer se stalno zmanjšuje možnost zaposlovanja v inozemstvu in delno tudi doma. Kljub vsemu je še okrog 20 % Romov med tistimi, ki se zaposlujejo v inozemstvu oziroma v tamkajšnji industrijski dejavnosti.

Z ozirom na tako stanje ugotavljajo na soboški skupnosti za socialno skrbstvo: dnevno se vrstijo pri naši skupnosti Romi, ki prosijo za denarno pomoč za preživetje družine, ker ne morejo dobiti zaposlitve. Na skupnosti za zaposlovanje jim izdajajo potrdila, ker jim ne morejo nuditi zaposlitve, in z njimi prihajajo – in to le Romi – na socialno skrbstvo. Nekaj podobnega registrirajo tudi v Lendavi.

Pri zaposlovanju Romov opažamo, da je precej kvarno, če so skupaj z drugimi domačimi delavci, ker jih ti, predvsem v inozemstvu, kaj kmalu spravijo nazaj v domovino.

Romi ne morejo prenašati samote in zato se radi družijo, dobro se medsebojno obveščajo (npr. če eden dobi zaposlitev, prižene s seboj drugega). Toda če je preveč skupno zaposlenih Romov, to negativno vpliva in večina jih zaradi nastalih medsebojnih preprirov kaj hitro zapusti delo, če že ne vsi.

Na stalnost zaposlenih Romov močno vplivajo tudi medsebojni odnosi, v katere se poskušajo ali naj bi se vključili in vživali. Poleg velike občutljivosti, zamerljivosti, so Romi manj tolerantni do raznih nepravilnosti v delovni organizaciji kot drugi in so glasnejši in zahtevnejši pri svojih (včasih celo nepripadajočih) pravicah. Romi so posebej občutljivi za nezaupanje, ki ga kažejo tisti, s katerimi naj bi sodelovali.

Kazniva dejanja in prekrški

so eden izmed »glavnih«¹ grehov Romov in tudi eden izmed vzrokov, da jih posamezne soseske ali skupine ne marajo med se, niti v sosesčino. Pri poskusu analize vzrokov kriminalitete in prekrškov Romov mi je bilo pri pisanju monografije v veliko oporo Engelsovo delo »Položaj delavskega razreda v Angliji«. V tem sestavku sem že navedel mnogo vzrokov, ki posredno ali neposredno predstavljajo kriminogene faktorje, in k temu ni potrebno ničesar dodajati, ker je vse navedeno v moji knjigi.

Romi v Prekmurju (občina Murska Sobota in Lendava) so leta 1974 izvršili 106 in 1975 pa 131 kaznivih dejanj. Po podatkih UJV so bila najpogostejša naslednja kazniva dejanja:

	1974	1975
Vseh kaznivih dejanj	106	131
Tatvina čl. 249 KZ	45	50
Velika tatvina čl. 250	11	17
Majhna tatvina čl. 259 KZ	4	6
Odvzem motornega vozila čl. 254/a	7	12
Lahka telesna poškodba čl. 142	14	12
Ogrožanje z nevarnim orodjem čl. 144	6	2
Nasilno obnašanje čl. 292/b	2	7
Ogrožanje varnosti čl. 153	2	7
Skupaj teh 8 kaznivih dejanj	91	103

Iz istega vira povzemamo, da so bili storilci Romi

leta	1974	1975
Vsa kazniva dejanja	106	131
Vsi	114	149
Od teh pa: moških	83	130
ženskih	31	19
Med vsemi storilci je bilo:		
mladine	20	35
otrok	9	6

Opazne so določene spremembe: porast kaznivih dejanj zoper premoženje in kaznivih dejanj po čl. 292/b ter 153 KZ – oziroma pri storilcih glede moških in mladoletnikov. Glede na take podatke se zdi, da analiza v poročilu UJV Murska Sobota ni povsem v skladu s podatki; je preveč pesimistično – obtožujoča.

Zanimalo nas je, koliko Romov so obravnavala sodišča v letih

	1973	1974	1975
Občinsko sodišče			
v Murski Soboti	34 (8)*	40 (25)	36 (29)
v Lendavi	17	26	15**
Okrožno sodišče			
v Murski Soboti	8 (3)	8 (4)	10 (8)

* V oklepaju mladoletniki, ki pa so že všteti v prvo številko.

** Za lendavsko sodišče nimamo ločenih podatkov.

Romi, storilci kaznivih dejanj, na občinskem sodišču v Murski Soboti predstavljajo letno okrog 6 % vseh obtoženih storilcev (pri mladoletnikih pa celo 14 %).

Sodišča so v teh letih skupno obravnavala Rome kot storilce naslednjih kaznivih dejanj:

Člen KZ	Občinsko sodišče v Murski Soboti	Okrožno sodišče v Murski Soboti*
249 in 259	33 + 59 ml.	
250/I	–	20 (13 ml.)
252		4 (2 ml.)
142	33 + 2 ml.	–
135/I	–	1
289 in 292/b	12	–
179/I	–	1
170	12	–
po ostalih členih	14	–

* Storilci najtežjih kaznivih dejanj so večinoma z območja lendavske občine (naselja: Črenšovci, Dolga vas in Gomilica).

Sodišča ugotavljajo določeno »stagnacijo« pri številu obravnavanih storilcev. Občutneje je povečanje mladoletnih storilcev – povratnikov.

Večino kaznivih dejanj predstavljajo premoženjski delikti, ki so po oceni sodišč in UJV povezani z zmanjševanjem možnosti zaposlitve oziroma z naraščajočo brezposelnostjo. Krvni delikti pa vse bolj izražajo prenapete odnose med Romi, kjer se ustvarja drobnoposestniška miselnost z vse močnejšo nevoščljivostjo.

Zaradi bolj zaostrenih odnosov na območju UJV Novo mesto (zajete občine: Novo mesto 470, Črnomelj 370, Trebnje 160 in Metlika 120 ali skupno 1120 Romov, podatek, maj 1976) podajamo obširnejši pregled zaradi možne primerjave. Ker bi bilo – vsaj v tem sestavku – nepotrebno, ne objavljamo razčlenjenih podatkov po občinah. Bolj bi bil pomemben pregled kaznivih dejanj in storitev po posameznih naseljih, kar pa je najbrž (zaradi nestalnih prebivališč – nekateri Romi potujejo po Dolenjskem, ko nabirajo zdravilna zelišča) nemogoče. Vsekakor ne bo odveč opozorilo, da sta si po problematiki najbližji občini Novo mesto in Trebnje in za tema pa Metlika in Črnomelj.

PREGLED

kaznivih delanj, ki so jih storili Romi v času od 1966. do 1975. leta

Kazniva dejanja	Štev. k. d.	Predmet kaznivih dejanj					Starost						
		živila, živali	tehnik. predm.	denar	ostalo	do 14 let	od 14 do 18	od 18 do 25	od 25 do 40	nad 40	skupaj storil.	od tega žensk	
1966—1970													
Uboj in poskus	8	—	—	—	—	—	—	1	5	4	10	—	
Ostala kazniva dejanja zoper življenje in telo	68	—	—	—	—	1	12	31	61	19	118	9	
Ogrožanje varnosti (čl. 153 KZ)	22	—	—	—	—	—	2	12	19	6	39	—	
Tatvina (čl. 249 KZ)	236	129	38	35	35	27	45	83	178	48	381	60	
Vlomna tatvina (čl. 250 KZ)	67	34	10	23	4	10	30	28	40	7	115	4	
Rop in roparske tatvine	16	2	1	15	—	4	9	11	10	—	34	1	
Ostala kazniva dejanja	51	—	9	5	—	—	7	36	53	20	116	6	
Skupaj	468	165	58	78	39	42	105	202	366	104	819	80	
1971—1975													
Uboj in poskus	6	—	—	—	—	—	1	1	3	2	7	—	
Ostala kazniva dejanja zoper življenje in telo	64	—	—	—	—	—	13	30	36	20	99	6	
Ogrožanje varnosti (čl. 153 KZ)	37	—	—	—	—	—	5	9	20	9	43	2	
Tatvina (čl. 249 KZ)	269	93	32	93	66	31	63	134	162	34	424	162	
Vlomna tatvina (čl. 250 KZ)	61	36	9	16	5	3	30	42	27	7	103	13	
Rop in roparska tatvina	20	2	2	12	1	—	7	13	4	6	30	1	
Ostala kazniva dejanja	89	—	20	5	1	—	20	49	50	23	142	25	
Skupaj	546	131	63	126	73	34	139	278	302	101	854	209	

Sodišča z območja okrožnega sodišča v Novem mestu so v letih 1974 in 1975 obravnavala Rome kot storilce kaznivih dejanj (mladoletniki niso ločeni):

Člen KZ	Občinska sodišča			Okrožno sodišče		
	vsi	m	ž	vsi	m	ž
135/I	-	-	-	-	-	-
135/I v zvezi s čl. 16	-	-	-	-	-	-
141/I	-	-	-	5	5	-
142/I-II	18	14	4	-	-	-
170/I	4	2	2	-	-	-
179/I	-	-	-	2	2	-
240/I-II	-	-	-	21	19	2
252	-	-	-	4	4	-
249 in 259	81	41	40	-	-	-
254/a	13	13	-	-	-	-
Skupno vseh obravnavanih storilcev	160	107	53	35	33	2

Občinska sodišča so poleg navedenih kaznivih dejanj obravnavala še 13 kaznivih dejanj s 57 Romi (50 m in 7 ž).

Obravnavana sodišča izrekajo predvsem prostostne kazni in skoraj v enakem razmerju z nepogojnimi pogojne kazni (teh je seveda dosti več, če prištejemo izreke kazni okrožnih sodišč Murska Sobota in Novo mesto).

Morda prekrški še bolj kot kazniva dejanja karakterizirajo človeka in njegov položaj v družbi. Zaradi tega, vsaj za območje UJV Murska Sobota (za novomeško nimamo vseh primerljivih podatkov) navedimo nekaj najosnovnejših podatkov. Na tem območju so Romi izvršili naslednje prekrške:

	1974	1975
Vseh prekrškov	87	89
Pretep na javnem mestu (čl. 10/I zakona o prekrških zoper JRM)	35	41
Nedostojno vedenje (čl. 11/I)	32	30

Večina prekrškov je z območja večjih centrov: Murska Sobota, Beltinci in Lendava in storilci so bili:

	1974	1975
Vsi	119	109
moški	108	87
ženske	87	22

Zaznavno je zmanjševanje mladoletnih storilcev prekrškov.

Tudi na območju UJV Novo mesto so najštevilnejši prav taki prekrški kot na območju murskosoboške. Bistveno se razlikujejo v tem, da je pri Romih z območja novomeške UJV zelo veliko nedovoljenega orožja – saj so jim v določenem obdobju pobrali kar 97 kosov, med temi tudi eno brzostrelko. Taka oborožitev je delno tudi pogojevala storitev nekaterih hudih kaznivih dejanj in kalila že skaljene odnose med njimi in ostalimi prebivalci.

Kazniva dejanja in najpogostejši prekrški (čl. 10/I – največ jih je v novomeški okolici) odkrivajo težka notranja trenja in nasprotja med Romi.

Mnogim kaznivim dejanjem in prekrškom botruje vinjenost. Utrjuje se mnenje, da se alkoholizem naglo in močno širi med Romi. Vprašanje je: ali v enakem razmerju kot pri ostalem prebivalstvu in če tudi iz enakih vzrokov. Menim, da so vzroki vseeno drugačni in najbrž bi z izboljšanjem razmer bilo tega manj, če bi jih seveda tudi učili gospodarjenja z rezultati lastnega dela.

Zaskrbnjujoče so ugotovitve na območju obeh UJV. Rominje z otroki obračajo košare za smeti, odnašajo domov, če je v njih kaj hrane, in v določenem porastu so primeri, ko se družine hranijo z mesnimi odpadki ali celo z mesom crknjenih živali. O tem smo imeli (1969) v Tedenski tribuni tudi bombastično poročilo¹⁹, da je 19 družin v Žabjeku imelo 50 psov in so jih miličniki postrelili. Romi so odnesli postreljene pse v goščavo; opoldne pa so jih že kuhali in cvrli, kar je po svoje objavil tudi »Der Spiegel«.

Nekatere objavljene vesti o prekrških in kaznivih dejanjih Romov so napisane senzacionalno mobilizacijsko, da jih že kar vpadljivo diskriminirajo. Tako so na primer nekatere vesti Petra Romaniča o dolenskih Romih celo črno uokvirjene. Zapisano trditev potrjuje primerjanje s pisanjem o drugih, družbeno neprimerno škodljivejših pojavih. Ob takem primerjanju objavljenih vesti se nehote oblikuje občutek, da je privatna lastnina vredna in deležna neprimerno večje družbene zaščite kot pa družbena lastnina. Praksa kaže, da so organi UJV pri svojem delu vse bolj družbeno angažirani, kar izražajo tudi z delovanjem. Romov ni mogoče socializirati kot enakopravne samoupravljalce naše družbe le z represivnimi

ukrepi milice, sodišč in UJV. Menim, da je v zvezi s temi problemi bilo pomembno dolensko posvetovanje delavcev UJV, milice in republiškega sekretariata za notranje zadeve. Morda pa ne bi bilo odveč, če bi se kaj takega ponovilo s skrbno pripravljenim gradivom.

Kakšen je položaj Romov, kaj so: etnična skupnost ali narodnost?

Tudi za ta del sestavka velja, da ne bom ponavljal, kar sem že napisal v monografiji (str. 207-213). Prvo je, kakšno ime uporabljati: Cigan ali Rom, oziroma ne eno in ne drugo, ampak Slovenec oziroma Madžar.

Cigani iz okolice Črnomlja so se zbrali in protestirali, ker jih nazivajo Rome, če pa so se ob popisu 1971. leta opredelili za Slovence (NIN, 7. 6. 1971, po Dolenjskem listu). Cigani iz naselja Dobrovnik želijo, da ostanejo še v bodoče Madžari, kot so se opredelili ob popisu; ali govorijo še v svojem materinem jeziku. In partizan Luka z območja Črnomlja vztraja: Cigan sem in Cigan bom ostal, Rome pa so si izmislili (Nedeljski list, 21. 4. 1974). Kot na Madžarskem se tudi novosadski Magyar szó (6. 7. 1974) odločno – s stališčem Madžarske akademije znanosti in umetnosti vred zavzema za Cigana in ne Roma. Klajnšček Ciril v seminarski nalogi (na fakulteti za sociologijo ... 1975) ugotavlja, da so mu v Pušči skoraj vsi izjavili, da so Cigani, le nekaj je bilo takih, ki so trdili, da so Slovenci, ker niso priznani kot narodnostna manjšina. Drugi pa se odločno zavzemajo: Rom in nikdar več Cigan (Delo 16. 12. 1970). V zadnjem času se prekmurski Romi vse gosteje nazivajo Romi (TT, 20. 9. 1972). Pukson, namestnik generalnega sekretarja Svetovne konference Romov, v svoji knjigi »Romi i evropski Cigani« posebej poudarja, da so edino v Jugoslaviji Cigani uradno priznani za Rome (Borba, 30. 3. 1973; Večer, 12. 4. 1973); Sodobnost na pragu – Cigani? – Ne, mi smo Romi (Mladina, 26. 3. 1974) in Mi Romi smo do sedaj spali – toda sedaj smo se zbudili (Večer, 25. 2. 1975). Na prvi svetovni konferenci Ciganov leta 1969 so sprejeli Rom kot skupno ime (dr. Pindić). Večina Ciganov v lendavski občini zatrjuje, da so oni Romi in smatrajo, da je naziv Cigan zanje žaljiv.

Toda kakšen status imajo?

Navedli bomo nekaj razprav o tem, da so etnična skupina oz. narodnost. Ko je komisija ZK Srbije za politični sistem in mednarodne odnose o tem razpravljala (13. 6. 1965), je Rome obravnavala kot etnično skupino. Naš pomembni romolog R. Uhlik, je pripravil razpravo »Cigani etnička grupa u Jugoslaviji« (Jug. akademija

znanosti in umetnosti, 1968) in dr. Mirko Barjaktarović je 1973 napisal sestavek »Osnove nastajanja etničkih grupa kod nas«.

V svoji monografiji se zavzemam, da so Romi že prešli razvojno stopnjo etnične skupine v SFRJ in se razvijajo že kot narodnost. To potrjujejo tudi nekatere ugotovitve – navedbe v tem sestavku.

Sorazmerno zgodaj se je začela tudi razprava, ali niso narodnost: Cigani hočejo svojo narodnost, svoje društvo, revijo, gledališče in šolstvo (Delo, 19. 3. 1969). Ob tem seveda ne nameravam ocenjevati tudi nekaterih nedobronamernih sestavkov oziroma misli in stališč. V Delu je bil objavljen tudi sestavek: Cigani in Romi med seboj ali družinska polemika o priznanju narodnosti (Delo, 13. 6. 1969). O statusu Romov so razpravljale (14. 1. 1971) ustrezne sekcije CK ZKS in SZDL Srbije. Centralno vprašanje je bilo, kako odgovoriti na zahtevo Romov, da se jim prizna status narodnosti. V zapisnik so vnesli: »... izneseno je uverjenje, da je proces nastajanja narodnosti Roma več započet da se nalazi u toj fazi kada se o Romima već može govoriti kao o narodnosti. Zadatak je socijalističkog saveza da daje podršku i olakša afirmaciju ove narodnostne grupacije« ... ali »... treba nastaviti da naučna misao daje svoj sud o tome jesu li Romi etnička grupa ili narodnost, odnosno na kojem su stepenu nacionalne individualnosti« (o tem tudi Delo, 15. 7. 1971). Istočasno pa smo lahko sledili odločnim stališčem, da so Romi narodnost (Nova Makedonija, 26. 1. 1971 in še istotam 26. in 27. 5. 1971). Kasim Suljević pa je celo zapisal, da so »Romi tretirani kao narodnost i u propisima i u popisu stanovništva i u priznanjima« (Oslobodjenje, 10. 11. 1971). M. Mohorić je zapisala, da je neki jugoslovanski študent ciganskega rodu predlagal, naj bi OZN priznala Cigane kot narod brez narodnega ozemlja ... doslej jih kot narod zase priznava le Sovjetska zveza (Zaliv, št. 36-37/1972, strani 323-324).

V sosednji Madžarski so objavljena stališča, da so Cigani le ljudska skupina (néposoport – Napjaink, št. 10/1974).

Kako je ustavnopravno urejen status Romov v SFRJ?

V ustavi SFRJ iz leta 1974 ni etničnih skupin, ampak so samo narodi in narodnosti, enako tudi v ustavi SR Črne gore ter Bosne in Hercegovine. V ustavi SE Makedonije je določba (čl. 221/1) o enakopravnosti etničnih skupnosti z makedonskim narodom in narodnostmi. Z ustavo SR Slovenije so priznane poleg narodnosti še etnične skupine. Ustave SR Srbije, Hrvatske ter obeh avtonomnih pokrajin vsebujejo določbe o etničnih skupnostih. Ker je z ustavo SFRJ Romom priznan status narodnosti, je skupščina društva Rom iz Obrenovca (tej skupščini

so prisostvovali delegati iz Niša, Kragujevca, Trstenika, Vrnjačke Banje, Prištine, Uroševca in Beograda) sklenila, da pri Ustavnem sodišču Jugoslavije sprožijo iniciativo, naj prouči status Romov z ozirom na različne republiške ustavne opredelitve (Novosti, 18. 6. 1974).

Statuti obravnavanih občin nimajo nobenih določb o konkretizaciji ustavnih določb o pravicah etničnih skupin, kar velja tudi za statutarne akte občinskih konferenc SZDL.

V statut RK SZDL je bila (po daljši razpravi) le sprejeta določba, da se delovni ljudje in občani v SZDL zavzemajo in »zagotavljajo pogoje za svobodno izražanje pripadnosti človeka k svojemu narodu, narodnosti ali etnični skupini, za izražanje in razvijanje svoje kulture ter za uporabo svojega jezika in pisave (čl. 2, alineja 11).

Menim, da so marsikje – vsaj to izhaja tudi iz več že zapisanih opozoril – na določbe ustave in statuta RK SZDL pozabili ali pa zanje nočejo vedeti.

Če ne bi bilo tako, bi verjetno bilo manj diskriminatorских stališč, teorij in poskusov, kako je treba s hitro asimilacijo, razselitvijo ali prisilno koncentracijo reševati položaj Romov. Res je, da so bili nekateri sklepi in stališča sprejeti pred ustavnimi določbami in statutom RK SZDL. Toda te določbe so samo pismeno potrdilo tega, kar se je v naši revoluciji oblikovalo in utrjevalo pod geslom: bratstvo in enotnost.

Sledimo nekaterim zapisom in s tem dopolnjujemo to, kar je že na prejšnjih straneh.

Na ožjem Dolenjskem ni Cigana, ki bi se kultiviral: vsi so potencialni storilci kaznivih dejanj (med temi Romi pa je tudi nekaj takih, ki imajo priznan daljši status NOB – opomba V. Š); TT, 29. 5. 1969 in v isti številki obvestilo, da stranka v Novem mestu ni marala, da bi Cigan, zaposlen pri gradbenem podjetju, delal pri popravilu njene hiše. Navedeno je bilo tudi, da neke vodilni niso pustili, da bi njihove otroke učila Ciganka. V poročilu UJV Novo mesto (1970. leta) je zapisano, da so kmetje protestirali, da ne bodo plačevali davkov, ker jih Cigani oškodujejo s tatvinami, na polju in v gozdovih; da občani na vse načine zahtevajo in apelirajo, naj se Cigane preseli v območja, ki so oddaljena od naselij. Ferdo Godina je pritegnil »nejevolji« prebivalcev iz okolice Črenšovec, ko je občina Romom zgradila provizorije iz dobljenih sredstev za kritje škode po poplavi – in se sprašuje, kaj bodo Ciganom prinesle hiše in skrbi ga, kako pomiriti ljudi po vaseh – Cigani vendar samo lenarijo, ko se drugi potijo na polju. Pred leti je ponekod v novo-meški občini prišlo že do prve nacionalne in rasne nestrpnosti. Na nekem zboru so zahtevali: Želimo, da se pri postopkih s Cigani ne držite zakonskih določil,

želimo da z njimi delate kot stara žandarmerija: vsi skupaj se bojte Ciganov (7 D, 1. 3. 1973).

Vodja kadrovske službe v ELI (Novo mesto) je izjavil, da v njihovi tovarni ne bo Romov (Delo, 24. 5. 1975). Iz poročila referenta za posebne zadeve v Novem mestu (18. 5. 1976) povzemamo, da so si nekateri in si še zamišljajo rešitev ciganskega vprašanja s prisilnim delom, s sterilizacijo ali pa celo s postrelitvijo. Nasprotno temu občani novomeške občine želijo, naj se vprašanje Romov radikalno, hitro in humano reši. Ko pa je konkreten govor, da bi jih dostojno naselili v tej ali oni njihovi krajevni skupnosti, se dvigne vik in krik: »Zakaj ravno pri nas?« (Dolenjski list, 25. 9. 1975). In to se konkretno nadaljuje, ko je podjetje, ki se ukvarja z urbanistično politiko, (Dominvest) bilo zadolženo, naj poišče za naselitev Romov ro primernih lokacij (finančna sredstva so na razpolago), so bila vsa prizadevanja zaman. Znana je tudi stanovanjska zadeva Roma Bruna Kovačiča, iz tega so nekateri novinarski poročevalci naredili bolj škodljivo kot koristno senzacijo.

Ob vseh navedenih primerih iščem odgovor: Ali je kdo za navedene primere tudi ustrezno odgovarjal, kako so reagirale družbenopolitične organizacije in pravosodni organi? Kako pa bi bilo, če bi vse to bilo izrečeno in napisano na Nerome?

Kako je nastal ta sestavek, sem že pojasnil v začetni opombi.

Menim, da je to lahko tudi spodbuda, da se organiziramo in temeljiteje z vso interdisciplinarno zavzetostjo lotimo proučevanja položaja Romov v okviru narodnostnih vprašanj pri nas.

Na koncu se moram zahvaliti Inštitutu za narodnostna vprašanja, uredništvu Večera, UJV, sodiščem, imenovanim in neimenovanim referentom, ki se ukvarjajo s problemi Romov, kakor tudi drugim, ki so mi pojasnjevali ali korigirali posamezna stališča.

Opombe:

¹ Sestavek je obsežnejša zasnova mojega koreferata na simpoziju *Život i običaji Roma u našoj zemlji*, ki ga oktobra 1976 prireja Etnografski inštitut Srbske akademije znanosti in umetnosti v Beogradu.

To pa je obenem tudi nekako dopolnilo in nadaljevanje moje razprave *Cigani (minulost v sedanjosti)*, – Pomurska založba v Murski Soboti 1970. Knjiga je vzbudila precejšnje zanimanje, saj jo je založba poslala v: Avstrijo, Bolgarijo, Čehoslovaško (tukaj tudi objavili obširnejšo oceno), DR Nemčijo, Francijo, Italijo, Švedsko, Švico, ZDA in ZR Nemčijo in Svetovni konferenci Romov. Posebej so se zanjo zanimali v SR Makedoniji. Zaradi obravnavane problematike – in seveda brez kakršnekoli samohvale – omenjam nekatera mnenja o knjigi: »Ta knjiga pomeni veliko pomoč pri razumevanju in reševanju problematike Romov pri nas« (F. Štefanec, TT 20.9.1972). »Na slovenačk-

om jeziku postoji jedna monografija, koja na vrlo faktografski način daje položaj Roma u Sloveniji i predstavlja izvanredan doprinos preučavanju specifičnih problema ovog etnikuma» in še »...on otvara problem konstituiranja nacionalnosti Roma kao jedan od putova koje nudi humanističko socijalističko društvo« (dr. Dimitrije Pindić: Međunarodni položaj Roma kao specifične etničke grupe i njihov položaj u soc. sam. Jugoslaviji, Univerzitet u Sarajevu: Rasne, etničke i nacionalne manjine, sv. I. nov. 1973, str. 64 in 29 opomba št. 64). »Šiftarjevo delo zasluži zato pozornost tudi čeških in slovaških javnih delavcev, ki se zanimajo za cigansko vprašanje znanstveno ali praktično« (F. Jordan v Narodopisne aktuality št. 2/1973), prevod v Naših razgledih 9. novembra 1973. Oceno dr. Pindića so povzeli v poročilu ustreznih organov CK ZK Srbije in SZDLS (Položaj i neki aktualni problemi Roma, Beograd junij 1975) z dodatkom, da to delo »predstavlja izvanredan doprinos proučavanja specifičnih problema« (str. 5).

² Jože Smej: Pastoralna dejavnost Ivanocsyjevoga kroga (disertacija), Maribor 1975, str. 114.

³ M. Munda: Življenjske navade Romov že kažejo prve razpoke; Večer 27.10.1973.

⁴ M. Horvat: Ugotovitve problematike Romov v letu 1975 (stanje 31.12.1975) in še Szunyog Sandor v Nepujsagu 2.4.1976, str. 6.

⁵ J. S.: Tudi Romi (na Pušči, občina Murska Sobota) bi potrebovali svoj bogoslužni prostor; Družina 40/1975.

⁶ Dr. Franz Miklosich: Beiträge zur Kenntniss der Mundart der Zigeuner in Galizien in Sirmien und Serbien mit einem Anhang über den Ursprung des Namens Zigeuner, Wien 1876 – to je VI. zvezek izmed XII zvezkov, ki so izhajali na Dunaju v letih od 1872 - 1880. leta pod naslovom Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas.

⁷ Marija Ivanc – zahvaljujem se ji za podatke in nekatere preverbe o družinah in jeziku Romov. Tovarišica je obstala sredi svojega velikega prizadevanja (vse finansirala sama), da bi sestavila romsko-slovenski slovar, ker je marsikje naletela na gluha ušesa oziroma da ta ali druga organizacija ni za to pristojna in podobno.

⁸ Politika 4.8.1976; Borba 16.6.1974; VUS 13.3.1976.; R. Uhlik: Srbskohrvatsko-ciganski rečnik (A Romano alova), Sarajevo, 1947.

⁹ Borba 7.8. in 9.9.1976; Delo 15. in 17.8.1976.

¹⁰ Borba 11.2.1975; Politika 22.7.1974; TT 3.1.1973; Vjesnik 22.9.1975 in 6.6.1976; Delo 3.2.1973 in 6.6.1976.

¹¹ V Angliji so ustanovili komite za L'Éducation des Tsiganes e tantre nomades ... in 1965 so za otroke nomadov ustanovili 10 razredov ali 1972 je po pisanju A. I. Ivattsa že obstajalo 60 šol z okrog 1000 učenci. Ta avtor tudi opozarja, da je pri taki nalogi potrebno mnogo iskanj in posvetovanj – seveda z nomadi samimi; Les Tsiganes face an mande moderne, Le Courier, nov. 1974, str. 4-10. V Franciji so 1949 ustanovili L'association des Etudes Tsiganes, ki je 1955 začela izdajati v Parizu trimesečno revijo Les Etudes Tsiganes.

¹² Gabor Janoš: Problemi vaspitanja i obrazovanja pripadnika Roma; Revija šolstva: prosvetna dokumentacija, št. 1/1975, str. 69-79.

¹³ V Apatinu je 1959 začela z delom ciganska šola, katero je leta 1965 redno obiskovalo že 185 otrok. Priča o enotni ciganski šoli, Vjesnik 29.4.1969. Tudi v Italiji je nekaj posebnih šol za ciganske otroke, kjer posebej s testiranjem in drugimi metodami proučujejo sposobnosti otrok in problematiko njihove vzgoje in izobraževanja; Zaliv, št. 36-37, 1972.

¹⁴ V. Šiftar: Cigani, str. 215, opomba št. 1.

¹⁵ Marija Roblek: Varstvo tudi za cigančke, Delo 26.6.1970. TIS Murska Sobota: Poročilo o reševanju problematike vzgoje in izobraževanja ciganskih otrok; 20.12.1971 in Poročilo o doseženi vzgojno-izobraževalnih uspehih ciganskih otrok v šolskem letu 1972/73; 30.10.1973.

Ludvik Brumec: Vzgojni in izobraževalni uspehi osnovnošolcev Romov v občini Murska Sobota; Vzgoja in izobraževanje, št. 1/1976, str. 36-38.

¹⁶ Tedenska tribuna 25.9.1969.

¹⁷ O tem tudi SK Srbije – Brže zapošljavanje i obrazovanje Roma; Borba 14.6.1975.

Saša Micki: Gledanje domačih, priseljenih in »sezonskih« delavcev; Naši razgledi 8.11.1974

Ivanka Klopčič (vodja strokovne skupine za zaposlovanje): Zaposlovanje Romov na območju KZZ Murska Sobota, maj 1975.

Uporabljeni viri: Poročilo uprave javne varnosti v Murski Soboti, št. 12/8-24/3-32/76 z dne 23.6.1976.

Dialogi, Maribor, 1978, št. 7-8, str. 426-442.

Dr. sc. Vanek Šiftar

A romák letelepüléséről Muravidéken

A több száz éves cigánykérdés egy vagy más formában egyre gyakrabban jelentkezik. Alapjában ezek a kérdések nem csak a cigányokat érintik, hanem elsősorban minket, akik között még mindig idegeneknek érzik magukat. A cigánykérdéshez való viszonyulás mindig és mindenütt a gazdasági momentumokon megalapozott, a hatalmon lévő társadalmi formák tartalmától függött, s ennek alapján készült ez a dolgozat is.

Sok írás — többé kevésbé alapos — latolgatja okait, hogy miért hagyták el a romák őshazájukat Pandzsábot, milyen utakon széledtek szét a szélrózsa minden irányába, hogy ma már minden földrészen megtalálhatók. Találgatások tárgya és homály fedi jöttét e népnek, kinek történelméről kevés feljegyzés van, főleg az üldöztetésük előtti korszakból. Tudvalévő, hogy a történelem során a halad viselő, hatalmon lévő csoportok, ameddig rátermettségüket és leleményességüket osztályuk hasznára fordíthatták, megvédelmezték a cigányokat, s talán egyedül Montenegro (Črna gora) volt kivétel az államok között, mert itt már az 1427. évi Grabalj statútummal és az 1829-es évi vaszojevicsi törvénnyel védve voltak.

Nem vitás, hogy 1068-ban a görögországi Athos hegyen megjelentek és körülbelül 200 évvel előbb Bizáncban, Balkánra és

Közép-Európába a török elől menekültek, vagy ennek a hódító hadaival érkeztek. Az 1971-es évi első cigány világkongresszuson Slobodan Berberski vitaindító előadásában feltételezi, hogy a cigányok a X. század végén, vagy a XI. század elején a magyarokkal jöttek be Európába és részt vettek a hadjáratokban. Ezt ezért említem, hogy rámutassak mennyi még a nyitott, homályos kérdés ezen a téren.

A mai Jugoszlávia területén a fennmaradt adatok szerint 1362-ben Dubrovnik városában már megjelentek és minden bizonnyal a szomszédos albán-földről jöttek. Röviddel ezután, 1378-ban már Zágrábban is feljegyezték létezésüket. Megbízható forrásokból tudjuk, hogy együtt laktak a többi polgárokkal és egyenrangú foglalkozásuk volt (mészáros, szűcs) és 1468-ban közülük már katolikus pap is akadt, de nem volt kivétel, hiszen cigány származású papok voltak Pulán és Szlovéniában is.

Igy találkozunk a romákkal, akik fénművelési tudományukkal, kuruzslással, lóorvoslással és sajátos zenéjükkel bizonyos időre beilleszkedtek az olyan társadalomba, amely hadi célokat szolgált. A hagyományos tevékenységük megőrzése, a társadalomhoz való viszonyulásukat jelképezi, s jellegzetes foglalkozásaikat amikor száműzetésük megkezdődött újra felújították, vagyis amikor megkezdődött a kikötésbe vezető vándorútjuk. Kevés tudományos analízis foglalkozik azon okokkal, amelyek az európai társadalmat szembeállították a cigányokkal és hogy mi történhetett, amikor az egyház, de főleg a világi hatalom vadak módjára üldözőbe vette őket.

A romák jelenlétét Európa-szerte a rájuk valló jellegzeteségekről jegyezték fel (faji jelek, ruházatuk, mesterségük) és ezzel összhangban nevezték el őket. Az biztos tény, hogy egész Európában cigányoknak nevezik őket. De az ő románocshib nyelvük ezt a szót nem ismeri. A cigány szó eredetének magyarázatai különbözőek: a görög eredetű cigány szó »ne nyúlj hozzá« vagy »ne érintsd« értelemmel bír, de később e szó már gúnyos jelleget kap, még Črna gorában szinonim a kovácmesterségre. Kérdés, hogy a Cigány vezetéknév, amely igen hamar jelentkezik a különböző iratokban, faji hovatarozást jelent-e. Az 1389-ből való Somogy megyei jobbágy-listában olvashatjuk Georgieno Cigány nevét. A gráci levéltár adatai szerint 1542-ben a pohorje Ribnice községben élt Ahac Cigajnen nevű paraszt, s ebben az évben a bizeljskoi uradalomban lévő Bizeljsko város becslést végeztetett Marjeta Zigeunerinnél,

Közép-Európába a török elől menekültek, vagy ennek a hódító hadaival érkeztek. Az 1971-es évi első cigány világkongresszuson Slobodan Berberski vitaindító előadásában feltételezi, hogy a cigányok a X. század végén, vagy a XI. század elején a magyarokkal jöttek be Európába és részt vettek a hadjáratokban. Ezt ezért említem, hogy rámutassak mennyi még a nyitott, homályos kérdés ezen a téren.

A mai Jugoszlávia területén a fennmaradt adatok szerint 1362-ben Dubrovnik városában már megjelentek és minden bizonnyal a szomszédos albán-földről jöttek. Röviddel ezután, 1378-ban már Zágrábban is feljegyezték létezésüket. Megbízható forrásokból tudjuk, hogy együtt laktak a többi polgárokkal és egyenrangú foglalkozásuk volt (mészáros, szűcs) és 1468-ban közülük már katolikus pap is akadt, de nem volt kivétel, hiszen cigány származású papok voltak Pulán és Szlovéniában is.

Igy találkozunk a romákkal, akik fénművelési tudományukkal, kuruzslással, lóorvoslással és sajátos zenéjükkel bizonyos időre beilleszkedtek az olyan társadalomba, amely hadi célokat szolgált. A hagyományos tevékenységük megőrzése, a társadalomhoz való viszonyulásukat jelképezi, s jellegzetes foglalkozásaikat amikor száműzetésük megkezdődött újra felújították, vagyis amikor megkezdődött a kikötítésbe vezető vándorútjuk. Kevés tudományos analízis foglalkozik azon okokkal, amelyek az európai társadalmat szembeállították a cigányokkal és hogy mi történhetett, amikor az egyház, de főleg a világi hatalom vadak módjára üldözőbe vette őket.

A romák jelenlétét Európa-szerte a rájuk valló jellegzeteségekről jegyezték fel (faji jelek, ruházatuk, mesterségük) és ezzel összhangban nevezték el őket. Az biztos tény, hogy egész Európában cigányoknak nevezik őket. De az ő románocshib nyelvük ezt a szót nem ismeri. A cigány szó eredetének magyarázatai különbözőek: a görög eredetű cigány szó »ne nyúlj hozzá« vagy »ne érintsd« értelemmel bír, de később e szó már gúnyos jelleget kap, még Črna gorában szinonim a kovácsmesterségre. Kérdés, hogy a Cigány vezetéknev, amely igen hamar jelentkezik a különböző iratokban, faji hovatarozást jelent-e. Az 1389-ből való Somogy megyei jobbágy-listában olvashatjuk Georgieno Cigány nevét. A gráci levéltár adatai szerint 1542-ben a pohorje Ribnice községben élt Ahac Cigajnen nevű paraszt, s ebben az évben a bizeljskoi uradalomban lévő Bizeljsko város becslést végeztetett Marjeta Zigeunerinnél,

rović, Trplan tartoznak. A vezetéknév után ítélve — Baranya és Horvát esetében — tudjuk honnan jöttek. Zala megyében — legalább is látszatra — több roma család viseli a Horvát és Baranya nevet, mit Vas megyében, de ezzel a két családnévvel másutt is találkozunk. A Horvát vezetéknév a lendvai község területéről kezdett terjedni és úgy látszik, hogy ez kapcsolatban van a hódoltság utáni időszak be telepítésével; mert a török Nagykanizsa elfoglalásával formálisan néhány évtizedig Muravidéknek is ura volt. De mivel a Horvát családnév más nemzetséghez való hozzátartozást is jelenthet, ez nagyban megnehezíté a romák vándorlásának és letelepülésének tanulmányozását ezen a vidéken.

Ma romák vezetékei lényegesen megváltoztak, főleg 1956 után, amikor idehaza és külföldön is nagyszámú kezdtek munkát vállalni és sokan hivatalosan is megváltoztatták a nevüket, részben fajgyűlölő külföldi tendenciók miatt.

Önmagukat romáknak nevezik, mint ahogyan 1633-ban neveztek őket Franciában egy száműzetésükről szóló dokumentumban.

A költő és az első világ romakongresszus elnöke monológjában hangsúlyozta, hogy a romák nyelvéből sosem tűnt el a »mostvest« szó, melynek jelentése: roma vagyok. A romológusok véleménye sokban eltér, nem egyezik a szó eredete körül, amely EMBERT jelent. A romák így szólítják egymást (romaférfi, romni-asszony, nő, romna-többszám mind a két nemre) míg más fajakra, más neveket használnak Jugoszláviában a roma elnevezéssel hivatalosan az etnikai csoporthoz való hovatartozást határozzuk meg. Az 1945 előtti népszámlálási iratokban számukra nem volt külön rovat, ahova beírhatták volna anyanyelvüket, vagy más faji-, nemzetiségi adatokat. Az összeírók »más« rublikába vagy »más nemzetiségű« rublikákba iktatták be őket.

Az 1971-es népszámlálásnál a cigányok romáknak valhatták magukat.

Az első romavilágkongresszuson egyhangúlag elfogadták azt a javaslatot, amely szerint minden csoport és különböző minden dialektust beszélő cigány ezentúl a ROMA nevet viseli. Valamivel később, 1977-ben az ENSZ emberi jogokért harcoló bizottsága hivatalosan is közzétette, hogy a cigányok ezután hivatalosan is romáknak neveztesse, mert ez történelmileg és kulturális szempontból is megalapozott tény, s

ezért nekik el kell ismerni mindazokat a jogokat, amelyeket a többi lakosság is élvez. A múltban sok nevet kaptak, de névtelenek maradtak, új nevükkel végre igazságot és jogot kaptak.

Itt mellesleg megemlítem, hogy Szlovéniában a nem cigány származású lakosság körében is előfordult a Rom vezetéknev. Ennek eredete körül megoszlanak a vélemények.

Mint már említettem, egyes feltelelezések szerint romák vidékünkre a török hadjárat ideje alatt jöttek, vagy előlük menekültek ide. 1664-ben nagy csata volt Szentgotthárd közelében, ahol a töröknek 18 ágyúja volt, amely számára az öt és négy funtus golyókat a cigányok készítették, aki több mind hatszázan voltak a török táborban. Ekkor már a török formálisan uralta Muravidéket is, de kérdés, ha már ez idő tájt itt megtelepedtek a cigányok. A török uralomról és az akkori életről pontosabb képet a radkersburgi erődítmény ostroma és portyázások tudományos elemzése mutatna. A már úgy is kifosztott Muravidéket a török visszavonulása után más hordák is pusztították. Ennek az lett a következménye, hogy 17. században nagy kolonizáció kezdődött itt. A családi nevekből következtetve több horvát származású család települt le ezen a vidéken. Az 1775-ös évi urbárium összeírás alapján a lendvai község területén lévő falvakban több mint 110 személy élt, akik Horvát családnevet veseltek.

Mivel a levéltárainkban nem állnak rendelkezésre dokumentumok, a romák letelepülését Muravidéken az anyakönyvekből és telekkönyvekből kellett tanulmányoznom. Annak ellenére, hogy ezen a vidéken a történelem során és ma is nagy a valláskülönbség, egy evangélikus plébánia anyakönyvében sem találtam romákra való feljegyzést. Ebből következtethetünk, hogy a romák katolikus hitűek voltak. Az anyakönyvekből láthatjuk, hogy azt a férfit és nőt, kinek gyermekét megkeresztelték az anyakönyvbe házastársaknak jegyezték be, pedig kevés házasságkötés van feljegyezve. Amennyiben vannak is, a 19. században kötődtek. A legrégebb feljegyzés roma gyermek születéséről a bogojinai plébánián van. Matija Slavic plébános a következőket írta az anyakönyvbe: *Infans Zingaricus Adamus cuiusdam Zingari stephan et Magdalenae Zingare ex Strelec.*

Minden bizonnyal a romák letelepülésére Muravidéken hatással volt a kihalt falvak betelepítésére vonatkozó 1724-beli aktus, amelyet Mária Terézia 1758-ban április 6-án kiadott aktu-

sával megerősített. A második fejlegyzés a roma gyerek születéséről a muraszombati plébánia anyakönyvében található (1741 április 23). Az anyakönyvben ezen a plébánián Turba, Mlinar, Baranyai, Horvat, Farkas, Sarka, Sárközi és más családnevek vannak feljegyezve Zingari vagy új polgár kommentárral. A cankovai plébánia anyakönyvébe 1757. iktatatták be az első cigánygyereket, Horvát vezetéknevvel és »cigan« megjegyzéssel. 1823 után ezen a plébánián egyre több cigánygyerek születését jegyezték fel és mint a többi plébánián ilyen kommentárokkal: született- borkorban, mindenhol lakó vagy új polgár.

A 17. században a martjanci plébánián Horvát nevű cigánygyerek van beírva az anyakönyvbe (1796-ban) megjegyzéssel *neo colonio*.

A tišiniai anyakönyvben 1746 szintén Horvat nevű cigánygyerek születése van feljegyezve Zingari jellel.

A 18. és 19. századból eredő anyakönyvi adatokat mellőzöm, mert részben már lényegtelenek a további mondanivalókkal kapcsolatban.

A felsorolt adatokból láthatjuk, hogy a 17. században az egész Muravidéken éltek romák és a feljegyzésekből láthatjuk, már le is települtek és együtt éltek a falu többi lakosságával, különböző mesterségeket űzve.

A lakosság viszonyulása a romák iránt szintén az anyakönyvi feljegyzésekből látható. Nem egy esetben volt a falusi gyerek keresztszüloje roma férfi és nő, vagy fordítva; a roma gyerekeket a falusiak kereszteltették. Ezek a viszonyok a közös, elnyomottak sorskövetkezményei.

Az említett összeírásokból láthatjuk, hogy a romák ez idő tájt főleg kovácsmesterséggel foglalkoztak és nem volt köztük hivatásos zenész. Hogyan halt ki a cigány kovácsmesterség amikor a falusiak kezdtek különböző iparosmesterségekkel foglalkozni, érdekes fejezetet jelent falu társadalmi-gazdasági fejlesztésében.

Az anyakönyvi adatokból — igaz, nem minden esetben — megállapíthatjuk a szülők jöttét? Az osztrák-jugoszláv határmenti falvakban az anyák elsősorban burgenlandiak voltak, még a magyar-jugoszláv határ mellett legtöbb esetben mind a két szülő a Bathányi grófok körmendi birtokairól származtak. Muravidék belsejében pedig — legalább is úgy látszik — a településeken belül kötöttek házasságokat.

Nehéz megállapítani, hogy mikor kerültek ki a romák a falukból. Ennek az okát az egyre e differenciáltabb szociális helyzetben kell keresni. Megállapíthatjuk hogy a Cigány családnevet viselő családok asszimilálódtak a környezetükben, ez vonatkozik a Horvátokra és Kokasokra is, mert ilyen nevű személyekkel még ma is gyakran találkozhatunk azokban a falvakban ahol cigánytelepülések voltak.

A 18. században, főleg 1820 után a faluk szélén roma települések létesülnek. Ezt részben az egyre elmélyedő gazdasági differenciáció okozza, mert egyes parasztok kezdenek meggazdagodni, fejlődik az iparos mesterség, amellyel a technikailag elmaradt roma mesterek nem tudják felvenni a harcot. Ehhez pedig hozzá kell adni még a katolikus lakosság gyűlölködő viszonyát a más hitűek és a más közösségek iránt.

Az új roma települések a kies erdőszéleken létesültek és még ma is ott vannak, a vizek mellett, vagy nem messze a víztől. A településeik helyének kiválasztását részben foglalkozásukkal hozhatjuk kapcsolatba. Ezek a települések — kivéve az 1945 után létesítetteket — azoknak a kataszteri községekben létesültek, ahol nagy a valláskülönbség, főleg luteránusok és evangélikusok élnek. A települések java része Goričkon vannak. Annak ellenére, hogy a romák katolikusok, mindig jobban megértették egymást az evangélikusokkal, mint a katolikusokkal. A katolikusok és a romák között legtöbb eltérést a tulajdonjogból eredő konfliktusok okozzák. Muravidék katolikus lakosságának java része a gazdag síksági vidéken él.

Településeiket a parasztoktól vagy a zsidóktól megvásárolt földeken építették fel. A falvakban a zsidók adósság révén nem egy birtokot árvereztettek el, amelyet a falusiak nem vásároltak meg és így jutottak hozzá a romák. Bizonyos esetekben házhelyet mesterségük révén kaptak; Dobronakon például azért, mert segítettek leverni az 1848-as forradalmat. (Ezt az adatot az 1859-beli telekkönyv szolgáltatta).

A települések az első egy vagy két család megtelepülésével kezdődtek, majd idővel ezek köré települtek le a többi családtagok is, és így létesültek a települések, amelyben a családok majdnem egyforma vezetéknéveket viselnek. A házhelyek kicsik voltak és mivel a telepek lakói károkat okoztak a szomszédos mezőségekben, a tulajdonosok és a romák között elfajultak a viszonyok.

A telepeken minden családnak — kevés kivétel nélkül — ugyanaz a neve volt ; egymásnak különböző ragadványneveket adtak. Kevesen voltak, nem ápolták és fejlesztették a vándorlásuk és száműzetésük idejéből való hagyományaikat és kultúrájukat.

A telepek között nem volt szilárd kapcsolat, pedig legtöbbjük nem oláh, hanem arili nyelvcsoporthoz tartozik. A labil kapcsolatokhoz nagyban hozzásegítettek a zsandárok is; a telepeket ellenőrzése, vagy más ürügy alatt. Ezért és a katolikus egyház viszonya miatt a cigány népszokások, az igazi cigánykultúra a telepeken lassan kihalt, s ezek a tényezők befolyásolták, hogy védőeszközként sajátos tájszólások alakultak ki: ezért a romák nyelve a laikusoknak sokszor primitívnek és szókincsben szegénynek tűnik.

A romák jelenlétét a muravidéki lakosság életében telek, kovácskészítmény, gyermekjátékok nevei, közmondások és mondások jelezik. Például telkek, szerek nevei: Ciganjšček, Ciganček, Pri Ciganaj, Ciganska graba, Ciganska vas stb. (cigányszer — ször, cigányokná(l) cigányárok cigányfalu tanya). Ezek a teleknevek az 1859-es kataszterben találhatók. A gyerekjátékok közül a legismertebbek a Bežimo, tecimo, Cigáni gredo (Fusunk, szaladjunk, jönnek a cigányok) stb. amelyeknek régi Kelet-Azsiai dallama van. A parasztok ismerik a cigányalmát, a cigányzabot több fajta cigányszeget. A legelterjedtebb mondások az embereket a romák legrosszabb tulajdosogával hasonlítja össze: fekete mint a cigány; lop és hazudik, mint a cigány stb. Ma Muravidéken 18 telepen élnek romák. Egyesek már beolvadtak a falvak lakossága közé, néhányan pedig Mura-szombatban élnek.

A roma települések nagy része Muravidék gazdaságilag fejletlen részein vannak, s a gazdasági elmaradottság az 1919-ig, majd 1945-ig tanúsított politikai magatartás eredménye. A gazdasági fejletlenség miatt nehéz megoldani a romák létkérdését; a foglalkoztatást, a nevelést és oktatást, valamint a lakásproblémát.

Hasonló a helyzet a Szerb Szocialista Köztársaságban is, ahol hat gazdaságilag fejletlen községben élnek a romák.

A muravidéki romák eredetét alaposabban ki kellene kutatni, de feltételezhető, hogy nem tartoznak az oláh csoporthoz. Kérdés milyen dialektusban beszélnek, ha valódi arli dialektus-e. A cigányproblémák kiküszöböléséhez az első lépés nép

felvilágosítása, ehhez pedig a fő eszköz az irodalmi nyelv. Ezzel a kérdéssel sok nyelvész foglalkozott és 1968-tól, amikor megjelent az első »Romano cshib« nyomtatott könyv, számos szótár és gramatika látott napvilágot. Dr. Franc Miklošič, hires nyelvész, aki tizenkét füzetben jelentette meg a Bécsi Tudományos Akadémia kiadásában 1872-től 1880-ig »Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas« művét és az angol származású Pott mellett egyike a legnagyobb romológusoknak. Franc Miklošič művében 13 romano cshib dialektust dolgozott fel, amelyeket Európában beszéltek a romák. Az 1971 évi roma világkongresszuson külön nyelvészbizottságot választottak, azzal a feladattal, hogy tolerálva a nyelvjárásokat megfelelő roma nyelvtant állítsanak össze. Jugoszláviában ez a feladat Jusuf Šaif szkopjei professzorra hárult, aki már több mind húsz éve gyűjti a roma szókincset; munkájában segítenek neki Rade Uhlik akadémikus és a macedón grammatika szerzője, valamint Kiril Hristov, aki romano nyelvekből doktorált Berlinben. A jugoszláv nyelvészek munkájukba bevonták az indiai szakértőket is. A nyelvtan előrelátólag hamarossan nagy példányban megjelenik a Szerb Tudományos Akadémia kiadásában. E tudományos intézmény keretében romológiai bizottság alakult dr. Dušan Nedeljković akadémikus elnöke alatt.

Ezek a törekvések, valamint a megjelentetett szótárak, nyelvtanok és más roma nyelvű művek egyszer és mindenkorra elvetették azon téves felfogásokat, amelyek ezt a nyelvet szegény szókincsűnek, primitívnek akarták bemutatni; olyan nyelvnek amelynek múltja van, de jövője nincs. Ez álkultúrára és általános asszimiláció tendenciókra vall.

Mivel nincs elég szakkáder, amely az oktatás- és nevelésiügyi intézetekben kell fejleszteni a romák nyelvét, a nyelvápolás Macedónia és Szerbia területén a roma egyesületekben történik. Ezekben a köztársaságokban él a legtöbb roma. A roma egyesületek a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége közös célakért harcoló tömegei táborának szerves részei, s ezekben a szervezetekben (egyesületekben) nem csak kulturális célokkal foglalkoznak, hanem együttműködve a többi társadalmi-politikai szervezetekkel hatással vannak a romák szociális- és gazdasági problémái megoldására is. Az egyesületek tevékenységét az elavult felfogások, a múltból visszamaradt negatív viszonyok nagyban gátolják és sokszor a romák sem tanúsítanak meg-

felelő érdeklődést az egyesületek iránt. Szlovénia területén még eddig nem alakult roma egyesület.

A nacionális viszonyok kialakulását — amelyek közé a cigánykérdés is tartozik — a Szarajevói Nacionális Viszonyokat Tanulmányozó Intézet kíséri szemmel.

A nyelvtan készítőket törekvéseikben és munkájukban támogatják a Jugoszláv Kommunista Szövetség, a Jugoszláv Szocialista Szövetség és a tudományos intézmények. Irodalmi nyelvük fejlesztése árán a romák jobban érvényesülhetnek és a szövetségi, köztársasági és tartományi alkotmányok szellemében, a gyakorlatban is megvalósíthatnák alkotmányos jogukat. Annak ellenére, hogy még nem jelent meg a roma nyelvtan, ezen a nyelven több jelentős mű látott napvilágot.

Ez etnikai csoport tagjai a kultúra terén nemzetközi viszonylatban is érvényesültek; többek között említésre méltó a szkopjei roma színház, Slobodan Berberski költő, Eszma Redžepova énekesnő.

A romák általános felvilágosulása a többi köztársaságokban hatással van a szlovén területen élő romák — konkrétan a muravidékiek — tevékenységére is. Az utóbbi időben egyre jobban együttműködnek, de más célokból, mint a múltban és egyre többször jelentkezik az egységesség iránt való törekvés, a közelmúltban még nagyon érezhető megkülönböztetés a szlovén, horvát, szerb, magyar cigányok között kezd lassan elmaradozni. A romák felvilágosításában és ösztönzésében jelentős szerep jut a muraszombati Pomurska založba könyvkiadónak, aki a cigány monográfián kívül több — a cigányok életéről szóló — szépirodalmi művet adott ki. Ezek között van Lakatos Menyhért Füstös képek, nagy sikert aratott regénye szlovén fordításban. Az 1978-as évi programba pedig kilátásba helyezték Jakali, Merre tartasz? című verseskötetet, amelyet a Nagyvilág (1/1977) is pozitívan értékelt. A kötet szerzője a roma származású Slobodan Berberski.

A romák alkotmányos jogaival kapcsolatban megemlítem, hogy a Szlovén Szocialista Köztársaság Alkotmánya szerint mindenkinek joga van nemzetéhez, nemzetiségéhez, vagy etnikai csoportjához való hovatartozás kinyilvánításához, szabadsága kultúrája, anyanyelve és írása szabad ápolásához és használatához. Az alkotmány szerint a romák etnikus csoportot képeznek. A hovatartozás kinyilvánítása szabadsága szintén alkotmánnyal van biztosítva, s alkotmányellenes és büntetendő

bármilyen idegen nemzet, nemzetiség, vagy etnikai csoporthoz való hozzátartozást kikényszerítése. Azokban a köztársaságokban, ahol nagyobb számban élnek romák és a második világ-háború alatt — más volt a helyzetük az alkotmányos jogaikat egyenrangúan élvezik a többi lakossággal. Ez főleg a Macedón köztársaságra vonatkozik. A gyakorlat és a tényleges fejlődés alapján egyre többször vetődik fel a kérdés, hogy milyen méretekben fejlesztette már ez az etnikai csoport az egységes nemzetiségi közösség megalapításához szükséges elemeket. Összhangban az általános törekvésekkel a Szlovén Szocialista Szövetségi Köztársaság 1975-ös évi Statutumában konkrét álláspontokat fogadott el a romákkal kapcsolatban. A Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége Szlovén Köztársasági Választmánya nemzetiségi bizottsága is elemezte a romák helyzetét és figyelmeztetett a nyelvi problémákra és javasolta, hogy minden lehetőséget ki kell használni, hogy a roma gyerekeket anyanyelvükön neveljük, ahelyett, hogy más nyelven tanítjuk őket.

A gyakorlat nálunk megmutatta, hogy a javuló életkörülményekkel megváltozott a romák helyzete is, s önigazgatású szocialista társadalmunkban kezd megszűnni az asszimiláció, konkrétan a romáknál. Ezt láthatjuk a népszámlálási adatokból is. Az 1931-es évi népszámláláskor a romákat »más faj« alatt írták össze és 1971-ben a lakosság 0,4 százaléka nyilvánította magát romának, Szlovéniában pedig a lakosság 0,1 százaléka vagyis 977 személy (tiz évvel előbb pedig csak 158 személy). Az 1971-es népszámlálási adatok nem adnak teljes képet a romákról, és ezek létszámáról, hiszen csak Muravidéken 1975-ben 18 telepen több mind 220 roma élt.

A romák felvilágosulása érezhető az egész világon. Az említett első londoni világkongresszuson elfogadták a zászlajukat, amely kék és zöld színű. A kék szín az eget, a zöld az erdőt, réteket jelképezi. A két vízszintesen fekvő színsávok közepén egy nagy szekerkerék van. Piros színű, s az örökös vándorlások, száműzetések jele. Elfogadták a himnuszt is — Djelem, djelem... A második világkongresszusra — amely tavaly volt — s 25 ország küldöttei vettek rajta részt — India képviselője piros selyemzacskóban földet hozott az őshazából. Ezen a kongresszuson a fajgyűlölet ellen tiltakoztak és követelték, hogy ismerjék el őket, mint nemzetiséget, amelynek saját nyelven van. Végül úgy határoztak, hogy a második

világháború viharában elpusztult romákért Németország fizessen hadisarcot, amelyet az UNESCO keretében megállapítandó pénzalapba irányítanak és a roma nevelésére-oktatására fordítanak.

A tervek szerint a következő roma világkongresszus Belgrádban lesz.

Fordította: E. Pivar

Forrásművek:

Dr. Vanek Šiftar: Cigani, Murska Sobota, PZ 1970.

PROBLEM NARODNOSTI ROMA

O nacionalnom pitanju, odnosno o celovitom položaju određenog naroda ili narodnosti (manjine) u višenacionalnim državnim zajednicama, u marksističkoj literaturi srazmerno je mnogo radova, razume se različitih kvaliteta i opsega.

Formiranjem položaja i sve više odlučujućom ulogom radničke klase, pojedinačni su autori dopunjavali, ređi dalje razvijali, a neki, čak, više ili manje, izopačavali naučna otkrića i stanovišta klasika marksizma o nacionalnom pitanju. Sve jasnije je postajalo, da je nacionalno pitanje jedno od središnjih pitanja u borbi radničke klase u procesu oslobođenja čoveka i njegovog rada od svakog iskorištavanja, te svake samovolje. Zbog različitog shvatanja tog sadržaja u borbi za socijalističko društveno uređenje, u vreme kad radnička klasa preuzme vlast i posle toga, razlikuju se konkretnoistorijski samostalni i zajednički putevi u socijalizam.

U povesti Balkana, nacionalna su pitanja bila neprestano vrlo goruća. Bila su jezgro borbe za progres, sadržaj oslobodilačkih pokreta i njihovoj razvijenosti odgovarajućih narodnooslobodilačkih borbi. U borbi za pravilno shvatanje, rešavanje i realizaciju rešavanja nacionalnog pitanja bilo je potrebno naučno odbacivati maglu i tamu različitih legendi i bajki o junacima koji su »stvarali« povest određene zajednice bez stvarne akcijske aktivnosti najviše pogođenih, svestrano ugnjetavanih i iskorištanih. Kroz borbu za spoznaju sve većeg značaja nacionalnog pitanja u procesu oslobođenja čoveka, i KPJ se oblikovala u stvarnu avangardu radničke klase i sve šireg kruga radnih ljudi. Stoga, bilo je nacionalno pitanje u preratnoj Jugoslaviji goruća tema dana, dakle, ne samo za vreme izbora već u stalnom porastu ograničavanja već ionako slabo razvijene demokracije.

U Sloveniji je nacionalno pitanje postajalo iz godine u godinu značajnije, i to zbog unutrašnjih političkih »snaga« srazmerno malobrojne nacije, čiji su delovi bili pored toga u sve agresivnijoj fašističkoj Italiji i u zadnjem desetleću pre rata u nacionalsocijalističkoj Nemačkoj.

Kad je oktroirani ustav kraljevine Jugoslavije legalizirao šestojanuarsku diktaturu kralja Aleksandra, uskoro se iz jugoslovenske radikalne seljačke demokracije »rodila« zloglasna jugoslovenske nacionalna stranka (JNS). Njzinu trulu pobedu na skupštinskim izborima uskoro su zaljuljali studentski nemiri, te pokreti opozicijskih stranaka i skupina. Oni su se s punktacijama opredeljivali za unutrašnje preuređenje nacionalno unitarističke i centralističke banovinske Jugoslavije. Sve se to odrazilo i u dosta snažnom političkom životu Slovenije, i to onako kako je odgovaralo položaju slovenačkog naroda i njegove radničke klase, pre svega u tadašnjem društveno-ekonomskom uređenju kraljevine.

Zagrebačkim punktacijama sledile su, decembra 1932, i ljubljanske punktacije – Korošeca. Uz dosta žučnu raspravu, pojavila se kod Tiskovne zadruge u Ljubljani Vidmarova knjižica »Kulturni problem slovenstva«. U vezi sa započetim, uzgred rečeno građansko-nacionalnim, pitanjem slovenačkog naroda, javili su se dnevници (Slovenec, Jutro) i revije (Ljubljanski zvon, Dom in svet) različitih usmerenja. Za to vreme su Edvard Kardelj i Boris Kidrič, »više na svoju ruku« nego uz inicijativu i ozbiljnu pomoć vodstva KPJ, koje se nalazilo izvan granica, počeli obnavljati partijske organizacije i povezivati ih s novim pokrajinskim vodstvom.

U tadašnjoj situaciji u Sloveniji, bilo je to od historijske važnosti, što su posebno izražavali radnici sa svojim najamničko-političkim pokretom, te sve više i najviše iskorištavani zbog velike krize osiromašeni mali seljaci, te seoski proletarijat.

U ovo razgibano vreme s velikim odjekom posegnuo je jedva 22 godine star Tone Brodar – Edvard Kardelj svojom duljom raspravom: »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje«, koja je počela izlaziti u prvom broju prvog godišta »Književnosti« (mesečnik za umetnost i nauku, legalno glasilo Pokrajinskoga komiteja KPJ za Sloveniju) godine 1932, a završila se petim nastavkom, 1933. U toj raspravi jasno su zacrtana osnovna ishodišta daljnjeg Kardeljevog interesa za položaj i ulogu čoveka u rešavanju i realizaciji nacionalnog pitanja. Naglašenom mladenačkom polemikom s Vidmarovim shvatanjem slovenstva, Kardelj raščlanjuje i brani lenjinsko shvatanje prava naroda za samoodlučivanje, a, uz to, već najavljuje temeljitu obradu slovenačkog narodnog pitanja. Iz toga, do sada prvog većeg poznatog, sastavka iz područja nacionalnog pitanja, navodim samo tri važne i međusobno povezane tačke: »Kulturni problemi slovenstva ne mogu se obrađivati izolirano od političkih i ekonomskih pitanja slovenačkog naroda, jer se sva prepliću u gustoj mreži međusobne ovisnosti. Oni su među sobom kao uzrok i posledica« (str. 7). »Položaj neke klase prema određenoj pojavi je, dakle, ovisan od njegovog klasnog položaja, od njegovih ekonomskih interesa« (str. 8). I na kraju je napisao: »Mi, marksisti, stojimo na stanovištu da svaki narod ima pravo na samostalni život, ali takvu slobodu moguće je izvojevati samo ustrajnom borbom radnih ljudi. Jer, kako smo videli, nacionalni problem u svom jezgru nije kulturni, već socijalni problem. Zato se kao hegemon u toj borbi sve više pojavljuje proletarijat« (str. 243).

Od tada pa do svog posljednjeg rada, pred smrt objavljenog, testamenta »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« (drugo dopunjeno izdanje, Ljubljana 1978), u prvom planu njegova istraživačkog akcijskog interesa su odnosi između ljudi u udruženom radu i na ovakvoj osnovi uticao je na usme-

ravanje međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji i ovo, s Titom, tkao u temelje nesvrstanosti, kao polazišta izlaza iz društvene krize sveta.

Uskoro posle objavljivanja spomenute Kardeljeve rasprave, septembra 1934, održana je partijska konferencija u Goričanama. Na toj konferenciji Kardelj je govorio o seljačkom i nacionalnom pitanju, što je bilo značajno za budući narodni frontovski pokret, gde je jačala klasna uloga radnika. Logična posledica tako usmerenog razvoja, s posebnim naglaskom na Titovom zauzimanju za partiju radničke klase u progresivnom pokretu radnih masa, bilo je osnivanje KP Slovenije i Hrvatske.

Kardelj se vratio iz Pariza sa zadatkom da organizira osnivački kongres KPS, a Tito KPH. Za taj kongres Kardelj je napisao »Manifest«, i na predloženi tekst nije bilo primedaba (M. Marinko, Moji spomini, 1971). U »Manifestu« su već određeni odgovori na osnovna pitanja za buduću knjigu »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, napisanog ezopovskim jezikom.

Zbog celine naše a i moje teme neće biti suviše navođenje nekih Kardeljevih misli: »Slovenački narod se ne može razvijati bez demokratskih sloboda, to jest bez slobode udruživanja i zborovanja ... Budućnost slovenačke nacije i njena nacionalna egzistencija biće osigurana samo u slobodnom savezu s bratskim narodima Jugoslavije, u obliku savezne države. Slovenački narod mora dobiti svoj vlastiti demokratski izabran parlament i u okviru takvih promena, zahteva slovenski narod takvu ekonomsku politiku koja će slovenački narod ekonomski osamostaliti, te osigurati slovenskom radnom čoveku čoveka vredni život«. Kao što je u najvažnijim odlukama bio trezven i realan kod izbora sredstava, subjekata i načina, tako je završio Manifest: »Slovenačka radnička klasa predstavlja trećinu slovenačkog naroda, predstavlja njegov najsvjesniji, najnapredniji i najorganizovaniji dio. Zato nosi istorijsku odgovornost za budućnost slovenačkog naroda«.

Po ovom spomenutom Kardeljevom, također objektivno usiljenom, »interesovanju« za slovenačko nacionalno pitanje sledila je knjiga koje se sada sećamo i kojoj ćemo se morati još vraćati ako želimo realizirati smer razvoja naše socijalističke samoupravne demokracije. Dok je bio među nama i svim srcem s našim problemima, nekako smo se, nažalost nerado vraćali tom, po godini izlaska već starom, delu, misleći: »Kardelj je među nama i rastumačiće u pravo vreme što i kako je potrebno«.

Verovatno će trebati još dosta temeljitog – i već unekoliko zakašnjelog proučavanja, koliki je bio uticaj Kardeljeve knjige na dalji razvitak specifičnog narodnofrontovskog pokreta, preusmeravanja i jačanja snage »narodnih masa«. Nije moguće ne videti da je knjiga izašla početkom drugog svetskog rata. Vođstvo

Kominterne je napuštalo odluke VII kongresa o oceni fašizma i akcione usmenosti komunista. Da bi zbrka bila još veća, počela je diplomatska igra Hitler – Staljin i završila sklapanjem poznatog sporazuma Moskva – Berlin.

Kod ocenjivanja međunarodnih odnosa i rasporeda snaga, bila je važna Kardeljeva knjiga »jer je izražavala duh i širinu KPJ u nacionalnom pitanju. Bila je orijentirana na bitna pitanja revolucionarne borbe narodnih masa« (dr V. Bakarić). Premda nije sačuvan referat o nacionalnom pitanju i veoma živa diskusija o njemu na V zemaljskoj konferenciji, možemo tvrditi da učesnicima nije bio nepoznat sadržaj i značenje Kardeljeve knjige. »Razvojem slovenskega narodnega vprašanja« Kardelj je dao »odgovor na pitanje koje postavlja historija našeg vremena« (dr B. Grafenauer). U čemu je ova bit, dopunio je Kardelj sam u predgovoru drugog izdanja knjige (DZS Ljubljana, 1957) i značenje tog svog dela nam, kao uputu, objasnio (str. LXXII) ovako:

»Bilo je jasno da ova generacija ne bi mogla otkrivati buduće perspektive, kad se ne bi obračunala sa celim redom lažnih, nacionalnih svetinja i predrasuda prošlosti«, to baš zbog toga što pojava koja se rađa već nosi u sebi seme svoje negacije (Kardelj 1932). Kardeljeva naučna obrada slovenačkog nacionalnog pitanja može nam i danas »koristiti u istraživanju razdoblja u kome se pripremala i rodila naša socijalistička revolucija, kao i učvršćivanje socijalističkih i demokratskih tekovina ove revolucije«. Kardelj je ovim putem i išao. Konačni cilj našom socijalističkom revolucijom uspostavljanje samoupravne demokracije, znači ispoljavanje interesa istinskog čoveka ... realizaciju takve slobode čoveka koja će mu omogućiti da se na svim svojim životnim, radnim i stvaralačkim interesima totalno izrazi kao samoupravljajući u slobodnoj i demokratskoj zajednici (Edvard Kardelj »Pravci razvoja ...«). Po svemu tome, ne iznenađuje da se u zadnje vreme (posle posredovanja informacije) počeo intenzivnije interesovati za položaj Roma u našoj socijalističkoj zajednici.

Nekako pre hiljadu godina, preko Bospora, došla je na Balkan grupa ljudi koja se morala maknuti iz Pandapa u Indiji, to jest iz svoje domovine, ispred jačih osvajača. Došli su bez imena, sa svojim zanatlijskim aktivnostima koje u Evropi nisu posebno razvijali ili su ih vršili ljudi najnižeg ranga. Svojim spretnim obrađivanjem drveta i kovina, pripremanjem blata i upotrebom blata u građevinarstvu, uzgajanjem konja, glazbom kao pesmom slobodnog vetra, te sposobnošću proćanstva budućnosti, uznemirili su život u svim krajevima Evrope. Nigde nisu bili kod kuće, a bili su skoro svuda van zakona. Okolina ih je nazivala različitim skupinskim imenima, a sami za sebe su sačuvali ime Romi, što im je već Filip IV

priznao u ediktu 1633. godine, i na svom prvom svetskom kongresu, godine 1971, primili su taj naziv i njime opredelili svoju nacionalnost.

Jedno od osnovnih pitanja je, kakav je status pojedinog Roma i njih kao kolektiviteta u pojedinim zemljama, kao i na kontinentima.

Kod razmišljanja i traženja odgovora na postavljeno kompleksno pitanje, pruža nam veliko pomoć Kardeljev celokupan opus o položaju čoveka u udruženom radu, o nacionalnom pitanju i međunacionalnim odnosima u pojedinim zemljama i među zemljama.

Romi su izuzetan primer ljudske zajednice koja je bez svoje pisane kulture i povesti odolela svim različitim inkvizicijama koje su vladajući u pojedinim zemljama i krajevima upotrebljavali protiv njih. Nemački nacionalsocijalizam je već 1937. uveo »cigansku kartoteku« i, zajedno sa Židovima, Romi su bili među prvima osuđeni na potpuno istrebljenje. Do danas još niko nije saznao, niti će saznati koliko se njihovih života ugasilo po logorima smrti u Evropi.

Stolećima su lutali jer se nigde kao zajednica nisu mogli zaustaviti, a i okolina je odbijala pojedine grupe. Sa njom i u njoj bili su u neprestanim konfliktima i težim sporovima. To je uticalo da su se romske grupe otuđivale ne samo od okoline već i međusobno. U nekim zemljama su ih obeležili kao prestupnike, da bi se lakše i strože izgonili i proganjali. Tako su ih polako, također na našem sadašnjem državnom teritoriju, počeli nazivati po zemlji, kao rumunski, srpski, hrvatski, slovenački Cigani itd. Negde su prema zemlji dobili prezimena. U Prekomurju Romi imaju pretežno prezime Horvat i Baranja. U tim okvirima bile su još domovinske općine, u koje su vlasti progonile putujuće nomadske Rome. To je uticalo na to da su se, uprkos zajedničkih karakteristika, međusobno otuđivali. Uprkos tome što su imali široku zajedničku jezičku osnovu, u pojedinim pokrajinama i kod pojedinih grupa nicala su narečja, a i namerno su se otuđivala, pogotovo takozvanom satozovštinom, a to su reči samo njima razumljive. Dosta rano neromski su autori (npr. Nadvojvoda Jožef u Ugarskoj) iz humanih razloga, i takođe policijsko-sigurnosnih, sastavili rečnik i gramatiku njihovog jezika, odnosno određenog narečja. Među romolozima prošlog stoleća se narečjima Roma u Evropi najviše bavio slovenački slavista dr Franc Miklošič, kojemu je carska Bečka akademija izdala, u godinama od 1872. do 1880, u dva naest svezaka delo: »Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas«. Miklošič je ustanovio zajedničke osnove svih obrađivanih narečja i istovremeno njihovu pradamovinu Indiju, koja u zadnje vreme pokazuje sve veći interes za njih, kao za svoju nacionalnu manjinu koja pripada grupi severnoindijskih jezika (ljudi). U gradu Čandigar je Centar indijskih Roma. Tamo se održavaju

međunarodni festivali amaterskih kulturnih skupina i društava Roma. Kad je predsednik Nehru posetio Jugoslaviju, želeo je susret s Romima iz Jugoslavije i bio je veseo zbog tog susreta. To nije bila samo neka lična težnja predsednika, već sastavni deo njihove vanjske politike. Tu politiku izražava indijska ambasada u Beogradu. Ona je stalno u vezi sa poznatim javnim radnicima Roma (Aleš Bebler: Predsedništvu CK SKJ, dec. 1978).

Tehnološkim razvitkom u cehovima i manufakturama, te, konačno, u industriji, nekada poznate romske aktivnosti (prerada i oblikovanje kovina) postale su nevažne i tako su oni ostali skoro sasvim izbačeni iz podele rada. Uzroci su bili dvojaki. Time su već, uz rasno zatiranje, postali ekonomski najniži u društvu. Njihova primitivna zanatlijska sredstva, i pogotovu društveno-ekonomski položaj, u svakom društvu značajni su faktor za bogastvo rečnika Roma i uopće za razvitak njihovog jezika i pisane kulture. Svoju historiju i srazmerno bogatu kulturu sačuvali su u svojoj narodnoj pesmi, u bajkama i legendama.

Protiv svih oblika zatiranja, pokusa prisilnog naseljenja i asimilacije s narodom koji vlada, branili su se određenim formalnim prilagođivanjem, uz istovremeno narastanje osveštenosti o svojoj samobitnosti. Primali su, pre svega, veru naroda s kojim su živeli, preuzimali određene običaje, navike i jezik te se, za vreme prebrojavanja, opredeljivali za narodnost svoje okoline i u njihovim nestalnim šatorima ili izoliranim zaseocima bio je njihov pravi svet sa svojim specifičnim odnosom prema bogu, vlasti, vlasništvu »belih« i slično.

Iz povesti pojedinih progresivnih oslobodilačkih pokreta poznato je da su Romi primili među sebe i svojim životom štitili progonjene i tako poistovećivali svoju slobodu s borbom drugih. Tako njihovo sudelovanje u prvom srpskom ustanku nije slučajno prilično veliko.

Uveren sam da nije pogrešno tvrditi da borba KPS, odnosno KPJ, za istinsko marksistično shvatanje i, još više, za sve doslednije rešavanje nacionalnog pitanja svake nacije i nacionalnih manjina (Rezolucija Pete zemałjske partijske konferencije nije isključila, između ostalih, i ravnopravnost Roma). Tako su politiku KPJ razumeli i pojedini Romi i potom su je utvrđivali među svojim grupama. Otuda i tamo gde nije bilo tako krutog terora nad Romima, kao pod Artukovićevom policijskom vlašću u NDH, Romi su se sve od početka ustanka sve više uključivali u NOB jugoslovenskih naroda i narodnosti. U toj borbi i romskom oslobodilačkom pokretu je Rom Stevan Đorđević-Novak postao narodni heroj. Iz sudelovanja u NOB-u razvila se višestrano sadržajno značajna svest i težnja da se promeni i njihov društveno-ekonomski položaj na temeljima bratstva i jedinstva naroda i narodnosti – svih radnih ljudi. To se češće izražavalo u težnjama Roma za ravno-

pravnost u izvođenju agrarne reforme, u zapošljavanju, školovanju i, konačno, u priznavanju statusa narodnosti.

U NOB-u početo, osveščivanje Roma istinski se razvijalo sa stabilnošću našeg društvenog samoupravljanja. U tom razvitku značajni su decembarski (1. XII 1968) ustavni amandmani i, za obrađivanu temu, pogotovo XIX amandman. SKJ i njegovo vodstvo je, na sednici na Brionima, aprila 1971, jula 1972, te na 21. sednici Predsedništva u Karađorđevu (1971), raščistio neka osnovna pitanja međunarodnih odnosa i položaja narodnih manjina koje se od tada nazivaju »narodnosti«. Sve to je od historijske važnosti za daljnji razvitak socijalističke samoupravne demokracije i za vanjske, međunarodne odnose. U to vreme vrši se i popis stanovništva, kad se prvi put među narodnostima pojavljuju Romi. U pripremama za popis stanovništva sve se jasnije izražava težnja za priznanjem romske narodnosti.

Na odnose u svetu – pogotovo u radničkom pokretu – jako je uticala Beogradska deklaracija, čiji su potpisnici Tito i Hruščov. Tu se pokazala iskrena želja da se ne vrate staljinistički odnosi među socijalističkim zemljama, njima i drugima. U tako postavljenim odnosima se zametak nesvrstanosti mogao brzo razvijati. Ako bismo sve ovo detaljnije analizirali, ustanovili bismo koliko je Kardeljevih predratnih ishodišta za rešavanje slovenačkog narodnog pitanja utkano u te dokumente. Oslobodilački pokreti naroda i ljudi u nekadašnjim kolonijama pomogli su bržem razvitku nesvrstanosti, a to je pomoglo međunarodnim oslobodilačkim pokretima. Svoj posebni oslobodilački pokret su Romi počeli s prvim svetskim kongresom Roma (8. 4. 1971), u Londonu.

Izabrani predsednik kongresa Slobodan Berberski – Rom, prvoborac naše narодноoslobodilačke borbe, u uvodnoj je reči posebno ocrtao položaj u Evropi najzapostavlenije ljudske zajednice i ujedno ustanovio progresivno značenje buđenja nacionalne svesti Roma kao celine i menjanje njihovog svestranog položaja, pri čemu je više puta bila spominjana Jugoslavija.

Popisom stanovništva je 1971. godine ustanovljeno da među popisanim stanovnicima Jugoslavije živi 0,4% Roma. Ustanovljeno je, takođe, da su negde onemogućavali da se Romi deklariraju kao Romi, odnosno, oni se nisu tako izjašnjavali zbog različitih subjektivnih, te neosnovanih objektivnih raloga. U općinama SAP Vojvodine su, npr., ustanovili, da tamo živi više Roma nego je to izkazano u sređenim popisnim podacima za Srbiju. Isto vredi i za Sloveniju (Prekomurje). Pitanje je koliko ih faktički ima, a generalni sekretar Međunarodnog saveza Roma je 1977. godine javio Komisiji za ljudska prava Ekonomsko-socijalnog sveta OUN da u Jugoslaviji živi 746 hiljada Roma, što je, onda i najviše u Evropi.

Kakvi su se pogledi kod nas formirali u priznanju romskog kolektiviteta kao narodnosti? Sigurno neće biti suvišno ako nabrojim nekoliko misli, zapisa i naslova i možda će nam studiom Kardeljeva opusa postati jasnije da hodanje na mestu otvara put stihiji.

»S formiranjem ciganske narodnosti trebalo bi nam biti jasnije da socijalizam, samom političkom pobedom, nije odbacio mogućnosti da u novim prilikama nastaju nacije, već, nasuprot, neprestanim uvažavanjem čovekove ličnosti i njegovim slobodnim sudelovanjem u društvenim zajednicama kojima pripada i u koje se svesno ubraja, stvara nove uvjete i mogućnosti za razvitak nacija i narodnosti koje su bile ugnjetavane i kao zajednica bespravne«.*

O tom pitanju su raspravljali i u SR Makedoniji, što je izrečeno u objavljenim prilogima.**

Na sednici Izvršnog odbora SSRNJ raspravljali su o statusu Roma i ostali su kod konstatacije da je počelo sudelovanje u rešavanju njihovih životnih problema, a da ostane otvoreno pitanje da li je to etnička ili narodnostna grupa. Postoji prilika da se time pozabavi nauka i da kaže svoje mišljenje. To će koristiti i kod drugih rešavanja narodnostnih i sličnih pitanja. To do kraja negira dosadašnje shvatanje da je romsko pitanje samo socijalno pitanje, čime se Romi sami ne slažu kao formom rešavanja njihovih životnih problema.***

Romi »čine sastavni deo ciganskog naroda bez obzira na to gde su nastanjeni ... Danas je uveliko na prostoru Evrope oživeo pokret za emancipaciju i afirmaciju Roma. Među Romima Jugoslavije probuđen je interes i ne može se negirati da su Romi svesni sebe, pa i svoga stanja u koje su historijskim zbivanjem dovedeni«.****

7. i 8. marta 1972. god. održana je zajednička i ujedno proširena sednica CK SK Srbije i Predsedništva RK SSRN Srbije. Tu su raspravljali o aktivnosti SKS i SSRNS u realizaciji politike nacionalne ravnopravnosti u SRS. Na toj su sednici aktivno sudelovali Romi. Slobodan Berberski je konstatirao da je neobhodno prevazići sadašnje stanje, u kome se Romi nalaze u objektivnom neravnopravnom položaju. Šaban Butić rekao je, među ostalim: »Obavezan sam, na zahtev Roma Kosova i nedavnog savetovanja Roma SR Srbije, da zatražim od ovog najvišeg po-

* Dr Vanek Šiftar, Cigani (Minulost v sedanjosti). Pomurska založba, Murska Sobota, 1970, str. 212.

** Nacija sme – a ne cigani. Nova Makedonija, Afirmacija i emancipacija na narodnostite, Nova Makedonija, 26. 5.1971.

*** Viktor Širec: SZDLJ in skrb za obveščanje, Delo, 15.7.1971.

**** Kasim Suljević: Narodnosti ustavno jednake, Oslobođenje, 10.11.1971.

litičkog foruma Srbije da se sasvim jasno odredi prema tom pitanju» (Romi traže status nacionalnog kolektiviteta.*

Sve do ustavnih amandmana 1971, nije bilo otvoreno pitanje etničkih grupa. Općenito u literaturi, kao i u pripremi za Helsinške listine, bilo je puno rasprava i neslaganja o tome što je karakteristika etničke grupe koju razlikuju od narodnosti, npr. u tako dinamičnom društvu kakvo je naše socijalističko samoupravno. Dr Pindić je napisao: »Stoga ostaje problem koji treba da bude naučno obrađen: naime, da li pojam narodnosti, shvaćen u našem konceptu položaja manjina u našoj zemlji, obuhvata i etnikume stanovništva koje inače ima dosta argumenata da bude branjeno« i uskoro sledi njegova konstatacija: »Međutim, svakako gledajući ceo problem društvenog položaja jedne specifične etničke grupe kao kolektiviteta, postignuti rezultati nikako ne odgovaraju stvarnim mogućnostima samoupravnog socijalističkog društva koje najhumanije gleda na čoveka i ravnopravnost.**

ROMI U USTAVIMA 1974.

U vezi s pripremama bitnih ustavnih promena kao posledice postignutog razvitka i omogućavanja daljnjeg uvažavanja odlučivanja udruženog rada, bili su u centru međunacionalni odnosi koji su se odražavali u pitanjima da li da Jugoslavija bude federacija ili konfederacija.

U centru rasprava, a pogotovo raščišćavanja zapletenih suprotnosti daljnjem razvitku samoupravne federacije, bio je, također, Kardelj. Pri tome su se, pre svega, uzela u obzir stajališta kako ih je zapisao u Predgovoru drugom izdanju dela »Razvoj slov. nar. vprašanja«.

Ustavom SFRJ bila je, u skladu s dotadašnjom realizacijom XIX ustavnog amandmana iz g. 1968, zagarantovana ravnopravnost svih građana i radnih ljudi, kao i naroda i narodnosti, na osnovu društvenog vlasništva kojim upravljaju organizirani radni ljudi u raznim oblicima udruženog rada. Time je nacionalno pitanje, odnosno međunacionalni odnosi, dobilo sadržajno nove povezujuće kvalitete. Konkretizacija i realizacija konstitutivnog ustavno-pravnoga faktora narodnosti zadatak je republika i autonomnih pokrajina. U ustavu SFRJ su među

* Politika nacionalne ravnopravnosti, Naše teme, Beograd, 1972, str. 179. i 232.

** Dr Dimitrije Pindić: Međunarodni položaj Roma kao specifične etničke grupe i njihov položaj u socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji; zbornik Rasne, etničke i nacionalne manjine, Univerzitet Sarajevo, novembar 1973.

nacionalnim kolektivitetima samo narodi i narodnosti. U ustavima SR i SAP to je malo drukčije i također različito:

Uskoro posle usvajanja ustava SFRJ i republičkih i pokrajinskih ustava, predstavnici Roma iz Srbije poslali su pismo (Užička Požega, 28.4.1974) Ustavnoj komisiji u Beograd zbog nejednakog tretiranja položaja Roma. U tome se pismu navodi i odgovor Hamdije Pozderca koji je, u naučne svrhe, poslao S. Berberskom i dru D. Pindiću.

SR — SAP	Samo narodi i narodnosti	I etničke skupine	Pravo etničkih skupina na vlastitu organizovanost	E. skupina izjednačena s narodom i narodnošću	% Roma kod popisa 1. 1971.
BiH	čl. 181	—	—	—	—
Crna Gora	čl. 197	—	—	—	0,1

SR — SAP	Samo narodi i narodnosti	I etničke skupine	Pravo etničkih skupina na vlastitu organizovanost	E. skupina izjednačena s narodom i narodnošću	% Roma kod popisa 1. 1971.
Hrvatska	—	čl. 247/1	—	—	—
Makedonija	—	—	—	čl. 221, 222	1,5
Slovenija	—	čl. 212/1	—	—	0,1
Srbija	—	čl. 194/3	čl. 194/3	—	0,5
Kosovo	—	čl. 1, 187/3	—	—	1,2
Vojvodina	—	čl. 1, 187/3	čl. 194/3	—	0,4

»U toku javne diskusije o Nacrtu ustava SFRJ i Nacrtu ustava SR BiH, kao i u toku konsultacija i dogovora u Saveznoj ustavnoj komisiji i razmjene mišljenja sa ustavnim komisijama drugih republika, stalo se na stanovište da bi status Roma trebalo jedinstveno regulisati, jer žive na čitavoj teritoriji SFRJ.

U vezi s tim, s pravom je konstatovano da bi svako nejednako ustavno tretiranje Roma bilo na štetu samih Roma i ne bi odgovaralo opštem principu ravnopravnosti naroda i narodnosti. U tom smislu, politika pune ravnopravnosti naroda i narodnosti u SFRJ glavni je razlog da se Romi tretiraju kao ostale narodnosti, odnosno da imaju status narodnosti. Zato je na sjednici komisije konstatovano da je pojam 'etničke grupe' vrlo širok i neodređen, da ne može u potpunosti izraziti položaj Roma u našem društvenom sistemu i da zato Rome treba tretirati kao narodnost. Kao i pripadnici drugih narodnosti, i Romi u SR BiH treba da ostvaruju sva prava i dužnosti koji iz Ustava proizilaze.

Polazeći od tog stava, u Ustav SR BiH unesena je definicija Republike koja glasi: 'Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je socijalistička demokratska država i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata, pripadnika drugih

naroda i narodnosti, koji u njoj žive, zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi i na suverenosti i ravnopravnosti naroda Bosne i Hercegovine i drugih naroda i narodnosti, koji u njoj žive‘.

Pitanje statusa Roma u SFRJ, a posebno u Evropi, još je uvijek aktuelno i značajno. Kod nas – neadministrativno razrješavanje ponekad i na svoj način ponegdje još nezavidog položaja Roma, predstavlja proces daljnje demokratizacije svestranih odnosa u samoupravnom društvu. Položaj narodnosti u samoupravnom društvu, gdje se čovjek i zajednica u kojoj radi i realizira svoje potrebe i interese, nerazdvojno vežu, određen je istovremeno odgovornošću i samostalnošću.

Međutim, u Evropi diskusija o položaju Roma postaje tema simpozija i seminara na kojima Istok i Zapad predbacuju jedan drugome realizaciju ljudskih prava. Zašto i u čijem interesu – verovatno daleko od realiziranih polazišta iz »Razvoja slovenačkog nacionalnog pitanja«.

Za određen obim teme bilo bi previše slediti sve važnije rasprave o položaju Roma posle 1974. godine, ali ipak neće biti suvišna upozorenja na neka mišljenja.

Komisija za politički sistem i međunacionalne odnose CK SK Srbije i Komisija za međunacionalne odnose RK SSRN Srbije su, na zajedničkoj sednici, 13.6.1975, posle rasprave o položaju Roma u Srbiji, usvojili određene zaključke i među njima:

»Bitna komponenta usvojene politike ravnopravnosti jeste obezbeđivanje jednakih uslova za rad i raspolaganje rezultatima rada i upravljanje drugim društvenim poslovima pripadnika ovih naroda, narodnosti, i etničkih grupa ...

...da se obezbede uslovi za šira naučna istraživanja etničke grupe Roma ...

... podržati započetu akciju na ustanovljenju gramatike i pravopisa na jeziku Roma

... podsticati organizovano osposobljavanje kadrova koji će raditi na negovanju i razvijanju jezika i pisma Roma

... treba podržati inicijative za izdavanje jedinstvenog lista Roma u Jugoslaviji«.

Komisija za manjinska i iseljenička pitanja, te narodnosti pri RK SSRN Slovenije, na redovnoj proširenoj sednici (16.6.1977.) raspravljala je o položaju Roma u Sloveniji. Ovi materijali bili su sastavni deo građe za zajedničku sednicu (16.6.1978.) Sekcije za društveno-političke odnose i Radne grupe za međunacionalne odnose Savezne konferencije SSRNJ. Posle sednice svima zainteresovanim poslata je informacija o aktuelnim pitanjima položaja Roma, u kojoj, između ostaloga, stoji:

»... Ni sami Romi nisu ostali izvan progresivnih tokova – nacionalnog razvoja svih jugoslovenskih naroda i narodnosti. Kod njih je sazrela svest o sopstvenom nacionalnom biću i opštedruštvenom statusu i o potrebi da se i sami znatno više angažuju u unapređenju tog svog statusa ... Osim toga, kako je više učesnika u diskusiji naglasilo, onda kada se u društvu spozna da nacionalna svest Roma sazreva i razvija se u tom pravcu da vodi ka ustavnom utvrđivanju statusa narodnosti i kada u celom društvu bude postignut takav dogovor, izmena ustavnog teksta predstavlaće najmanju prepreku«.

Dodajmo još da se položaj Roma menja ne više samo po volji davalaca socijalne pomoći već su sami sve više odgovorniji »kovači svoje sudbine« u nužnoj povezanosti u udruženom radu, u sve većim obavezama prema društvenoj zajednici. Time se stvara nova svest vlastite romske zajednice i zajednice svih naroda i narodnosti SFRJ. Potvrdili su ovo Romi iz raznih naših krajeva, privremeno na radu u SR Nemačkoj, gde su formirali klub jugoslovenskih Roma i uključili ga u regionalnu zajednicu klubova drugih naših radnika. Budući da društveno-ekonomski položaj Roma raste, pitanje njihove ravnopravnosti kao kolektiviteta sve se nužnije postavlja.

Mislim da bismo se, upravo na osnovu ostavštine Edvarda Kardelja, morali – već se često obećavalo – ozbiljnije prihvatiti proučavanje faktora koji su u samoupravnom društvu značajni za konstituiranje neke nerazvijene ljudske zajednice u narodnost. Neke sam pokušao prikazati.

Čvrsto sam uveren da je već vreme da se zajednički prihvatimo proučavanja svih bitnih specifičnosti romske populacije, kao što to rade instituti takve vrste u Italiji, ČSSR, Mađarskoj, Francuskoj, Austriji i drugde i time pomognemo razvitku te zajednice, te podstičemo dalji razvoj socijalističke demokratije i postignutom praksom i razvijenom naukom na tom području obogatimo Kardeljevu ostavštinu, koja nije više samo naša, što nam je potvrdio odjek vesti o njegovoj smrti u svetu.

★

Diskusija:

Najpre da se izvinim: u mom pisanom referatu ima mnogo grešaka, zbog prevođenja, daktilografskih grešaka i tako dalje. Molim da to prihvatite i da mi oprostite. A drugo, postavljam pitanje zašto sam se ja prihvatio ove teme i šta bih hteo da tom temom i postignem. Prvo, ja ne želim da ponavljam ocenu veličine Kardeljevog rada i rada drugih drugova iz kruga našeg Saveza komunista za rešavanje

nacionalnog pitanja. Ali, već 10 godina kod nas možemo sresti, i u pojedinim zaključcima, da se poziva nauka da ona jedanput da svoje mišljenje o tome šta je to totalitet romskih ljudi, kakav je njihov status u našem samoupravnom društvu. Mislim da nam je baš Kardelj više puta ukazao na to kakvu dužnost ima nauka u društvu, i još nešto, on je skrenuo i nama pažnju da ono što smo u nauci postigli, treba da i dalje razvijamo, a ne da stagniramo.

Drugo, podstaklo me je i to što je ovaj naš susret na području BiH, a Univerzitet u Sarajevu bio je prvi u Jugoslaviji koji je, 1973. godine, pokrenuo naučni skup na kojem je bilo prvi put postavljeno pitanje – kakav je međunarodni položaj Roma u svetu, i naročito u našem samoupravnom društvu. U tome je bio veliki doprinos dra Pindića.

I treće, potakao me je nedavni, najveći skup Roma Evrope. Održan je u poznatom logoru smrti, Bergerbelzenu, i tada se uključila i predsednica Evropskog parlamenta, Evropske privredne zajednice, i govorila o tom problemu, kao i ministar inostranih poslova Savezne Republike Nemačke. Sve to govori da to postaje problem, a na nas u Jugoslaviji, gde, po međunarodnim podacima, živi najviše Roma u Evropi, pada teret da dajemo odgovor na ta pitanja, koja sve više postaju jedna, kako bih kazao u »sportskom žargonu«, nogometna lopta između Istoka i Zapada, kako se negde ispunjavaju lične i nacionalne slobode pojedinih naroda. Moje prvo pitanje, koje sam si postavio i tražim odgovor barem od 1970. godine, jeste: da li socijalističko samoupravno društvo stvara uslove da se formira jedna brojčana, stalno naseljena zajednica ljudi sa određenim kvalitetima i specifičnostima, da li socijalističko društvo za tu zajednicu stvara uslove da se konstituiše kao narodnost? Sada se postavlja pitanje: da li kod Kardelja i u drugim radovima možemo da počnemo da tražimo kakvi su elementi koji se stvaraju u samoupravnom socijalističkom društvu, gde čovek ima svoja prava i treba da ih koristi za oslobađanje svog individualiteta od svakog iskorištavanja i svake samovolje? Ali, još nešto drugo: da se i taj čovek, u zajednici kojoj pripada, razvija kao totalitet i istovremeno osamostali. Mi smo pitanja etničkih grupa pokrenuli, pa se, sećam se, dve godine vodila diskusija u Ženevi, prilikom pripremanja poznate Helsinške deklaracije.

Zbog toga mi se čini da imamo nešto novo kod Roma: prvo, Romi su došli do jednog vlastitog osećaja, što su prihvatili zajedničko ime – Romi (istina da kralj Filip IV, 1633. g. u svom poznatom ediktu, njima priznaje to ime, kao zajedničko ime Romi). Rom, ako tu reč prevedemo iz hindu jezika na naš jezik, ima dvojaki karakter, dvojaki značaj: time se izražava bit, čovek, isto tako i pripadnost određenoj

društvenoj zajednici. Jer, ako se oni sretnu sa drugim čovekom koji ne pripada Romima, za njega imaju drugu reč.

Drugo, taj naziv bio je prihvaćen i u međunarodnom opsegu i njima je i priznata zajednička zastava svih Roma, koji žive i koji se sakupljaju u jednoj svetskoj konferenciji. To je Svetska konferencija Roma, kojoj je prvi predsedavao Rom iz Jugoslavije, prvoborac – Slobodan Berberski. To znači da se razvila njihova zajednička svest. Mislim još skrenuti pažnju: možda pre 20, još možda i manje godina, imali smo »naviku« da Rome delimo i govorimo: to su slovenački Cigani, to su prekomurski Cigani i to su hrvatski, ne znam, srpski i drugi. Mi smo ih time razdvajali, ali istovremeno smo dopuštali da se unosi i neka mržnja. Oni su to prevazišli. Prihvatili su zajedničko ime i pod tim zajedničkim imenom i prvi put su ušli u naš popis stanovništva, 1971. godine.

Da nešto kažem o njihovoj svesti, kao svesti o samostalnosti i zajedničkom životu sa narodima i narodnostima Jugoslavije, koja se naročito značajno razvila u toku NOB-a. Oni su se uključili, ne samo kao ona zajednica koja je potpala pod tzv. cigansku kartoteku koju je uvodio nacionalsocijalizam već 1937. godine, nego zajedno s ostalim narodima u Jugoslaviji koji su bili iskorištavani, ugnjetavani i kojima je pretilo istrebljenje. I iz njihovog reda je prilično dosta nosilaca Spomenice, a i jedan Rom je narodni heroj. Uz to, danas je dosta bilo kazano o religiji, a i Papa je dao jednu svetnicu. Tako imaju i svoju svetnicu. Hteo bih da skrenem pažnju da su, kada je bio Svetski kongres Roma, na pročelju sale tog kongresa bile dve slike, jedna slika Tita sa jednim mladim Romom (ta slika je na naslovnoj strani knjige koju smo izdali sada kao prvu knjigu na »opštem« romskom jeziku u Jugoslaviji, »Mi smo Titovi, Tito je naš«), a druga je bila slika Pape kada je posetio Rome.

No, drugo pitanje je i njihov jezik. Mislim da mi grešimo ako za neku samobitnost tražimo i zajednički jezik. Dr Franc Miklošič, koji je napisao i gramatiku albanskog jezika, izvršio je veliki istraživački rad, istraživši svih trinaest dijalekata Roma u Evropi. Ustanovio je da imaju mnogo zajedničkog, ali, zbog proganjanja i izolacije, oni su uveli u svoj jezik – kako ga mi to, barem, pravnici, poznajemo - »šatrovački« jezik, kojim su se oni branili između sebe i od žandarma i svih onih koji su ih proganjali.

Sada postavljam jedno pitanje: kako tretirati tu zajednicu? Mislim da je pogrešno ako mi postavljamo pitanje da su Romi u Makedoniji i na Kosovu i, ne znam, u Sloveniji, nešto drugo, različito. Po mom mišljenju, oni imaju toliko zajedničkog, da treba da ih smatramo kao jednu zajednicu. To su oni nama potvrdili, npr. u Nemačkoj, gde su stvorili jugoslovenski klub romskih radnika, zaposlenih u

Saveznoj Republici Nemačkoj, i uključili se u Savez klubova naših radnika u Nemačkoj. Postavljam i ovo pitanje: kako sada da ih tretiramo mi u Jugoslaviji, gde je 1971. godine bilo svega 0,4% romskog stanovništva, u odnosu na druge Rome u Evropi? Od nas se očekuje najviše, jer sam već kazao da kažu da, od 6 miliona Roma u Evropi, kod nas ima oko 750 hiljada. Još u vezi sa tim – ja sam u svom doprinosu ovom susretu i naveo kako mi to tretiramo u Ustavu. Ja mislim da najbolje rešenje imamo u Ustavu SR BiH, gde su Romi jasno opredeljeni kao narodnost, a ne etničke grupe, kao u nekim republičkim i pokrajinskim ustavima. Najbliže Ustavu SR BiH i u praksi je SR Makedonija. Na ovo upozoravam zbog toga što mislim, kada govorimo o Kardelju i njegovom doprinosu rešavanja nacionalnog pitanja i, time, daljem razvoju demokratizma u našem društvu i uopšte, da je nužno da se i pitanja totaliteta Roma jedanput latimo i damo društveno-političkim organizacijama odgovor koji već 10 godina traže od nas.

*Nacionalno pitanje u jugoslovenskoj teoriji i praksi – doprinos Edvarda Kardelja.
Banja Luka, 1980, str. 447-459 in diskusija 581-583.*

ROMI U SLOVENIJI 1941-1945.

Svakodnevno ponavljamo Titovo upozorenje i poruku nama i budućim pokoljenjima da čuvamo i neprestano razvijamo bratstvo i jedinstvo, kao jednu od najvećih tekovina narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. U tu su tekovinu radni ljudi usmjeravali svoje snage i sposobnosti već u godinama prije travanjškoga sloma Kraljevine. Sadržaj tog postignuća jesu odnosi između radnih ljudi, između naroda i manjina, kako ih je odredila Komunistička partija Jugoslavije u stalnom i sve zaoštrenijem sukobljavanju s vladajućom režimskom politikom i njezinim nositeljima, koji su sistematski djelovali u smjeru razbijanja države. KPJ se marksistički opredijelila za federativnu državu s priznanjem širokih demokratskih prava i potlačenim manjinama. Stoga su te nekadašnje manjine, sadašnje narodnosti, slijedile Partiju i djelovale u progresivnom narodnofrontovskom oslobodilačkom pokretu. Ovdje raspravljamo o brojčano sigurno snažnoj zajednici, koja je prešutno – a ponekad i sasvim izričito – tretirana kao narodnost u većini naših republičkih i pokrajinskih ustava, ili pak samo kao etnička skupina s prilično neodređenim statusom. Međutim, položaj te zajednice je problem cijelog našeg društva. Romska zajednica je kao historijska pojava u svojoj višestoljetnoj prošlosti odigrala, premda samo ponekad, vidljivu društvenu ulogu. Kroz patnje i dosta zverske progone sve se je više osvješćivala, približavala se radničkoj klasi, sve dok se za drugoga svetskog rata u pojedinim zemljama nije veliki dio priklonio borbama protiv fašizma i svojim velikim ljudskim i materijalnim žrtvama ostao njegovom teškom optužbom. A kako su Romi u nas svojim krvavim dankom doprinijeli svoj udio ostvarenju bratstva i jedinstva to im, pak, neosporno osigurava budućnost s probuđenom nacionalnom sviješću.

Za temu svojega priloga nisam se odlučio samo zbog toga što je proučavanje položaja Roma u godinama narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, u nas bilo zanemareno pa čak i zapostavljeno. Ta je tema tu i tamo samo fragmentarno zahvaćena u memoarskim ili literarnim djelima. Općenito je ustanovljeno da su Romi umirali najtežom smrću, da su bili među onim žrtvama na kojima su lječnici-mesari vršili svoje najstrašnije krvničke pokuse. Neprestano se moramo podsjećati – pa i nova pokoljenja – na značaj i ulogu naše narodnooslobodilačke borbe, ali isto tako i na rasističku pobješnelost velikih i malih krvnika. To je također nužno, na to nas prisiljavaju neke »povijesti«, dokumentarni radovi i općenito informacije lažnog i krivotvorenog sadržaja. Jer, doista je čudno što pokraj sve veće opasnosti od atomskog uništenja znanstvenici moraju pod krovom Sorbone naširoko raspravljati i dokazivati: jesu li opće postojali koncentracioni

logori s krematorijima i plinskim komorama, u kojima su uništeni milijuni ljudi. Historičar (pravilnije: šarlatan) Robert Farison je napisao kako je »plinska komora u Auschwitzu zapravo najveća mistifikacija savremenog doba«, a među drugima je uz njega stao zapadnonjemački sudac dr (taj su mu naslov oduzeli) W. Stäglich. Premda podaci nisu sasvim točni – najvjerovatnije ih se ne može prikupiti, jer su neki Romi bez ikakva »prijema« morali iz vlaka izravno u krematorije – ipak su jezoviti: fašistička ubilačka mašinerija je likvidirala više od tri milijuna Roma.

O svemu tome valja govoriti također zbog toga što su znamenja te pogibije opet privlačna – također za neke ljude u nas. Na područjima na kojima žive Romi katkad se može čuti glasan »uzdah«: Šteta što Hitler nije likvidirao i ove.

Naposljetku, o tome valja govoriti zbog toga što ih tamo, odakle je stigla smrt, ni danas ne priznaju kao sebi ravnopravne. U Ustavu SR Njemačke nema nikakvih odredbi o pravima manjina, odnosno etničkih skupina.

Proučavanje života Roma za drugoga svjetskoga rata znatno je otežano, i gotovo se u cjelini moram složiti s Vukovićem koji kaže kako »nijedna zemlja gdje su živjeli u Evropi i na drugim kontinentima gotovo da i nema precizne statistike općenito o životu Roma, a pogotovu o njihovim stradanjima za drugog svjetskog rata, bilo u logorima, zatvorima ili takozvanim 'ciganskim getima'«. Ni u Sloveniji nije prikupljena najosnovnija dokumentacija, a sada je za to već gotovo sasvim prekasno. Iz tog razloga je moj prilog samo pokušaj skoka u određenu prazninu.*

Nešto pažljivo sakupljenog gradiva (zapisnici, zabilježene izjave pojedinaca, službeni dokumenti) o Romima iz Gradišća (granica s Prekomurjem) postoji u Dokumentacijskom arhivu austrijske organizacije »Widerstand«. Dio objavljenog gradiva također sam upotrebio. U drugim djelovima Jugoslavije je situacija najvjerovatnije jednaka kao i u Sloveniji, premda bismo već mogli ili čak morali pokraj nedavno izdane kolektivne češke monografske studije o Romima za drugog svjetskog rata postaviti našu, sadržajno bogatu studiju.

Romi u Sloveniji do 1941.godine

Čitava tragedija Roma u godinama 1941-1945. Bila bi manje razumljiva ukoliko se barem u najgrubljim crtama ne bismo upoznali s njihovim naseljavanjem,

* U Muzeju narodne revolucije Slovenije nema podataka o djelovanju Roma u Sloveniji za narodnooslobodilačkog rata, a isto tako ni u Institutu za povijest radničkog pokreta, Republičkom odboru Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata SR Slovenije (nešto je sakupljeno poslije 18. travnja 1983). Srazmjerno malo podataka ima pri obćinskim odborima Saveza boraca, a neki su još nedostupni, na primjer, Dnevnik dra Maksa Šnuderla itd.

njihovim etničko-jezičkom pripadnošću, te beogradskim i ljubljanskim banovinskim okružnicama. Sadržaj režimskih odluka, ponajprije klerikalne politike, iz godine je u godinu bio sve »bogatiji« i »usklađeniji« sa zasnovanom nacionalsocijalističkom etapnom likvidacijom Roma.

Poslije okupacije Sloveniju su međusobno podijelili Talijani, Nijemci i Mađari. Na svakom od ta tri okupirana područja živjela je brojčano različito snažna skupina Roma, a one su se djelimice razlikovale ovisno o svom jezičkom i etničkom nasljeđu.

Prof. R. Uhlik je ustanovio da su se narječja jugoslavenskih Roma razvijala nekoliko stoljeća. U biti je jezik naših Roma jedinstven, no sadrži posuđenice koje su Romi prihvaćali iz sredine u kojoj su živjeli.

Najbrojnija i najstarija skupina po naseljenju je u Prekomurju, ponajprije u sjeverozapadnom dijelu, a nastajala je od doseljenih Roma s našega juga, iz Mađarske, iz susjedne Austrije, tj. Gradišća. Prema prezimenima (Horvat i Baranja su vodeća prezimena, zatim Cener, Šarkozi, Kakaš, odnosno Kokaš i Müller) i upisima u matične knjige (prvi poznati upis rođenja je 15. siječnja 1690. godine) su ustanovljeni njihovi zavičajni krajevi. Među tim se Romima nalaze također potomci Sinti-Roma iz Austrije. U Prekomurju je živjela većina stalno naseljenih – dakako, izvan naselja ostalog stanovništva – već prilikom popisa stanovništva 1893. godine. Romi pokraj mađarske granice svoj su dijalekt sasvim zamijenili mađarskim jezikom.

Na području slovenske Štajerske i Gorenjske, što su ga okupirali Nijemci, kao i Koruške, u već okupiranoj Austriji, do 1941. godine živjela je manja skupina Sinti-Roma s prevladavajućim prezimenom Rainhard. Stalno su bili naseljeni samo obrtnici – kovači. U Gorenjskoj je zabilježena prva romska ženidba 1846. godine, a rođenje 1876. godine. U slovenskoj Štajerskoj nije bilo nijednog većeg naselja ili skupine Roma, premda u sačuvanim arhivima postoje zapisi o pojedincima koji su bili stalno naseljeni već 1542. godine (1636. godine u okolini Ljutomera, no u iduće tri godine već su ih prognali).

Najmanje pouzdanih podataka imamo općenito o Romima u Dolenjskoj. Tamo još i danas ima nekoliko putujućih, neustaljenih obitelji. Pojavili su se negdje u 19. stoljeću, no sve do tridesetih godina ovoga stoljeća nijedan se nije naselio zastalno. Među njima prevladavaju prezimena Brajdič i Hudorovac. Romi u Dolenjskoj govore najjedinstvenim narječjem Roma iz obližnje Hrvatske – preci nekih su stigli iz Like.

Budući da je poprilično teško – osobito za one koji nisu stalno naseljeni – ustanoviti broj, i to neposredno prije početka rata, nije moguća realna procjena dije-

la Roma koji je aktivno sudjelovao u narodnooslobodilačkoj borbi, niti se može odrediti broj žrtava među njima. Često su ih popisivali, no podaci jednog popisa, premda je međuvrijeme bilo vrlo kratko, znatno su se razlikovali od drugoga.

U cilju barem djelimične orijentacije poslužiti ćemo se podacima posljednjeg predratnog popisa stanovništva, uz iznimku Gorenjske. Prema popisu iz 1931. godine u Prekomurju bi moralo živjeti 607 Roma, u novomješkom kotaru 225 i u kočevskom kotaru 40 (Dolenjska – ukupno 265). Navedeni podaci nisu pouzdani ukoliko ih uspoređujemo s popisima što su ih povremeno vršili žandari i mjesne starješine. Što se tiče Gorenjske, raspolažemo podacima iz knjige zatvorenika. Ubrzo poslije okupacije Nijemci su zatvorili sve Rome iz Gorenjske i Koruške u izbjegličke zatvore i odavde su ih »poslali« na jug 107. Gdje su i u kojem logoru završili svoje putovanje, nije poznato. No time su »riješili cigansko pitanje« na svom okupiranom teritoriju.

Ministar unutrašnjih poslova dr A. Korošec je 28. kolovoza 1928. godine razaslao okružnicu (J. B. – br. 13000): Romi moraju biti stalno naseljeni, a ostalima moraju policijske vlasti »u granicama mogućnosti« i na želje Roma dodijeliti »zavičajnu općinu«. Vlasti moraju ograničiti njihovo kretanje izdavanjem »objava za putovanje« (s navodom: kamo, zašto i na koje vrijeme). Svaki koji će biti zatečen bez tog dokumenta bit će kažnjen kao »skitnica«. Nije im bilo ograničeno samo kretanje izvan općine već također i unutar općine u kojoj su bili nastanjeni. U vrijeme najveće nezaposlenosti u nas starješine i žandarmerijske postaje primili su okružnicu (sreski načelnik M. Sobota – 3632/1 – 24. travnja 1931) prema kojoj valja budno paziti da Cigani ne odlaze na rad, a žandari moraju bez ikakve iznimke prijavljivati sav nezaposleni klatež i ciganske prosjakinje – sudu. Iduće je godine Banska uprava za Dravsku banovinu odredila da se Romima moraju izdavati radne knjižice zbog lakše kontrole nad njima. Isti je organ 1935. godine odredio da je radi stalnog naseljavanja Romima zabranjeno graditi kuće ili kolibe u šumama i zabitim krajevima. Mjesni su organi bili zaduženi da načine popis Roma i da ga predaju žandarmerijskim stanicama. Istodobno je bilo zapovijedeno: bez nužnog razloga nijedan Ciganin ne smije napustiti okolicu svog stalnog prebivališća ... Kretanje izvan te okoline moguće je samo s posebnom »potvrdom za putovanje«. U nju su, osim podataka iz »objave za putovanje« (iz 1928. godine), morali biti upisani još podaci: osobni opis, posebni znaci posjednika potvrde, kojim poslom putuje – noću ili danju, koliko će vremena biti odsutan. No, u pravilu, niti s takvom potvrdom ne smije napustiti kotar. A žandari su bili posebno ovlašteni da od vremena do vremena, danju i noću, sasvim neočekivano kontroliraju romska naselja da bi odredili postoje li tragovi kojem počinjenom krivičnom djelu, a to je

značilo da imaju pravo vršiti »premetačinu«. Preglede su vršili tako da su nalikovali na »apele« u koncentracionim logorima. Žandari su u svakom naselju morali imati svojega pouzdanika; postavljali su ga sami i na njega su prenosili neke policijske zadatke. Istom su okružnicom i sve vlasti bile upućene: Ciganima valja na sve moguće načine onemogućavati kretanje izvan zavičaja, valja ih uznemirivati na svakom koraku. Ubrzo su u Banskom savjetu počeli raspravljati o mogućom osnivanju posebnih preodgojnih logora, u koje bi, dakako, među prvima dospjeli – Romi. Sistem takvog radno-preodgojnog logora funkcionirao bi prema katoličkom shvaćanju posmrtna nagrade: nebo, čistilište i pakao. Među posljednje odluke je pripadala zabrana posjećivanja sajмова i držanje pasa.

Svime što je navedeno bilo je dobro pripremljeno tlo za okupatorsko divljanje nad Romima.

U Njemačkoj su nacisti ubrzo poslije »preuzimanja« vlasti uveli zaštitni zatvor, pa su tako napunili prvih šest koncentracionih logora. U rujnu 1935. godine izdali su Nirnberške zaštitne zakone za osiguranje njemačke krvi. Njihova je zadaća bila da se za vječna vremena zaštititi njemački narod od miješanja s drugim »manjevrijednim« narodnostima. Židovi, Cigani in crnci postaju nepoželjni elementi. Iduće je godine Globkeov komentar Nirnberških zakona pospješio široku akciju u tom smjeru. U prosincu 1938. godine Himmler je odredio obaveznu registraciju Cigana kod policije, kao i sačinjavanje »rasne dijagnoze« o njima. Iste je godine okupirana Austrija, a gaulajter Štajerske Portschy je već poslao ministru Lammer-su »novi primjerak svoje rasprave o ciganskom pitanju«. Bit toga je lako odgonetnuti: Ne budu li se oštrije izvršavale sve dosad donesene odluke, »može nastati golema šteta ugrožavajući čistoću krvi njemačkog pograničnog seljaštva, njegov način života i njegove zakone«. Već su iduće godine na taj način počeli rješavati tzv. cigansko pitanje u susjednom Gradišću.

Okupacija

Tri su okupatora cjenkajući se raskomadali i podijelili Sloveniju. Talijani su prvi – nasuprot svim međunarodnim propisima – uključili Ljubljansku pokrajinu u Kraljevinu, a iza njih su u prosincu 1941. godine uslijedili Mađari s Prekomurjem. Dolaskom svoje vlasti, okupatori su, u biti, nastavljali prijašnju vlast bez znatnijih društveno-ekonomskih promjena.

U skladu sa svojom politikom prodora na istok, Nijemci su imali posebne planove s okupiranom slovenskom Štajerskom, jer ju je – prema nalogu Hitlera – valjalo što prije ponijemčiti. Nešto je drugačije bilo s Gorenjskom. U jednoj

i drugoj su pokrajini najprije počeli određivati političke i građanske kategorije stanovništva. Cilj je bio sasvim jasan: izgon više od 250000 slovenskoga stanovništva. U Štajerskoj su se kategorije stanovništva određivale zajedno s primanjem u članstvo Štajerskog domovinskog saveza (Steirischer Heimatbund), što su ga osnovali već 10. svibnja 1941. godine. Cilj je te organizacije bio da pripremi »donošajersko stanovništvo zrelo za potpuno uključivanje u njemačku radnu zajednicu«, i to na osnovi krvnoga srodstva. Time je bilo sasvim jasno određeno tko se među prijavljenima ne može prihvatiti u članstvo. Poslije završenog »odabiranja« u ožujku 1942. godine vođa te organizacije izjavio je kako je više ljudi odbačeno iz bioloških negoli iz političkih razloga – no naravno nije kazao koliko ih je već prognano ili lišeno slobode upravo iz političkih razloga. Među odbačene iz organizacije su, naravno, bili uključeni »skitnice, pijanice, Cigani, ljudi s neevropskim rasnim primjesama.«

U Gorenjskoj je s istim zadatkom osnovan Narodni savez (Volksbund).

Prema planu i popisima, što su sastavljeni već prije okupacije, počeli su progoniti određene kategorije stanovništva. Pri tome se uzima u obzir stupanj njihove »opasnosti« (kategorija: inteligencija i duhovništvo). Osim prijelaznih, sabirnih logora, formirali su centralno sabiralište izagnanih u starom gradu u Brestanici. Odatle su slali transporte s više od 10000 deportiranih svih životnih dobi. Međutim, ustanak u Sloveniji i u drugim krajevima na jugu, kamo su u valovima slali deportirane, pomrsio je izvođenje zločinačkog nauma. Transporte su usmjeravali u Njemačku i druge okupirane zemlje. Prvi transport u Auschwitz je bio poslan 23. rujna 1941. godine.

Nije poznato koliko je među deportiranima bilo Roma. Među prvima su bili također Romi iz begunjskih zatvora. Ne zna se u kojem su logoru završili. Dosad se također nije moglo ustanoviti je li u Jasenovcu bilo Roma iz Slovenije. Teško je to ustanoviti, jer su ih u pojedinim koncentracionim logorima uništavali »s vlakom«, bez preuzimanja.

O rješavanju »ciganskog« pitanja je Rudolf Hess u svom autobiografskom zapisu *Bio sam zapovjednik Auschwitz* (od 1. svibnja 1940. do 1. prosinca 1943) pred smrt (pogubljen je 1947), zapisao također ovo (Vjesnik, 22. lipnja 1982): »Sljedeći najveći kontigent bili su Cigani. Nekoliko godina prije izbijanja rata Cigani su bili prikupljeni širom Njemačke i strpani u koncentracione logore, bio je to dio kampanje protiv »asocijalnih tipova«. Jedan odsjek Uprave krivične policije Reicha (KRIPO) bio je isključivo zadužen za nadzor nad Ciganima. Reichsführer SS je inzistirao da dvije glavne ciganske loze budu pošteđene (među njima Sinti)« Po njegovu mišljenju one su bile direktni potomci prvobitne indogermanske rase

i očuvali su svoje životne navike i običaje manje ili više čiste i netaknute. Sada je želio da sve pripadnike tih dviju loza okupi zajedno za istraživačke svrhe. Dra Mengelea su posebno zanimala djeca tih skupina, jer su imala jedno oko plavo, a drugo smeđe. U proučavanju tog fenomena – heteroknomije – najprije bi živu djecu specijalnim instrumentima izvadio jedno oko, a zatim i drugo. Naposljetku bi ih ubijao. U takvom »znanstvenom« proučavanju je sudjelovao također i dr Dering koji je u sudskom procesu 1964. godine kazao: »Kad sam stigao u Auschwitz, svi su zakoni – prirodni, ljudski i božji – bili ukinuti. Postajao je samo zakon Nijemaca.«

To je jedan od potresnih etničkih odgovora iz opisa medicinskih pokusa nad Židovima i Romima u romanu *Exodus* američkog pisca Leona Urisa. U »skladu« s time nastavljamo s Hessom: » Međutim, 1942. god. bila je izdana naredba da sve osobe ciganskog tipa na teritoriju Njemačke, uključujući i mješance, budu uhapšene i prebačene u Auschwitz bez obzira na spol i starost ... jedini izuzeci bili su oni koji su priznati kao čistokrvni članovi dvaju glavnih plemena, njih je trebalo smjestiti u okrugu Odenburg na Neusiedlersee. Što se tiče onih koji su transportirani u Auschwitz, odlučeno je da tu ostanu do kraja rata u jednom obiteljskom logoru«.

Prema mađarskom izvoru, 1944. godine počeli su ih »mamiti« u SS; prijavilo se nekoliko desetaka, a služili su u Wermachtu. Njihovim su obiteljima dopustili da se vrate svojim kućama i da budu ravnopravni s ostalim stanovništvom.

Među uhićenim Romima – ponajprije u Njemačkoj – bili su neki koji su kod kuće liječili rane što su ih zadobili na frontu ili su pak bili ugledniji funkcionari nacističke organizacije, pa i zaslužni za nju. Zbog toga je bilo određeno sortiranje, naravno, prema već ustaljenom Hessovom logorskom sistemu. Rezultat tog sortiranja sastojao se u tome što su sposobne za rad odveli u druge logore (kamo su ih ionako dovozili s teritorija okupirane Jugoslavije). Naposljetku je odlučeno (u kolovozu 1944. godine) da se preostalih nešto više od 4000 Roma likvidira u plinskoj komori.

Romi u okupiranoj Sloveniji

Kako su se opredjelivali Romi?

Ne postoji neposredan odgovor na to pitanje, jer to još nitko nije istraživao, odnosno istražio. Ono što bi se sada moglo napisati, bilo bi vjerojatno pomiješano s blijedim sjećanjima ili možda nešto popravljeno. Najvjerojatnije se neće moći nadoknaditi ono što je zanemareno, barem ne u nas.

U pogledu njihova opredjeljivanja valja svakako uzeti u obzir mjeru u kojoj su bili svjesno informirani o položaju. Toga je bilo malo: vlasti su ih sve više izolirale u njihovim naseljima, gotovo su svi bili nepismeni, sa slabim poznavanjem književnog slovenskog jezika; dio Roma se neprestano nalazio na cesti, i, konačno, nije bilo nikakve organizacije koja bi se koliko-toliko politički bavila njima. Oni rijetki, koji su bili stalno zaposleni, bili su barem posredno nešto bolje informirani. S nešto više informacija su raspolagali Romi iz susjednoga Gradišća, tj. oni koji su živjeli u sjeverozapadnom dijelu Prekomurja, jer su ubrzo preko rodbinskih veza saznali kako su nacisti tamo počeli rješavati cigansko pitanje.

Prema sada sakupljenim podacima iz nekih odbora općinskih organizacija Saveza boraca* i odbora divizija, brigada i odreda** među aktivnim je borcima bilo malo Roma. Moguće je, pa čak i vjerojatno, da ih je bilo više, jer su neki imali slovenska imena i najvjerojatnije se nisu iskazivali kao Romi. Sasvim je drugačije bilo u nekim našim pokrajinama, u kojima su se formirale posebne čete Roma.

Odnosi okupatora spram Roma bio je različit. U usporedbi s njemačko-nacističkim, talijanski i, ponajprije, mađarski okupatori su bili snošljiviji.

Prekomurje su na kraće vrijeme – da bi se opljačkale trgovine – zaposjele njemačke jedinice. Uz moćnu petokolonašku organizaciju (Kulturbund) započeli su – tako su barem ukazivale glasine i vijesti – pripremati iseljenje Roma. Međutim, kad su pokrajinu zaposjeli Mađari, u nešto su zaoštrenijoj mjeri nastavili predratni proturomski režim. Među ostalim su im zabranili upotrebu bicikla, pooštrili noćnu i dnevnu kontrolu naselja i uveli tjednu kontrolu ušljivosti. A kada je za poljodjelske radove na veleposjedima ponestalo radnika, morali su se obavezno baviti tim sezonskim radovima. Poneki bi izmakao poslu ili pak pobjegao, no već je u početku našega stoljeća postojao propis da svakog s rada pobjeglog radnika moraju žandari vezanoga dovesti natrag na posao. U međuvremenu bi ga još i kaznili, pretukli, ukoliko ne bi bila posrijedi kakva teža kazna.

Ujesen 1943. godine Mađari su (neuspjesi na istočnom bojištu i uspješna narodnooslobodilačka borba diljem okupiranih jugoslavenskih teritorija) čistili Prekomurje – mobilizacijom osoba starijih od deset godina. Mobilizacija je zahvatila također Rome. Mobilizirane su djelimice smještali na pojedine majure veleposjeda, u civilnoj ili polucivilnoj odjeći, a dio su postupno slali u Njemačku; neke su odmah slali u koncentracione logore, i to ponajprije politički nepoželjne. A među

* Črnomelj, Kočevje, Murska Sobota i Novo Mesto.

** Zajednica boraca 5. SNOUB Ivana Cankarja, Odbor 15. SNOUB Belokranjske, Predsjedništvo skupštine boraca 12. SNOUB i osobna poruka druga Janka Sekirnika-Simona.. Svima navedenima, kao i Republičkom odboru Saveza boraca iskreno zahvaljujem za pomoć.

Romima nije bilo takvih. Romi su – poput ostalih mobiliziranih – dezertirali i počeli se sakrivati.

Kad asu 1944. godine (u proljeće) Nijemci i formalno zaposjeli Mađarsku, stanje se pogoršalo. Ponajprije po tome što su prepustili vlast razvikanoj fašističkoj organizaciji Strelasti križevi (Nyilas part). Sada je započela vlast podivljalog terora. To je bila vlast žandara koji su postali suci i trenutačni izvršitelji vlastitih presuda. Među strijeljanima su bili pretežno dezerteri i oni koji su se skrivali, koji se opće nisu odazvali pozivu ili su pak surađivali s narodnooslobodilačkim pokretom. Među strijeljanima je bilo nešto Roma, ali o tome nema točnih podataka i sada ih je gotovo nemoguće sakupiti.

Početkom 1945. godine su »njilaši« započeli s čišćenjem terena: prvi su bili na redu Romi. Vlasti su bile zadužene da popišu sve one koji ne pripadaju u zaleđe vojnih operacija. Potkraj ožujka je poslana negativna vijest, i to već pod moćnim pritiskom neposrednog oslobođenja Prekomurja.

Narodnooslobodilački pokret u Prekomurju je započeo pod vodstvom narodnoga heroja Štefana Kovača-Marka u isto vrijeme kad i u drugim krajevima Slovenije. Politička aktivizacija je bila popraćena odgovarajućim sabotажnim i oružanim akcijama. Ipak, Mađarima je pred zimu pošlo za rukom da u saradnji s odgovarajućom njemačkom službom na dulje vrijeme uguše pokret. Uzroci su bili pretežno objektivni i – u manjoj mjeri – subjektivni (pomanjkanje kadrova i izdaje).

Od jeseni 1943. godine pokret je postajao sve življi. Uslijedile su povremene vojne akcije, sve dok potkraj 1944. godine nije bila formirana Prekomurska četa, koja je početkom travnja prerasla u brigadu. Do formiranja brigade ne možemo pratiti Rome u spomenutoj vojnoj jedinici. U brigadu su se borci uključivali djelimiце mobilizacijom. U njoj su se nalazili i s njom su pošli da bi oslobodili manje djelove još uvijek okupirane Slovenije.

Dolenjska (pod tim imenom obuhvaćeno područje Slovenije s Ljubljanom što su ga okupirali Talijani) bila je kolijevka slovenskog narodnooslobodilačkog pokreta i rasta nove, narodne vlasti. Kao i drugdje, okupator se i na tom području pomagao s različitim kvislinškim organizacijama. Cilj je bio jasan: ako se već ne može uništiti partizane, niti izbrisati uspjehe djelovanja Oslobodilačke fronte slovenskoga naroda, namjeravali su barem zaustaviti razvoj NOP-a potpaljivanjem građanskog rata. Budući da se na pojedinim područjima često sloboda izmjenjivala s ponovnom okupacijom, zaštita od iznenađenja je bila i više negoli nužna, a isto tako i neposredna zaštita stanovništva, koje je sudjelovalo u narodnooslo-

bodilačkom pokretu. Izdane su neke odluke koje su izravno pogodile putujuće, stalno naseljene Rome.

Bilo bi suvišno kad bismo naveli sve dokumente te vrste.

Pošto je na oslobođenom području Oslobodilačka fronta preuzela vlast (Odluka o postavljanju narodne vlasti na oslobođenom slovenskom području od 17. svibnja 1942), Glavna komanda partizanskih četa je izdala Naredbu o kretanju civilnoga stanovništva (14. lipnja 1942) i njome odredila: »Da bi se onemogućilo prenošenje vojnih tajni iz kraja u kraj, te onemogućilo kretanje špijuna po oslobođenom području, i preko njegovih granica ... zabranjeno je svako udaljšavanje preko 6 km iz stalnoga prebivališta što su ga oslobodile partizanske čete te ga kontroliraju ... o prekršiteljima odlučuje partizanski štab.«* Već su prije toga štabovi pojedinih vojnih jedinica izdali svoje zaštitne propise te vrste, te su njima zbog opasnosti špijunaže zabranili »izlaz iz oslobođenog područja i kretanje civilnoga stanovništva iz kraja u kraj. U iznimnim slučajevima dozvole će izdavati bataljonski štab i njegovi povjerenici.« Štab 1. bataljona »Ljubo Šercer« Notranjskoga odreda uz navedenu je odluku odredio: »Prijestupi će biti kažnjeni prema odluci SNOO u pogledu zaštite slovenskog naroda i prema partizanskom zakonu, kao i prema posebnom postupku koji će biti određen od slučaja do slučaja.«** Još je jasnije bila izražena zaštita od narodnih izdajnika u Upozorenju Izvršnog odbora OF (26. kolovoza 1942) ...točka 2: »Za svako davanje podataka o stanovanju, kretanju, sastancima, izjavama i radu pristaša oslobođenja slovenskoga naroda, koji bi koristili okupatoru ili bijeloj gardi, kao i svako koje bi povuklo za sobom opasnost po život, osobnu slobodu ili imetak pristaša OF ...« ... »je predviđena smrtna kazna, koja će izostati samo u slučaju očite zablude i nepobitnih dokaza o doprinesenim žrtvama za slovensko narodno oslobođenje.«***

Sve navedene odluke uveliko su »pogodile« ponajprije neustaljene Rome.

Poslije kapitulacije Italije nekadašnju »Ljubljansku pokrajinu« zaposjeli su Nijemci, a time se promijenila sudbina Roma. Prema sadašnjim podacima, najviše Roma – aktivnih boraca NOV – potjecalo je s područja općine Črnomelj. Općinski odbor Saveza boraca mi je poručio: Teško je sakupiti točne podatke o Romima

* Naredba Glavne komande partizanskih četa o kretanju civilnoga stanovništva. Institut za historiju radničkog pokreta, fascikl 438.

** Proglas Štaba 1. bataljona »Ljubo Šercerja« Notranjskoga odreda od 19. svibnja 1942. Godine o akcijama na oslobođenim područjima. – Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, Ljubljana, 1964, str. 70-71.

*** Upozorenje IO OF od 26. kolovoza 1942. godine o odlukama protiv narodnih izdajnika. – Dokumenti ..., knjiga 3, Ljubljana, 1966, str. 114-115.

koji su sudjelovali u NOR-u, jer je većina boraca Roma umrla, a nešto ih je palo. Prema podacima sakupljenim na terenu od suboraca iz brigada i od još živih boraca Roma, s područja ove općine bilo ih je 14 u partizanskim jedinicama. Dvojica od njih bili su u Tomšičevoj brigadi od lipnja 1942. godine. Poslije kapitulacije Italije bilo je 10 mobiliziranih Roma. Status borca ostvarilo je 8 Roma, a 9 ih je učlanjenih u organizaciju Saveza boraca, među njima jedna Romkinja. Općinski odbor Saveza boraca općine Kočevje mi je poručio (21. prosinca 1982) samo ovo: »Nekoliko Roma je bilo također u partizanima te imaju status borca, invalida, aktivista OF itd.« Ništa više nisam uspeo dobiti. Općinski odbor Saveza boraca iz Novoga Mesta ustanovio je da je od rujna 1942. godine u Belokranjskoj brigadi bio jedan Rom i da ima status borca, te je član organizacije Saveza boraca. Spomenuta tri općinska odbora Saveza boraca uglavnom pokrivaju područje tretirane Dolenjske.

Nešto točniji, potpuniji su podaci organa boraca iz pojedinih vojnih jedinica. U tim podacima je navedeno više boraca Roma nego što su ih sakupili općinski odbori. Zanimljivi su podaci odbora XV SNOUB Belokranjske za 9 boraca Roma iz navedene jedinice. Svi su stupili u NOV rujna 1943. godine, a među njima je jedan sa činom kapetana i 4 vodnika. Moram još spomenuti podatak Predsjedništva skupštine zajednice boraca 12 SNOUB iz Novoga Mesta. U toj je jedinici bio Rom koji je, prema kazivanju i njegovim izjavama, potjecao iz njemačkog djela zaposjednute Slovenije i koji je prije dolaska u partizane približno godinu dana bio u nemačkoj vojsci. Ime mu je bilo Jožko, no zvali su ga Cigo, što je također prihvatio kao svoje partizansko ime. Neko je vrijeme bio nišandžija na ruskoj protutenkovskoj puški, što ju je stalno nosio, premda je bila poprilično teška, a on malena rasta; bio je dobar borac i drug.

Pošto su Nijemci okupirali Dolenjsku, po svojoj su već »iskušanjoj« metodi i ovdje počeli rješavati »cigansko pitanje«. Drug Janko Sekirnik-Simon mi je napisao: »Jesen 1943. godine sa Šlandrovom sam brigadom oslobodio Novo Mesto. Pokraj žice je bila, i u samom mjestu, glavna koncentracija Roma iz cijele Dolenjske.« Između 2000 novih boraca koji su se uključili u brigadu nije bilo – prema njegovu sjećanju – nijednoga Roma. Dobro se sjećam – kao izvrsnog borca – nekog Roma u teškomitraljeskom vodu druge grupe odreda, koji je bio oženjen i žena ga je u nekoliko navrata posjećivala. Budući da nisam uspio sakupiti više podataka o Romima, ne mogu još zaključiti ovaj prilog.

Okupatori su sa svojim kvislinškim pomagačima na zvjerske načine (o tome, na primjer, Nikolić u epopeji groze »Jasenovac«) ubijali Rome po zatvorima i logorima u okupiranoj Jugoslaviji. No također su ih slali u zloglasne tvornice smrti.

U monografskom zborniku Dachau je spomenuto, među ostalim: »U listopadu 1942. godine je iz Jugoslavije stigao (zapravo iz Hrvatske) transport od 135 Cigana, što ih u logoru nisu registrirali. Dva dana kasnije su ih strijeljali na strelištu.« U istovrsnom zborniku Auschwitz-Birkenau: 7. ožujka 1943. godine je stigao transport od 897 Roma i 510 Romkinja s djecom iz Njemačke, Poljske, Čehoslovačke i nepoznati broj romskih obitelji iz Jugoslavije.

Za okupacije je iz Slovenije poslano u Auschwitz 2.342 Slovenaca, Židova i Roma, i tamo ih je zauvijek ostalo 1.331. Među onima koji se više nikada nisu vratili bili su svi iz trransporta što su ga 2. prosinca 1943. godine poslali iz Novoga Mesta. U njemu je bilo 77 Roma, a među njima 20 djece do 5 godina i 10 između 5 i 10 godina.

S područja općinskog odbora Saveza boraca Črnomelj ujesen 1943. godine je jedna je romska obitelj bila internirana u logoru na Rabu. Nekoliko je Roma – broj se ne može ustanoviti – bilo kažnjeno smrću zbog kršenja već spomenutih zabrana kretanja civilnog stanovništva i zaštite od narodnih izdajnika.

U Dolenjskoj su poznata dva dezertera iz partizanske jedinice, i oba su osuđena na smrt.

Poslije oslobođenja – barem prema dosad prikupljenim podacima – nije mi poznat nijedan slučaj da bi u Sloveniji bio osuđen od Vojnog suda, Suda slovenske narodne časti ili građanskog suda koji Rom zbog suradnje s okupatorom.

Navedenim – dakako skromnim podacima – potvrdio sam, vjerujem, uvodni dio priloga.

Literatura

Joska Benkö: *Zigeuner ihre Welt – ihre Schicksal*, Pinkaföld, 1979.

Jean Paul Clebert: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967.

Dachau (zbornik), Ljubljana, 1981.

H. J. Döring: *Die Zigeuner im NS-Staat*, Hamburg, 1964.

Ervin-Rvesz Tamas: *Bucu a ciganytęleptol*, Budapest, 1977.

Tone Ferenc: *Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 2/1960, str. 69-124.

Tone Ferenc: *Quellen zur nationalsozialistischen etnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945*, Maribor, 1980.

Marinko Gruić: *Romi narodnost* (2), Večernji list, 30. augusta 1982, str. 21.

Emilia Horvathova: *Cigani na Slovensku*, Bratislava, 1964.

Rudolf Höss: Bio sam komandant Auschwitz (4), *Vjesnik*, 22. junija 1982.

Edvard Kardelj: *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, 1. izdaja, Ljubljana, 1970.

Auschwitz-Birkenau, zbornik, uredili Marija Kovač-Zupančič in Linka Ksela-Jasna, Maribor, 1982.

Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana, 1937.

Krlo e Rumengo, *Priznavanje statusa narodnosti Romima*, 1. aprila 1983.

Slovenski izgnanci (zbornik), 1971.

Dr. Vanek Šiftar: *Cigani, Minulost v sedanjosti*, Murska Sobota, 1970.

Selma Steinmetz: *Österreichs Zigeuner im NS-Staat*, Europa Verlag, 1966.

Pavla Štrukelj: *Romi na Slovenskem*, Ljubljana, 1980.

Frans de Villes: *Tziganes, Temoins des Temps*, Bruxelles, 1956.

Josip Vuković: *Društveni položaj Roma*, *Komunist* (Zagreb), 3. septembra 1982.

Naše teme, Zagreb, (28)1984, br. 7-8, str. 1324-1334.

ŽE DOLGO SO MED NAMI – A SMO ŠE DALEČ VSAKSEBI

Seveda beseda je o Romih. Toda naslov ne ustreza povsem razmeram v Sloveniji. Ločiti moramo tri območja staronaseljencev in priselitve v zadnjih dveh desetletjih.

O Romih že od nekdaj teče beseda. Malo je družbenih skupnosti (morda le še Židje), ki bi v tolikšni meri zaposlili pesnike (Puškin, Petöfy ...), pisatelje (Cervantes ...), skladatelje, slikarje in še druge ustvarjalce družbene kulture. Tudi mnogi naši ustvarjalci so razmišljali o njih in družbenih odnosih, v katerih so in še živijo. Ko so Romi prišli s treh strani v Evropo, so se predvsem v razvitejšem zahodnem delu znašli v nastajajočem prelomnem obdobju. To je bilo zaznavno razpadanje fevdalizma in nastajanja meščanstva z množico številnih in vsakovrstnih revežev, sploh ljudi, ki so vse hitreje drseli na dno socialne družbene strukture. Kaj kmalu so Rome uvrstili mednje – med najbolj razvpiti sloj, kar so potrjevali mnogi izredni ostri predpisi vladarjev, deželnih in drugih oblasti. Postavili so jih zunaj zakona – torej so bili manj zaščiteni kot zajci na polju. Kmalu so se znašli na spiskih izobčencev iz katoliške vere. Med čarovnicami, ki jih je zavzeto »pokončevala« sveta inkvizicija, so bile tudi Rominje.

O prebivanju in bivanju Romov imamo razmeroma malo starega, zanesljivega dokumentiranega gradiva. Tudi pri nas še nimamo celovite študije o njih.*

Romi so se reševali na samosvoj način: bili so stalno na nogah in sprejemali so tudi veroizpoved okolja, kjer so se najpogosteje zadrževali. Ob tem pa so obdržali in varovali marsikaj iz svoje pradomovine.

Precej zanesljivi so popisi in predvsem vpisi v cerkvene matične knjige, ko so Rome začeli sistematično zapisovati v posameznih farah. Po znanih podatkih so bili najprej vpisani v Prekmurju in menimo, da so sèm prihajali in se naseljevali zgodaj. V Bogojini so leta 1681 in 1690 vpisali rojstvo otroka, in to sta najstarejša, relativno verodostojna podatka. Zatem so znani vpisi v Lendavi, M. Soboti, na Tišini in vse naprej v oblendavskih farah. Nobenega vpisa ni v evangeličanskih matrikulah. V Metliki je prvi vpis 1738 in na Gorenjskem (Radovljica) 1876. Vpisi so povsem zanesljiv podatek, saj so jih morali po odredbi Marije Terezije poimenoovati kot nove priseljence in dodajali so k priimkom (Czigány, Cigan, Zigeuner itn.) še kraje rojstev (v gozdu, v grmovju) in še kak drug značilen podatek.

* Dr. Vanek Šiftar: Cigani, minulost v sedanjosti, PZ, M. S. 1970, in predavanja zadnjih let. Pavla Štrukelj: Romi na Slovenskem, CZ, 1980.

Na same priimke pa se tudi ne moremo povsem zanesti. Na Ogrskem se v popisu tlačanov že v 14. st. pojavi priimek Czigány. V pravdi za gornino (Nédela-G. Petrovci) je (1641) pričal želar Cigan. V Lendavi je v začetku 19. st. župnikoval Š. Czigány in v Tinjah so imeli (1705) župnika J. Zágana. V tišinski fari je živel v letih 1833-1920 šestnajst družin s priimkom Cigan. Nikjer pa nisem zasledil Roma s takim priimkom in v romskih narečjih tudi ni besede cigan. Nekaj podobnega je tudi s priimkom (več izpeljank) Rom, ki ga ne najdemo v Prekmurju. Toda noben Rom ni Cigan. Romi sami sebe imenujejo Rom – človek in za druge uporabljajo poseben izraz. Ime Rom je prvi uzakonil španski kralj Filip II. (1633). Razglasil jih je za Špance in jim prepovedal uporabljati materinščino (takih predpisov je bilo še več in tudi v Sloveniji do leta 1941) in odpovedati so se morali svojim starim običajem. Tudi sončni kralj Ludvik XIV. ni varčeval z ostrimi ukrepi: Rome naj bi polovili, sposobne moške nad 16 let pa vkovane odpeljali na galeje. Predolg je seznam takih in podobnih predpisov. V času razsvetljenstva, ko je zaradi konkurence na nastajajočem velikem tržišču naraščala potreba po proizvodih in prosti delovni sili, se je odnos do Romov začel vsaj ponekod spreminjati. Tako je cesarica Marija Terezija izdala dva predpisa (njen naslednik ju je poostril, na koncu pa skoraj pozabil nanju) o Romih (1761, 1767). Odredila je, da se morajo stalno naseliti na zemlji, ki jim jo morajo dati zemljiški gospodje – za obdelavo in stavbišča. Materinščine niso smeli uporabljati. Prepovedano jim je bilo trgovanje s konji. S četrtem letom starosti so jim odvzeli otroke in jih dajali posameznim družinam, da jih prevzgojijo in pripravijo za življenje. Moški pa so s 16 letom morali k vojakom. Prepovedali so jim tudi medsebojne poroke. Njen naslednik je določil, da bo vsak, ki bo uporabljal materinščino, kaznovan s 24 palicami. Omejevali so tudi njihove obrtne (kovaške) dejavnosti, kar je seveda šlo v prid cehom.

Med vladanjem cesarice so dvakrat popisali Rome.

Tudi na Ogrskem so se proti koncu 18. in v začetku 19. st. začeli intenzivno zanimati (tudi predpisi) za Rome. Kasneje so imeli preveč drugih žgočih vprašanj in so se Romov zopet spomnili v sedemdesetih letih. Leta 1893 je državni statistični urad popisal Rome na Ogrskem. Za Prekmurje so ohranjeni le sumarični podatki, ki ne ustrezajo, saj se območji tedanjih okrajev ne pokrivata z območjem murskosoboške in lendavske občine. Kljub temu so podatki dokaj zanesljivi in primerljivi. V času popisa je bilo med Romi na Ogrskem okrog 40 odstotkov kovačev in pretežno vsi so bili (že zaradi dejavnosti) stalno naseljeni (v Prekmurju le dva ne). V tedanjem soboškem in lendavskem okraju je živel 574 Romov in večina jih je bila že stalno naseljenih (512). Toda živeli so zelo na tesnem – v enem »stanovanjskem« prostoru v soboškem okraju povprečno 11,1 osebe. V 18 prek-

murskih krajih so še živeli skupno z drugimi prebivalci, pretežno pa že povsem ločeno. Med stalno naseljenimi je bilo tudi 8 kmetov.

Z odpravo podložništva in s pogostimi krizami in hitrim naraščanjem prebivalstva in porastom produktivnejše obrti se je socialna struktura Romov hitro spreminjala (opešala je njihova obrt), in vse bolj so jih izrivali na obrobje. Vmes se je z nastankom razrednih organizacij in njim ustreznih aktivnosti razvijala določena verska nestrpnost, ki so jo čutili tudi Romi.

Černelavci pri M. Soboti so najstarejše naselje stalno naseljenih Romov, ki so začeli graditi hiše v začetku petdesetih let 19. st. Sledijo druga naselja in danes jih je v Prekmurju okrog 40. Pušča je največje (okrog 700 prebivalcev) in tudi najbolj urejeno naselje Romov, kjer imajo svojo samoupravo in nekatere družbenopolitične organizacije in društva. Ustanovili so tudi društvo Rom, ki pa še ni prav zaživelo. Na ledinskem imenu parcele Gorica (kasneje poimenovano Pušča) je bila zgrajena prva romska hiša šele leta 1910. Preobširno bi bilo, če bi vsaj poskušal na nekaj straneh opisati položaj Romov na Dolenjskem in Gorenjskem in prav posebej še o na novo priseljenih. O teh imamo zelo malo podatkov in včasih niti točno ne vemo (ker pač ne poznamo jezika oziroma narečij), ali so Romi, Albanci ali Turki.

Zaradi navedenega velja sestavek predvsem za Rome v Prekmurju, kjer živi več kot 50 odstotkov vseh Romov v SR Sloveniji in zato moremo pri njih obravnavati mnoga odprta vprašanja, ki so tudi splošno človeška – romska. Ker je tega precej, celo veliko, se morem pomuditi le pri nekaterih in tudi bolj površinsko.

Stara romska naselja so blizu vode (kakega potočka) in nobenega ni v neposredni bližini čisto katoliškega naselja. Odnosi med Romi in versko mešanim prebivalstvom, predvsem evangeličani, so bili strpnejši, znosnejši; tudi zaradi socialno ekonomske strukture gospodarstev.

Najnovejših podatkov nimamo, zato lahko le sklepamo, da se v zadnjih desetletjih ni bistveno spreminjala verska pripadnost Romov in tudi njihove posebnosti verovanja ob katoliškem nauku. V nedavni zgodovini so jih tudi nasilno prekrščevali, toda spreminjali so se le navzven in ohranjanje njihovega romstva jih je obdržalo in je tudi temelj rasti njihove narodnostne biti. Mnogi romologi so opisovali njihovo prastaro verovanje; kakšno pa je stanje v našem stoletju, skoraj ne vemo. Tudi v Prekmurju so se med drugim tega lotevali v seminarskih in diplomskih nalogah (tudi ena Rominja). Toda znanstvenega raziskovalca še čaka naloga. Veliko nam povedo njihove ljudske pravljice (precej sta jih zbrala akademik R. Uhlik in Rom Slobodan Berberski) in zbrana ciganska poezija. Med preprostim prebivalstvom je bila močno živa »pripoved«, da so Romi križali Kristusa, da so

za njegovo križanje skovali žebelje, da so med križanjem ukradli en žebelj, zato so mu na križu prekrižali nogi.

Romi se k bogu (poznajo tudi hudobnega boga – beng) obračajo kot k človeku, saj si ga predstavljajo kot velikega, mogočnega gospoda iz krvi in mesa. Z njim se pogovarjajo, ga prosijo, zmerjajo in karajo. Občutljivi pa so, če kdo drugi kaj takega počne, tudi duhovščina vere, kateri formalno pripadajo. V Ciganski poeziji (Uhlik, Pribičević – CZ 1959) je ciklus versko izpovednih pesmi in med značilnimi je: Zapomni si, o bog:

»Lahko si privoščiš, karkoli se ti zahoče.

Kako, da sem ti, brate, jaz na poti?

Kako, da so ti na poti moji otroci?»

Že od nekdaj je znano in deloma tudi pojasnjeno, zakaj se številne skupine udeležujejo slovesnih in množičnih verskih obredov, proščenj, čeprav jih kaj preveč ne zanima vsebina obreda, še manj pa so vanj vključeni. V zgodovinskem razvoju so se sicer interesi spreminjali, vendar ostajajo pri tem še vedno močno pasivni. Koliko je bila katoliška Cerkev v preteklosti bolj ali manj sovražna do Romov, se jim je v osemdesetih letih začela organizirano približevati tudi v Jugoslaviji. Na Jugoslovanski škofovski konferenci (1982) se je zastavilo tudi vprašanje organizacije naših Romov. Ugotovljeno je bilo, da ima Cerkev tudi tukaj svoje obveznosti, možnosti in priložnosti. Če bi se našel ustrezen duhovnik, bi lahko takoj dobil takó cerkev kot hišo v kraju*, kjer je okrog tisoč Romov. V murskosoboški dekaniji se je sedaj že pokojni duhovnik želel predvsem ukvarjati z Romi; toda bil je »nena-domestljiv«. Na eni naslednjih škofovskih konferenc je bila ustanovljena posebna pastoralna komisija za Rome pod vodstvom djakovskega škofa. Že nekaj časa se v Evropi poleg katoliške duhovščine začenjajo zanje zanimati tudi evangeličani.

Dela je še dovolj, saj je potrebnega še veliko prizadevnega ozaveščanja vernikov in sploh ljudi za sožitje tudi z Romi in za humane odnose z njimi in med njimi samimi.

Koliko je pravzaprav Romov, katera so temeljna vprašanja za zagotovitev njihove resnične socialne varnosti?

Na žalost ne vemo, koliko je Romov v Jugoslaviji, Sloveniji in v Prekmurju. Popisi prebivalstva ne dajejo zanesljivih, realnih podatkov. Ob popisih so bili storjeni kaznivi, a ne kaznovani prestopki. Tako so ob popisu leta 1971 morali v

* Uradna objava za tisk o delu JŠK, Družina 19/1982.

nekaterih popisnih krajih na Kosovu ponoviti popis, ker se Romi niso izrekli za Albance. Popisni podatki so tudi svojevrstna obtožba razmer, v katerih so in še marsikje živijo Romi. Skoraj nerazumljivo je npr. za Slovenijo: leta 1953 je bilo 1663, 1961 pa le 158, toda 1971 že 977 in 1988 presenetljivo 1435 Romov. Še manj razumljivi so podatki za Prekmurje: v občini M. Sobota 1971 – 516 in 1981 – 236 ter v lendavski občini 1971 – 0 in 1981 – 140 Romov. Ob popisih tudi med Romi narašča število Jugoslovanov in neopredeljenih.

Podoba postaja jasnejša, če popisne podatke primerjamo s podatki, ki so jih zbirali občinski centri za socialno delo in osnovne šole. Tudi ti podatki se razlikujejo.

Pred letoma so bili znani podatki, ki so jih v 10 občinah zbrali centri za socialno delo. Po teh podatkih je živelo v Sloveniji v 882 družinah 4615 Romov in od teh v murskosoboški občini 2609. Največje so razlike med podatki centrov in osnovnih šol pri šoloobveznih otrocih, saj centri registrirajo Romov precej več kot šole. Torej vsi šoloobvezni niso vpisani. Teh razlik je največ z območja novomeške občine, ki je tudi drugo najmočnejše romsko območje.

Ker se nihče v Jugoslaviji (ob mnogih inštitutih in organizacijah) in enako v Sloveniji načrtno in znanstveno ne ukvarja z romskim življenjem, nimamo skorajda nobenih znanstveno uporabljivih podatkov o položaju Romov v naši družbi in kako živi njihova romska skupnost.

Vsa romska naselja v Sloveniji – predvsem stara – so izredno mlada po starosti prebivalcev. Njihova življenjska doba je precej pod slovenskim povprečjem. Med moškimi je še kak odstotek starih čez 65 let, pri ženskah pa so to že skoraj izjeme. Tem družinskim skupnostim manjkajo babice in prababice, ki bi prenašale in ohranjale kvalitete prabitne identitete. Če je nekoč veljalo, da so to družine z večjim številom otrok, to ne velja več, saj je povprečno v Trebnjem v družini 3,6 članov in največ v grosupeljskih družinskih skupnostih – 6. V Prekmurju le 4,1. Ko je dr. M. Avčin pred več kot 20 leti preučeval družinske skupnosti v štirih prekmurskih naseljih, je ugotovil, da v daljšem obdobju kar 58 odstotkov novorojenčkov ni preživel prvega leta.

V romskem življenju sta temeljni problem naselja in stanovanjske razmere. Kljub sklicevanju na enakost in enakopravnost je še veliko nejasnosti in neodločnosti: kaj z Romi. Razen redkih izjem (Novo mesto) še nimamo dobro zasnovanih in realno uresničljivih programov in načrtov urbane ureditve obstoječih ali novih romskih naselij. To kaže, da so Romi še vedno obravnavani kot pretežno socialno vprašanje, čeprav je to v bistvu močno razredno.

Po podatkih socialnih centrov je ob koncu 1984. in v začetku 1985. leta živel v Sloveniji 4615 Romov v 882 družinah (tam, kjer ni bilo administrativne prisile – otroški dodatki itn., so še pogostne zunaj zakonske družinske skupnosti) v 444 barakah (tudi njim podobnih stavbah), 294 hišah, 58 družbenih stanovanjih, 43 šotorih, 28 kontejnerih in 15 stanovanjem podobnih prostorih.

Leta 1957 smo naredili analizo stanovanjskih razmer Romov v 8 prekmurskih naseljih in ugotovili: 787 prebivalcev (med njimi 506 otrok, starih do 15 let) je živel v 89 »stanovanjih«, ki so skupno merila 2160 m² in približno enako lastnega bivalnega prostora zunaj hiše.

V Prekmurju sedaj ni več nobene družine pod šotorom in je sorazmerno visok odstotek hiš z dvema, tremi in več stanovanjskimi prostori. Leta 1981 je živel 453 družin v 245 barakah (tudi njim podobnim stanovanjskim zgradbam), 169 stanovanjskih hišah in 32 družbenih stanovanjih. OE zavoda za šolstvo SRS M. Sobota je zbrala podatke o stanovanjskih razmerah 442 osnovnošolcev; le 33,9 odstotka jih je prihajalo iz enosobnega stanovanja in 7,4 odstotka iz tri- in več sobnega. V tem šolskem letu (1980/81) so imeli že v 89 odstotkih stanovanj elektriko in kar precej televizorjev. Na prvem mestu je elektrifikacija, počasneje vodovod, za prometne povezave pa ponavadi zmanjka denarja in tudi pri Romih potrebne vztrajnosti in pripravljenosti samopomoči s prostovoljnim delom. Odveč pa tudi ne bo pripomba, da še nobena republiška ali podobna mladinska delovna brigada ni »našla« pot k tem naseljem, čeprav so v nekaterih sodelovali tudi Romi iz Prekmurja.

Brezperspektivnost naselij in stanovanjska utesnjenost (stavbne parcele kupujejo po tržni ceni) močno vplivata in tudi zmanjšujeta Romom potrebno vsestransko motiviranost.

Pri naseljih bi vsekakor morali upoštevati preteklost, ko so se zaradi ohranitve in oblastnih ukrepov sami izolirali od drugih in tudi med seboj.

Med take ukrepe nedvomno sodi policijska okrožnica banske uprave iz leta 1935. Občine so morale Romom odrediti stalno bivališče in jim tako določiti domovinsko pravico. V gozdovih in težje dostopnih krajih se niso smeli naseljevati. Brez nujne potrebe se niso smeli oddaljevati z območij prebivanja. Za oddaljitev jim je bilo potrebno posebno dovoljenje z vpisnimi osebnimi (tudi posebnimi) podatki in razlog, zakaj ter kam potujejo in koliko časa so lahko odsotni. Orožnikom je bilo naročeno, da od časa do časa, podnevi in ponoči, nenapovedano kontrolirajo romska naselja, ali so vsi doma in če ni pri njih kakih predmetov, pridobljenih s kaznivimi dejanji. Uporaba materinščine jim je bila prepovedana, da se ne bi po svoje kaj sporazumeli in tako otežkočali delo žandarjem. Zaradi

povečane opreznosti in nezaupljivosti so pačili svoja narečja in branili, da bi se kdo drugi tega naučil.

Temelj resnični socialni varnosti je lahko samo delo in z njim ustvarjeni rezultati. Toda iz dneva v dan je uspešnemu produktivnemu delu vse bolj pogoj znanje in sposobnost. Nekaj časa po letu 1945 je še nekako šlo tudi brez šole. Veljalo je celo pravilo iz starih časov, da je šola le za moške, in tako je med Romi bil izredno visok odstotek povsem nepismenih žensk. V tem pa je tudi vzrok, da mati ali babica v mnogih družinah (predvsem ko so se starši zaposlovali v tujini) ni mogla vzpodbujati in pomagati začetnim šolarjem. Malo je podatkov, kdaj so Romi začeli obiskovati osnovno šolo in s kakšnimi uspehi. Po znanih podatkih so prvi Romi količkaj redno obiskovali v Prekmurju osnovno šolo v Kupšincih (prvič l. 1895). Skoraj 10 let zatem je prišel prvi romski prvošolec v murskosoboško osnovno šolo. Oblast si ni kaj posebej prizadevala za njihovo vzgojo in izobraževanje, še manj večina staršev, saj niso videli prihodnosti iz svoje revščine.

O tem, kakšen je bil odnos, dva primera. Član banskega sveta (A. Koder) je na seji (16. 2. 1932) predlagal: ustanovile naj bi se šole, ki bi ustrezale ciganskemu značaju. Zanje bi bilo potrebno ustanoviti posebno šolo. Če pride danes cigan v šolo, se ljudje tega branijo in nočejo tja pošiljati svojih otrok. Radikalnejši je bil predlog soboškega šolskega nadzornika (l. 1935): Otroci bi morali ostati v njih do konca šolanja in še nekaj let potem, dokler se ne bi pripravili in usposobili za življenje.

Med madžarsko okupacijo je le nekaj romskih otrok zelo neredno obiskovalo šolo.

Po končani vojni je bilo veliko razprav, razmišljanj, dobrih in zgrešenih poskusov, kako pritegniti romsko deco v šolo. Končno je prevladalo stališče, da je treba deci zagotoviti temeljne pogoje (obleko, učne pripomočke itn.) in začeti z njimi že nekaj let pred začetkom šolske obveznosti. Na seji občinskega odbora SZDL M. Sobota (1956) so sklenili, naj se na Pušči (največjem in razvitem romskem naselju) ustanovi poseben vrtec za romsko deco. Prve otroke so le z veliko težavo privabili pred 25 leti. Uspehi so bili spodbuda tudi drugim po Sloveniji. Veliko težav je bilo in so še, ker ni nobene vzgojiteljice Rominje ali take, ki bi dobro obvladala narečje. Otroci so s težavo dojemali pojmovno knjižno slovenščino, ki jim je bila povsem tuj jezik.

Z naraščanjem vključevanja predšolskih otrok v pripravo za »pravo« šolo in redno obiskovanje le-te so bila potrebna vse večja finančna sredstva, ki jih ob znatnem prispevku (posebna samoobremenitev) prebivalstva v Prekmurju zagotavlja SR Slovenija.

Uspehi skozi nekaj desetletij so vsako leto boljši, vendar še zdaleč ne na povprečnosti drugih osnovnošolcev. Vsekakor je temelj pri domači – družinski vzgoji, saj so še mnogi kaj malo (ali pa sploh ne) zainteresirani za vzgojo in izobraževanje svoje dece. Prezreti tudi ni mogoče nehumanega odnosa, ki ga drugi prinašajo iz svoje domače vzgoje in je kaj nehuman (vsaj ponekod) do romskih sošolcev, ki so še pogostoma zase, ko je to le možno. Na žalost tudi vzgojitelji – učitelji niso vsi na zahtevnem in potrebnem nivoju. Na nobeni naši pedagoški fakulteti ni posebnega usposabljanja za delo s tako deco. Še vedno je nekaj otrok, ki sploh niso všolani, neprimerno več pa jih je, ki jih ob začetku pomladi vse manj redno prihaja k pouku.

Po podatkih organizacijske enote Zavoda za šolstvo SRS je bilo v minulem šolskem letu v 55 osnovnih šolah 15 občin 883 šoloobveznih romskih osnovnošolcev (1,5 odstotka vseh), največ v M. Soboti – 4,3 odstotka od vseh prekmurskih osnovnošolcev. Od všolanih osnovnošolcev je bilo romskih 3,9, v M. Soboti 5,5 odstotka, na nekaj šolah tudi več kot 10 ali celo čez 20 odstotkov.

Pretežni del všolanih Romov v SR Sloveniji (okrog 70 odstotkov) je še vedno na razredni stopnji. V minulem šolskem letu jih je bilo v 8. razredu le 27 (Murska Sobota 19). Prvi romski osnovnošolec je končal šolanje v 8. razredu v šolskem letu 1970/71. Skrbi dejstvo, da še vedno okrog 37 odstotkov romskih učencev v Sloveniji konča šolsko leto neuspešno.

Grozljiv pa je podatek, da ima med nekaj sto tisoč Romov v Jugoslaviji najvišjo možno šolsko izobrazbo nekaj manj kot 200 Romov!

Med vzroki za take šolske neuspehe je neznanje jezika. Romsko narečje je revno, ker se pač nobeno tukajšnje še ni moglo razviti v njihov knjiži jezik, in pomešano z močno spakedranimi besedami, ki so jih po nuji prisvojili. Zanje je knjižna slovenščina dosti težja kot srbohrvaščina. Poseben problem za romske učence je še ta, da se poleg neznanja prekmurskega narečja srečajo s slovenščino in madžarščino na narodnostno mešanem območju. Do lanskega leta ni bilo nobenega pripomočka, da bi se mogla učenec in učitelj sporazumevati. Z veliko prizadevnostjo nekaterih so v Soboti le pripravili besednjak nekaj čez 1000 slovensko-romskih izrazov, in to je prva tiskana »šolska knjiga«. V nekaterih deželah po Evropi so že daleč pred tem našim začetkom začetka.

S takim znanjem, kot ga imajo Romi, in doma pridobljeno usposobljenostjo, je vse manj upanja, da bi si z rednim delom mogli zagotavljati zanesljivo socialno varnost.

Kako je z zaposlovanjem in zaposlitvijo Romov, ne vemo kaj dosti, ker ni ustrezne znanstvene evidence. Po splošni oceni je v Jugoslaviji stalno zaposlenih

le okrog 10 odstotkov za delo sposobnih. Če k temu dodamo še krajše in daljše občasno delo, se odstotek zaposlenih za nekaj odstotkov poveča, toda socialna varnost ostaja v celoti skoraj neizpremenjena.

Zaposlenost Romov v Prekmurju je nekoliko boljša, čeprav so še naselja, od koder nihče še ni stalno zaposlen ali pa je zaposlenost le okrog 5 odstotkov. Do leta 1983 je naraščalo zaposlovanje Romov: doma, zunaj Prekmurja in posebej v ZR Nemčiji in Avstriji. V naslednjih letih se zaposlenost znižuje z visokim odstotkom. Mnogim družinam je zagotovljena socialna varnost le še z »dohodki« brez rezultatov njihovega dela. Ker živi pretežna večina romskih staroselcev na slabo razvitih slovenskih območjih, niso kaj rožnati obeti za večje zaposlovanje.

V obeh prekmurskih občinah predvidevajo 2-odstotno rast zaposlovanja do leta 2000, kar npr. pomeni za soboško stanje, kakršno je danes. Upoštevati moramo splošen pritisk ob 45-odstotni (v Sloveniji 70-odstotni) zaposlitvi za delo sposobnih prebivalcev. Res pa je tudi, da še vedno nimamo ustrezne politike zaposlovanja in tudi vzgojnega odnosa do zaposlenih z manjšo usposobljenostjo.

V Prekmurju je po vseh vidikih dela »zaposlenih« okrog 25 odstotkov za delo sposobnih Romov. Z rastjo cene dela, kar seveda pomeni stopnjo potrebnega znanja in usposobljenosti, bodo Romi odpadli v vse močnejši konkurenci. Danes na območju murskosoboškega zavoda za zaposlovanje že 7,3 iskalcev dela pritiska na eno ponudbo prostega delovnega mesta. S splošnim naraščanjem brezposelnosti močno narašča odstotek z manj ustrezno izobrazbo. Med temi pa so seveda Romi. Med registriranimi brez dela je v SRS okrog 50 odstotkov mladih iskalcev dela, med Romi pa 60-70 odstotkov. Položaj je še težji, ker jih je čez 70 odstotkov z nedokončano osnovno šolo in celo okrog 7 odstotkov brez vsakega razreda šole.

Kaj storiti? Ob pogostnem razpravljanju v Sloveniji še vedno ni kakih trajnih in res uspešnih prizadevanj.

Z večjim pogumom bi morali tudi Romi aktivirati posodobljene svoje nekdanje dejavnosti, ki so lahko še danes gospodarsko in ekonomsko zanimive (primer Novo mesto – tovarna zdravil).

Dopolnilno izobraževanje (dokončanje osemletke) je le kratkotrajen blagoslov v vse nujnejšem trgu dela. Problem je v pomanjkljivi začetni izobrazbi in tako tudi ni podlage, še manj pa potrebne zavzetosti za nadaljnje izpopolnjevanje. Vsekakor pa je treba upoštevati tudi romsko preobčutljivost: če ni takojšnje po končani šoli ustrezne zaposlitve, se motiviranost sprevrže v resigniranosti, in ne samo pri posamezniku.

V zadnjih dveh desetletjih so vse glasnejši predlogi in zahteve po ureditvi statusa romstvu. Na prvem svetovnem kongresu Romov (8. 4. 1971 – za predsednika

bil izvoljen S. Berberski, Rom iz Jugoslavije) je bila odločno povedana zahteva, da se jim povsod prizna status narodnosti. Na vsakem naslednjem kongresu so to zahtevo vse močnejše utemeljevali.

Rom Horvat je na seji občinske konference SZDL M. Sobota (28. nov. 1985) dejal: »Čas bi že bil, da bi slovenska družba končno opredelila, kakšen status naj bi imeli Romi v Sloveniji: ali jih želimo asimilirati (zadnji podatki kažejo na to) ali pa jih želimo kot etnično skupino ohraniti z vsemi značilnostmi.«

V ustavi SFRJ so omenjeni le narodi in narodnosti. Ureditev statusa posamezne narodnosti je v pristojnosti republik in deloma pokrajin. To je deloma razumljivo, saj neka narodnost živi le na ožjem območju. Romi živijo po celi Jugoslaviji; toda zelo neenotno je urejen njihov status (narodnost – etnična skupnost – in nekaj v sredi). V ustavi SRS je določba (čl. 212, 214) o etničnih skupnostih. Katere so in kje živijo po Sloveniji, ne vemo. Brez določene pravne norme so Romi uvrščeni med etnične skupnosti ali neopredeljeni; kakšne so njihove etnične pravice in predvsem kje in kako naj jih uresničujejo? O tem ne govori noben statut.

In to je vse! Kdaj pa kdaj je tu in tam na dnevnem redu »romsko vprašanje«. Veliko besed, dobre želje, toda ni ustrezne volje, in tako smo v glavnem še vedno z Romi le na področju centrov za socialno delo in šol!

Znamenje, Maribor, 1988, št. 4, str. 329-337.

JEZIK I KULTURA ROMA U SLOVENIJI

(osobito u Prekomurju)

Ovaj članak nastao je na poticaj Međunarodnog naučnog skupa da se razmotri potreba i mogućnost standardizacije romskog jezika, odnosno formiranje jedin-stvenog romskog jezičnog standarda i to prije svega sa stanovišta koliko je među Romima u Prekomurju živ njihov jezik i što oni sami misle o njemu.

Prekomurje je najsjeverniji dio Slovenije, odnosno Jugoslavije, s općinama Murska Sobota i Lendava, a graniči s Austrijom i Mađarskom. Za očuvanje i razvoj jezika značajno je vrijeme i mjesto naseljavanja, način života te društveno-ekonomska struktura stanovništva naseljenog područja.

U Sloveniji su Romi prije 1941. živjeli na tri regijska područja: u Dolenjskom, Gorenjskom i u Prekomurju. U ovom su desetljeću osjetna velika migracijska gibanja i među Romima pa ih je na mariborskom industrijsko-poljoprivrednom području iz godine u godinu sve više. Na žalost, ne zna se pouzdano da li svi koji se predstavljaju kao Romi zaista njima i pripadaju. Uzrok tome je u nedovoljnom poznavanju romskih narječja, odnosno albanskoga ili turskoga.

Predratni razvoj Roma zaustavile su okupacijske godine. Njemačka okupacijska vlast (pod kojom se nalazio pretežni dio Slovenije) već je 1941. »očistila« Gorenjsko od Roma, a to su činili na Dolenjskom i nakon kapitulacije Italije. U Prekomurju su mađarski okupatori do pojave fašističke, njilaške vladavine bili tolerantni prema Romima, ali su nastavili oštriju proturomsku politiku predratne jugoslavenske i lokalne vlasti.

Romi su se naselili na Dolenjskom i u Prekomurju oko 15. stoljeća bežeći pred Turcima, a kasnije i zajedno s njima kao kovači (npr. bitka kod Mogersdorfa). O njihovu povremenom dolaženju nemamo još dovoljno dokumentacione građe. Odakle su dolazili i gdje su se duže vrijeme zadržavali, djelomično nam otkrivaju njihova prezimena, a kasnije i upisi u matične knjige pojedinih katoličkih župa.

U Burgenlandu, koji graniči s općinom Murska Sobota, živio je pred anšlusom pretežan dio austrijskih Roma. Mnogo romskih naselja nalazi se i u mađarskoj pograničnoj županiji Vas i Zala. Na tom je području mnogo istih prezimena kao i u Prekomurju i Romi su tu prije rata bili dobro međusobno povezani. Na Dolenjskom (prije svega u općini Novo mesto) prevladavale su porodice Hudoroviči i Brajdiči, koji još ni danas ne žive u normalnom zajedničkom životu.

U općini Murska Sobota bila su prije rata, pa još i sedamdesetih godina, najraširenija romska prezimena: Horvat (preko 30 posto), Baranja (oko 25), Šarközi (oko 13) i Cener (oko 12 posto). Ista prezimena česta su i na području sjeveroistočne

Hrvatske, ali nije sasvim utvrđeno koliko je Roma s takvim prezimenima. U spomenutim pograničnim područjima susjednih država česte su zajednice Roma s navedenim prezimenima iz Prekomurja.

U pojedinim dokumentima vrlo rano se spominje prezime Cigan^{*}, ali bez bilo kakve napomene da se ono odnosi na Rome. Međutim, već u početku 18. stoljeća uočavaju se razlike. Uz prezime Cigan i ostala već spomenuta, javlja se i Zingarius, ili novi naseljenik. Prezime Cigan je u to vrijeme vrlo rašireno među seoskim stanovništvom i još danas je u Prekomurju nekoliko porodica s tim prezimenom, ali nijedna nije romska. U srednjoj Sloveniji često je prezime Rom (Romih, Romič i sl.), a Romi nisu. Točne podatke o naseljenosti ili pak o življenju Roma u Prekomurju daju nam matične knjige rođenih, a djelomično i vjenčanih. U matične knjige iz 17. stoljeća (barem one sačuvane) upisani su prvi Romi. Prvi upis je iz 1681. u rimokatoličkoj župi Bogojina. Zatim slijedi onaj u Lendavi, a potom u kraćim razmacima po župama i to sve više prema sjeverozapadu, današnjoj jugoslavensko-austrijskoj državnoj granici. Prema upisima zaključujemo da su se Romi opredjelivali kao rimokatolici, jer ni u jednoj protestanskoj (evangelističkoj) matičnoj knjizi nema ni jednog upisa u Prekomurju.

Prema usmenom predanju i mađarskom popisu iz godine 1781. i 1785. brojni Romi bili su obrtnici, prije svega kovači, i živjeli su s ostalim kmetovima (tadašnji stanovnici bili su većinom nasljedni kmetovi) kao inquilini vjerovatno na zajedničkom seoskom zemljištu. Na romski kovački obrt podsjećaju danas imena nekih oruđa, a i kovačkih proizvoda.

S bržim razpadanjem mađarskog feudalizma, Romi su sve više potiskivani na periferiju naselja ili čak u udaljene izolate, što nam potvrđuje popis iz godine 1820. Romi su se naseljavali na općinskim seoskim zemljištima, većinom na kupljenim zapuštenim parcelama. Gdje su živjeli svjedoče nam danas neka ledinska imena. Vremenu s nastalim društveno-ekonomskim promjenama i klasnom društvenom diferencijacijom nisu više odgovarali romski obrtnički proivodi ni njihov način života; kidao se nekadašnji podnošljivi zajednički život gotovo posve jednakih podanika. Društveno-ekonomski razvoj u Gorenjskom i Dolenjskom u Austro-Ugarskoj Monarhiji bitno se razlikovao od onog u Prekomurju, koje je pripadalo ugarskom dijelu Monarhije. Te razlike su ostale i dalje u Jugoslaviji sve do 1941.

* 1389. spominje se podanik Georgicus Cziganj u Somodskoj županiji u Mađarskoj, 1524 podanik u mjestu Laško i 1649. u Prekomurju. Prezime Horvat pojavljuje se u Prekomurju početkom 17. st. a pri kraju stoljeća pronalazimo u prepisci Cigan i slično.

Pretežan dio Roma živio je i još danas živi u Prekomurju i Dolenjskom*. Oba su područja pretežno poljoprivredna s razmjerno malim i usitnjenim zasebnim gazdinstvima. Industrija se počela razvijati u posljednja dva desetljeća. Velik dio obaju područja zakonom je uvršten u nerazvijene krajeve Slovenije. Naseljenost je gušća u Prekomurju nego na Dolenjskom. U tom je i jedan od glavnih uzroka spornog zapošljavanja Roma u usporedbi s ostalim življem, koje sve češće traži zaposlenje izvan poljoprivrede.

Prekomurje se od Dolenjskog razlikuje i po nacionalnoj i vjerskoj strukturi stanovništva. U Prekomurju, prije svega u lendavskoj općini, znatna je mađarska narodnost, čiji manji postotak živi također i u murskobobotskoj općini. Na takvom po narodnosti miješanom području posebno je teško Romima, jer se njihova deca već u prvom razredu (također i u vrtiću) susreću s dvojezičnom nastavom – najednom s dva nova jezika: slovenskim i mađarskim. Romi su u općini Murska Sobota najjača etnička (po ustavnom opredeljenju) zajednica, dok su u lendavskoj među najmanjim narodnostima. Status mađarske narodnosti određuje ustav, a konkretiziraju ga prije svega statuti općina. Za konkretnu realizaciju statuta određenog ustavom brine se posebna samoupravna interesna zajednica pripadnika mađarske narodnosti. O Romima se u općinskim statutima uopće ne govori.

Prekomurje je vrlo šaroliko i po vjerskoj pripadnosti stanovništva. Osim rimo-katolika, u mursko sobotskoj općini živi i oko 30 do 40 posto pripadnika protestantske (evangelističke) vjeroispovijesti. Romi koji žive na području mađarske narodnosti i protestanata u boljim su odnosima s okolnim stanovništvom. Tu postoji veća tolerancija i međusobno pomaganje nego u izrazito katoličkoj sredini, što je posebno karakteristično za neke krajeve u Dolenjskom. Ne smije se pri tom zanemariti nastojanje velikog dijela katoličkog svećenstva posljednjih godina da se međusobni odnosi poboljšaju.

U Dolenjskom i Prekomurju stanovništvo upotrebljava kao govorni jezik svoje narječje s nekim povijesno uvjetovanim posebnostima, a to u procesu socializacije utječe i na narječje Roma, osobito onda kada ovi u svom jeziku nemaju odgovarajući izraz.

* Prema popisu stanovništva u Sloveniji je 1961. živjelo 158 Roma, 1971. već 977, a 1981. čak 1435, što odgovara stvarnom stanju. Realniji su podaci općinskih centara za socialni rad, prema kojima su koncem 1984. u deset obćina (dvije u Prekomurju, osam u Dolenjskom) živjele 882 romske porodice s 4615 članova, od toga u prekomurskim općinama 453 porodice s 2575 članova ili oko 55 posto svih Roma.

U početku ovog stoljeća većina Roma bila je stalno naseljena u općini Murska Sobota. Velik ih se dio u lendavskoj općini naselio nakon 1945. Nešto drugačije je na Dolenjskom danas, gdje se sele u vrijeme branja ljekovitog bilja.

Za njegovanje jezika i kulture u romskoj porodici značajnu ulogu ima majka ili baka. Unatoč bitnim promjenama, osobito društveno-ekonomskim, u Prekomurju je do nedavno predstavnik romske porodične zajednice bila majka*.

Moramo uzeti u obzir također da je životna dob Roma znatno ispod prosjeka ostalog stanovništva i među Romkinjama je vrlo malo osoba starijih od 60 godina.

U vrijeme velike ekspanzije zapošljavanja u zemlji i inozemstvu, u općini Murska Sobota bilo je mnogo romske djece-školskih obveznika bez jednog ili oba roditelja**. Izuzimajući negativne posljedice takvog stanja, bitno su se poboljšali životni uvjeti nekih romskih porodica, a pozitivno je bilo i osvješčivanje zaposlenih Roma te otvorenije i češće rasprave, a i prijedlozi da njihov status etničke zajednice treba prevrednovati i priznati im status narodnosti, jer ista individualna prava i sloboda ne osiguravaju njima kao kolektivitetu odgovarajući položaj. Pri zapošljavanju se pokazala istinitom stara izreka: na odnose među ljudima ne utječe samo odjeća, nego i ime. U to vrijeme su Romi počeli često službeno mijenjati svoja stara prezimena i to prije svega oni koji su se zapošljavali na njemačkom području. Mijenjali su i imena, odnosno sasvim tuđa nadjenuli novorođenčadi. Prošle školske godine je više od 300 romskih učenika u općini Murska Sobota imalo već 51 novo prezime i gotovo 200 različitih imena. Za vrijeme tog razvoja počeli su se stvarati novi odnosi i među samim Romima, ali i među pojedinim naseljima. S dobivanjem kuće i nešto zemlje, nekadašnje bezvlasničko poimanje stvarnosti počela je istiskivati misaonost i drugačije ponašanje nekadašnjeg maloga stalno ugroženog seljačića. Od tada su sporovi i nesuglasice sve češći.

Predratne i okupacijske metode kontrole nad Romima i strogo ograničavanje njihova kretanja i putovanja čak u susjedna naselja u Prekomurju jako su zakočile razvoj romskoga jezika kao i njihovu kulturu.

U samoobrani i očuvanju identiteta, pojedina naselja prilagođavala su romsko narječje (jezik) svojim prilikama i potrebama. Svoj jezik su čuvali i nisu dopuštali

* Prema analizi podataka za 295 romskih porodica u općini Murska Sobota, pri popisu stanovništva 1961. čak u 195 porodica javila se majka kao predstavnik domaćinstva i gotovo sve su bile rođene u tom kraju. Kao temeljni izvor upotrebljena monografija: dr Vanek Šiftar: Cigani, prošlost u sadašnjosti, M. Sobota, 1970.

** U školskoj godini 1974/75. bez jednog ili oba roditelja, koji su bili zaposleni u inozemstvu (uglavnom sezonski), bilo je 53,7% romskih učenika.

da ga i drugi nauče. Izuzeci su bili pojedini trgovci i gostioničari, s kojima su često dolazili u vezu ili pak u nekakve »poslovne« odnose. Pisane riječi na svom jeziku nisu imali. Tako je ostalo u glavnom još neko vrijeme poslije oslobođenja, kojem su pridonijeli i Romi, osobito oni u Dolenjskom aktivnim udjelom u partizanskim borbenim jedinicama. U jeziku kojim govore romski stanovnici često su upletene govorne riječi okolnog življa, pa tako nastaju nove kovanice. Romi koji žive među stanovništvom mađarske narodnosti (Dobrovnik, Hodoš, Šalovci) preuzeli su mađarski kao govorni jezik, iako romsko narječje nije izumrlo, pogotovo među starijima. Romi koji žive blizu mesta Monošter (Szentgothard) govore prekomurskim narječjem, a nazivaju ih vendski, slovenski Romi.

Kojoj jezičkoj skupini pripadaju Romi u Prekomurju, ili barem u općini Murska Sobota, zanimalo je 1957. profesora R. Uhljika. Pošto sam mu poslao prijevode romskih riječi na slovenski (prema njegovu rječniku) i obrnuto te prijevod nekih članaka na romski, poručio mi je da spadaju »među Arilske Cigane, koji idu u tursku cigansku grupu«. Kasnije se intenzivnije bavila proučavanjem romskog narječja u Prekomurju Pavla Štrukelj i početne radove objavila u disertaciji*.

Narječje ovdašnjih Roma jako stagnira, jer nema ni uvjeta ni mogućnosti da se iz jako lokaliziranog govornog jezika razvije književni.

U posljednje vrijeme javlja senekoliko Roma koji pišu, prije svega pjesme, na svom jeziku, ali sve to ostaje u arhivima pisaca. Na sadržaj i umiranje – kako to kažu neki Romi – romskoga narječja utjecalo je otuđivanje prve i druge, i inače malobrojne, romske inteligencije. Dvije Romkinje su u Sloveniji završile učiteljsku, odnosno pedagošku akademiju, ali nijedna nije ostala u svojem rodnom kraju i ne predaju u školi s većim brojem romskih učenika, a jednim dijelom i zbog udaje brišu svoju etničku pripadnost. Bila je uništena također i skupljena građa – oko 7000 riječi romskog narječja – pripremljena kao priručnik prosvjetnim radnicima u sporazumijevanju i kontaktiranju s romskim učenicima. Na jezik silno utječe i akulturacija koju vrše radio i televizija, koji u Sloveniji nemaju nijedan program ni vijesti na romskom jeziku, odnosno narječju**.

Razvitak romskog jezika i njihove autohtone kulture u velikoj je korelaciji sa stupnjem opće nepismenosti. Prtije rata je samo nekoliko romskih učenika

* Pavla Štrukelj: *Romi na Slovenskem*, Ljubljana, 1980.

** U školskoj godini 1980/81. u općini Murska Sobota 55,8% porodica romskih školskih obveznika imalo je televizijske prijemnike a danas je taj postotak zacijelo viši. Koliko je tek radio-aparata zajedno s tranzistorima i različitim kasetofonima! U to vrijeme nije bilo nijedne knjige ni časopisa na romskom materinskom jeziku. Kad bi i postojali, zbog nepismenosti bi ih slabo koristili.

pohađalo osnovnu školu (zakonski obavezu) i, koliko je poznato, nijedan nije završio posljednji razred. Slično je bilo i nakon 1945. U dvije osnovne škole pokušali su osnovati i posebna odjeljenja za njih. Naravno da je za glasna deklarativna nastojanja bilo mnogo nerazumijevanja i oštih otpora na obje strane, te protivljenja među učiteljima. U početku šezdesetih godina sistematičnije se počinju rješavati socijalno-ekonomska i odgojno-obrazovna pitanja romske populacije. Počeo je raditi i poseban dječji vrtić. Taj pionirski posao nastavili su i u Dolenjskom.

Neprestano se ponavlja da je nepoznavanje slovenskog jezika jedna od najvećih prepreka u nesmetanom razvoju Roma, također i pri zapošljavanju i uopće u njihovu uključivanju u društveni život okoline. Sva nastojanja bila su usmjerena prema metodama* kako Rome naučiti slovenski, ali ne i prema tome kako upoznati njihov materinski jezik i koristiti se njime u obrazovanju njihove djece. Raznim oblicima predškolskog uključivanja romske djece u rad i brizi za njihov razvoj produženim boravkom u školi, kako bi se pripremali tamo za sljedeći nastavni dan, moramo dodati još veliku materijalnu stimulaciju za redovno pohađanje škole. U osnovnim školama murskosobotske općine u školskoj godini 1970/71. bilo je u višim razredima samo 16,5 posto romskih učenika i tek jedan je završio osmi razred. Prošle školske godine bilo ih je već u višim razredima 30,4 posto i 19 njih je završilo potpunu osnovnu školu te nastavljaju dalje školovanje. Donekle drukčije stanje je u lendavskoj općini i ponegdje u Dolenjskom. Minule školske godine pohađalo je nastavu u 13 osnovnih škola 389 romskih učenika, a to je 5,96 posto u Prekomurju (u općini Murska Sobota 6,6 posto, u lendavskoj 3,6) svih osnovnoškolaca. Neke su škole imale od 10 do 20 posto romske djece. Poseban problem je testiranje i zbog neprilagođenog testa mnogo je te djece u školama s prilagođenom nastavom. Najteže je što se toga tiče u mariborskom području**.

Već nekoliko godina se ponavljaju prijedlozi i odluke da posebnu pažnju treba posvetiti jeziku i izvornoj kulturnoj djelatnosti Roma (općina Murska Sobota, 1978). No, ostalo je u glavnom sve na željama. Komisija za manjinska i izseljenička pitanja te narodnosti pri Republičkoj konferenciji SSRNS cjelovitije je 1977. (zatim samo usput) raspravljala o društveno-ekonomskom položaju Roma

* Zavod SRS za školstvo u Ljubljani izdao je 1982. Upute za prilagođavanje odgojnog programa za osnovne škole djeci Roma, s namjerom da kasnije lakše mogu sudjelovati u nastavi. Učitelji i odgojiteljice u posebnim stručnim sekcijama sistematično su pratili uspjeh učenika i analizirali svoje metode.

** Janez Kerčmar: *Problematika vaspitno-obrazovnog rada učenika Roma u školskoj godini 1984/85*, Zavod SRS za školstvo, organizaciona jedinica M. Sobota.

u Sloveniji*. Diskutant Rudi Čačinovič upozorio je: »Mnogo toga bismo morali učiniti da se ta djeca odgajaju na svom vlastitom jeziku, umjesto da ih počnemo odgajati u drugom. To je otvoreno pitanje i na njih bi morali odgovarati SSRN i cijela naša zajednica ... kad već nemamo odgovarajućeg kadra, morali bismo izraditi program kako školovati sposobne pripadnike Roma ...«**. Nakon dvije godine pronalazimo još konkretnije stanovište u Informaciji Sekcije za društveno-političke odnose Savezne konferencije SSRNJ. Unatoč takvim usmjerenjima, na tom se području u Prekomurju i u Sloveniji ništa bitno nije promijenilo. Osim već spomenutih uzroka, postoji i slaba povezanost Roma na području cijele Jugoslavije, a i romski lingvisti ne pomažu i ne surađuju međusobno. U svakoj republici i autonomnoj pokrajini gotovo sasvim su prepušteni sami sebi, svojoj inicijativi i samoorganiziranosti ili zainteresovanosti društveno-političkih organizacija. U Sloveniji su nakon spoznaje da je prijeko potreban barem priručni rječnik romskog narječja odgojiteljice i učiteljice, u okviru već spomenutne sekcije, počele uz pomoć Roma skupljati romske riječi.

U skladu s navedenim ciljem u uvodu, postavio sam pitanje: koliko je još živa materinska riječ u prekomurskim romskim naseljima, što misle o njoj romski učenici viših razreda i odrasli. Odgovore sam dobio pomoću ankete i razgovora s Romima i predstavnicima pojedinih organizacija i organa. Anketa je obuhvatila preko 50 posto romskih učenika viših razreda ove školske godine.

Romsko narječje živi kao razgovorni jezik u porodičnom krugu neusporedivo više nego u javnosti. Tri četvrtine anketiranih učenika je iz obitelji u kojoj je govorni jezik samo romski, a u drugima se govori narječjem razreda osnovne škole. Učenici su potvrdili da se svojim narječjem lako sporazumjevaju i s Romima iz susjednih naselja, međutim teško s onima iz udaljenijih krajeva u Prekomurju (sada žive u više od 50 naselja, u glavnom izvan urbanih sredina). Rijetko se susreću s Romima iz drugih područja i stoga ne znaju kako bi se sporazumijevali. Nijedan od njih nije ništa čitao na romskom jeziku. Ako su i čuli nešto o svojem jeziku i povijesti, bilo je to u kinu ili preko radia, odnosno televizije. Vrlo rijetki su oni kojima su roditelji, ili netko drugi u naselju, nešto govorili o kulturi Roma ili im pripovijedali romske bajke, ili ih učili originalne pjesme. Ukoliko su ove sačuvane, doduše već jako komercijalizirane, to su učinile pojedine glazbene skupine, čiji članovi su pohađali glazbenu školu. Radi provjere navedenih tvrdnji, anketirani

* Odbori Skupštine SRS su na poticaj IV Skupštine općine Novo mesto predlagali da za raspravu IV Skupštine SRS pripremi kompleksnu analizu o položaju Roma. Vjerojatno će se o tome raspravljati još ove godine.

** Zapisnik 7. sjednice navedene komisije, 16. VI 1977, str. 22.

su pokušali prevoditi pojedine tekstove s romskog na slovenski. Nijednom to nije uspjelo, kao ni odraslima, iako je tekst bio također iz susjednog naselja, a zapisala ga je P. Štrukelj. Nešto uspješnije su preveli tekst sa slovenskog na svoje narječje. Pri tom je zapažen utjecaj škole i jezika okoline. Učiteljica Marija Horvat je sama prevela isti tekst i pri tom, obilježavajući, upozorila na neke pogreške.

Jedno od središnjih pitanja bilo je da li bi učili svoj materinski jezik i treba li ga ujedinštveniti, kako bi se lakše sporazumijevali. Od 33 anketirana učenika, pet ih je izjavilo da ne želi ni učiti materinski ni učiti na svom jeziku. Većina njih ne živi više u romskom naselju i njihov porodični govorni jezik je dijelom romski i narječje okoline. Velik dio pozitivnih odgovora bio je temeljen na samosvijesti o pripadnosti romskoj zajednici. Većina odraslih Roma koji su sudjelovali u razgovoru smatra kako je krajnji čas da se romskom jeziku pokloni veća pozornost, jer se već dosad zaboravilo ili izgubilo mnogo pravih romskih riječi, a i jezik također gubi svoju nekadašnju ljepotu i izražajnost. Oni misle da se neki Romi stide svoje etničke pripadnosti pa radije međusobno razgovaraju prekomurskim narječjem. Manji dio njih smatra da je romski jezik već mrtav, da njime nije moguće izraziti našu društveno-političku i ekonomsku stvarnost. Zbog toga bi bilo pogrešno opterećivati djecu materinskim jezikom, jer bi im to znanje prije bilo prepreka nego pomoć u njihovu daljem razvoju. Suprotna mišljenja bila su također u pogledu kulture i njenog priznavanja, ali su bili jedinstveni u odgovorima da o njoj znaju vrlo malo, a i to što bi eventualno mogli pokazati onemogućuju im materijalni uvjeti, u prvom redu nedostatak odgovarajućeg prostora te razmjerno velika rastrkanost po mnogim naseljima. Najveći je problem zapravo u nedostatku pravoga kadra, koji bi ih usmjeravao i vodio ka otkrivanju njihova cjelokupnog identiteta u okviru i s razvojem naše socijalističke samoupravne društvene zajednice. Naglašena je spremnost da i druge nauče svoj jezik (nekoliko primjera već ima u nekim osnovnim školama) i zajedno s drugima da što prije pripreme za upotrebu pokusni romsko-slovenski rječnik, koji bi služio i kao neka vrsta udžbenika. Romi se pred državnim i samoupravnim organima služe jezikom, odnosno narječjem kraja u kojemu žive. Posljednjih je godina bilo nekoliko zahtjeva za tumačem u sudovima i pri organima za unutrašnje poslove, kada su imali posla s Romima iz drugih krajeva Jugoslavije i inozemstva.

Kao i kod većine Roma, tako je i kod drugih s kojima sam razgovarao o svrsi i cilju našega znanstvenoga susreta prevladalo mišljenje da treba započeti s procesom ujedinjenja romskog jezika, ali pri tom treba uzimati u obzir narječja radi bogaćenja književnog jezika. Preduvjet za to je rješenje najvažnijeg i temeljnog pitanja: utvrđivanje spoznaje o jedinstvenosti Roma u Jugoslaviji i drugdje, što je

suprotno težnji i zahtjevima da ih delimo na slovenske, hrvatske, makedonske i druge Rome. Neka nam pouka budu događaji na Kosovu. Pitanje romskoga jezika, njihove kulture i nacionalnog statusa nemoguće je monopolizirati u granicama ove ili one društveno-političke zajednice. U praksi, a i pri popisu stanovništva 1981., Romi su se za etničku pripadnost opredjeljivali kao Jugoslaveni.

Ostvarivanje jedinstvenosti Roma bilo je puno puta naglašavano, a izbilo je u prvi plan i na Lipovljanskim susretima.

Jezik i kultura Roma, Sarajevo 1989, str. 143-149.

KNJIGI NA POT

Podeželski – ljudski zdravnik, specialist splošne medicine in doktor medicinskih znanosti Jože Zadravec se je več kot dve desetletji zvedavo srečeval z resničnimi in namišljenimi bolniki. Eni in drugi so z iskanjem pomoči imeli svoje interese. Zdravnika pa je nenehno spremljalo vprašanje: Kaj je ohranjalo delovno sposobnost in sploh življenje ljudi v nekoč kaj malo razviti in vsestransko obrobni pokrajini. Ker je v stiski pomagal, so mu z zaupanjem pripovedovali. Veliko je videl po Prekmurju in mnogo tudi slišal o ljudski medicini v času, ko so o tej v »stoletjih preizkušeni znanosti« ponovno vzniknile resne in špekulantske razprave. Zagovoru disertacije o zdravstvenem varstvu etnične skupine Romov v Prekmurju leta 1984 v Zagrebu je sledila knjiga »Ljudsko zdravilstvo v Prekmurju« (PZ, M. Sobota 1985, str. 398). Že zbrane in objavljene ugotovitve s tega področja je dopolnil z informacijami iz več kot 100 krajev, ki mu jih je dalo 376 oseb, in to pretežno iz obmurskih krajev.

Med informatorji je bilo tudi nekaj Romov.

Z disertacijo in navedeno knjigo je bila nakazana objava zbranega gradiva o »Zdravstveni kulturi Romov v Prekmurju«. Obe deli sestavljata celoto, saj sta se v življenjskih stiskah srečevali, celo spoštovali in živeli v določenem sožitju »ljudski medicini« dveh etničnih skupnosti. Romom in večinskemu prebivalstvu je bila skupna želja v nerazvitem zdravilstvu ohranjati človekovo zdravje s čim daljšim in srečnejšim življenjem. Sreča pa ni bila vsem enaka. Avtor je s pisno besedo opozoril na zgodovino romske etnične skupnosti, tako da je lahko z nekaterimi tabelami in statističnimi podatki predstavil, koliko in kako so sedaj med nami in seveda skupaj z nami. S tem pa je tudi vsaj posredno utemeljil zadnje poglavje teksta.

Romi že nekaj stoletij vznemirjajo znanstvenike in kulturne ustvarjalce vseh vrsti umetnosti; ali oni so še vedno daleč za nami. O tem, kdaj so prišli, po katerih poteh v Evropo, je še precej ugibanj.

Po ohranjenem poročilu so Singari že sodelovali v madžarski vojski, ki jo je leta 1260 vodil kralj Bela IV. Leta 1303 naj bi jih že izgnali iz Švedske.

Po zaslugi jezikoslovcev – med njimi ima pomemben delež dr. F. Miklošič – je nesporno ugotovljena njihova pradomovina v severnih pokrajinah Indije. In to so Romi tudi potrdili z odločitvijo svoje etnične zastave na prvem svetovnem kongresu Romov v Londonu (8. 4. 1971).

V Evropo so v glavnem prišli iz treh smeri, v Prekmurje pa navzgor po Podravju in iz nekdanje Ogrske, sedanje Madžarske.

Zgodovine si niso pisali. Nosili so jo s seboj, v sebi in jo krčevito ohranjali v duhovni (jezik, običaji, glasba ...) in materialni kulturi (obrt, zdravljenje ljudi in posebej še konj). Njihovo pot spremljamo z zapisi priimka Cigan (Czigánj, Zigeuner ... v različnih variantah) in s pravnimi akti, ki so jim celo jemali etnično identiteto ali pa so jih povsem izločevali iz tedanjih kontraverznih družbeno-socialnih skupnosti. V besedi cigan se je strnilo izredno veliko pojmov, ki so opisovali človeka, katerega se ne dotikaj, vse do priznanja za najboljšega kovača. V besedi so se gubili humani, civilizacijski pojmi in končno se je »uveljavila« kot zbir vseh slabih predsodkov neromskega prebivalstva. V tem je tudi razlog, da so na prvem svetovnem kongresu Ciganov sprejeli naziv Romi (izjema Romi-Sinti), ki je kaj hitro dobil domovinsko pravico v mednarodnih dokumentih in priznan pravni status v posameznih državah.

Sled priimka Cigan, brez dodatnega zapisa, je za naše razmere naseljevanje. Zelo zgodaj, posebej v 16. in predvsem v kasnejših dveh stoletjih, so osebe s takim priimkom v vseh slojih prebivalstva. Najdemo jih med šolarji, posebej so omenjeni kot ugledni obrtniki, znanih je nekaj duhovnikov in na območju sedanje murskosoboške občine jih je bilo nekaj tudi med nižjim plemstvom. Priimek Cigan je bil pogost v obmurskih vaseh, toda v zadnjih stoletjih se je močno redčil. Ne zasledimo ga med romskimi. Prvi verodostojni zapis o bivanju Romov v Prekmurju je vpis rojstva Cigana v matično knjigo v Bogojini. Kmalu za tem so se v katoliških matičnih knjigah pojavljali novi priimki: Horvat, Baranja idr. z dodatnimi pripisi, ki so potrjevali njihovo etnično identiteto.

V staroselskih romskih naseljih v Prekmurju so bili po odstotnem vrstnem redu priimki: Horvat, Baranja, Cener in Šarközi. Na Dolenjskem prevladujeta dva priimka in nekaj podobnega je veljalo pred vojno za Rome na Gorenjskem.

Zaradi svojevrstnega premagovanja predsodkov, ko so v zadnjih desetletjih že priimki diskriminirali romske iskalce dela, so ti skorajda množično spreminjali priimke in posebej po »zahodnem valu« dajali imena otrokom. Te so kljub neznanju slovenskega jezika vpisovali kot pripadnike slovenske narodnosti.

Stari vpisi v matične knjige rojstev potrjujejo, da je bilo med etničnima skupnostima določeno sožitje, saj je imel romski otrok po tedanjem splošnem običaju več krstnih botrov, večino iz okoliškega prebivalstva.

V tedanjih podložniških razmerah v Prekmurju (sedanje območje) so bili Romi s svojo osebno svobodo in iskano obrtno dejavnostjo dosti na boljšem od dednih, osebno nesvobodnih tlačanov posameznih tujih zemljiških gospodov.

Popisi prebivalstva na Ogrskem, predvsem v zadnji polovici minulega stoletja, že dokaj zanesljivo pričajo o ciganski obrti, njihovem številu in stalnosti naselitve.

V ta čas spada tudi začetek najstarejšega ciganskega izolata v Prekmurju, v Černevcih, nedaleč od Murske Sobote.

Popis Ciganov v začetku devetdesetih let preteklega stoletja potrjuje, da je bilo med njimi veliko kovačev in večina jih je živela stalno v naseljih z ostalim prebivalstvom. Nekaj jih je bilo seveda v izolatih na obrobju krajev. Večina je imela že stalno bivališče. Po popisu pa so bila njihova bivališča, stanovanjski prostori, brlogi (putrihi) in kmečkim repnicam podobna protivremenska zaklonišča.

Tako kot njihov prihod v Evropo v glavnem sovпада s splošnim razkrojem fevdalne družbe in njej ustreznega sistema, njihovo ustaljevanje na prekmurskih tleh sovпада z bistvenimi ekonomsko-razrednimi spremembami na vasi. Z odpravo podložništva se z maloposestniškimi težnjami in lastninskimi interesi spreminjajo medsebojni odnosi in nekatere etnične posebnosti – nekdanje še znosno tolerantne – postanejo močni predsodki, ki za vse nesreče, težave in vse zlo vse močnejše obremenjujejo cigansko manjšino, ki se že po preizkušeni metodi ohranja s hoteno ali prisiljeno izolacijo. S tem se začne novo poglavje v preučevanju kaj nedefiniranega romskega-ciganskega vprašanja.

Dr. Zdravec je vztrajno iskal sledi sožitja in razdora in to, kar je zvedel, po že ustaljeni metodi prve knjige »ponuja« bralcem raznih in različnih interesov in znanja.

Pri zbiranju podatkov in preučevanju razmer je ostal na domačih tleh, kar daje delu tudi argumentirano verodostojnost. Vsekakor koristna, toda zelo zahtevna bi bila obdelava obravnavane tematike za celotno romsko populacijo v Sloveniji. Razlike so velike, kar je tudi potrjeno s tabelami. Najstarejša romska naselja so v Prekmurju, nekoliko mlajša na Dolenjskem in Gorenjskem. Posebej nove so primestne naselitve v nekaterih obmejnih in industrijskih centrih (Maribor ...).

Na žalost med Romi v Sloveniji (razen Prekmurja in Dolenjske) ni ustreznega in potrebnega sodelovanja za razvoj njihove celovite duhovne kulture, predvsem pa glede usklajevanja in razvoja narečij v knjižni jezik kot eno izmed manifestacij v zahtevi za priznanje narodnosti.

Romi-Cigani so s svojim prihodom in stalnim potovanjem po evropskih deželah vzbujali posebno pozornost med tedanjimi umniki. Zanimal jih je njihov jezik, izvor in začeli so jih preučevati z določenih antropoloških vidikov. Pred več kot tristo leti je bil na Univerzivi Leipzigu zagovor prve doktorske disertacije o Romih. Koliko jih je bilo za tem, je težko reči in neutemeljeno bi bilo trditi, da jih v bodoče ne bo: o njih in v zvezi z njimi. Verjetno so skupaj z Židi v ospredju znanstvenega zanimanja. Genocidni nacizem je »utemeljeval« rasistična pravila o uničevanju Romov celo z visoko stopnjo njihove identitete z Židi. Raziskave o

Romih mnogokrat tudi poskušajo pojasniti, kako so si ohranjevali življenje s preprečevanjem bolezni v sorazmerno močnih izoliranih plemenskih, družinskih in izolatskih skupnostih. Kot na splošno vsi rodovi znanega prebivalstva so tudi oni delili in na določen način ohranjevali do- in posmrtno življenje. Njihovo pojmovanje slednjega je vsekakor vezano na njihovo pojmovanje in odnos do Boga. Za njihovo predstavo je to posebno človeško bitje z mnogimi slabostmi in z njim se pogovarjajo, prepirajo in ga celo zmerjajo, ali nikoli klejejo (značilna vsebina ciganske poezije: Zapomni si, Bog, Daj Bog itn.).

Smrt pomeni tudi Romom konec življenja, ki pa naj ne preseka mladosti (pesem: Ko umrem) in vzbuja tudi strah pred samoto: vsi odhajajo ... »jaz pa umiram« (Strah pred smrtjo).

Iskali so in marsikje še v vsakdanjem življenju ohranili »zdravilo« za dosmrtno in posmrtno življenje. Tudi Romi verujejo, da se po smrti začne novo življenje, ki je v marsičem odvisno od njihovega dosmrtnega in tudi izraža odnos do posameznikov v rodovni skupnosti. V oddolžitve so jim – kot drugi – dajali na pot v posmrtno življenje raznovrstne predmete. Vampirji so prej strah kot sreča. Ne poročajo živim, kako je na drugem svetu in kaj naj si vzamejo na pot (tobak, vino ...). Pri romskih vampirjih pa ni mejašev, ki bi prenašali in predstavljali mejne kamne, saj jim je bilo vse do današnjih dni kaj tuje pojmovanje lastnine na nepremičninah.

Avtor se je v zbranih informacijah srečal s totranskim in onostranskim pojmovanjem življenja Romov v Prekmurju. Do kam segajo zapisane informacije, ne vemo in tudi informatorji bi lahko le povedali, da so jim to in ono tako povedali ali pa so neposredno doživljali.

Avtorju so uradne zapise zdravstvenih in drugih služb dopolnjevale informacije več kot 70 oseb, predvsem Rominj, ki so bile bolj naključno kot načrtno izbrane iz 28 romskih naselij (pretežno z območja občine M. Sobota, kjer tudi živi čez 50% vseh Romov v Sloveniji).

Znanstvenoraziskovalni interes avtorja je potrjen s podatki o informatorjih (priimek in ime, rojstno leto in prebivališče). Vsekakor ni zanemarljiv podatek, da je avtorju uspelo ob izredno nizkem odstotku Rominj, starih nad 60 let zbrati informacije (leta zapisa ne poznamo), od oseb, katerih večina (50) je bila rojena do leta 1921. Konkretno so bile rojene: 4 do 1900, 20 od 1901 do 1910 in 26 v letih od 1911 do 1920. Ta podatek z vsebino njihovih informacij odkriva dokaj zanemarljivo področje življenja v romski družini.

V družinski skupnosti ima žena-mati najpomembnejše funkcije. Na njej počiva in z njo se vzdržuje tradicija tudi z vso konservativnostjo in bremenom izolacije,

na njenih ramenih je dejansko tudi razvoj družine. Ni še tako daleč preteklost, ko je prosjačila, pri tem bila izpostavljena zelo grobim poniževanjem in kaj malo priznana od moškega partnerja. Na njo in njen položaj se pogostoma pozablja pri prizadevnem reševanju »romskega vprašanja«.

Ob branju, kako in s čim so Rominje v Prekmurju zdravile v svoji etnični skupnosti in pomagale drugim iz »dohodkovnih« in tudi resnično humanih razlogov, se ponavljajo stara vprašanja in obenem potrjujejo že znani odgovori.

O ljudskem zdravilstvu je mnogo zapisov, verjetno že iz časov prve pismenosti posameznih skupnosti.

Pri Slovencih je o tem objavil dosti zbranega Janez V. Valvasor v »Slavi Vojvodine Kranjske«, ki je izšla pred tristo leti. Predolg bi bil spisek objavljenih del s tega področja do skoraj enciklopedičnega dela Vinka Möderndorferja »Ljudska medicina pri Slovencih« (SAZU, Ljubljana 1964, str. 431). V tovrstnih delih se ponavljajo občečloveške bolezni in njim ustrezna ljudska zdravila, metode in načini zdravljenja ter običaji z verovanjem v posebno sposobnost posameznikov, ki lahko začarajo in odčarajo telesne bolezni, bolečine (npr. uroke) in raznovrstne psihične motnje.

Naravna zdravila, ki jih uporabljajo, se ločijo po prirodnih danostih v flori in favni.

Nobenega presenečenja ni, če so v znanstvenih delih o Romih (T. Djordjević, E. Horvatova, T. Vukanović, dr. P. Štrukelj in drugi) med zdravili za posamezne istovrstne bolezni enaka ali sorodna zelišča oziroma zdravila. To potrjujejo tudi dela raziskovalcev romskega zdravilstva, kot so dr. János Heinczinger in mr. ph. Samuel Elazar (Sarajevo). V delih omenjenih avtorjev je navedenih veliko istovrstnih zelišč, živali in njihovih iztrebkov (hren, česen, med, pijavke, pajčevina, kobilji in človeški urin itd.), s katerimi so zdravili in ponekod še zdravijo. Njihova uporaba pa je bila vsekakor odvisna od razprostranjenosti in dosegljivosti teh zdravil.

Pri vsem je kaj vznemirljivo vprašanje: kdo in kje je prvi začel uporabljati katera zdravila oziroma zelišča. Sporno je npr., ali so Romi že pred uporabo v Evropi uporabljali strupeni, navadni kristavec (P. Štrukelj). Dr. Zdravec omenja, da so Romi uporabljali kristavec za evtanazijo. Ponekod so kristavec uporabljali za uničevanje ščurkov po domovih. Latinsko ime kristavca je perzijskega izvora in verjetno so ga Romi spoznali že na potovanju skozi perzijsko deželo. Pri romskem zdravilstvu moramo vsekakor upoštevati, kje in kako so prebivali v svojih dokaj nemirnih potovanjih in zaradi tega je njihova medicina prvenstveno zdravljenje z zdravilnimi rastlinami. Naloga posameznih področij znanosti je, da ugotavljajo, kaj je avtohtono, originalno v romski medicini. Verjetno bo pa to kaj težka naloga

za prekmursko območje, ki ga zajema avtorjevo delo, ker je znanih malo pisanih virov. Ustna izročila so splet izkušenj iz pomnenja preteklosti in sedanjosti. Dr. Zadravec je sicer zapisal: »Lahko trdimo, da Romi imajo svojo lastno tradicionalno medicino«.

Utemeljeno je tudi prepričanje, da težnja in prizadevanje za ozdravitev v mnogih težkih primerih podirata nerazumne predsodke med etničnimi skupnostmi, vsaj med siromašnimi, preprostimi ljudmi. V ljudski medicini je pomemben tudi ogenj in predvsem oglje; rdeča barva karakterizira razpoloženje Romov.

Verjetno ni nobene družbene skupnosti – tudi v našem razvitem svetu – katere člani ne bi iskali srečne bodočnosti s prerokovanji in si poskušali usmerjati življenje po svoji meri in potrebi z raznovrstnimi čarovnijami in coprnijami. To je bila tudi svojevrstna dejavnost Rominj. Toda tudi oni niso bili zaščiteni pred coprnici. Dr. Zadravec in Rado Radešček (Slovenske ljudske vraže, Ljubljana 1984) opisujeta enako srečanje nepovabljenega gosta s coprnici. Zadravec Rom se sreča s coprnici na Dolinskem in Radeščekova ženica v Šalovcih. Obema coprnice podarijo na pot krofe, ali doma so bile namesto njih konjske fige.

Rominje so mnogim prerokovale usodo in jim svetovale za srečno bodočnost. Toda svoje niso mogle spremeniti. Izgleda, da je šla sreča mimo in preko njih; ali pa jim je ostala v svobodi, ki se je izražala tudi v družinskih odnosih, predvsem v odnosu med »možem in ženo«, kot so informatorke povedale ljudskemu zdravniku.

Pomembnost avtorjevega dela je, da je uspel zapisovati najbolj zaprti del romskega življenja. Tako z vso avtentičnostjo informatork spremljamo izolirano življenje s prepletanjem odnosov in verovanj od nosečnosti do posmrtnega življenja. Odpira se nam kaj malo znana kultura, ki je tudi vredna spoštovanja kot njihov prispevek razvoju civilizacijske kulture. Na teh temeljih pa je pravo sožitje kot reakcija na nezanemarljiva asimilacijska prizadevanja.

Primerjava prvega Zadravčevega dela in sedanjega teksta bo potrjevala, da so Romi tudi zaradi ohranitve svoje etnične identitete marsikaj svojega »pozabili« in iz okolice vedno kaj prevzemali, povzemali ali le posnemali. Vsemu so poskušali pritakniti kaj svojega. Okolici, v kateri so živeli, so tudi dajali znanja s področja kovaštva in drugih svojih skoraj specifičnih dejavnosti. Pri vsem so ostajali sami v izolatih in na dnu siromaštva. Ves ta stoletja trajajoči proces, vsaj v glavnem, spremlja dr. Zadravec, ki si je kot zdravnik pridobil zaupanje Romov, tako kot si ga je pred leti pridobila tudi dr. R. Vreg na Goričkem.

V Zadravčevem delu je, koliko je seveda mogoče, dokumentirana preteklost in z nerazumevanjem obremenjena sedanjost. Pri tem soočanju avtor ne razsoja, ampak nas z realno kritičnostjo postavlja pred ogledalo civilizacijske družbe.

Priprava teksta ni bilo lahko delo in tudi pri izdaji se založba ni mogla izogniti nepotrebnim težavam. Založbi pa je treba priznati vztrajnost in zavzetost, saj je edina založba v Sloveniji in verjetno tudi v Jugoslaviji, ki je v zadnjih desetletjih izdala dela o Romih in literarna dela njih samih.

Marca, 1989

*Jože Zadravec: Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju.
Pomurska založba, Murska Sobota 1989, str. 5-11.*

ROMI VČERAJ ... POJUTRIŠNJEM?

Verjetno ne bo odveč, če ponovim: že od davnaj so med nami, toda še vedno smo daleč vsaksebi!

Mnogo je že napisanega o njih, vendar je še dosti neznank o njih na splošno in v posameznih deželah in tudi sami še premalo vedo o sebi.

V Prekmurju v okrog 400 naseljih živi več kot 50 odstotkov staroselcev Romov v Sloveniji. Na površini nekaj čez 900 km² je zagozdено Prekmurje med dva svetova in v obeh še živi del naše narodnosti in tam so tudi domači kraji nekaterih romskih družin. Prišli so v pokrajino, ki nikdar ni bila bogata – morda prej po revščini kot z razcvetom gospodarstva. Prišli so v to pokrajino, kjer ni bilo zelenega sožitja med veroizpovedmi. Prenekatera protestantska družina si je ustvarila nov dom med madžarskim prebivalstvom in šele po desetletjih so se vračali s svojimi pastorji in oživljali luteranstvo. Čez pokrajino so šli Romi sami in tudi kot kovaški mojstri s Turki v bitko pri Modincih – Monoštru. Naselili so se in si zaradi sorazmerno ugodnejših razmer kot drugod tudi glasneje zastavljajo vprašanja o sebi, svojem položaju in kaj nejasni prihodnosti. Zato je osrednja vsebina mojega razmišljanja poskus orisa nekaterih vprašanj iz njihovega življenja v Prekmurju.

Z Romi se že stoletja ukvarjajo misleci raznovrstnih področij, toda najbližje njihovi domovini so nas privedli jezikoslovci in med njimi gre zelo vidno mesto ljutomerskemu rojaku dr. F. Miklošiču, kateremu je dunajska Akademija znanosti izdala 12 zvezkov dela **Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas (1871-1880)**. Kaže, da se nekaterim našim opisovalcem njegovega življenja in predvsem ustvarjanja zdi »sramotno« omenjati tudi ta njegov prispevek znanosti (sanskr̥t ...). Lingvistom so sledili antropologi, najmanj stvarne opore pri raziskovanju pa imajo zgodovinarji, saj morajo obravnavati etnično skupnost, ki se je močno zarisala v zgodovino, o sebi pa ni ničesar pisala. Po vseh raziskavah je sedaj že nespodbitno, da so Romi prišli iz Indije in država te dežele jih danes tudi sprejema ter jim daje določeno podporo, predvsem pri razvoju njihove samobitne kulture. Romi so na prvem svetovnem kongresu (8. aprila 1971) v Londonu sprejeli svojo zastavo, ki je v močnem »sorodstvu« s sedanjo indijsko. Ker ponekod še ne vedo, kam naj bi jih prištevali, da bi imeli svojo domovinsko pravico med manjšinami, jih poimenujejo: indijska narodna manjšina.

Približno vemo za obdobje, ko so zapustili domove in odšli na daljno in brezkončno potovanje širom sveta. Zakaj so odšli, je še veliko ugibanj, nekaj legend pa bo še vzpodbujalo raziskovalce.

Po vseh kontinentih sveta so, a nikjer niso doma, še vedno so povsod tujci in včasih tudi sami med seboj.

Kako so prihajali? V manjših skupinah, potujoča skupnost z raznovrstnimi Evropi neznanimi oziroma malo znanimi ali celo preziranimi dejavnostmi in tem ustreznimi mojstrskimi izkušnjami. Med potjo so si »nabirali« razna imena, več pa so jim jih dali drugi. Večina prisvojenih in »prilepljenih« imen jim je prej grenila usodo kot pa hrabrila njihov razvoj. Svojo resnično etnično pripadnost izražajo z neko težavo: Romi smo.

Tu in tam jih še danes v resnejših sestavkih imenujejo s Cigani in marsikateri še danes s tem imenom izraža svojo zavestno pripadnost etnični skupnosti. To ime naj bi dobili na sveti gori Atos in s časoma je postalo in marsikje med nami še ostalo sinonim za vse, kar je slabega, najslabšega, kar izključuje človeka iz količ kaj kultivirane družbe. S takim poimenovanjem so bili sprejeti in ostali kot večni tujci sredi evropske družbe.

V resnejših razpravah še berem, da so v Evropo prišli s Turki (po ohranjenih virih naj bi bili že 1068 na gori Atos, 1260 naj bi bili »Singarji« v vojski madžarskega kralja Bele IV., 1303 naj bi bili že izgnani iz Švedske in 1354 so s Turki zavzeli polotok Galipoli, prvi del evropske celine). S tem so jih kot nezaželeni tujci ožigotali v prenekateri deželi in kot sovražniki so ostali večni tujci.

Genocid, ki so ga delali nad njimi v imenu fašistične, rasistične ideologije, so opravičevali z iskanjem, kaj imajo skupnega – že od nekdaj – z Židi in tako morajo tudi z njimi deliti usodo. S tako »znanostjo« se je dokumentirano spoprijel tudi Wolf In der Maur v delu, ki je bilo objavljeno v Münchnu.

Romi so se branili, predvsem, da se ohranijo, da obdržijo svojo etnično identiteto in ponekod tudi svoje dejavnosti, z nenehnim potovanjem in z zavestno samoizolacijo, celo s skrbnim preprečevanjem, da bi se kdo naučil njihovega narečja. K temu so jih silili tudi izredno drastični ukrepi v nekaterih deželah, ki se niso kaj dosti razlikovali od želja uresničevalcev dokončne rešitve ciganskega vprašanja. Za njihovo samoohranitev je značilno prilagajanje: povsod so sprejemali od okolice, v kateri so se dalj časa »mudili«. Prisvajali so si njihove navade in običaje ali vanje skrili in ohranjali svoje etnično bistvo. To je zelo značilno glede njihove veroizpovedi. Najbrž so prostovoljno sprejemali (izjeme, npr. prisilno prekrščevanje proti koncu XIX. st. v Srbiji in kasneje tu in tam med zadnjo vojno) vero večine. Češčenju treh devic Marij so pritaknili svojo črno svetnico Saro in na svojem božjepotnem kraju ohranili izobešanje perila v prepričanju, da bo obleka v dotiku s svetnico ozdravila del bolnega telesa. Pred leti sem bil presenečen v Trsteniku, romskem naselju, katerega večina prebivalcev dela v strojni tovarni, ko so sredi

naselja obesili na drevo sliko črne svetnice (Bibijo). To je bila obletnica, ko jih je domači, krajevni zdravnik rešil pred prihodom nemške ekspedicije, likvidatorske skupine z razglasitvijo, da v naselju razhaja tifus. Pod sliko so naložili vse vrste hrane in pijače in vsak izmed nas je moral vzeti vsaj nekaj od ponujenega. Na splošno Romi radi obiskujejo romarske kraje, kjer častijo Marijo (Trška gora pri Novem mestu, Turnišče v Prekmurju ...). Po podatkih (dokler smo s popisom zajemali tudi veroizpoved), ki jih imamo, so Romi v Prekmurju katoliške veroizpovedi, čeprav je bilo na Madžarskem ob popisu 1893 precej protestantov in kalvincev. Vero Romov moremo označiti kot vero nevernih. V njihovih ljudskih pesmih (zbral R. Uhlik, prevedel Ivan Minatti) se z bogom pogovarjajo kot človekom, ga oštevajo in zmerjajo, toda moti jih, če ga kdo ali »njegove služabnike« preklinja. Posmrtno življenje jih ne skrbi, kot marsikje še pojutrišnji dan. Živijo za danes. Zelo jih »zaposluje« moč umrlega. V zadnjih desetletjih so se posamezne cerkva začele zaznavno približevati Romom, in to seveda iz več razlogov. Jugoslovanska škofovska konferenca je pred leti ugotovila, da ima na tem področju »svoje obveznosti, možnosti in priložnosti« in je ustanovila posebno pastoralno komisijo za Rome, ki jo je kasneje prevzel djakovski škof.

Sled njihovega prihoda naj bi označevali zapisi priimkov: Zigeuner, Cigan in podobni. Taki kažipoti njihovih poti so lahko dvomljivi brez dodatnih zapisov. Med romskimi priimki nisem zasledil nobenega Cigana. Nasprotno pa so že v XIV. in predvsem sredi XVIII. st. v mnogih naseljih po Sloveniji in na Madžarskem (precej tudi ob Muri v Prekmurju) priimki uglednih oseb (obrtnik, duhovnik ...) Cigan. Danes jih je precej manj tudi z nekaterimi izpeljankami v Podravju (in leta 1754 sta Zigón Ferenc in Czígány Ferenc navedena med nižjimi plemiči v Prekmurju). Cigani sebe poimenujejo Rom (človek). V Sloveniji pa je to pogosten priimek (z nekaterimi izpeljankami), vendar nobeden ni Rom.

Kaj zanesljivi pa so vpisi v matične knjige po odredbi Marije Terezije, da so pripisovali npr. kraj rojstva (grmovje, gozd) oziroma: nov občan (új polgar). Tako in s pomočjo priimkov moremo slediti, od kod so prišli. Brez že omenjenega dodatnega pripisa si s priimki ne bi mogli kaj dosti pomagati. Med Romi v Prekmurju jih je največ Horvatov. Ta priimek pa je izredno pogosten tudi med drugim prebivalstvom (kakor tudi na Madžarskem). Romov s priimkom Horvat (v zadnjih desetletjih opazimo številne zamenjave priimkov s kaj dobro zvenečimi) je bilo čez 30%, zatem Baranja 25%, Šarközi 13% in Cener 12%. Zanimiva je bila tudi koncentracija Romov istih priimkov po posameznih naseljih. Težko pa je ugotavljati, ali so opravljali tudi isto obrtno dejavnost. Med Romi na Dolenjskem

vodita priimka dveh družin, medtem ko so na Gorenjskem bili predvsem priimki z avstrijske Koroške.

Pri obravnavanju Romov se srečujemo z dvema temeljnima skupinama: Romi in Sinti (v Prekmurju ob jugoslovansko-avstrijski državni meji), ki jih je Himmler nekaj časa ohranjal v Auschwitzu. Navedeni skupini se seveda drobita naprej po narečjih in predvsem po nekdanji obrtniški dejavnosti. Celovitost Romov v Sloveniji – podobno tudi drugod po Jugoslaviji – je kaj težko prikazati. Ločijo se po letih naselitve (staroselci) in tudi po usodah, ki so jih doživljali na okupiranih območjih. Najstarejša (vsaj do sedaj znana) vpisa v matično knjigo rojstev v Prekmurju sta v Bogojini (1681 in 1690), zatem v Metliki (1738) in na Gorenjskem v Radovljici (1876). Koliko se jih je naselilo v zadnjem času po industrijsko razvitejših krajih ali v njihovi okolici, ne vemo. Na splošno velja, da je med Romi zelo nizka migracija. Pri ugotavljanju etnične pripadnosti na novo naseljenih (enako tudi pri otrocih, ki nam jih vračajo iz Italije in Avstrije) smo dokaj nemočni, ker ne poznamo narečij in smo vezani na njihove izjave in opredelitve, ki so včasih tudi špekulantske.

Med pogostimi karakteristikami je tudi ta, da so Romi brez kulture in za znatnost nezanimivi. V mnogih okoljih jim niso hoteli pomagati, da bi oživili vsebino romstva. Tako so bili mnogi presenečeni, ko so ob praznovanju mednarodnega praznika Romov (8. april) v M. Soboti spremljali nastop romske skupine iz Pūšče. Preseneča tudi skopsko romsko gledališče Pralipe z nastopi doma in po svetu. Škoda, da ni pripravljenosti ustreznih strokovnjakov, da bi jim pomagali revitalizirati njihovo etnično kulturo. Pri tem seveda moramo – kot pri drugih skupnostih – računati, da so marsikaj oddali, veliko pa si tudi prisvojili od kulture večinskega prebivalstva. Utegnili ša še nismo oceniti, kaj vse so Romi dali na posameznih ustvarjalnih področjih (jezik, glasba, obrt, ljudska medicina ...). Pri tem moram omeniti uspešno dolgoletno raziskavo zdravnika dr. J. Zadravca, katerega delo **Zdravstvena kultura prekmurskih Romov** bo izdala Pomurska založba v M. Soboti. Prav tako smo prezrli, zakaj so nekateri veliki pisci in pesniki nekaj časa preživeli v ciganskih čerгах in skoraj ni nobene zvrsti umetniške ustvarjalnosti, kjer ne bi bili (celo pogostoma) »zastopani« Romi.

Kot so bili kaj kmalu po svojem prihodu deležni pregona, tako so tudi hitro vzbudili zanimanje za svoj jezik. Med začetnike tega raziskovalnega zanimanja uvrščamo madžarskega duhovnika S. Valija in B. Vukanijusa (umrl 1614), ki sta ob srečanju s študenti iz Indije na univerzi v Leydnu (ustanovljena 1575) začela primerjati romani čhib z njihovo govorico. Kmalu (1652) pa je že Jakob Tomarijus objavil v Leipzigu prvo disertacijo o Romih: **Dissertation philosophica de Cinga-**

ris. V naslednjih stoletjih je izšlo vse več razprav in tudi nekaj slovníc romskega jezika. Na Madžarskem je nadvojvoda Jožef (namestnik madžarskega kralja) proti koncu minulega stoletja izdal slovnico ciganskega jezika. V Jugoslaviji pa je bila pred leti objavljena slovnica, ki jo je v glavnem napisal Šaip Jusuf. Predolgo bi bilo naštevanje del o Romih in kar so sami napisali o sebi (nekaj bo med uporabljenjo literaturo).

Izoliranost je še vidna med osnovnošolsko deco (Hiša za obešanje). Sprijateljivanje neromskih učencev z romskimi še vedno odklanja dediščina domov enih in drugih. Kaj čudna morala: Cigan je črn, zato ga ne maram. »Šejk« bodi črn, vendar je bogat, in ga družba lažje sprejema, čeprav ima svoje muhe in navade. Ločevanje utemeljujejo s kaj starimi utemeljitvami: Romi so umazani, smrdijo in ušivi so. Toda uši so se v zadnjem času že kar dobro udomačile tudi v prenekateri boljši družini v mestu.

Filma **Romi na noge** in **Angel varuh** ter monografija **Cigani sveta** pretresejo, saj večjega siromaštva že ne more biti v premalo razviti Jugoslaviji. Pretrese – toda brez vprašanja, od kod vendar to večno, dedno siromaštvo, ali je to genetska dediščina ali pa bolezen, ki razjeda družbene odnose v temelju človekovih pravic in svoboščin? Na tako zastavljeni zakaj bi se morali zavzeto približevati odgovoru: kako.

Dokler so vojske bile oborožene z dobro kaljenim kovanim orožjem in so si sovražniki drveli nasproti z iskrimi konji, so bili Romi v prenekateri deželi privilegirani, cenjeni. Z razcvetom kmetijstva, uporabo železnega pluga, brane itn. so bili kot potujoči kovači dobrodošli in bili so tudi mojstri staroselskim obrtnikom. S prvim uradnim popisom Romov na Madžarskem (pod to oblastjo je bilo tudi Prekmurje) leta 1893 je bilo ugotovljeno, da je bilo skoraj 50% Romov kovačev (pri tem so pomagale tudi ženske). Razvoj agrotehnične revolucije je njihove dejavnosti kaj hitro razvrednotil in tudi s primitivnim orodjem niso mogli več uspevati. Upoštevati moramo tudi, da njihova dejavnost ni slonela na akumulativnosti, ampak je to bila preprosta naturalna menjava. Tak razvoj jih je potiskal na obrobje in tudi izrival iz prebivališč drugega prebivalstva. Kmalu je propadla tudi njihova trgovina s konji. Za vse izgubljeno niso našli nadomestila. Zelo zanimivo je, da v nekaterih deželah že nekaj časa poskušajo in rešujejo »romsko vprašanje« z oživiljanjem nekaterih njihovih dejavnosti z ustrezno modernizacijo in znanjem in se tako neposredno vključujejo v terciarno dejavnost. Popisi romskega prebivalstva in njihovih stanovanjskih razmer so registracija prikritega temeljnega vprašanja. Število Romov se je v zadnjih 50 letih v primerjavi z drugim prebivalstvom (migracija, zmanjševanje natalitete) v nekaterih prekmurskih krajih močno pomnožilo.

V romskih izolatih, ki so v bližini naselij, kjer v družinah velja »pravilo« en, kvečjemu dva otroka, so se romske družine temu hitro približevale. To velja predvsem za stara in vsaj deloma urbano urejena naselja (Hodoš, Černelavci ...). Nasprotno pa je seveda v drugih okoljih in najmlajših naseljih (Dokležovje, Beltinci ...), kjer je v družini še 5 ali več otrok. Navedeni podatek ni kaka prekmurska posebnost, saj je npr. romska družina v Metliki (l. 1982) štela 3,5 člana. V 876 romskih družinah, ki so 1982 živele v 10 slovenskih občinah, je bilo v družini povprečno 5,2 člana, po nekaterih občinah pa že skladno s tamkajšnjim povprečjem. V primerjavi s podatki iz nekaterih krajev širom Jugoslavije pa moremo za trdno odgovoriti, da nataliteta (kot so nekateri zatrjevali) Romov ni pogojena z njihovimi specifičnimi genetskimi faktorji, ampak z delovanjem družbenosocialnih vplivov večinske okolice. Med demografskimi podatki so za ocenjevanje njihovega siromaštva pomembne njihove starostne strukture. Na splošno Romi spadajo med izrazito mlado populacijo (predvsem v mlajših naseljih).

Starostna struktura Romov v občini M. Sobota (l. 1982) se loči od strukture ostalega prebivalstva le pri skupini od 0-6 let za 1%, pri ostalih pa narašča in največja razlika je pri skupini 19-24 let, potem pa se znižuje in pri starostnikih 65 in več let močno pade pod občinsko (4,2% : 11,4%) in tudi republiško povprečje. Pri tem je seveda aktualno vprašanje šolanja in predvsem pokojninske dobe. Spet moram ponoviti, da se v starih in urejenih naseljih starostna struktura izboljšuje. V Černelavcih je starih 65 in več let 10,3%, v Beltincih nobenega. Starostna struktura vpliva tudi na ohranjanje in razvijanje njihove kulturne dediščine. Z raziskavo med romskimi učenci na predmetni stopnji sem ugotovil: nihče jim ne pripoveduje pravlji in ne poje pesmic, ki so po večini le toni brez besedil.

Obtožujoči pa so državni, uradni popisi romskega prebivalstva širom Jugoslavije.

V sedanjem Prekmurju je bilo ob že omenjenem popisu konec XIX. stoletja 574 Romov, leta 1921 -592, leta 1961 - 158, leta 1981 - 1435. Krivda ni samo pri popisovalcih - redkokje Romi - ampak tudi v metodologiji. Ob faktorju subjektivne opredelitve smo opustili materni (pogovorni) jezik kot objektivni kriterij, ki je tudi korektiv subjektivni opredelitvi. Še težje pa je s podatki socialnih služb, saj so to podatki prebivalcev iz posameznih naselij, kjer pa so že mešani zakoni. Resnica je tudi, da so Romi v madžarskih dvojezičnih vaseh opustili romani čhib (Dobrovnik ...), a se še v glavnem prištevajo k romstvu. Z narodnostnim opredeljevanjem na temelju subjektivnih opredelitev imamo kaj meglene slike. Starši določijo narodnost otroku ob rojstvu, kasneje se sam opredeljuje (včasih tudi po

vetru) in končno umre z določeno narodnostjo. V šoli sem srečal romske učence: vpisani so kot Slovenci, toda slovenščina jim dela največje težave.

Pri izobraževanju in vzgoji romskih učencev nista oviri samo jezik in odtujenost sošolcev, temveč tudi morala siromaštva, ki se po življenjski logiki razvija v izolatu.

Vsekakor je še odprto vprašanje, zakaj so se Romi prej ustalili v Prekmurju kot na Dolenjskem. Nekaj sem že omenil in k temu dodajam še večjo toleranco med protestanti (večina starih naselij je na versko mešanih območjih), nerazvitost domačega kovaštva med poljedelskim prebivalstvom, mejo z občasnimi zaostritvami v avstro-ogrski monarhiji in administrativne pritiske. Ustaljeni Romi so živeli med drugim prebivalstvom in nekateri že v izolatih na obrobju vasi. Ob koncu XIX. st. je bilo že 89% Romov stalno naseljenih in v 18 krajih so živeli skupno z drugimi prebivalci. Močno diferenciacijo je povzročila tudi odprava podložništva na Ogrskem. Začenja se »delovanje« primitivnega kapitalizma z željo po zemlji, in grdi sebični konkurenci se sorodnik skoraj ne more izogniti. Zemljišča, kjer so nastajali romski izolati, so Romi kupovali in nekateri odplačevali s kovaškim in drugim delom. Prodajali so jim sporna zemljišča ali tista, ki so menjavala lastništvo z dražbami. Tako se je začela getozacija, ki pa ima še danes močne zagovornike in ponekod izvrševalce (npr. ukrep na žužemberškem območju). Preučevanja Romov se še vse preveč lotevamo s staro sociološko metodo in vse prevedemo na socialno vprašanje. Problem sožitja bi nam bil bližji, če bi poznali moralna pravila, kulturo življenja teh starih in novih izolatov. To življenje so oblikovali tudi administrativni predpisi in posegi policijske-žandarske oblasti. S policijsko okrožnico Dravske banovine (1935) je bilo določeno, da morajo občine dodeliti vsakemu domovinsko pristojnost. Noben Rom pa ni smel zapustiti prebivališča brez dovolilnice. Če je nameraval iti iz občine, je moralo biti v dovolilnici tudi zapisano, koliko časa bo z doma. Žandarji so jih morali občasno (podnevi in ponoči) kontrolirati ali se kdo ni neupravičeno oddaljil, in hkrati tudi s »pretresom« iskati sledove kaznivih dejanj (ukradeno blago ...). V takih primerih so morali biti vsi na »apel placu«. Te metode so prevzeli in še po svoje dopolnjevali madžarski okupatorji.

Pred tridesetimi leti smo analizirali stanovanjske razmere v 8 izolatih sedanje soboške občine, v katerih je živelo 787 Romov v 89 stanovanjih s skupno stanovanjsko površino 2166 m² ali okrog 2,9 m² na osebo (približno enako površino je imel vsak še na dvorišču). Taka utesnjenost človeku ni dovoljevala potrebnega intimnega življenja, najmanj pa otrokom količjak ustreznega prostora za učenje in igro. V takih razmerah je bila nujna stalna napetost, razdražljivost ob že močni

značajski občutljivosti. Nadaljnja (tudi sedanja) analiza je potrdila, da iz najbolj utesnjenih naselij (bivalnih prostorov) narašča število kaznivih dejanj, predvsem otrok. Iz takih razmer je tudi največ povratnikov. Dolgoletna prizadevanja za vsestransko izboljšanje niso bila neuspešna.

Pred leti je murskosoboška enota Zavoda za šolstvo Slovenije ugotovila, da je v Prekmurju le še 33,9% osnovnošolcev Romov prihajalo iz enosobnih domov, 7,4% pa že iz treh- in večsobnih. Velika večina stanovanj je že elektrificiranih, imajo že precej televizorjev, tranzistorji spremljajo že mnoge. Razlike med naselji in v nekaterih naseljih se povečujejo, toda s tako diferenciacijo se krepi etnična samozavest. Po zadnjem popisu (1984/1985) socialnih služb v 10 občinah v Sloveniji je živel 882 romskih družin s 4615 člani v 444 barakah, 294 hišah, 58 družbenih stanovanjih, 43 šotorih, 28 kontejnerjih in 15 bivalnih prostorih, ki so le podobni stanovanju.

Reševanje stanovanjskih vprašanj z vso goloto odkriva družbene odnose do Romov in tudi med njimi samimi. Ti odnosi se kažejo v (ne)dodeljevanju stanovanjskih kreditov zaposlenim Romom in v zmedenosti pred prihodnostjo romskih zaselkov. V Prekmurju ni še noben zaselek urbanlo-načrtno vključen v razvojni program pokrajine. To odseva neodločnost, kaj narediti z romsko skupnostjo: razseliti in pospešiti asimilacijo ali priznati specifičnosti romstva in na temeljih enakopravnosti razvijati vživetje v socialistično družbeno skupnost. Velika prizadevanja na novomeškem območju preprečuje odpor vaških staroselcev.

Na poenotenje romske skupnosti v posameznih izolatih je vplivalo ohranjanje širše družbene skupnosti. Z analizo v 16 romskih naseljih sem pred tridesetimi leti ugotovil, da sta bila mož in žena (v mnogih primerih je sicer to bila zunajzakonska skupnost) v 50-78% iz istega kraja in v glavnem tudi z enakim priimkom.

Življenje Romov v utesnjenih naseljih je ohranjalo svojevrstno kulturo življenja: živeti življenje za danes. Tradicija z mnogimi značilnostmi revščine je v družinskih skupnostih omogočala poseben gospodovalen položaj žena, ki so bile zunaj naselij (ob prosjačenju ...) največkrat tudi najbolj ponižane. Po podatkih popisa iz leta 1961 sem ugotovil, da so kar v 195 (od 295) analiziranih gospodinjstvih odgovorili, da je žena »poglavar« gospodinjstva. Ko smo se resneje zavedeli njenega položaja, smo k njim in predšolskim otrokom usmerjali nekatere naše družbene dejavnosti. Ravnali smo se, čeprav ne z enako vztrajnostjo, po starem pravilu: emancipacija žene je temelj emancipaciji družine in tudi določene skupnosti.

Emancipacija brez temeljne socialne varnosti je prej iluzija kot podlaga za prihodnost. Socialne varnosti ni mogoče zagotavljati na temelju nekdanjega pateralizma z dodeljevanjem socialne pomoči. To resnico so sprejeli že mnogi Romi (Púšča, Černelavci, Vanča vas, Zenkovci ...) z zahtevo po enakem vrednotenju dela in enakopravnem zaposlovanju. Prva stopnica za to se začne pri vzgoji in izobraževanju in jo najtežje prestopajo. Vsa bremena pri tem smo prenašali na neromsko družbeno skupnost, čeprav bi morali po »starih metodah« posamič in skupinsko »prosvetljevati« družino v romskem naselju in razmeram ustrezno odpravljati predsodke v okolici, ki je še potrebna »družbene« vzgoje.

Predstavniki Romov so že pred leti na sestankih SZDLS poudarjali, da sta za nje vzgoja in izobraževanje temelj prodora iz dednega siromaštva. Težko je premagovati zaprtost in samozadovoljstvo po posameznih naseljih. Kaj neradi so videli, če se je kdo dvignil nad njihovo povprečje, in bolj izobraženega (primer dveh njihovih učiteljic) niso več šteli med »svoje«. Tako so se oddaljevali, kar je vidno tudi pri tistih, ki so se preselili iz izolata v urbano urejene kraje. Poredkoma se vračajo, še redkeje so pripravljeni na sodelovanje z višjim znanjem. Izobraževanje romskih otrok je bilo in v glavnem tudi ostalo najtežje rešljivo. Družinska skupnost tega sama ne zmore: ne samo iz materialnih razlogov, temveč zaradi trdoživega življenja v brezperspektivnost. Preveliko je nasprotje, kaj romska družina pričakuje od otroka in kaj ta sam od šole. Razmišljanja ni dosti, odločitve so nagle in preproste, le za danes in bolj redko za pojutrišnjem.

Romska obrtna dejavnost je morala zamirati, ker so naraščaj učili starši s prakso. Čemu naj jim bo pismenost v starem pomenu? Za svoje potrebe skrivnostnega informiranja so »iznašli« pisavo znakov. Knjig v svojem jeziku-narečju niso imeli, drugega jezika niso razumeli. Sporočila so si neposredno prenašali v svojem narečju. V boju za samoohranitev jim je pomagalo tudi narečje naselja oziroma naselij. Besedišče so dopolnjevali s spakedranimi besedami narečja večine, samo da jih ne bi razumeli drugi, predvsem »ovađuhi«. Nedavno sem ugotovil, da pesmi, ki so jih peli v nekem naselju, niso povsem razumeli v 20 km bolj oddaljenem kraju.

Ob popisu proti koncu minulega stoletja je le malokateri romski otrok obiskoval šolo. Dosti boljše tudi ni bilo pri drugih. Prvi romski osnovnošolci so začeli (kaj neredno) hoditi v osnovno šolo v Kupšincih (1895). Zatem je tu in tam še kak pricapljal v katero izmed prekmurskih šol, sicer pa niso vedeli, zakaj naj bi hodili v šolo, in tudi oblast ni bila zavzeta za njihovo vzgojo in izobraževanje, ker je del tega »opravljala žandarmerija« in včasih zelo »vestno«. Nikakor ne preseneča, da je murskosoboški šolski nadzornik (1935) predlagal ustanovitev posebnih šol za

ciganske učence z internatom, v katerem pa bi ti morali ostati še po končanem šolanju, dokler se ne bi zadostno pripravili za življenje. Še manj zanimanja zanje je imela okupatorska šolska oblast.

Po raznovrstnih poskusih po letu 1945 (poseben razred) se je z veliko družbeno pomočjo začelo z rednim vključevanjem romske dece v predšolske vzgojnovarstvene ustanove in s prizadevnim delom nekaterih učiteljev s starši šoloobveznih otrok. Vzgojiteljice so hodile po hišah »prosit« deco za vrtec, pred njimi so zapirali vrata in nemalokrat so z otrokom privedle v vrtec tudi mater, ki je spremljala, kaj se dogaja. Nemalo težav je bilo tudi pri neromih.

Prvi Rom je v šolskem letu 1970/71 končal osnovnošolsko obveznost v 8. Razredu. Med navedenim številom romskih osnovnošolcev jih povprečno okrog 30 letno konča šolsko obveznost v 8. Razredu, in več kot polovico v Prekmurju. V Jugoslaviji je več kot 500.000 Romov in med njimi jih ima višjo in visoko izobrazbo le kakih 200-300!

Kot je že v naši praksi: veliko razpravljanja in pojasnjevanja samim sebi – vedno pa nam zmanjka družbeno organizirane aktivnosti, in to izrazito na področju vzgoje in izobraževanja. Še vedno ne vemo, kake in kaj naj bi bile naše šole vseh stopenj in »profilov«, kaj šele da bi vedeli, kako se lotiti vzgoje in izobraževanja otrok, ki prihajajo iz razpadajočih polplemenskih skupnosti, iz izolatov.

Po podatkih Zavoda Slovenije za šolstvo se je do minulega šolskega leta rahlo povečalo število romskih šoloobveznih otrok. Toda problematika je v 53 osnovnih šolah, kamor so bili všolani, ostala skoraj neizpremenjena. V šolskem letu 1986/87 bi morale obiskovati 897 (tj. 1,5% osnovnošolske populacije zajetega območja) romskih otrok osnovno šolo. Med 36% neuspešnih jih je bilo kar 11,5% neocenjenih, med temi pa jih je kar 76 (Novo mesto 50), ki sploh niso obiskovali pouka. Zaradi zagotovitve socialne varnosti z zaposlitvijo je kaj malo perspektive ob tem, če je bilo še vedno na razredni stopnji 73% učencev in na predmetni le 27% (M. Sobota 34% in Novo mesto le 16%). Do 8. razreda jih je prispelo samo 30 (ali 3%); večina v OE M. Sobota. Poseben problem pa je, ker Romi sami še niso »spoznali«, da jim more zagotavljati perspektivo le znanje pri delu. To ilustrira podatek, da je med 75 učenci, ki so končali šolsko obveznost, bilo le 30 takih, ki so želeli nadaljevati šolanje na osnovni oziroma srednji šoli usmerjenega izobraževanja, 20 se jih je želelo zaposliti in kar 25 bi jih rado ostalo doma.

Zanemarljivo pa tudi ni, da se z leti povečuje število romskih učencev na predmetni stopnji in tudi to, da jim zmanjkuje potrpljenja in pred koncem zapuščajo šolo. Stanje dobro poznamo: še nimamo metode niti oblike, kako pripravljati in

pomagati vzgojiteljicam in učnemu osebju na šolah z večjim številom romskih učencev, ki bi jim mogli dati ustrezno vzgojo in izobraževanje.

Pred leti so se ti kadri bolj samoiniciativno kot pa na družbeno potrebno iniciativa organizirali in se na rednih sestankih in posvetovanjih »samoizobražujejo«. Ker so brez vsakega primerne učnega pripomočka, so zbrali nekaj osnovnih besed, ki so objavljene v Zbirki slovensko-romskih izrazov (Konva slovenskate romanne alavenca; čez 1100 besed, M. Sobota 1987). Doslej še nismo spoznali »potrebe«, da bi vsaj eno enoto (M. Sobota ali Novo mesto) Zavoda za šolstvo SRS specializirali, da bi celovito znanstveno spremljala in usmerjala vzgojo in izobraževanje romskih otrok. To bi bilo tembolj potrebno, ker Romi nimajo nobene interesne skupnosti, ki bi skrbela za njihov vsestranski razvoj. Nerazumljivo pa je, da se v državnem merilu ob mnogih inštitutih, fakultetah, komisijah in odborih nikakor ne moremo sporazumeti, da je treba romsko skupnost, ki živi širom Jugoslavije, obravnavati enotno z upoštevanjem in spoštovanjem obstoječih različnosti romstva. Povsem drugače je po svetu. Pri roki bodi Madžarska, kjer organizacija Romov in za Rome izdaja za vzgojo in kulturo Ciganov posebno revijo *Új szemle*.

V zadnjih mesecih naš tisk razgrevajo razprave o enakopravnosti jezikov, in to ne kot individualne pravice, temveč kot izraz suverene biti narodne oziroma narodnostne skupnosti. O seji predsedstva RK SZDLS je bilo zapisano: jezik je enakopraven le, če je narod enakopraven; jezik zavarovati teritorialno; jezik je ogledalo človeške družbe in narodnih manjšin ne bi smeli preštovati, ker smo bili proti takemu početju v Avstriji (Delo, 12. nov. 1988.).

Med bistvenimi opravičili slabega napredovanja romskih učencev (tudi pri zaposlitvi in pri »delitvi družbene moči«) je že ustaljeno navajanje: neznanje knjižnega jezika. Romski otrok pride v šolo iz družin, kjer je pogovorni jezik romsko narečje in tudi eno izmed treh prekmurskih narečij (to mi je potrdila raziskava v več kot 60% primerov). Učenec ne razume in ne more slediti prizadevanjem vzgojitelja oziroma učitelja in enako velja narobe. Za most z enega brega na drugega še nimamo ustreznega »materiala« niti usposobljenih graditeljev.

Na prvem svetovnem kongresu Romov v Londonu (1971) so ustanovili komisijo za knjižni romski jezik (romani čhib) ob upoštevanju narečnih posebnosti (enako tudi v resoluciji sarajevskega mednarodnega simpozija: Jezik in kultura Romov, 1986). Naša prizadevanja – kolikor jih je že – za razvoj romskega jezika so v glavnem zaprta z območji družbenopolitičnih skupnosti: radijske oddaje: Priština (tudi TV), Sarajevo, Beograd in v Makedoniji. Tudi Radio M. Sobota ima vsake štirinajst dni oddajo v romskem narečju, ki pa brez ustreznih pomoči bolj

škodi kot pomaga razvoju. V pomanjkanju romskega besedotvorja si sodelujoči pomagajo s »ciganjenjem« slovenskih besed.

Veliko pomoč bi mogel dati tisk v romščini. Po letu 1945 so v Jugoslaviji začeli izhajati trije listi, vendar nobeden ni sklenil letnika ali doživel toliko števil kot predvojni Romani lil, ki ga je izdajal privatnik. Drugače je zunaj po svetu. Madžarsko cigansko kulturno združenje že nekaj časa redno izdaja Ciganski list (Cigány újság – Romano Njecipe).

Med 33 anketiranimi romskimi učenci na predmetni stopnji v soboški občini mi jih je le 5 odgovorilo, da si ne želijo izpopolnjevanja svojega govornega narečja in približno enak je bil odstotek v skupini odraslih iz raznih naselij. Negativne odgovore so mi dajali tisti, ki že živijo zunaj svojih nekdanjih prebivališč. Zanimivi so na nekaterih šolah primeri dvojezičnosti: neromski učenci se z romskimi sošolci pogovarjajo v njihovem narečju. Tu in tam je kaj takega v katerem gostinskem ali trgovskem lokalu.

Izrazno sposobnost romskega jezika so že potrdili nekateri naši romski pesniki (Rajko Djurić) in dve romski gledališči: Romano teatra v Mokrinu blizu Kikinde in zaslovelo skopsko gledališče Pralipa, ki je celo dramo P. Weissa presadilo v romski geto s temeljno zasnovo: revolucija romske skupnosti še ni končana, če se je sploh že začela?

Romi niso brez svoje kulture in še te, ki je že raziskana (Pavla Štrukelj), ne poznamo in je na splošno tudi ne upoštevamo. Na nekaterih šolah so še boječe začeli vključevati v kulturne prireditve tudi točke v romskem jeziku in predvsem, kar so napisali učenci sami ali živi v njihovi okolici.

Rome potiska v izolacijo tudi zelo pogosten predsodek: nimajo delovnih navad, nočejo delati, so nedisciplinirani, stalno so na bolniški in najtežji greh je – lenuhi so. O vsakem »grehu« bi mogli tehtno razpravljati in tedaj bi morda bolje razumeli tudi nerazviti svet. Za to pa seveda nimamo časa, predvsem ne volje. Navedeni predsodki dobivajo težo, ko narašča v konkurenci vprašanje zaposlitve. Upoštevati moramo, da so staroselski Romi v glavnem na območjih manj ali najmanj razvitih, ki se tudi zelo slabo razvijajo. Po narodnem dohodku na prebivalca je bila med 65 občinami M. Sobota leta 1986 še na 51., lansko leto pa je zdrknila na 57. mesto. Lendava »vztraja« na 59. mestu. Novomeška občina je zdrknila s 15. Na 19. Mesto. V teh krajih je tudi povpraševalcev po delu več kot drugod. Tako v Prekmurju pride na eno prosto delovno mesto že več kot 7 iskalcev zaposlitve, vendar ni realnih možnosti za izboljšanje.

Poleg socialno ekonomskih vzrokov, na katerih »stojijo« predsodki, bi pri zaposlovanju Romov morali upoštevati še nekatere genetske posebnosti (1962

raziskovala dr. M. Avčin in A. Pogačnik) tam, kjer so. Prezrli smo, da mnogim Romom palec na nogi raste »skregan« z ostalimi prsti, nekaj problemov je tudi z mrežnico itn.

Odstotek stalno zaposlenih v družbenem sektorju je na vseh območjih zelo nizek in vedno je manj možnosti za hitrejšo zaposlovanje Romov s pomanjkljivo izobrazbo ali pa brez nje. V družbenem sektorju je osnovni pogoj izobrazba, tega pa ne zahteva privatnik doma in v tujini, kjer velja le to, kar znaš in narediš. Čas večjega zaposlovanja v tujini je za Rome že mimo in kaj nečastno nas zastopajo iz nekaterih predelov, ko si iščejo mesto s prošnjami za politični azil. Takih primerov iz Prekmurja ne poznam. Precej Romov pa je stalno na sezonskem delu v Avstriji in pri istih delodajalcih.

Zaradi formalnopravne enakosti vseh pri zaposlovanju se nihče več ne ukvarja z usposabljanjem neusposobljenih Romov, in to predvsem brezposelnih. V organizacijah, kjer so zaposleni, nimajo posebne evidence o njih, ker ne »smejo voditi« pregleda o narodnostni pripadnosti zaposlenih. Dokler zmorejo delo, ki jim »ustreza«, so še v delovnem razmerju, vendar vedno nekje na koncu in tudi med zadnjimi v tamkajšnjem družbenopolitičnem življenju. K vztrajanju na delu marsikaterega sili tudi domača motiviranost (gradnja hiše, urejanje stanovanja v bolj urejenem naselju itn.). Kjer so se zavzeli za njihov razvoj, uspehov ni manjkalo. Med prekmurskimi delovnimi organizacijami je v Muri največ zaposlenih Romov (okrog 80) in tam ugotavljajo, da se z daljšo dobo zaposlitve povečuje njihova vestnost pri delu in učinkovitost, sprejemajo dela, čeprav ne ustrezajo njihovi srednješolski ali poklicni izobrazbi. Toda »nizek izobrazbeni nivo ne vzbuja aspiracij po nadaljnjem izobraževanju in ne pripravljenosti za aktivno delo v družbenopolitičnih organizacijah«. Prezreti ni mogoče, da nekateri obnavljajo svoje stare ali času ustrezne obrti: trgovanje po sejmih ali ob prometnicah (npr. Večer, 3.7.1988). Kljub vsem tegobam le ni povsem sprejemljivo mnenje: »Romi so pri nas očitno najtežavnejši primer, saj gre vendarle in predvsem za njihovo neprilagodljivost na industrijsko družbo«. (P. Božič: Delo, 26. nov. 1988).

Končno so Romi obremenjeni še z enim ali morda najtežjim predsodkom: da so lopovi, roparji, skratka tatovi vseh vrst.

S kriminaliteto Romov sem se srečeval tudi v nekdANJI poklicni aktivnosti in še vedno mi je ostalo marsikaj nepojasnjeno. Bojijo se vetra in v takem vremenu so redkokdaj bili med storilci kaznivih dejanj. Pri vlomih so se posebej zavarovali od znotraj. Po uspešnih vlomih so odnašali tudi kamgarne, nisem pa srečal Roma v kamgarnasti obleki. Kradli so kokoši in z njimi so bili v dobrih odnosih nekateri tedanji »kupinarji« (potujoči nakupovalci jajc in perutnine) in že ustaljeni tovrstni

trgovci po vaseh. Videl sem tudi, da je v kakem naselju bilo za »kosilo« bedro kokoši ali petelina in tudi take, ki so si to sami vzgojili. Zakaj so kradli in zakaj kradejo – najbrž so enako motivirani kot drugi tovrstni storilci. Razlike so v načinu in višini, seveda odvisno od okolice in »sposobnosti«. Verjetno je pri Romih več tatvin v korist in po interesu drugih kot pa samo zaradi lastnih potreb. Med kaznivimi dejanji Romov so na prvem mestu tatvine vseh treh stopenj kazenskega zakona. Med kaznivimi dejanji, ki so jih storili Romi v Prekmurju leta 1974, je bilo tatvin 52% in naslednjega leta za odstotek manj. Vprašljivo je, ali so takšna dejanja posledica siromaštva ali česa drugega – nikakor pa potrditve Lombrozove teorije. Vprašanje je zanimivo pri spremljanju njihove kriminalitete na škodo družbenega in zasebnega premoženja v času, ko tudi tiste na razvitih območjih vse močnejše stiska družbenosocialna kriza. Podatki takih sklepov – seveda brez temeljitejše analize – ne potrjujejo. V letu 1987 se je število kaznivih dejanj, ki so jih storili Romi, znižalo za 39 in za 69 storilcev v primerjavi z letom 1986. Enako opazamo v primerjavi letošnjih devetih mesecev z enakim lanskoletnim obdobjem: manj 20 kaznivih dejanj in manj 37 storilcev. Struktura kaznivih dejanj pa ostaja v glavnem neizpremenjena. Leta 1986 je bilo med vsemi kar 72% tatvin vseh vrst (na novo 4 ropi). Naslednjega leta se je odstotek znižal na 51% - tak je bil pred več kot desetimi leti. S tatvino na škodo zasebnega in družbenega premoženja je bila leta 1986 povzročena škoda 21.532 din, v naslednjem letu 48.962 in v letošnjih prvih devetih mesecih 65.711 din. Škoda, povzročena z veliko tatvino, je v navedenih enakih časovnih obdobjih povprečno znašala 34.145; 283.732 in 68.743 din. Navedeni zneski pomenijo malo, ker bi morali še primerjati stopnjo inflacijske rasti cen.

Analiza, koliko je storilcev kaznivih dejanj na 1000 prebivalcev na območju Uprave za notranje zadeve M. Sobota in koliko pri Romih, je še močno zaskrbljujoča. Med Romi je udeležba za nekaj več kot trikrat večja kot pri drugem prebivalstvu, vendar moramo upoštevati, da nimamo tekočih letnih podatkov o številu Romov.

Zaskrbljeni moramo biti glede otrok, ki so skoraj stototno storilci navedenih in velikih tatvin. Tako je 44 otrok naredilo 63 kaznivih dejanj (od tega kar 61 tatvin) v letu 1986, naslednje leto 18 otrok 27 kaznivih dejanj (samo tatvine) in v prvih devetih mesecih letošnjega leta 7 otrok 12 kaznivih dejanj.

Ponoviti moram že zapisano ugotovitev: neurejene socialno-ekonomske, predvsem pa stanovanjske razmere vidno vplivajo tudi na kriminaliteto pri Romih. Največ romskih storilcev kaznivih dejanj – predvsem otrok – je iz nekaterih mlajših in najmanj urejenih naselij. V mlajšem in najmanj razvitem romskem na-

selju v Prekmurju so v nekaj letih storili kar 241 kaznivih dejanj in en otrok kar 53. Nasprotno je študentka Etelka Korpič v diplomski nalogi ugotovila, da na Púšči (največje in eno najbolj urejenih naselij) ni bilo v štirih letih nobenega storilca kaznivega dejanja in le dva sta napravila prekršek.

Leta 1987 je sodnik za prekrške v M. Soboti obravnaval 299 Romov (5,6% vseh obravnavanih) zaradi storjenih prekrškov in skoraj 50% jih je bilo s področja kršitve prometnih predpisov. Vsekakor bi bila zanimiva analiza nekaj let, koliko so takšni prekrški morebiti povezani z nepismenostjo ali polpismenostjo. Na drugem mestu so prekrški zoper javni red in mir (30,6%) in zaskrbljivih 38 primerov je zaradi kršitve predpisov o šolanju. Nekaj (15) je tudi klasičnih kršitev zakona o gozdovih.

Veliko vznemirjenja in sovraštva do Romov so vzbudile vesti (tudi tendenciozne) o trgovini z otroki. V Prekmurju ni bilo nobenega primera in so ta početja ostro obsojali. Na seji rep. Komisije SZDL S (l. 1977) smo zvedeli, da so Romi na Dolenjskem kaj hitro odkrili ta posel in je prišlo tudi do spopada med njimi in »trgovci«, da je morala posredovati milica.

Ob tem se z vso zaskrbljenostjo sprašujem: ali bo možno ustvariti sožitje med narodnostmi, ko že otroke, ki še ne vedo, kaj je politika, silijo v demonstracije. Tako tiste, katerim bi morale biti skupne igre in skupna vzgoja za vse srečno prihodnost, sedaj učijo sovražiti v najtežjem pomenu. Molčimo, a tudi to je svojevrstna kategorija hudega kaznivega dejanja politikantov!

Romi so skozi desetletja počasi ali z določeno vztrajnostjo začeli oblikovati svoj razredno-narodnostni odnos, kar se je zelo očitno pokazalo v času narodno-osvobodilnega gibanja in boja. Med Romi so bili člani KPJ in SKOJ in so se že v začetku z drugimi z ramo ob rami vključevali v gibanje in v partizanske enote. Tako so v začetku vstaje v Srbiji sestavili cigansko četo. Del njihove zgodovine poznamo predvsem z najhujše strani, od Jasenovca – Raba do Auschwitzta. V to taborišče so npr. iz Novega mesta transportirali direktno v krematorijske peči (2. decembra 1943) 77-čansko skupino, v kateri je bilo več kot tretjina otrok do 10 let. O Romih vemo pa zelo malo, kolikšen je bil njihov prispevek v NOB. Iz borbe so prišli nekateri kot nosilci partizanske spomenice 1941 (eden je bil proglašen za narodnega heroja) in več oficirjev (na Dolenjskem 7; od kapetana navzdol). Še manj pa je znano, da je na Dolenjskem nekaj borcev NOB brez ugotovljene krivde kar na hitro likvidiralo tri večje skupine Romov – od novorojenčkov do starčkov. Redko kje in kdaj se sliši beseda o njihovi udeležbi v NOB in izredno tragični usodi, ki so jim jo pisali madžarski in nemški okupatorji in njihovi kvislingi. Nikjer še nisem videl, da bi bil v Sloveniji o tem tudi kak spomeniški zapis. Verjetno pa

so Romom med prvimi, če ne že prvi, v Avstriji postavili spomenik v nekdanjem gradiščanskem taborišču Ciganov v Lackenbachu, katerega je 6. okt. 1984 odkril predsednik republike dr. Kirchschräger.

Po vojni nisem zasledil, da bi bil kakšen Rom pred vojaškim ali drugim sodiščem zaradi izdajstva oziroma sodelovanja z okupatorji. Takoj po vojni je velik del preživelih Romov navdalo upanje v možnost svojega hitrejšega vključevanja na temeljih oznanjane enakopravnosti v novo družbeno skupnost, v novo življenje. Toda mnogi so kaj hitro doživeli razočaranje in med prvimi je odločno reagiral Moša Pijade: »Tej mali narodnosti morajo naše oblasti v vsem pomagati, da se dvigne iz tistega nizkega stanja, v katerem so jo držali poprej in iz katerega se trudijo, da bi se dvignili sami s svojo maloštevilno, toda vrlo inteligenco na čelu in zavednimi delavci in borci«, in napake, ki se delajo pri tem, »spreminjajo načela, na katerih temelji naša nova demokracija, v prazno frazo«. (24.6.1945 – Izvajanje zakonov).

V prvi jugoslovanski ustavi je uveljavljeno kaj utopično »spoznanje«, da je bilo med narodnoosvobodilnim gibanjem in njegovim oboroženim bojem nacionalno vprašanje politično rešeno, na ekonomskem področju pa da se rešuje prek ljudske oblasti, kjer ljudstvo upravlja splošno ljudsko (državno) imovino prek svojih predstavnikov. Temelj pa je, da so vsi državljani enaki pred zakonom in enako-pravni (čl. 21/1) in narodne manjšine »uživajo pravico in zaščito svojega kulturnega razvoja in svobodne uporabe svojega jezika« (čl. 13).

V informbirojevskem obdobju so se mnoga vprašanja revitalizirala iz temeljev narodnoosvobodilnega gibanja in v razvojnem procesu samoupravljanja (ki je na žalost čez čas krenil v decentralizacijo državne moči namesto v demokracijo na temeljih dela) se nacionalno vprašanje pojavlja kot ekonomsko (prenašanje in ustanavljanje istovrstnih podjetij) in vse ostreje tudi kot »politično« (omahovanje glede sveta-zbora narodov in njegove pristoynosti). Vse to je razbijalo naivni optimizem, ki je gnezdil v nerealnem in že škodljivem zaupanju v moč pravne norme. V pravnem normiranju pravic manjšin smo imeli (tudi zaradi delov naših posameznih narodov onstran državnih meja) določene težave celo, kako jih poimenovati. Z ustavo 1963 je »zajamčena tudi vsaki narodnosti – nacionalni manjšini pravica, da prosto rabi svoj jezik, razvija svojo kulturo ter v ta namen ustanavlja organizacije ...« (čl. 43/1). Ta določba sodi v čas, ko republike začno oblikovati svojo nacionalno politiko.

V šestdesetih letih je zaznavno vznemirjenje med Romi, predvsem v predelih z večjo in homogeno naseljenostjo. Vznemirjenje prerašča v gibanje, v katerem se aktivirajo romski borci iz NOB, nekaj romske in neromske inteligence in bolj

razgledani iz mlade romske generacije. Snujejo se društva Rom, specifična po interesni dejavnosti (v Sloveniji še nimajo korenin) in vse pogostejše postajajo temelj gibanja za emancipacijo Romov, kar je pomenilo pogoj za vživetje v tekoči družbeni razvoj. V tem času je to gibanje odmevalo po svetu in krepilo ugled našega samoupravnega sistema. To je tudi v določeni meri vplivalo na sklic prvega kongresa Ciganov (8. april 1971, od tedaj je to njihov mednarodni praznik) v Londonu. Za predsednika je bil izvoljen Rom Slobodan Berberski (pesnik, nosilec partizanske spomenice 1941) in na zadnjem, tretjem kongresu so to funkcijo zopet zaupali Romu iz Jugoslavije.

Berberski je o pomenu kongresa zapisal: »Tega dne smo stopili na zgodovinsko prizorišče, s katerega nas ne bo nihče pregnal. Začeli smo se zavedati svojega položaja v družbi, svojih možnosti za lastno potrditev in za to, da najdemo svoj človeški prostor pod nebom«. (Večer, 8. aprila 1972). Sprejeli so tudi svoje avtentično ime Rom, ki je potem dobivalo domovinsko pravico v nacionalnih (pri nas popis prebivalstva) in mednarodnih aktih. Ustanovili so mednarodno organizacijo Romani Union, ki deluje med kongresoma in ji je bil leta 1979 priznan posvetovalni status v socialno-ekonomskem svetu OZN.

Sredi razprav o ustavi leta 1974, ko ni več narodnih manjšin, je bilo še posebej aktualno, kaj so: narodnost ali etnična skupnost ali ljudje zunaj vsake skupnosti drugih občanov. Proti opredelitvi za narodnost so ugovarjali: nimajo matične domovine in tako tudi ni mogoče uveljavljati reciprocitete. Toda resnično humana, civilizatorična družbena skupnost bi lahko in morala prav v takem primeru, ko neki etnični skupnosti ne stoji za hrbtom močan boter, s katerim bi bilo možno in dobro trgovati, pomagati k narodnostnoetnični rasti in borbi proti manjvrednostnemu kompleksu! Ustava SFRJ uveljavlja le pravice narodov in narodnosti. V ustavni razpravi je bilo tudi mnenje, da so Romi etnična skupnost, toda nismo si vsaj v temeljih razjasnili značilnosti tovrstnih skupnosti, kar tudi ni čudno, če je to ostalo nejasno po večmesečnih razpravah za pripravo Helsinške listine.

V ustavi 1974 so v marsičem registrirani nesporazumi in mnoge nedorečenosti. To je izraženo tudi z opredelitvijo enakopravnosti narodov in narodnosti (ni pojasnila, katere so to). Po logiki suverenosti in državnosti republik je bila njim prepuščena neposredna konkretizacija posebnih pravic in dolžnosti narodnosti.

Kaj z Romi, ki živijo stalno naseljeni raztreseno po celi Jugoslaviji, je reševala vsaka republiška in pokrajinska ustava v skladu s svojo nacionalno politiko. Romi so skriti pod omembo etničnih skupin z niansami pravic do narodnosti (ustava SR BiH). Kaj kmalu se je pokazalo, da to more biti pogodba nacionalistični, administrativno asimilacijski politiki. To se je izražalo z opredeljevanjem Romov

ob popisih prebivalstva in njihovem zaznavnem spreminjanju priimkov in sprejemanju »uvoženih« imen. Zaradi samozaščite so se opredeljevali za Jugoslovane, prevzemali narodnost večinske okolice ali pa ostali neopredeljeni. Najizraziteje se je to pokazalo na Kosovu, kjer je najprej nanje »navalila« albanska iredenta. (S. Berberski, 1984).

Na tretjem kongresu so Romi z resolucijo zahtevali, da se jim v vseh deželah, kjer so naseljeni, prizna status narodnosti. Za to so dobili podporo tudi pri Evropskem svetu in UNESCO. Sprožili so iniciativo, naj bi OZN na plenarni seji pod posebno točko obravnavala v celoti položaj Romov v svetu in Romano Union naj dobi status polnopravnega člana OZN.

Pri nas pa vse poteka že po utečeni praksi.

Vodstva družbenopolitičnih organizacij, predvsem SZDL, so zbirala poročila, formirane komisije so sestavljale analize in kdaj pa kdaj je bila o tem tudi razprava na (razširjenih) sejah posameznih organov – toda vprašanje družbenega položaja Romov je vedno obviselo v okviru socialnih in vzgojnoizobraževalnih skupnosti. Tudi Slovenija ni izjema. Tako je komisija za manjšine in izseljenska vprašanja ter narodnosti pri preds. RK SZDLS na 7. (razširjeni) seji (16.6.1977) živahno razpravljala o položaju Romov. Po mnogih predlogih ni bilo akcijsko kaj dosti prijemljivega, še manj pa zavzetosti za ustrezno akcijo. To se je ponovilo po razpravi leta 1987. Nekoliko drugače pa je na območjih posameznih občin, kjer so po resni zavzetosti skupaj z Romi že rešili nekaj težavnih vprašanj in usmerili bodoči razvoj. Vse razprave o Romih na višjih nivojih so potekale brez udeležbe Romov, mimo njih, kot da so objekt družbe.

Problematika je iz okvira političnih organizacij »pricurjajala« tudi do predsedstva SFRJ. Služba za družbenopolitična vprašanja in odnose v federaciji je sestavila informacijo o socialno-ekonomskem in ustavno-pravnem položaju Romov v Jugoslaviji (št. 414/1/81, 26.3.1981). Informacija je bila razposlana, vse pa je ostalo po starem. Med registracijo stanja se je »službi« prikradel sklep: Romi sami morajo spregovoriti o svojem statusu. Toda kako in kje, če kot skupnost niso zastopani pri skledi, kjer se »deli družbena moč«, niti niso organizirani v državi ali v širših družbenopolitičnih skupnostih. Temu klicu je – samoiniciativno – sledil film Filipa Robarja **Romi na noge** (naslov iz romske himne). Tudi med Romi v Prekmurju je bila vse glasnejša zavest o temeljnih človekovih pravicah, kar je potrjevala tudi krepitev njihove državljske zavesti; počasi sta zavest in zahteva po enakopravnosti izpodrivali občutek manjvrednosti in s tem pripravljenost na večvrstno asimilacijo.

Rom Horvat je na seji občinske konference SZDL v M. Soboti dejal: »Čas bi že bil, da bi se slovenska družba končno opredelila, kakšen status naj bi imeli Romi v Sloveniji: ali jih želimo asimilirati (zadnji podatki kažejo na to) ali pa jih želimo kot etnično skupino ohraniti z vsemi njihovimi značilnostmi«. (Vestnik, 28. nov. 1985). Naslednje leto je že jasnejši: »Želja Romov v Sloveniji je, da končno dobimo obliko narodnostne zaščite«. (B. Cener: Stran pred asimilacijo, Vestnik, 13. marca 1986).

Za sklep bodi misel Rajka Djurića: Romi so pri nas kasta zunaj družbe, predvsem ker nimajo definiranega statusa. Sedaj se borimo, da bi si v sedanjih ustavnih spremembah pridobili status narodnostne manjšine, s čimer bi bilo omogočeno, da zaščitimo svoj jezik, kulturo, »da sačuvamo nacionalno biće. Zame je farizejstvo zalagati se za prava afričkih i azijskih naroda, a ovde onemogućavati Rome, da se školuju na materinjem jeziku ...«. (Vjesnik, 3. sept. 1988).

Pojutrišnji dan?

Konstituiranje lastne identitete v sožitju z večinsko družbeno skupnostjo je pojutrišnji dan Romov, ki pa pomeni preizkusni kamen naše civilizatorične družbene zavesti in v določeni meri zahteva tudi spremembo nas samih!

Literatura:

Dr. Marij Avčin: Učinki krvnega sorodstva na potomstvo; raziskava, tipkopis, 1963.

Joská Benkö: Zigeuner ihre Welt- ihr Schicksal; samozaložba, Pinkafeld, 1979.

Slobodan Berberski: Romi i iredenta na Kosovu; Naše teme, 7-8/1984, str. 1335-1347.

Rajko Djurić: Seobe Roma, Beograd 1987.

Cigani sveta, Beograd 1988.

Dragica Kalember: Kolektivna osuda skitničkog naroda Roma; Naše teme, 7-8/1984, str. 1296-1312.

Mladen Matić: Romi u SR Bosni i Hercegovini; Naše teme, 7-8/1984, str. 1348-1361.

A Magyarországi Cigány kérdés dokumentokban 1422 – től 1985 – ig; Kossuth kiadó, Budapest.

Anton Pogačnik: Antropološke in morfološke karakteristike Ciganov v Prekmurju, 1963.

Dr. Vanek Šiftar: Cigani /minulost v sedanjosti/, PZ M. Sobota, 1970.

Dr. Vanek Šiftar: Romi v Sloveniji; Dialogi, 7-8/1978, str. 426-456.

Dr. Vanek Šiftar: Romi v Sloveniji 1941-1945; Naše teme, 7-8/1984, str. 1324-1334.

Donald Kenrick und Grottan Puxon: Sinti und Roma, die Vernichtung eines Volkes im NS-Staat; Göttingen, 1981.

Pavla Štrukelj: Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije s slovenskim prebivalstvom; Ljubljana 1964.

Pavla Štrukelj: Romi na Slovenskem; CZ 1980.

Uj Szemle-Cigány nevelés-ügy és kultura ...; izdaja Országos Pedagógiai Intezet v sodelovanju s Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége ..., intervju: Merey Barna, str. 14-19.

Uprava za notranje zadeve Murska Sobota.

Tihomir Vukanović: Romi (Cigani) u Jugoslaviji; Vranje 1983.

Wolf In der Maur: Die Zigeuner Wanderer zwischen den Welten; Wien-München, 1978.

Dr. Jože Zadavec: Romi v Prekmurju – Zdravstvena kultura prekmurskih Romov; rokopis za PZ, 1988.

Znamenje, Maribor 1989, št. 2, str.122-137.

ROMI – NARODNOSTNA ALI ETNIČNA SKUPNOST?

Določenemu obsegu in času je na zastavljeno vprašanje, ki se glasi Romi, narodnost ali etnična skupnost, možen kratek in enostaven odgovor, da ali ne, seveda če obidemo temeljno vprašanje, kdo in kaj so.

O Romih veliko »vemo«, resnično pa zelo malo, čeprav so že več kot 500 let bolj ali manj v ospredju raznovrstnih interesov. V vseh zvrsteh evropske kulture jih pogostoma srečujemo prikrojene času in avtorjevim usmeritvam.

Evropo so »osvajali« iz treh smeri in na ozemlju Jugoslavije prevladujejo skupine, ki so prišle čez Bospor in so ohranjemale svoje etnične prvine kljub dodatkom kultur drugih etničnih skupnosti med katerimi so svobodno ali prisiljeno živeli ali komaj životarili. V Prekmurju so se srečali Romi, katerih prapredniki so prišli čez Bospor in čez Kavkaz.

Nesporno, svetovnega pomena je raziskava dr. Franca Miklošiča o romskih poteh in njihovih evropskih narečjih. Njegovo delo »Über die Mundarten und die Wanderung der Zigeuner Europas« /Akademija znanosti na Dunaju je to delo izdajala v posameznih zvezkih od 1871 do 1880 – pri nas še nimamo ničesar prevedenega/ ga uvršča med tri /Pott, Clebert/ najpomembnejše romologe.

Ta velika skupnost z različnimi in raznovrstnimi skupinami se je »razlila« po vseh kontinentih; vendar je ohranila zavest skupne pripadnosti in nekatere pomembne jezične osnove. Nikjer pa nimajo matične države: pravijo, povsod so, a nikjer doma. Vsem je Indija davna pradomovina in sedaj tudi njihova svojevrstna zaščitnica.

Zavest skupne pripadnosti je bila izjemno močno poudarjena pri konstituiranju njihovega prvega Svetovnega kongresa (8. april 1971) v Londonu in sploh v vsem njegovem nadaljnjem delovanju. Na prvem kongresu so sprejeli: skupno ime, zastavo, himno in določili, da je 8. april svetovni dan Romov.

Romi imajo marsikaj skupnega z Vlahi-Cincarji: so brez matične države; zunaj v svetu bolj priznani in tudi zaznavno organizirani.

V pravnih dokumentih in sploh literaturi so zapisani pod mnogimi imeni, ki so jih dobivali, da so jih ločevali kot skrajno nezaželjene, od ostalih prebivalcev. Romi so se s silo oblasti imenovali Cigani: za sebe in med seboj so se in se nazivajo človek–Rom (ciganka Romni, ciganski jezik romani čhib). Za vse druge uporabljajo besedo gadžo, to je tisti, ki ni Rom; je kmet. Na prvem kongresu so sprejeli skupno ime Rom, ki je sprejeto tudi v dokumente OZN in se je ustalilo

tudi v pravnem besednjaku. Neki Rom je dejal: Če komu rečeš cigan, je to žalitev, če to rečeš zase, pa je sramota.

Odkar je bil v Leipzigu, pred več kot 300 leti, zagovor prve doktorske disertacije o Romih, se je zvrstilo ogromno raznovrstnih raziskav in bolj ali manj znanstvenih del o Romih. Na območju sedanje Jugoslavije sta se med mnogimi res znanstveno ukvarjala z »romskim vprašanjem« akademika: dr. Tihomir Djordjević (1903 leta je v Münchenu zagovarjal doktorsko disertacijo »Die Zigeuner in Serbien«) in Rade Uhlik avtor dveh slovarjev (Srpskohrvatsko-ciganski rečnik in Srpskohrvatsko-romski-engleski rečnik, oba Sarajevo, 1947, 1983). V Sloveniji smo začeli z znanstvenim raziskovanjem o Romih leta 1962 pod naslovom »Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju« (4 zvezki). Za tem se je nabrala že dokaj šnja bibliografija del (mag. M. Tancer: »Pomembnejše novejša slovstvo o Romih«, Maribor 1989, str. 19).

Dosedaj smo v glavnem obravnavali le območje Prekmurja in Dolenjske, kjer prebivajo avtohtoni Romi. Zaradi manjšega števila so »izpadali« Romi na Gorenjskem in predvsem pa številni priseljeni na območja nekaterih razvitejših mest. O njih vemo izredno malo. Točno niti tega, kateri etnični skupnosti pripadajo, ker ne poznamo vseh narečij in »verujemo« le njihovim, razmeram in prilikam prilagojeni, opredelitvi.

Pri avtohtonih Romih sledimo njihovo selitveno pot po dokumentih, po vpisih v matične knjige in po priimkih (Baranja, Horvat, Cener, Hudorović ...). Tako je možno ugotoviti, da so Sinti, posebna skupina nemških Romov (v letih 1941-1945 bili po Himmlerjevi zaslugi privilegirani v koncentracijskem taborišču Auschwitz) na Gorenjskem in nekaj jih je tudi v zahodnih zaselkih v Prekmurju.

Nesporno pa je, da so bila doslej največja in najuspešnejša prizadevanja pri reševanju »romskega vprašanja« na socialno-zdravstvenih in vzgojno-izobraževalnih področjih. Do nedavnega se je smatralo, da je položaj Romov le socialno-ekonomsko vprašanje.

Osveščanje in emancipacijsko gibanje, ki je bilo na nekih območjih izrazito z vključevanjem v narodnoosvobodilno gibanje, se je močneje razživelo v širšem obsegu proti koncu šestdesetih let, ko nastajajo v naših južnih krajih (kjer živi tudi pretežna večina Romov), posebne organizacije, društva »Rom«, in se povezujejo v regionalne zveze. V tem času se razvija romska kulturna dejavnost (mednarodno že priznано gledališče Pralipe iz Skopja), prizadevanja za standardizacijo regionalnih romskih narečij (Uhlikov slovar; Kepeski in Jusuf: »Romani gramatika«, Skopje 1980; Zbirka slovensko-romskih izrazov, M. Sobota 1988 in Marcel Cortiade: »Romski bukvar, Sarajevo 1989) ter uvajanje bolj ali manj rednih

radijskih oddaj (Beograd III, Priština, Sarajevo, nekaj poskusov radio Ljubljana in na posameznih lokalnih radijskih postajah – te oddaje, v spakedranem romskem narečju lahko več škodujejo kot koristijo). Razvoj romskega jezika in sploh njihove kulture, kot zibelke romske identitete, je v Sloveniji bolj domena samoiniciative posameznikov kot pa organizirano prizadevanje kake znanstvene oziroma ustrezne družbene organizacije ali celo organa. Na žalost v Jugoslaviji nimamo znanstvene organizacije, ki bi se ukvarjala z romskim jezikom oziroma narečji. Ko se srečajo naši avtohtoni Romi, je njihovo sporazumevanje podobno srečanju Slovencev iz Režije, Dolenjske in goriškega Prekmurja. Omembe vredno pa je, da so se romski učenci iz Prekmurja na poletni romski šoli (organizator UNESCO), lani v Beogradu in letos na Dunaju, še kar dobro sporazumevali z drugimi Romi. Anketa, ki sem jo izvedel med romskimi učenci na predmetni stopnji v Prekmurju, so mi (skoraj 90%) izrazili, da bi želeli, naj bi imeli tedensko vsaj nekaj ur pouka materinščine. Na sploh jim »uradni jezik« dela največje težave pri vzgoji in izobraževanju in obenem tudi pospešuje nenormalno asimilacijo – vživetje v širšo družbeno skupnost. Starejši Romi so mi potožili, kako hitro izumira njihov blagovzveneči jezik.

V Sloveniji je romsko kulturno dejavnost najtemeljitelje raziskovala Pavla Štrukelj. Na žalost do sedaj še nismo imeli časa, potrebe in denarja, da bi zbrano objavili.

Koliko je dejansko Romov pri nas, ne vemo (v Jugoslaviji 0.7% in v soboški občini okrog 4% prebivalstva). Popisi prebivalstva so izraz njihove neenakopravnosti. Vsekakor pa moramo upoštevati zaznaven odstotek mešanih zakonskih zvez (8% na Pušči; največje in najbolj urejeno romsko naselje v Sloveniji). Zaradi zaposlovanja doma in v tujini so Romi številne spreminjali svoje priimke in otrokom začeli dajati težko izgovorljiva, uvožena imena.

Pretežna večina Romov živi v urbano neidentificiranih in mnogokje tudi v skrajno neurejenih izolatih. Njihovo neenakopravnost izraža tudi naša neodločnost: ali naj se njihovi zaselki razvijajo kot ostale vasi, ali pa jih je treba razseliti. Zaradi tega so prikrajšani pri marsičem: predvsem v pomoči najmanj razvitim vasicam in tako tudi ni mogoče govoriti o kakršnikoli njihovi samoupravi na temelju samoodločanja. Neizprosnost trga delovne sile z uveljavljanjem tržnega gospodarstva, bo najtežje prizadela že močno prizadete Rome. Oživljati bi morali njihove nekatere stare dejavnosti, ki bi tudi sedaj imele tržno vrednost (o tem sem že pisal). Brez stalnega dela nimajo stabilne socialne varnosti in tudi ne svoji identiteti ustrezne enakopravnosti. Po navedenih sestavinah njihovega etnosa, je utemeljeno vprašanje, kako so kot kolektivitet zaščiteni. Pri uresničevanju individualnih

pravic so že neenakopravni; v kolikor z njimi ne morejo uresničevati in razvijati svoje identitete, ki bi morala biti opredeljena, družbeno in pravno zaščiten z njihovim statusom. V mnogih delih o narodnostnem vprašanju /vse do nedavnega/ je malo besed o Romih; ker niso spadali med manjšine so brez matične dežele in reciprocitete. Pojem etničnih »grup« se v našem ustavnem tekstu pojavi šele leta 1971. V zvezni ustavi, leta 1974, so le narodnosti in samo v republiških in pokrajinskih ustavah, etnične skupnosti.

Vse do nove pomladi narodov v Evropi, in sploh širom sveta, je bil temelj demokracije človek-posameznik, ki je kot tak uresničeval svoje pravice, uveljavljal svojo identiteto. Nesprejemljivo je bilo, da so kolektivne pravice manjšine (narodnosti) pomembna sestavina človekovih pravic. To načelo je bilo vsidrano tudi v naše ustavno opredeljevanje integralnega samoupravljanja.

Kljub mnogim prizadevanjem na mednarodnih, državnih in regionalnih političnih in znanstvenih srečanjih ter razpravah je ostajalo in ostalo nedefinirano vprašanje manjšine (narodne, narodnosti) in etične skupnosti. V glavnem je to tudi razumljivo z ozirom na vsebinsko različno pojmovanje in uveljavljanje resnične demokracije. V mnogih razpravah o etničnih narodnostnih skupnostih so pogostoma pozabljali na pomembno številčnost Romov.

Svet Evrope, najstarejša (od 1949. leta) evropska-mednarodna-politična organizacija, je sprejela kot prvi dokument »Konvencijo o zaščiti človekovih pravic« (stopila v veljavo septembra 1953). V njej ni ničesar neposredno o kolektivnih pravicah narodnih manjšin oziroma etničnih skupnostih. Za našo obravnavo, in posebej še z ozirom na naše želje in prizadevanja, da preko članstva v Svetu Evrope dostojno zasedemo svoje mesto v Združeni Evropi, je vredno omeniti, da je Svet Evrope prvi obravnaval vprašanje Romov kot posebno in pomembno vprašanje. Obravnavali so izredno pereče vprašanje nomadskih Romov v Evropi (pred letoma so izdali večjezično knjižico »Romi in potniki«). Svet je leta 1969 sprejel »Evropsko povelje o Romih« – kot priporočilo št. 563 državam članicam, kako izboljšati položaj Romov. Kako in koliko smo vse, kar se v mednarodnih dokumentih nanaša tudi na Rome, že upoštevali, je vredno splošne kritike in ostaja kot obveznost za naprej.

Romi so od prvega Svetovnega kongresa vse odločnejši, da se jim v vseh državah prizna status narodnosti. Od začetka sedemdesetih let je to tudi v ospredju tukajšnjih romskih zahtev. To je tudi čas: nekoliko višje splošne izobrazbe (prvi romski učenec je končal osnovno šolo v 8. razredu v šolskem letu 1970/71), nekaj Romov je končalo srednje strokovne šole in tudi višjo (dve učiteljici), kolikor toliko se je popravil njihov socialni položaj, spremenil se je tudi odnos večinskega

prebivalstva na nekaterih območji. Intenzivnost zahtev po ustavni ureditvi statusa je vzbujal tudi nedorečenost: kaj in kdo so etnične skupnosti. Mednje so po volji posameznikov in razlagah nekaterih organov in organizacij uvrščali Rome, brez kakršnekoli opredelitve njihovih pravic in njih zaščite. Edino v ustavi SR BiH so Romi uvrščeni kot narodnost. Blizu temu je še makedonska ustava.

Med zahtevami po opredelitvi statusa Romov, je bilo poudarjeno: Romi so enovita narodnost in krivično jih je deliti po pripadnosti federalnim enotam. Potreben jim je neki družbeni povezovalni organizem, da se med njimi samimi ne bi razraščala že začeta neenakopravnost. Jasno je bilo, da o statusu ne more odločati številčnost skupnosti niti stopnja razvitosti. Statusa Romom tudi ne more podeljevati večinski narod, ker kot etnos živijo iz sebe. Večinski narod jim mora za uveljavljanje resnične demokracije zagotavljati vse pogoje za razvoj in zaščito njihovih avtentičnih značilnosti etnične skupnosti. Po dokaj zagretyh razpravah je bilo s slovenskim ustavnim dopolnilom (LXVII, tč. 4) določeno, da se status in pravice Romov uredijo s posebnim zakonom. Priprave zakona so utonile v nastalih in trajajočih spremembah v Sloveniji in Jugoslaviji.

Sedaj, v pripravi ustave suverene Slovenije, se ponovno postavlja »romsko vprašanje«. Pri tem seveda moramo imeti jasno opredelitev do zavezujočih mednarodnih dokumentov, kakor tudi do tistih, ki jih bomo morali še »plačati« kot vstopnico v želeno Evropo. Kakršnakoli bo bodoča državna ureditev Jugoslavije, ne smemo zanemariti romske enovitosti v Evropi in svetu.

Po svetu in v dokumentih se ob nastajanju novih povezovalnih odnosov vse pogosteje uporablja pojem narodnostne manjšine in tu in tam še narodnostna etnična skupnost. Menim, da ne moremo več vzdrževati svojih posebnih (a neuresničljivih) zveznih ustavnih opredelitev narodnosti na temelju bratstva in enakosti oziroma enakopravnosti in tako bi bilo umestno, če se opredelimo za narodnostne manjšine.

Med sedanjimi predlogi za opredelitev statusa Romov sem zasledil naj bi jih izenačili z madžarsko in italijansko narodnostjo. Med tekstom sem že opozoril na bistvene sestavine, ki karakterizirajo Rome kot narodnostno skupnost in tudi kar jim pri tem »manjka« (matična država, jezik, strnjena naseljenost ...). Vsekar pa moramo upoštevati razlike kot možnosti za uresničevanje temeljnih narodnostno etničnih pravic. Z uveljavljanjem romskega statusa začnemo prav na začetku, skoraj blizu absolutne ničle.

Njihov status mora opredeljevati ustava. Na žalost v zadnjih letih hitimo s spreminjanjem ustav in kaj malo je ljudi, ki bi poznali vse spremembe in bi jih mogli tudi upoštevati v konkretnem vsakdanjiku. Verjetno tudi sedaj pripravljana

ustava suverene Slovenije ne bo brez potrebnih sprememb v bližnji bodočnosti. Pomembneje kot mrtva ustavopravna črka pri uresničevanju romske narodnostne skupnosti, mora biti zavest večinskega naroda in manjšine, da je vzpon manjšine pogoj svobodnega, vsestranskega razvoja vsakogar in vseh skupaj.

Prepričan sem, da po dosedanjih izkušnjah ne želimo ustave kot utopične deklaracije in zato moramo izhajati iz uresničljivosti v naši sedanjosti in kot prehodno predlagam ustavno besedilo:

»STATUS IN PRAVICE ROMSKE SKUPNOSTI SE UREDI Z USTAVNIM ZAKONOM«

Razprave in gradivo 24, INV, Ljubljana 1990, str. 80-84.

POGLED NAZAJ – KORAK NAPREJ

Dosedaj še ni bila napisana celovita, znanstvena zgodovina Romov. Romski pisatelj M. Lakatos iz Budimpešte obljublja, da jo bo s podporo OZN napisal. Toda že to, kar imamo zapisano, bi nas lahko zbližalo in vse manj bi bilo predsodkov o Ciganih-Romih.

Danes ni več dvoma, da so Romi prišli v Evropo iz Indije in kljub dolgi in težki poti skozi mnoga stoletja ohranili nekaj prastarega iz svoje pradomovine. Ko so na prvem svetovnem kongresu Romov 8.4.1971 potrdili svojo identiteto in željo, da si najdejo prostor pod soncem, so sprejeli tudi romstvu ustrezno zastavo: modra barva – prostranstvo in zelena – gozd, narava, sredi zastave pa kolo s 16 prečniki. Tudi v zastavi Indije (iz leta 1947) je zelena barva, na sredini pa vreteno – simbol dela. Tudi indijsko vodstvo je uradno priznalo Rome kot svoje nekdane prebivalce, zato je njihov posebni zaščitnik.

Romi so prišli v Evropo že zelo zgodaj, in sicer s treh strani. Ogrski viri navajajo, da so prišli s Tatari. Še v prejšnjem stoletju smo lahko v Prekmurju (Neradnovci) zasledili priimek Tatar.

Ker je za obdobje pred 17. stoletjem dosegljivih kaj malo pisanih virov, lahko samo po romskih priimkih ugibamo, od kod je to ljudstvo prišlo k nam v Prekmurje.

Nekaj več izvemo iz posameznih matičnih knjig v katoliških farah, kjer so ob vpisih dodali tudi pripise o kraju rojstva (v grmu, gozdu itn.). Na pot po sledovih Romov se je podal že naš pomurski rojak dr. F. Miklošič (roj. 20. nov. 1813) iz Radomersčaka, ki je poznal vsa glavna romska narečja v Evropi in tudi literaturo o njih ter tako nesporno ugotovil njihovo pradomovino (12 zvezkov, izdala jih je Akademija na Dunaju od 1872 naprej).

Priimki nam lahko do določene mere nakažejo smer prihoda Romov, čeprav to ni povsem zanesljivo. V romskih naseljih, ki so nastala v Prekmurju do leta 1941, so prevladovali priimki: Horvat, Baranja, Cener, Šerközi. Navedene priimke srečamo na Gradiščanskem (Burgenland; od tam jih je precej prišlo v severozapadna prekmurska naselja), v Podravini, na Madžarskem (zelo pogost je priimek Horvat) in nekaj tudi na Dolenjskem; nobenega pa ne na Gorenjskem. Priimek Horvat ni bil znan v Prekmurju v 16. stoletju, toda že leta 1775 jih je bilo 114 v 28 vaseh. Opozoriti moram, da ima ta priimek veliko izpeljank. Upoštevati moramo, da v času prihoda Romov prebivalci še niso imeli, vsaj večina ne, stalnih priimkov.

Na žalost pa so Romi v zadnjih dveh desetletjih skorajda množično spreminjali priimke in dajejo v zadnjem času otrokom imena, ki nimajo nobene zveze z romsko identiteto. To so tuja, »uvožena« imena.

Dvomljivo je, če lahko samo priimek potrdi izvor neke osebe. Zelo zgodaj zasledimo v pisanih virih priimek Cigány (različno pisan). Leta 1369 je v seznamu podložnikov v Šomodski županiji G. Cigány in leta 1641 je v pravdi za gornino (Nédela – G. Petrovci) bil priča želar Cigan. Nekoliko kasneje zasledimo v Lendavi župnika (prišel iz Ogrske) z enakim priimkom. Po letu 1720 je ta priimek vse pogostejše zapisan v vaseh ob Muri. Danes jih je že malo. Toda noben Rom nima takega priimka in tudi v njihovih narečjih ni besede cigan. Nekaj takih priimkov (z izpeljankami) je tudi v Podravini.

Zato je precej ugibanj in nasprotujočih odgovorov na vprašanje, od kod beseda cigan. Nekaj jih zagovarja naslednjo razlago: Romi, ki so prišli čez Bospor (Carigrad), so se dalj časa zadrževali na gori Atos in v njeni bližini. Tam naj bi jih poimenovali ancicano, kar pomeni: ne dotikaj se, nekaj, kar samo nesrečo prinaša. V naši govorici se je beseda cigan uporabljala za človeka, ki je lahkomišeln in sploh malopriden ter ima zbrane vse človeške slabosti. Nekako istočasno s priimkom Cigan se v osrednji Sloveniji pojavi priimek (še pogosten) Rom (z večimi izpeljankami). Toda noben Rom nima tega priimka.

Na desnem bregu Mure, predvsem v Ljutomeru, se že zelo zgodaj pojavi priimek Zigeuner (kasneje različno zapisana beseda), ki je prišel v hudo nasprotje s tedanjo oblastjo. Ob koncu 15. stoletja zasledimo tak priimek v Slovenski Bistrici, leta 1705 so imeli v Tinjah župnika s takim priimkom, v Ljutomeru pa (1636) uglednega in bogatega obrtnika.

Šele, ko so po odredbi cesarice Marije Terezije (leta 1761) morali Rome poimenoovati kot nove prebivalce (neu colonus, új polgár) in ko so ob vpisih v matične knjige zapisovali hišne številke in druge razpoznavne podatke, smo izvedeli precej več tudi o njihovem naseljevanju. Naziv Rom je prvi uzakonil španski kralj Filip II. (1633), ko jih je proglasil za Špance in zahteval (pod pretnjo kazni), naj pozabijo na svoj jezik in običaje. Na prvem svetovnem kongresu Romov so sprejeli ime Rom, kasneje tudi v OZN, kakor tudi v naših dokumentih.

V Prekmurju je po dosedaj znanih podatkih prvi vpis v rojstno matično knjigo najden v Bogojini (1681 in 1690). Za tem se vrstijo v določenih časovnih presledkih vpisi v Murski Soboti, na Tišini in še po drugih farah. Zanimivo je, da ni med njimi nobenega evangeličana. Katoliško vero so sprejemali med potovanjem, vendar predvsem zaradi obrambnih razlogov, saj so ohranili ob tej veri še veliko svojega starega verovanja. Zanje (po njihovih ohranjenih pesmih, pravljičah in izročilu)

je bog iz mesa in krvi. Nanj se obračajo kot na človeka, z njim se prepirajo, ga karajo, ker je na njih pozabil itn.

Ko so prišli Romi s treh strani v Evropo, se je v razvitejšem zapadnem svetu že začela velika družbena prelomnica, ki je bistveno vplivala na njihovo borbo za preživetje in sploh na obstoj skupnosti. Končale so se že križarske vojne, kazali so se že znaki zatona fevdalizma in nastajati je začela meščanska družba, ki jo je spremljalo močno naraščanje posebnega sloja ljudi na najnižji socialni ravni družbe. Rome so kaj kmalu uvrstili med berače, klateže in sploh ljudi, ki so bili ponekod zelo slabo zaščiteni. V ta razmajani svet so Romi prinesli veliko svežine z glasbo, plesom, svobodnim življenjem in obrtjo, ki je drugi ljudje niso poznali ali pa se z njo tudi niso dovolj ukvarjali (kovaštvo, trgovina s konji, uporaba zdravilnih zelišč, napovedovanje prihodnosti itn.). Še danes so ohranjena mnoga imena: žebelj ciganica, igra bijem z bičem ciganico, ciganski oves, cigansko jabolko in še uporabljivo cigansko teslo in ciganski sveder (Delo, 16.6.1982).

Po Evropi so jih različno sprejemali, z malo večjim razumevanjem na Balkanu in na območju Ogrske.

Zaradi njihovega posebnega verovanja (kljub temu, da so sprejeli katoliško vero, vsaj pretežna večina) so predvsem Rominje uvrščali med čarovnice in mnoge so bile žrtve svete inkvizicije. Rome so na splošno označevali kot ljudi, ki prinašajo nesrečo. V posameznih deželah so bili postavljeni izven zakona. Tako je sončni kralj Francije Ludvik XIV leta 1682 odredil, da morajo poloviti vse Rome – sposobne moške in starejše od 16 let, vkovati ter poslati na galeje, mlajše pa oddati v sirotišnice. Znan je tudi predpis, da so jim ob prvem prekršku najprej odrezali levo uho, ob drugem desno, potem je sledila smrt.

V dobi prosvetljenstva se je odnos do Romov nekoliko izboljšal, vsaj v nekaterih deželah. Spremembe je narekovala povečana konkurenca in zmagovati je bilo mogoče le z večjo in boljšo proizvodnjo – predvsem v kmetijstvu. Pod vladavino Marije Terezije in njenega naslednika so s predpisi in njihovim izvajanjem silili Rome, da so se za stalno naseljevali. Cesarica je izdala dva pomembna predpisa (leta 1761 in 1767). S prvim je določila Romom status novih prebivalcev, ki so jih tudi vpisali v matične knjige. Zemljiške gospode je obvezala, da morajo dati Romom nekaj zemlje za stavbišče in obdelovanje. Prepovedala jim je uporabljati materinščino.

Tovrstnih predpisov je bilo v stoletjih še več, tudi v Sloveniji pred letom 1941. Le-ti so hudo prizadeli romsko kulturo, zato so se po posameznih naseljih oblikovala močno popačena narečja; ker si tudi med seboj niso več povsem zaupali. Prepovedano jim je bilo tudi trgovati s konji.

Cesarica je modernizirala državno upravo in odredila, da morajo imeti ljudje priimke in hišne številke.

Drugi predpis je Rome lažje prizadel. Romom je bilo prepovedano, da bi se med seboj poročali. Nekaj let stare otroke (3-4 leta) so jim s silo odvzemali in jih oddajali posameznim družinam, da bi jih prevzgojile in usposobile za kmetovanje in obrt. Sposobni moški so morali iti v vojsko.

Cesaričin naslednik je v začetku še poostril te ukrepe in kršitev prepovedi govorjenja v romščini so kaznovali s 24 palicami. Jožef II. je prepovedal Romom, da bi se naseljevali in si gradili bivališča v gozdovih in drugih skritih krajih. Kovaštvo so smeli opravljati (posledica cehovske konkurence) le tam, kjer je bila za to resnična potreba.

Leta 1781 in 1785 sta bila izvršena prva popisa, vendar za naše območje nimamo podatkov.

Na Ogrskem so leta 1781 ustanovili posebno komisijo za Rome. Njihov položaj so uredili s predpisom v prvem desetletju 19. stoletja, sredi stoletja pa se za Rome niso kaj dosti brigali. Leta 1873 so prvič popisali Rome in po dvajsetih letih (1893) je državni statistični urad izvršil popis. S tem popisom smo dobili prve zanesljive podatke o naselitvi Romov in njihovih obrtnih dejavnostih na Ogrskem, pa tudi v Prekmurju. Za naše kraje niso ohranjeni popisni listi, vendar lahko iz vpisov v rojstne matične knjige povzamemo, da so Romi ponekod živeli v naseljih skupno z ostalimi prebivalci, s katerimi so se dobro razumeli. Marsikateri romski novorojenček je imel do 10 krstnih botrov, vendar nobeden ni bil Rom ali pa so bili le-ti mešani.

Po že navedenem ogrskem popisu je živelo v tedanjem soboškem in lendavskem okraju 252 oziroma 322 Romov (območje okrajev ni povsem v mejah sedanjih občin). Pretežni del Romov pa je bil že stalno naseljen. Najprej so se stalno naseljevali kovači in teh je bilo na Ogrskem med Romi okrog 40%. Ob popisu so bili Romi stalno naseljeni v 16 krajih soboškega in 19 krajih lendavskega okraja. Stalno je bilo naseljenih 212 oz. 240 Romov. Skupno z ostalimi prebivalci so živeli Romi v 5 naseljih v soboškem in v 13 v lendavskem okraju. V vaseh ali popolnoma ločeno od ostalih prebivalcev pa so Romi živeli v 11 oziroma v 4 vaseh – naseljih. Med stalno naseljenimi so bili tudi kmetje: 8 v lendavskem okraju. Stanovanjske razmere so bile zelo neugodne, saj je živelo v enem stanovanju v soboškem okraju povprečno 11,1 in lendavskem 5,2 prebivalca.

Na položaj Romov je vplivala tudi demografska »eksplozija« v Prekmurju. V 41 letih (1869 – prvo ljudsko štetje - 1920) se je število prebivalstva povečalo za več kot

38%. Ob popisu leta 1910 pa je bilo tudi ugotovljeno, da se je izselilo 5867 oseb, večina v prekomorske dežele.

Z dokončnim razpadom fevdalizma na Ogrskem se je tudi v Prekmurju začela močno spreminjati socialna struktura prebivalstva. Nekdanji podložnik se je začel obnašati kot lastnik z veliko željo po hitrejši obogatitvi. Pojavila se je določena verska nestrpnost v povezavi z razredno-političnimi organizacijami in temu ustreznim akcijskim delovanjem. Romska obrtna dejavnost se ni mogla več meriti z drugimi obrtniki. Vse te spremembe so vplivale, da so Rome potiskali na obrobje »paverskih« bivališč. Potrebna bi bila posebna analiza, ki bi proučila stanje sorazmerno dobrega razumevanja in sožitja Romov z ostalim versko mešanim prebivalstvom (v čisti katoliški sredini ni bilo nobenega starega romskega naseља). Stalno naseljevanje Romov je slabo raziskano*. Po obstoječih podatkih spada med najstarejše romsko naselje v Prekmurju naselje Černelavci. Po dosedanjih ugotovitvah so si Romi kupovali stavbišča – najslabšo zemljo na obrobju, ki jo po družbeni preprodaji nihče ni hotel kupiti zaradi zamere. Znani so tudi primeri, da je nekdo prodal zemljo Romu, ker je hotel tako ponagajati sprtemu sosedu. Parcele so bile velike le nekaj arov, cena pa je bila sorazmerno visoka.

Po vpisu v matične knjige soboške fare so Romi živeli v Černelavcih že v začetku 19. stoletja. Tukaj si je v začetku petdesetih let družina Horvat postavila hišo in leta 1852 je že vpisana s hišno številko. Potomci teh že stalno naseljenih Romov so začetniki naselja Pušča. Ivan Horvat, godbenik in dober kovač, je leta 1910 na kupljeni parceli ledinskega območja Górica zgradil hišico in kmalu so mu sledili še trije, ki so se stiskali okrog njegove parcele. Tedaj so bile družine polne otrok. Ivan jih je imel 5, Ivan(Štefan) Horvat, Ignac Kokaš in Jože Horvat pa 9-10 otrok. To novo naselje so madžarski upravni organi poimenovali Mala Sobota. Püšča (na Püjšči) se je imenovala grofovsko pristava ob cesti M. Sobota – Radenci; kakih 200 m pred križem. Po letu 1945 so stavbe podrli in tam so sedaj njive, ki jih zapira proti Soboti pas akacij. Kdaj, zakaj in kako so prebivalci z Górice prevzeli novo ime, bodo morali še raziskati mladi raziskovalci Romov.

Dr. Pavla Štrukelj (str. 103) in za njo drugi ponavljajo, da je sedanje naselje Pušča nastajalo na bregovih potoka Mokoš. To ni točno. Mokoš teče skozi Tišino, Murske Črnce in jugovzhodno k Muri. Naselje je nastajalo na zamočvirjenem svetu potoka Črnc, ki pa se je z regulacijami in melioracijami na tem predelu že popolnoma zgubil. Značilnost romskih naselij je bila in je še danes, da so po

* Dr. Vanek Šiftar: Cigani, minulosť v sedanjosti, PZ, M. S. 1970 in Dr. Pavla Štrukelj: Romi na Slovenskem, CZ 1980

starosti prebivalstva izredno mlada naselja. Življenjska doba Romov le od daleč sledi povprečju ostalega prebivalstva. To še posebej velja za Rominje, med katerimi je izredno malo starih nad 65 let. Tako v družini manjkajo babice, prababice, ki bi na vnuke prenašale romsko ljudsko izročilo in običaje, ponavadi zakrite pred drugimi prebivalci in nekdanjo oblastjo. Po letu 1945 se je začelo stanje spreminjati, čeprav ne enakomerno in ne enako za vsa naselja. Nekatera še danes močno zaostajajo.

Natančnega števila Romov v svetu, v Jugoslaviji, Sloveniji in Prekmurju ne vemo. Popisi prebivalstva nam z mnogimi pomanjkljivostmi ne dajejo zanesljivih podatkov.

Ob popisih 1971 so na primer v nekaterih krajih na Kosovu morali ponavljati popis, ker se Romi niso opredelili za Albance. Ponekod pa jih sploh niso popisali in še danes nekateri romski otroci niso vpisani v matične knjige. Po podatkih popisa prebivalstva naj bi bilo leta 1953 v R Sloveniji 1663 Romov, v Prekmurju nobenega. Ob naslednjih popisih se slika močno spreminja: 1961 v R Sloveniji 282, v Prekmurju 158, leta 1971 v R Sloveniji 1284, v Prekmurju že 927 in ob zadnjem popisu v R Sloveniji 1435 in v Prekmurju 376 Romov. Analiza teh podatkov odkriva odnose med prebivalstvom, pa tudi kriterije, ki so jih imeli neromski popisovalci Romov.

Nekoliko točnejši in zanesljivejši so podatki, ki so jih zbirali občinski organi socialnih služb.

Po podatkih, ki jih je zbral okrajni glavar Lipovšek, naj bi bilo leta 1910 in 1921 v Prekmurju v 25 naseljih 592 Romov. Leta 1931 pa v 34 krajih 818 Romov, v lendauskem okraju le 15. Po podatkih socialnih organov je leta 1961 živelo v Prekmurju 1870 Romov (M. S. – 1577) ali 2,07% celotnega prebivalstva v 182 »stanovanjih« 375 gospodinjstev. Tudi ti podatki se razlikujejo od tistih, ki so jih pred dvema letoma zbrali občinski centri za socialno delo. Takrat naj bi živelo v Sloveniji 4615 Romov (občina M. S. - 2609, po kasnejšem soboškem podatku pa 2609) v 882 družinah.

Romska naselja v Prekmurju so ustanavljale posamezne družine in le manjše sorodstveno povezane skupine. Tako se je v novih razmerah obnavljala prastara velika družina, katere ostanke še lahko sledimo v nekdanjih porokah znotraj istega naselja in v istih priimkih. Leta 1961 je bilo na Pūšči 42% prebivalcev s priimkom Horvat, istega leta sta bila v 86 gospodinjstvih oče in mati iz istega naselja.

Tako so nastajala vase zaprta in močno izolirana naselja, ki so oblikovala v splošnem narečju svoj besedni zaklad, predvsem s popačenimi izposojenkami. Izolacija Romov je bila tudi njihova samoobramba. V to so jih silili ukrepi obla-

sti pred vojno in med njo. Tako je s policijsko okrožnico banske uprave Dravske banovine (1935) bilo določeno, da je treba Rome stalno naseliti in jim določiti domovinsko občino. Prepovedano jim je bilo zapuščati območje bivališča brez posebnih dovoljenj. Če so morali po nujnih opravkih, so morali dobiti dovolilnico z vpisom osebnih podatkov, kam gredo in zakaj ter koliko časa bodo odsotni. Orožnikom je bilo naročeno, naj občasno, nenapovedano, ponoči in podnevi nadzirajo prisotnost Romov v naseljih in naj pregledujejo, če nimajo kje skritega ukradenega blaga.

Materinščina je bila prepovedana, da ne bi mogli s sporazumevanjem česa prikriti pred tistimi, ki so bedeli nad obnašanjem Ciganov. Taki ukrepi so veljali še med madžarsko okupacijo.

Romi so se v Jugoslaviji že v začetku vojne vključili v narodnoosvobodilno gibanje. V začetku so ustanovili romsko partizansko enoto. Število Romov so močno skrčile okupatorske oblasti s pomočjo kvizlinških enot. Med osvobodilnim bojem je precej Romov dobilo oficirske čine (na Dolenjskem kapetan in nižji oficirji), nekaj jih je bilo tudi nosilcev partizanske spomenice 1941, Rom Djordjević Stevan-Novak (padel 1943) je bil proglašen za narodnega heroja.

Romom v Prekmurju se je godilo nekoliko bolje do takrat, ko so oblast prevzeli njilaši.

Po letu 1945 se je romsko vprašanje razvijalo na temeljih pridobitev NOB z mnogimi obojestranskimi nerazumevanji časa.

Nekatere družine so bile določene za kolonizacijo v Vojvodino in na domačije izseljenih Nemcev v Prekmurju. Največ jih je bilo s Púšče. Toda kmalu je za njimi odšlo celo naselje – razen starcev. Posledica tega je bila, da so se vsi vrnili. Nekateri Sobočani so se hoteli rešiti Púšče in so predlagali, da se naselje požge.

Romom ni manjkalo navdušenja in zavzetosti, da bi skupno z ostalimi ustvarjali lepšo bodočnost v novih družbenih odnosih. Tako so jeseni 1945 Romi soboškega okraja imeli v Soboti dobro organiziran in uspel miting. Recitirali so v romščino prevedene pesmi Kajuha in druge pesmi, Titu so hoteli poslati resolucijo z obljubo, da ne bodo več kradli, ker je to v novi domovini nepošteno. Tov. Korpícheva je v raziskavi za diplomsko nalogo (leta 1970) ugotovila, da na Púšči (tedaj 47 hiš s 470 prebivalcev) v letih 1963-1969 ni bilo nobenega storilca kaznivega dejanja, storjena sta bila le dva prekrška.

Skoraj dve desetletji je bilo romsko vprašanje obravnavano pretežno kot socialno vprašanje in je ostajalo v pristojnostih socialnih služb. Iz teh virov se jim je pretežno zagotavljala socialna varnost za preživetje.

Tudi Romi so začeli spoznavati, da si trdno socialno varnost lahko zagotovijo le z delom. Tako so nekateri vzdržali kot kolonisti, drugi pa so se po prizadevanju družbenopolitičnih organizacij zaposlovali v Pomurju in izven državne meje. Rezultati so vidni v osveščenosti romskih prebivalcev nekaterih naselij (Púšča, Vanča vas, Borejci, Zenkovci in še kje). Zaposleni so prenašali na svoje otroke spoznanje: znanje, delovna sposobnost in vztrajnost odpirajo pot v lepšo bodočnost tudi Romom, vsem delovnim ljudem in samo na tem sloni enakost in resnična enakopravnost. Vsi znani popisi kažejo zanemarjeno prizadevnost Romov za osnovnošolsko in nadaljnjo vzgojo in izobraževanje. Vzrokov je veliko, pomembno pa je spoznanje, da morajo Romi v procesu lastne emancipacije postati kritični in ustvarjalni na področju vzgoje in izobraževanja.

Popis Romov leta 1893 kaže, da je tedaj v Prekmurju izredno malo romskih otrok obiskovalo osnovno šolo. Le nekoliko bolje je bilo z ostalimi, saj je bilo vpisanih v šolo le nekaj čez polovico šoloobveznih otrok. Po znanih podatkih so Romi redneje začeli obiskovati najprej šolo v Kupšincih (leta 1895) in v letih 1906-1918 jih je bilo vpisanih 24. V murskosoboško osnovno šolo je prišel prvi romski otrok šele v šolskem letu 1904/05. V druge šole so se začeli romski učenci vpisovati šele po letu 1920. Še po osvoboditvi je veljalo, da je šola le za moške in zaradi tega je bilo med Rominjami izredno veliko povsem nepismenih. Posluha za izobraževanje Romov pa ni imela tudi oblast pred letom 1941. Banski svetnik (A. Koder) je na seji (16.2.1932) govoril: »Ustanovile naj bi se šole, ki bodo ustrezale ciganskemu značaju. Za ciganske otroke je potrebno ustanoviti posebne šole. Ako pride sedaj cigan v šolo, se ljudje tega branijo in nočejo pošiljati tja svojih otrok, kamor prihaja umazan cigan«. Takšna mnenja so še danes prisotna v naši družbi, ki bi morala biti izredno občutljiva za resnično humane odnose med ljudmi. Obsodbe vredno je, da prinašajo otroci z rasizmom napolnjena stališča iz svojih družinskih okolij.

Bolj odločen kot banski svetnik je bil soboški šolski nadzornik, ki je predlagal (leta 1935): »Za ciganske učence naj bi se ustanovile posebne šole z internati. V njih bi morali biti romski učenci do konca šolanja; po potrebi pa še nekaj let, dokler se ne bi zadostno pripravili za življenje«.

Med madžarsko okupacijo otroci iz Púšče in tudi drugih naselij sploh niso obiskovali šole.

Po letu 1945 je bilo veliko poskusov, s katerimi so želeli pritegniti romske otroke v šolo in Rome sploh spodbuditi za vzgojo in izobraževanje. Poskusi s posebnimi romskimi oddelki (Kupšinci, Murska Sobota) so ob delnih uspehih nadaljevali romsko izolacijo. Končno je zmagalo spoznanje, da je treba začeti pri

najmlajših, s predšolsko vzgojo in vsaj najmlajšim ustvariti osnovne materialne pogoje, učne pripomočke, obleko, prehrano itn.

Na razširjeni seji občinskega odbora SZDL Murska Sobota je Rom Jože Horvat dejal: »Dokler bomo Cigani zapuščali šolske klopi z dvema ali tremi razredi šole, ali pa celo brez tega, bo obstajalo cigansko vprašanje«. Spominjam se razprave (razširjena seja občinskega odbora SZDL Murska Sobota – 1956) in premišljenega zaključka, da je treba na Púšči čimprej ustvariti poseben vrtec za predšolske otroke, ki pa mora biti v pomoč tudi drugim učencem.

Romi so le s težavo zaupali svoje malčke vzgojiteljicam, ki so si pridobile zaupanje in so mnogim postale vsega spoštovanja vredne duhovne matere. Izkušnjam s Púšče so sledili ustrezni oddelki po osnovnih šolah v Prekmurju in po Sloveniji. Žal pa med vzgojiteljicami ni nobene Rominje oziroma osebe, ki bi obvladala romsko narečje, saj se otroci kaj težko sporazumevajo v knjižni slovenščini (tudi s pomočjo prekmurskega narečja). Prvi romski učenec je končal osnovno šolo šele v šolskem letu 1970/71.

Kljub velikemu napredku so doseženi rezultati vendarle zaskrbljujoči. V šolskem letu 1984/85 je bilo v Prekmurju 444 romskih osnovnošolcev (občina Murska Sobota 389 in Lendava 55), kar je bilo 5,96% vseh osnovnošolcev (v občini Murska Sobota – 6,6% in Lendava 3,6%). Večji del osnovnošolskih otrok večkrat ponavlja razrede na razredni stopnji.

Okrog 30% romskih otrok je bilo leta 1984/85 še vedno neuspešnih. Vzrok je tudi v nezanimanju romskih družin za bodočnost otrok. Med preprekami za hitrejše napredovanje je tudi nepoznavanje knjižnega jezika, ki je za mnoge težji kot srbohrvaščina. Narečje, ki ga govorijo v romskih naseljih, ni enotno, po svojem besednem zakladu zelo revno in daleč od dokaj razvitega knjižnega jezika Romov v BiH, Makedoniji (romska slovnica, avtor Šaip Jusuf) in drugod po svetu (Švedska, Sovjetska zveza ...).

Prvi korak pa so naredili prizadevni vzgojitelji, učiteljio, ki so zbrali in s prizadevnostjo OE Zavoda za šolstvo Murska Sobota izdali Zbirko okrog 1000 slovensko-romskih izrazov, prvi pripomoček za ohranjanje romske identitete.

Na splošno velja, da so Romi brez svoje kulture. Mnogo se je porazgubilo na dolgih popotovanjih, veliko so sami zanemarili, ko so se hoteli čimprej »civilizirati« med ostalimi prebivalci. Nekateri se tega, kar je še ostalo, neutemeljeno sramujejo in ljudskega izročila ne prenašajo na mlajše rodove, jih ne spodbujajo, da bi nadalje raziskovali in znano tudi utrjevali v vsakodnevni kulturni praksi.

Prva romska tiskana knjiga je nastala v Godlicu v 15. stoletju, v 16. stoletju pa že prva slovnica romskega jezika (romani čhib). Leta 1930 je v SZ začel izhajati

romski časopis *Novo Drom* in pet let za tem je izšlo v Jugoslaviji nekaj številčk lista *Romano lil*. Letos je začel izhajati v Beogradu romski list. Tudi na Púšči so pred leti izdali eno številko (v slovenščini) romskega lista: *Nekoč in danes*.

Med romskim prebivalstvom je osrednje vprašanje problem zaposlovanja, ki je temelj socialne varnosti in je obenem vpet v proces medsebojne družbene diferenciacije. Na temelju dela se more in tudi mora razvijati realna emancipacija Romov in njihovo vživetje ter soustvarjanje družbe z novimi medčloveškimi odnosi. Tako se problem Romov vse bolj odkrito kaže kot izrazito razredno vprašanje.

Do leta 1983 je zaznavno intenzivno zaposlovanje Romov doma in v svetu. Rezultati so vidni posebej v nekaterih urbano urejenih naseljih. Zaposlovanje je vplivalo tudi na osveščanje njihove romske pripadnosti in vključevanje v družbenopolitično življenje krajevnih skupnosti, tudi z organiziranjem samouprave po naseljih.

Romi se pogosto pritožujejo, večkrat povsem utemeljeno, da pri zaposlovanju ne upoštevajo ob enaki izobrazbi in sposobnosti tudi socialnega faktorja, da imajo prednost tisti, ki imajo nekaj oralov zemlje. Ker nimamo nobene točne evidence o zaposlovanju in zaposlitvi Romov, je nemogoče postaviti kritično in realno oceno.

Nekateri so se organizirano začeli ukvarjati z zbiranjem starega papirja itn. Vendar to ni bilo tako organizirano kot npr. v nekaterih krajih drugih republik.

Izredno zapletena je tudi romska stanovanjska problematika. Do danes še nimamo v Prekmurju načrtov in programov urbanega urejanja teh osamljenih naselij. Vse kaže, da še vedno ne vemo, kam z Romi, ali jih razseljevati ali pa jim omogočiti razvoj v naseljih, kjer so ustrezni bivalni pogoji.

Romi večkrat kupujejo stavbišča, ker so se lastniki le-teh naveličali sporov z Romi, ki jim povzročajo škodo.

Dolgo časa je veljalo, da so romske družine številne. Ugotovljeno je, da ima družina v občini Grosuplje 6 otrok, v občini Trebnje 3,6 ter 4,1 otroka v Prekmurju.

Stanovanjske razmere Romov so se v zadnjih dveh desetletjih bistveneje izboljšale. OE Zavoda za šolstvo SRS Murska Sobota je ugotovila, da je v šolskem letu 1970/71 bilo 58% otrok iz družin z 1-3 otrok, po 10 letih so romski otroci prihajali iz domov, kjer so (čez 75%) imeli že dva ali več stanovanjskih prostorov.

Leta 1957 smo ugotovili v 8 romskih naseljih (tudi Púšča in Černelavci), da je v 89 hišah živelo 144 družin s 787 osebami (271 otrok do 15. leta). Površina vseh stanovanjskih prostorov je znašala 2.160 m², na osebo okrog 2,7 m² in približno toliko tudi gibalnega prostora okrog hiše.

Ponekod v Sloveniji so bile stanovanjske razmere enake navedenim še v letu 1984. Tedaj je po podatkih občinskih socialnih centrov v 10 občinah živel 4.615 Romov v 882 družinah. Stanovali so v 294 hišah, v 58 družbenih stanovanjih, v 444 barakah (všteti tudi kontejnerji) in v 43 šotorih.

Po letu 1960 se je začela elektrifikacija prekmurskih romskih naselij. Električni je kaj hitro sledila televizija, o radioaparatih in tranzistorjih pa ni podatkov. Nekoliko počasneje napreduje gradnja vodovodnega omrežja, predvsem tem, kjer ni dovolj pripravljenosti prebivalcev romskega naselja, da sami opravijo, kar je možno. Ponavadi zmanjka denarja za ceste.

V sedemdesetih letih se je v Jugoslaviji začelo intenzivno gibanje za emancipacijo Romov, kar je pomenilo vživljanje v samoupravno družbo. V okviru SZDL so začeli ustanavljati svoje organizacije z zelo razvejanimi programi.

Na prvem svetovnem kongresu Romov leta 1971 v Londonu so zahtevali, da se jim povsod prizna status narodnosti, sprejeli so skupno ime in ustanovili več komisij, tudi za proučevanje lastnih narečij s ciljem, da ustvarijo skupen knjižni jezik. Zahtevo po narodnosti stalno ponavljajo na mednarodnih srečanjih, dobili pa so tudi podporo svetovne organizacije UNESCO in Evropskega sveta.

V Jugoslaviji se nahaja največ Romov, nimajo pa urejenega statusa.

V ustavi SFRJ so določbe o narodih in narodnostih, opredelitev statusa narodnosti s pravicami in dolžnostmi pa je prepuščena posameznim širšim družbenopolitičnim skupnostim. To je deloma razumljivo in sprejemljivo za narodnost, ki je maloštevilna in prebiva na majhnem predelu družbenopolitične skupnosti. Romi živijo širom Jugoslavije, največ pa jih je v SR Srbiji, kjer jim priznavajo status narodnosti ali pa etnične skupnosti. V ustavi R Slovenije je določba (člen 212 in 214) o etničnih skupnostih, vendar ni niti normativno niti politično opredeljeno, na kakšne in katere etnične skupnosti se nanašajo te določbe in kje živijo. Še manj pa so opredeljene možnosti realizacije njihovih identičnih pravic. Po neki splošni razlagi smo Rome uvrstili med etnične skupnosti.

Noben pravni akt ne pozna te skupnosti.

Tudi med Romi v Prekmurju so vse glasnejše zahteve po priznanju statusa. Rom Horvat je na seji občinske konference SZDL Murska Sobota dejal: »Čas bi že bil, da bi se slovenska družba končno opredelila, kakšen status naj bi imeli Romi v Sloveniji. Ali jih želimo asimilirati – zadnji podatki kažejo v to smer – ali pa jih želimo kot etnično skupino ohraniti z vsemi njihovimi značilnostmi.« (Vestnik, 28. novembra 1985).

Vprašanje narodnosti se na splošno postavlja brez zavesti o izredno veliki in težki nalogi, ki jo morajo prvenstveno prevzeti Romi sami. Narodnost se nikomur

ne poklanja niti ne priznava, saj ji le zavestno organizirana in vsestransko aktivna skupnost daje življenjsko vsebino.

Med najpomembnejšimi izrazi narodnosti je jezik. Na žalost mnogi Romi pri nas ne vedo, koliko črk in kakšne črke ima njihova materinščina. Kaj težko se med seboj sporazumevajo, posebne težave pa so že ob srečanju z Romi iz posameznih naselij Dolenjske. Poskus, kako razumejo romske ljudske pravljice, ki sta jih zbrala akademik R. Uhlik in Rom Berberski – je bil negativen. Vsega sami, brez romologov, jezikoslovcev ne bodo zmogli. Toda morajo doseči, da jih njihova inteligenca (z več kot končano osnovno šolo) ne bo zapuščala in se jim odpovedovala. To velja tudi za tiste, ki so se preselili v večje kraje ali mesta.

Omenjenih uspehov nikakor ne bi bilo, če bi bili Romi ves čas prepuščeni sami sebi in svoji nekdanji žalostni usodi.

Za bodočnost Romov je bila pomembna razprava (1972) Republiške izobraževalne skupnosti o celoviti problematiki vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji.

Pred dobrimi desetimi leti (16.5.1977) se je po kritični analizi stanja razvila temeljita razprava o položaju Romov pri nas in omenjeni so bili že prvi primeri trgovine z romskimi otroki iz južnih krajev v Italijo. Komisija za manjšinska in izseljenska vprašanja ter narodnosti pri Republiški konferenci SZDL ni imela dovolj poguma, da bi sprejela razpravi ustrezne uresničujoče sklepe ali spodbudila nadaljnjo znanstveno spremljanje romske problematike. Kakorkoli je že bilo – po posameznih občinah so začele komisije, koordinacijski odbori (nastajali so tudi v nekaterih KS) z angažiranjem sodelovanja Romov. Nosilec aktivnosti je bila SZDL z včlanjenimi organizacijami.

Zaznavna je bila že večkrat omenjena aktivnost Občinskih centrov za socialno delo, ki so dajali z OE Zavoda za šolstvo prve realne podatke in ocene tudi skupščinskim organom. Navedeno vsekakor velja za območje prekmurskih občin in pomurskega občinskega sodelovanja. Skupščina občine Murska Sobota je po zadnji razpravi sprejela dokument: Problematika Romov v občini (Delegatski vestnik, 7. novembra 1983). Škoda, da ni doslednega spremljanja in nadzora, kako se realizirajo sprejete usmeritve in konkretne naloge. Vsebinsko bogatemu dokumentu pa manjka le opredelitev, kako naj Romi uveljavljajo in razvijajo svojo identiteto oziroma nobene podpore ni na podlagi socialističnih načel za ustrezno ureditev njihovega statusa.

Utemeljeno lahko zaključim: za nami je veliko opravljenega dela in prizadevanj. Vmes je bilo tudi precej nesmiselnega tratenja časa, brodenja po kalnih ma-

lenkostih in težnjah posameznikov. Toda rezultati vseh naporov so dober temelj razvoju romske skupnosti z resnično humanimi odnosi na vseh področjih.

Junij 1988

Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem
in osnovnošolskem obdobju, Ljubljana,
Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1991, str. 59-71.

KNJIGI NA POT

To je moja popotnica knjigi, ki jo je napisal mag. Mladen Tancer. Upam, da je ne bo preobremenila, saj ne vemo, kako dolga bo njena pot, koliko bralcev bo imela in koliko bo nepotrebnih ovinkov, preden se bo njena vsebina usidrala v naše zavestno hotenje po nujnih spremembah razmer in odnosov, ki jih vključuje romsko vprašanje. Mag. Mladen Tancer je strnil glavne povzetke več kot tridesetletnega spremljanja in v dobrem zadnjem desetletju prizadetega proučevanja romskega vprašanja, kot ponavadi poimenujemo celostno problematiko romske etnične skupnosti. Zajeta so razsežna vzgojnoizobraževalna področja dveh največjih območij, poseljenih z avtohtonimi Romi: Prekmurje in Dolenjska. Ugotovitve z obravnavanih območij, z vso njihovo raznolikostjo, obdeluje v glavnem komparativno, le na koncu paralelno.

Mag. Mladen Tancer se je v svojem učiteljskem poklicu pred več kot tridesetimi leti srečeval z Romi v Prekmurju. Romsko vprašanje ga je povsem zasvojilo. Opravljene raziskave je strnil v magistrski nalogi *Položaj in vzgojno-izobraževalni dosežki osnovnošolskih otrok Romov v občini Murska Sobota* (FF v Ljubljani, 1989, 147 str., neobjavljeno). V knjigi obravnavana vsebina pa že napoveduje avtorjevo doktorsko tezo s področja vzgoje in izobraževanja romskih otrok. Gre za prvo tovrstno disertacijo pri nas. Avtor v svojih delih dosledno uporablja naziv Romi namesto starega pejorativnega poimenovanja Cigani. Zaradi nekaterih neustreznih mnenj in stališč moram k temu nekaj pripomniti. V tisku beremo: ... prekrščevanje Ciganov v Rome se je zgodilo v času splošnega prekrščevanja za časa prejšnjega režima ... in še kaj bolj spotakljivega. Romologi se sicer še zmeraj ukvarjajo z izvorom in pomenom besede Rom oziroma Cigan. V Podravini, tudi na našem območju severno od Save, pogosto srečujemo priimek Rom z izpeljankami: Romih, Romek, Romič ... in Cigan z izpeljankami: Ciganek, Ciganjšček, Ciganko ... Na našem območju je v zadnjih tristo letih živel precej družin s priimkom Cigan. Nekateri člani so bili bogati obrtniki, drugi pa so opravljali ugledne poklice in visoke funkcije. Doslej še nisem zasledil nobene čiste romske družine z navedenima priimkoma.

Po nekaterih znanstvenih ugotovitvah naj bi bili davni predniki Ciganov na stoletnem potovanju čez širne perzijske planjave tam tudi privzeli ime Rom. V klasičnih narečjih se Romi med seboj nazivajo Rom (Človek) v žlahtnem pomenu besede, medtem ko za druge uporabljajo moralno pomanjševalen izraz. Svoj jezik imenujejo romani čhib. V njem in o njem je že pred letom 1941 veliko pisal sarajevski akademik Rade Uhlik.

Na prvem svetovnem kongresu Romov v Londonu (8.4.1971) so skupaj z zastavo in himno sprejeli enotno ime Rom in tako so tudi »registrirani« v OZN. Kongresu je predsedoval Slobodan Berberski (1919, Veliki Bečkerek, Zrenjanin), pesnik več kot desetih zbirk, od katerih so nekatere prevedene v več jezikov (Odhod brata Jakhala, Pomurska založba, prevod Severina Šalija, 1979) in pisec več pomembnih esejev o Romih (Romi između carstva, objavljen tudi v Londonu).

Z imenom Romi so na splošno obravnavani v znanstvenih sestavkih in dosledno tudi v reviji za ogrožena ljudstva Pogrom (začela izhajati leta 1978). Prezreti pa ni mogoče, da obstaja še manjša skupina z imenom Sinti (nekaj jih je tudi v Sloveniji), ki so v tretjem raju uživali določen privilegiran položaj (o tem romologa: D. Kentrick in G. Puxon, Sinti und Roma, die Vernichtung eines Volkes im NS-Staat, Göttingen 1981).

Mag. Mladen Tancer v povzetku predstavlja vsebino treh poglavij. V prvem gre v glavnem za pregled pomembnejših znanstvenih ugotovitev različnih romologov. Posebej se pomudi pri številnih seminarskih in diplomskih nalogah študentov na mariborskih in ljubljanskih višjih in visokih šolah. Njihove raziskave komentira z obzirno kritičnostjo, z bridkim očitkom pa ugotovi, da rezultati njihovega dela še do danes niso bili »vredni« celovite analitične ocene. Ob vseh dosedanjih delih o romskem vprašanju je Tancerjevo delo tehten prispevek k naši in splošni romologiji, predvsem kar zadeva problematiko vsestranske obrobnosti Romov. Avtor nas v osrednjem delu, ki je posvečen nekdani in sedanji vzgoji in izobraževanju romskih otrok, zasipava z mnogoterimi socialnimi problemi, apliciranimi na konkretne šole in občine. Razkriva nam prepade različnih razsežnosti in različnih globlin.

Kljub mnogim zbranim podatkom (državni popisi in podatkih raznih služb) še vedno ne razpolagamo z natančnim številom Romov v Sloveniji. Njihovo število se močneje kot na Dolenjskem spreminja v Prekmurju (določena asimilacija, vpliv zaposlovanja na nemškem zaposlitvenem območju ...). Narašča število priseljenih v Maribor, Ljubljano in druga mesta. Število šoloobveznih otrok je na avtohtonih območjih skorajda konstantno. Nimamo podatkov, koliko je med priseljenimi Romi pripadnikov drugih etničnih skupnosti (Albanci, Vlahi ...). Pri tem pa sta najtežja problema državljanski status in socialna varnost z zaposlitvijo.

Z rastjo socialne varnosti, zagotovljene z delom, se močno spreminjajo razmere, ki odločilno vplivajo na vsestransko uspešnost romskih šolarjev. Iz avtorjevih opozoril močno odmeva težnja po temeljiti opredelitvi romskega etničnega in socialno razvojnega programa, ki bi bil vključen v slovenski nacionalni program. Poseben problem je močna (včasih tudi nekoliko sovražna) razdvojenost

med avtohtonimi Romi in Romi priseljenci. Še bolj kot so nepovezani med seboj, so neorganizirani navzven, čeprav v naši soseščini dokaj dobro delujejo nekatere romske organizacije in celo vzgojno-izobraževalne romske ustanove. Bolj iz splošne ocene kot na podlagi raziskovalnih ugotovitev je razvidno, da avtohtoni Romi dosegajo vidnejše uspehe pri urejanju stanovanjskih in urbanih vprašanj kot na področju vzgoje in izobraževanja (nadaljevalno, permanentno izobraževanje). Avtor povzema znani kitajski pregovor: lačne je treba naučiti, kako je treba ribo uloviti. Pri mnogih Romih namreč še zmeraj prevladuje nad zavestjo o lastni socialni varnosti želja ali celo zahteva po družbeni socialni pomoči.

Mag. Mladen Tancer v svojih raziskavah ugotavlja, da neznanje jezika večinskega naroda nenehno potiska Rome v izolacijo na obrobju družbenega življenja. Poseben problem je, v kakšnem narečju se med seboj sporazumevajo avtohtoni Romi in v kakšnem s priseljenimi. V Prekmurju vplivajo na posamezna skupinska narečja jezik večinskega naroda in jezik(i) zaposlitvenih območij. Zato so njihova narečja zelo heterogena, po besednem zakladu in sintaksi pa zelo revna. Ker mnogih pojmovnih besed nimajo, uporabljajo poromljene sposojevanke, te pa vse pogostejše neprijetno »štrlijo« iz dnevnega pogovornega jezika.

Z romani čhib so se in se še bodo ukvarjali mnogi strokovnjaki. Na ustanovnem svetovnem romskem kongresu je bilo v ospredju tudi vprašanje jezika. O problematiki romani čhib je potekala obsežna in kvalitetna razprava na sarajevskem simpoziju (junija 1986) Jezik in kultura Romov. V Evropi se z romskim jezikom ukvarja več znanstvenih inštitucij. Med njimi je morda najpomembnejši jezikovno znanstveni inštitut v Bochumu, ki intenzivno pripravlja enciklopedični slovar romskega jezika. Sodelavka inštituta, prof. dr. Ilga Birgit, je med simpozijem Evropskega centra za etnične in regionalne študije v Mariboru, februarja 1992, obiskala Púščo in v razgovoru dopolnjevala že zbrano gradivo za slovar. S problemom romskega jezika so se v osemdesetih letih začeli resno ukvarjati tudi v Jugoslaviji. V Makedoniji so natisnili romsko slovnico Šaip Jusufa, nekatere radio-televizijske hiše pa so uvedle redne romske oddaje (Beograd, Priština, Sarajevo ...).

Od začetka osemdesetih let naprej nikakor ni mogoče zanikati zavzetosti vzgojiteljev, učiteljev ter občinskih in ustreznih republiških organov pri vzgoji in izobraževanju romskih otrok. Avtor sicer opozarja na različno uspešnost teh prizadevanj, analitično kritično oceno pa prepušča interdisciplinarnemu raziskovanju. V navedenem obdobju je bilo kar nekaj kampanjske zagnanosti, a brez nujnega kvalificiranega usmerjanja.

Ob doseženih uspehih, ko so nekateri romski osnovnošolci vendarle nadaljevali šolanje in tudi končali nekatere višje šole, sem ob branju skrbno zbranih podatkov o velikem številu učencev, ki šolske obveznosti zaradi neuspešnosti niso končali v osmem razredu ali so bili celo neocenjeni, zgroženo pomislil, da pregledujem statistiko »mrtvih duš«, kar zadeva bodoče zaposlitveno tržišče našega tržnega gospodarstva. Posebej preseneča, da tako Romi kot širša družbena skupnost niso zmogli, morda pa tudi niso hoteli vključevati že obstoječih romskih izobražencev v aktivno sodelovanje pri reševanju romskega vprašanja. Romski izobraženci odhajajo, se ne vračajo in kaj hitro tudi pozabljajo, od kod so prišli.

Mag. Tancer poudarjeno ugotavlja, da se romski učenci ob vstopu v šolo srečujejo s hudimi jezikovnimi težavami. V knjižni slovenščini se namreč morajo spoznavati s pojmi in izrazi, ki jih v svojih preprostih narečjih ne poznajo, zato se pač slovenskih besed učijo »na pamet«, brez globljega poznavanja njihovih pomenov. Avtor opozarja tudi na prizadevanja vzgojiteljev in učiteljev pri sestavi Zbirke slovensko-romskih izrazov (M. Sobota, 1987, str. 34, okrog 1100 besed), ki bi naj romskim učencem pomagala pri premoščanju jezikovno pojmovnih razlik. Vendar je zbirka ostala torzo. Občasno so se sicer v različnih listih (biltenih) v Prekmurju in na Dolenjskem pojavljala dopolnila izpod peres romskih avtorjev, vendar so vsa »bolehalo« za pomanjkljivim znanjem temeljnih slovničnih in sintaktičnih pravil in zakonitosti.

Svetovno romsko gibanje (organiziranost, kongresi, mednarodni dokumenti) in njegovi odmevi v Sloveniji, so vplivali na to, da je v člen-ustavni amandma LXVII tč. 4 k ustavi SR Sloveniji bilo vneseno tudi nekaj določil o uveljavljanju statusa Romov pri nas, kar je bilo ponovljeno v členu 65 ustave R Slovenije. Pred sprejemom ustave R Slovenije je parlament (1991) poglobljeno razpravljalo o vladnem gradivu o Romih na Slovenskem in v sprejetem, bolj deklarativnem kot akcijsko zavezujočem dokumentu določil, naj se z ustavo med drugim uredi tudi status Romov, se pravi njihove, ustavne pravice in pravice do materinega jezika. V 65. členu ustave je določeno: »Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon«. Kmalu pa se je zastavilo vprašanje, ali in v kolikšni meri veljajo te pravice tudi za romske priseljence zadnjih let. Novih bistvenih sprememb na tem področju za zdaj še ni, razen priprav zakona. Vsekakor bo Tancerjevo delo upoštevanja vreden prispevek pri oblikovanju le-tega. Avtor namreč z zaskrbljujočimi podatki potrjuje, da z dosedanja vzgojo in izobraževanjem romskih otrok hote ali nehoti poteka tiha asimilacija. Ponekod so se tega zavedali, zato so v programe javnih šolskih prireditev vključevali tudi nastope romskih učencev v njihovem domačem narečju. Na žalost pa na šolah, tudi na tistih z več kot 10%

romskih učencev, ne zvedo ničesar o svoji lastni zgodovini in kulturi. Zato mag. Tancer z določeno kritičnostjo opozarja na Navodilo Strokovnega sveta R Slovenije za vzgojo in izobraževanje, oziroma na njegovo deklaracijo, ki pravi: V skladu z interesi in možnostmi organizira šola tudi pouk romskega jezika.

Prepričan sem, da Romi sami ob vseh hotenjih in prizadevanjih nikakor ne bodo mogli in ne zmogli uresničiti svojih jezikovnih interesov. Nujno bi bilo, da bi se Romi skupaj z drugimi zainteresiranimi z ustrezno skrbnostjo in strokovno poglobljenostjo lotili proučevanja romskega jezika. Kot je že ustaljena praksa pri drugih narodnostnih manjšinah, bi se tudi pri tej morala organizirati stalna srečanja ustreznih strokovnjakov s posameznih področij. Perspektivnim študentom obeh narodnosti bi morali omogočiti študij romani čhib na dobrih šolah v tujini.

Uvodni besedi sem morda le kaj preveč dodal, a to s spodbudno željo: naj v pravicah in svoboščinah romske skupnosti odseva veličina pravic in svoboščin večinskega naroda!

Petanjci, 14. aprila 1994

Mladen Tancer: Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem;
Obzorja, Maribor 1994, str. 9-14.

JEZIK (NAREČJA) ROMOV V SLOVENIJI

Nobenega dvoma ni, da je živ jezik temelj identifikaciji sleherne organizirane etnične, predvsem pa narodnostne skupnosti.

Ko so se posamezne romske skupine že nekako ustalile, postale zaznavne v Evropi, so se posamezni izobraženci zaradi prepoznavanja začeli zanimati za njihova narečja-pogovorni jezik in tako odkrivali njihovo poreklo in tudi pradomovino. V Pragi je leta 1821 izšlo pomembno delo o romskem jeziku *Romani čhib* in nekaj let za tem večji nemško-romski slovar. To je obdobje, ko je v Evropi naraščalo znanstveno zanimanje za proučevanje sanskrta, staroindijskega knjižnega jezika (najpomembnejše delo: *Sanskrt-Wörterbuch*) in temu je dal znanstveni prispevek tudi dr. Fran Miklošič. Prišel je v stik z Romi na Madžarskem in leta 1842 je nastal njegov romski slovarček.

Z leti je naraščalo zanimanje za romska narečja številnih romskih skupnosti. Med znanstvene proučevalce se je pomembno uvrstil tudi akademik Rado Uhlik (Sarajevo), ki je tudi znanstveno pojasnil izvor in pomen besede Rom (Dom-Lom-Rom), s katero sebe poimenuje romska populacija. Besedo Cigan so jim pritaknili kot karakteristiko etnično zapostavljene skupnosti.

Počasi je doraščala tudi romska inteligenca in v narodnostnem osveščanju začela proučevati svojo preteklost, kulturo in jezik. V naši soseščini je zaznaven napredek na Madžarskem, kjer je romska skupnost tudi največja narodnost. V novejšem času se je močno razvila romologija v južnih pokrajinah nekdanje Jugoslavije, predvsem v Makedoniji. Šaip Jusuf (Skopje) je tudi avtor romske gramatike.

Z odhodom Romov iz indijske pradomovine so se iz več razlogov razbijali na posamezne skupine in naprej v podskupine. Danes sta ostali kot glavni: Romi in Sinti (pokrajina Sindh v zahodnem Pakistanu), ki so danes v glavnem naseljeni na območju Nemčije, nekaj jih je na Gradiščanskem (Burgerland), v obmejnem kraju Pertoča (Prekmurje) ter na Gorenjskem. Sinti so bili v času tretjega rajha ščiteni, ker jih je Himmler uvrščal zaradi modrih oči med arijce. Miklošič je s svojim proučevanjem razdelil Rome v 13 skupin.

Romi na Balkanu so znanstveno opredeljeni v dve glavni skupini, turško in vlaško, ki sta se delili naprej v podskupine. Delitev je povzročala njihova poklicna dejavnost, ki je vplivala na izolacijo posameznih skupin in tudi odtujevanje narečij kakor tudi medsebojnih odnosov. Tako so bili Romi v Prekmurju precej nasršeni na koritarje (koritaši-izdelovalci korit; prihajali iz Hrvaške). Poklicna dejavnost jim je dajala tudi skupinska imena (lovarji-trgovci s konji ...).

Zanimalo me je, kateri glavni skupini pripadajo Romi iz Prekmurja. Minilo je že dosti let, ko sva z Uhlikom po tekstih, ki so jih pisali pismeni Romi, ugotavljala njihovo pripadnost. Sporočil mi je, da so to vlaški Romi. Z romskimi narečji se je ukvarjala Pavla Štrukelj, dobra poznavalka narečij romske pradomovine, in v disertaciji *Romi na Slovenskem* (CZ, 1980) skrbno obdelala med romskimi narečji prekmurske (str. 66-76). Kot mnogi romologi je ugotovila veliko razlik med narečji in celo, da se posamezne skupine nekaterih zaselkov zelo težko sporazumevajo. Verjetno je v tej težavi tudi delen vzrok, da so Romi med Madžari (Hodoš, Dobrovnik) povsem opustili svoje narečje in govorijo le madžarščino. Pomembna je njena ugotovitev, da imajo proučevana narečja ohranjene prvine izvirnega starega indijskega ljudskega jezika praprata, ki se kot knjižni jezik preprostih ljudi loči od sanskrtja, ki je bil jezik brahmanov. Doktorica je tudi zapisala, da je s svojimi ugotovitvami v etničnem in jezikovnem pogledu Romov v Sloveniji želela opozoriti na nadaljnje načrtno delo raziskovalcev. Toda najmanj odziva je bilo na področju raziskovanja in prispevanja k razvoju romskega jezika in formiranja nekega skupnega narečja. Jezik Romov je že »svetovni« problem nekaj milijonske narodnostne skupnosti. O tem je bila živahna razprava na prvem (ustanovnem) kongresu Romov v Londonu in za tem se ponavlja in pojavlja tudi v državah z Romi. Tako je bilo tudi v Jugoslaviji in sedaj so prekinjene nekdanje dobro zastavljene vezi in sodelovanje na romskem področju. Leta 1986 (od 9. do 11. junija) je bil v Sarajevu zelo odmeven mednarodni simpozij *Jezik in kultura Romov* (večjezični zbornik, Sarajevo 1989). O jeziku in kulturi Romov v Jugoslaviji je bilo precej referentov iz Slovenije: Šiftar, Štrukelj in Tancer. Med sodelujočimi naj opozorim na nekatere pomembne zunanje sodelavce (Kollár-Madžarska, Haišman in Davidova-ČSSR, Amador-Španija, Blalla in Pathania-Indija, Kochanovski, Cortiade-Francija in še drugi. Posebej moram opozoriti na prispevek Friedmana iz ZDA, ki je komparativno obdelal vpliv turškega jezika na romska narečja na Balkanu (turcizmi).

Večina avtorjev je opozarjala na nujnost nastajanja določenih skupinskih narečij. Tu pa je bilo poudarjeno, da pri tem še preslabo sodelujejo zavzeti romski jezikoslovci (tudi malo jih je še) – znanstveniki.

V minulih tridesetih letih so se odnosi do romske populacije bistveno spreminjali v posameznih državah kakor tudi na meddržavnem (pravnem) področju. Ureja se njihov etnični in narodnostni položaj in status. Tako je na Madžarskem, v Avstriji, nikamor pa se ne premakne v Italiji, kjer je samo še določba (6. člen ustave), da so zaščitene vse jezikovne manjšine, ki živijo na njihovem ozemlju. Pri konkretnem uresničevanju priznanja narodnostnega statusa je vprašanje jezika

oziroma katero narečje naj se uporablja pri pouku romske materinščine pri dvojezičnem pouku.

Problem je tudi konstituiranje romske narodnostne skupnosti. V nekaterih državah je romska skupnost bolj ali manj homogena (Avstrija, Madžarska), nasprotno pa v Italiji in v Sloveniji.

V ustavi Republike Slovenije je določba, da »položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon« (65. člen). Skoraj nemogoče je sprejeti količkaj soliden zakon ob dokaj nejasno definiranimi etničnimi in narodnostnimi posebnostmi romske skupnosti.

V zadnjem času se je iz posameznih skupin in društev začela organizirati romska skupnost Slovenije.

Že nekaj časa več raziskav in avtorjev opozarja na velike težave pri vzgoji in izobraževanju Romov (tako z veliko pozornostjo strokovne kritike sprejeto delo: Mladen Tancer, Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem, Obzorja, Maribor 1994) zaradi pomanjkljivega znanja njihove materinščine. Otroci se učijo besed, ki jih pojmovno ne razumejo niti dojemajo. S tem so se konkretno soočili in sprijeli učitelji v Murski Soboti in pripravili »pomožni učbenik« (Zbirka slovensko – romskih izrazov, okrog 1100 besed). Na žalost je pri tem ostalo. Nekaj posameznikov, predvsem otrok, se je udeležilo krajših romskih jezikovnih seminarjev zunaj Slovenije. Škoda, pridobljeno znanje in izkušnje so bile pozabljene, ni bilo potrebne zavzetosti, da bi se posamezniki, usposobljeni za študij romologije, vpisali na fakultete oz. šole, kjer je dobro zastavljena romologija. Prezrta so tudi mednarodna srečanja, znanstvena posvetovanja s posamezniki iz sosednjih romskih skupnosti oziroma držav, kjer so aktivne znanstvenoraziskovalne ustanove romologije. Ni stikov niti z Zagrebom (Findak Sunčica), še manj pa z Roma cultural club v Beogradu, ki se zavzeto ukvarja z vprašanji romskega jezika in njegovim uveljavljanjem. Izdali so zgodovinski pregled informiranja Romov in knjigo mr. Dragoljuba Ackovića Gradnja za istoriju informisanja Roma ter organizirali (v Beogradu od 17. do 20. decembra 1994) prvo svetovno konferenco glavnih in odgovornih urednikov romskih glasil.

Narečni romski jezik se slovnično precej razlikuje od drugih knjižnih jezikov (npr. ne poznajo nominativa-imenovalnika, imajo osem sklonov itd.), kako je to v narečjih Romov v Sloveniji, pa bo treba šele ugotavljati. Doslej je bilo ugotovljeno, da imajo narečja še precej dediščine jezika svoje pradomovine, je pa veliko razlik in narečja so skoraj uporabna le za posamezna naselja.

Na zблиževanje in potrebno sožitje v življenjskem okolju precej prispeva zavzetost članov Društva za preventivno in prostovoljno delo (duša Tatjana Avsec) s srečanji romskih otrok, kar deloma prispeva tudi k utrjevanju in razvoju jezika.

Ni mogoče prezreti knjižnih prvencev Jožeta Horvata in Jožeta Livijena Lunin prstan (Čhoneskri angrusti, Pomurska založba, M. Sobota 1994), in pesniško zbirko Rajka Šajnoviča Pot/Drom (Dolenjska založba, Novo mesto 1995). Tisk je le skromno registriral omenjeni knjižici. Ob izidu Luninega prstana je poročevalec (Milivoj Roš), morda še kateri, zapisal, da je to prva knjiga v romščini pri nas. Ne vem, ali je to namenoma ali zaradi nepoznavanja. Založba Univerzum v Ljubljani (Bela Sever, Franc Škoberne) je leta 1978 izdala bogato opremljeno knjigo Amen sam e Titoska, o Tito si amaro /Mi smo Titovi, Tito je naš. Objavljeni so prispevki znanih avtorjev (Bevk, Cesarec, Krleža, Nazor in nekaterih drugih). V redakciji je sodeloval Tone Pavček, glavni prevajalec in lektor je bil Šaip Jusuf. Romi so knjigo sprejeli precej zadržano, saj je bilo med njimi veliko nepismenih in tudi jezika prevajalcev niso razumeli. V pripravi za simpozij v Sarajevu sem hotel ugotoviti, koliko so bili teksti piscev (najmanj 4 razrede osnovne šole) iz nekih krajev razumljivi v oddaljenejših naseljih (murskosoboška in lendavska občina). Skoraj dosledno so pod tekst napisali: ne razumem.

Na dvodnevem simpoziju v Mariboru (3.-5. februarja 1992) z naslovom Mali narodi in etnične manjšine v nastajajoči Evropi je sodelovala tudi dr. Brigit Igla (sodelavka Sprachwissenschaften Instituta, Bochum) z referatom o identiteti Ciganov. Na njeno željo smo dr. Mirko Križman, ona in jaz obiskali nekaj romskih naselij v soboški občini in imeli daljši razgovor v vrtcu Pušča ter z nekaterimi posamezniki doma. Zaradi tedanje električne krize smo bili časovno omejeni. Presenečeni smo bili, koliko starih indijskih jezikovnih prvin je odkrivala v pomenku dr. Igla. Ker smo bili časovno omejevani, nismo mogli pri nas strniti vseh ugotovitev. Inštitut v Bochumu je intenzivno pripravljaj največji slovar romskih narečij-jezika.

Po izidu zbornika Lunin prstan sem ji ga poslal s prošnjo, da mi sporoči mnenje o jeziku piscev. Dr. Igla se je medtem preselila v Sofijo (Univerza ST. Climenta ...), moja pošiljka jo je le našla. Tudi Šajnovičevo pesniško zbirko sem ji poslal s ponovljeno prošnjo. Sredi lanskega leta mi je sporočila:

»Varianta oz. variante romskega jezika, v katerem sta napisani ti zbirki, mi sploh niso znane in zato si ne upam podati v podrobnosti svojega mnenja. V zbirkah se pojavljajo besedne oblike, ki jih na podlagi lastnega poznavanja južnih dialektov intuitivno imam za 'napačne'. V takšnih primerih nisem prepričana, če gre za tiskarskega škrata ali pa za čisto običajno varianto v določenem dialektu. V

večini primerov, ki jih ocenjujem za dvomljive, mi je pri nadaljnjem branju postalo jasno, da gre za narečne posebnosti.

Na osnovi tega lahko pozitivno povem, da sta obe publikaciji napisani z veliko jezikovno doslednostjo, da se dialekti ne mešajo in da se krčevito ne išče naddialektnih kompromisov (kar pa, na žalost, ni vedno tako). Uporabljeni leksikon je relativno bogat in na srečo se avtorja ne bojita uporabljati tudi sposojenk – kar tudi ustreza jezikovni realnosti romskega jezika. (Na podlagi mojih lastnih izkušenj lahko povem, da govorci romskega jezika odklanjajo tekste, v katerih se teži k purifikaciji romskega jezika.). Uporabljeni jezik je tudi drugače izredno zanimiv za jezikoslovce, kajti odkrijejo lahko marsikaj, česar ni možno dognati iz drugih dialektov. Po mojem mnenju je objavljanje tekstov v romskem jeziku ter njihovo širjenje pomemben in tudi neobhoden korak pri razvoju standardnega/normiranega knjižnega jezika. Jože Livijen in Rajko Šajnovič sta s svojima deloma gotovo veliko prispevala tako k razvoju romskega jezika kot knjižnega jezika ter tudi k razvoju romske literature. Pristrčne čestitke.«

Dr. Igla me je tudi obvestila, da je izšel slovar južnoevropskih dialektov leta 1994 pri založbi Harrassowitz. Poslala mi je zanimiv zbornik *Studii Romani-Teksti* iz Bolgarije.

Rast, Novo mesto, (VII), 1-2(39-40), marec 1996, str. 107-110.

ŽE DOLGO SO MED NAMI – A SMO ŠE DALEČ NARAZEN

Romi so se s treh strani vsiljevali v Evropo. Nezaželeni, pogostoma »počaščenj« z genocidnim sovraštvom, pogostoma potrebni za dela, ki jih drugi niso poznali ali pa so jim bila izpod časti. Sorazmerno maloštevilni so se močno razkropljeni obdržali, globoko zapisali v evropsko zgodovino, o sebi pa do zadnjega časa ničesar napisali. Povsod so doma, a brez domovine, ki bi se pomembno zavzemala zanje. Obdarovali so jih z mnogimi priimki. Sami se še niso poenotili, ali so Cigani ali Romi.*

Večina avtohtonih Romov v Sloveniji živi v nekaj deset vaseh v Prekmurju (bivši murskosoboški okraj). Podatki o njihovem številu so dokaj nezanesljivi. Popisi prebivalstva odsevajo osebno opredelitev za narodnostno pripadnost in pogostoma s tem povezane prilagoditvene potrebe. Centri za socialno delo skladno s svojo dejavnostjo navajajo prebivalstvo zaselka, kjer pa so že mešane družinske skupnosti. Po istem viru naj bi leta 1994 živelo na območju nekdanje lendavske občine v 75 družinah 307 oseb in na murskosoboškem območju v 561 družinah 2705 Romov. V istem času pa naj bi jih v Sloveniji v 1399 družinah živelo 5531. Tako jih je dejansko, če upoštevamo še tiste, priseljene v zadnjih dveh, treh desetletjih, nekako okrog 7000.

Za celovito razumevanje »romskega vprašanja« so pomembna dejstva o naselitvi, izobraževanju, preživljanju itn.

Po ohranjenih podatkih so bili na območju Panonije že leta 1241 in kot »Singare« naj bi jih imel med vojaki (1260) kralj Bela IV. Njihovo bivanje v posameznih deželah potrjujejo ledinska imena in njim namenjena specifična poimenovanja. Priselitev in bivanje Romov v Prekmurju lahko verodostojno spremljamo preko vpisov v cerkvene matične knjige. Te so bile zapovedane leta 1614, vendar je v nekaterih farah minilo še precej časa, preden so jih začeli redno voditi; ponekod so se stare tudi izgubile.

Prvi znani vpis v rojstno matično knjigo je iz leta 1681 v Bogojini. Temu jih je v farah ledavskega porečja sledilo vedno več. Pri vpisih v matične knjige so za Rome značilni pripisi kot: rojen v gozdu, nima stalnega bivališča. Botri otrokom so bili katoličani iz okoliških vasi. Marija Terezija je odredila, naj jih vpisujejo kot

* Cigan uporabljan skladno z uporabljeno literaturo, viri.

nove naseljence, in jim prepovedala uporabo lastnih govorov; pač v duhu težnje po hitri asimilaciji.

Kmalu po prihodu Romov v Evropo se je - v ozračju vsesplošne nestrpnosti - vzbudilo raziskovalno zanimanje za te potujoče skupine. Že leta 1652 je bila v Leipzigu objavljena prva disertacija na to temo. Vprašanje, kdo so in od kod prihajajo, je vznemirjalo raziskovalce. Le-te so najverodostojneje usmerjala narečja, ki so jih Romi oblikovali v deželah, kjer so dalj časa mirneje prebivali. To je bilo mogoče zato, ker so opravljali dejavnosti, za katere je bilo okoliško prebivalstvo zainteresirano (tudi v vojski so bili dobrodošli). Te dejavnosti so bile hkrati pomembne za njihovo preživetje, vplivale pa so tudi na oblikovanje skupnosti z določenimi plemenskimi značilnostmi.

Pomembne rezultate v raziskovanju domovine Romov in njihovega jezika je dosegel dr. Franc Miklošič. Po dolgem prizadevanju (Miklošič 1872 – 1880) je romščino razporedil v 13 narečij, ki so ohranila veliko značilnosti prakrta, govor nižjih kast na območju Indije. Večina narečij prekmurskih Romov (izjema je nekaj družin Sinti na območju Pertoče) pripada vlaški skupini (R. Uhlik). Zgodaj so bile objavljene slovnice in nekoliko kasneje tudi slovarji romskega jezika; toda pri uveljavljanju splošno sprejemljivega romskega knjižnega jezika večjih uspehov ni bilo. V tem je eden glavnih vzrokov, da njihov razvoj in uveljavljanje njihove etnične, narodnostne identitete močno zaostajata. Do nedavnega je bilo v raznih državah in tudi mednarodnopravno neustaljeno njihovo etnično poimenovanje: Cigani ali Romi. Poznavalci starih narečij niso zasledili, da bi se med seboj imenovali Cigani in te besede tudi niso imeli. Prisvojili so si jo kasneje. Akademik R. Uhlik utemeljuje izvor besede

Rom iz stare sposojenke: dom - lom - rom, kar pomeni človek; tako so poimenovali sebi enakovredno osebo. Španski kralj Filip IV. je leta 1633 odredil poimenovanje Romi in prepovedal uporabo njihovega jezika. V drugi polovici našega stoletja je nastajalo vse več državnih in mednarodnih pravnih aktov, v katerih je bilo za njih sprejeto enotno poimenovanje Rom.

Priimek Cigan se pojavi zelo zgodaj: leta 1389 v šomogyski županiji, 1549 v Gornjih Petrovcih; kasneje vedno pogosteje. Pod tem imenom so bili znani podložniki, obrtniki in tudi duhovnik. Taki priimki z več izpeljankami so pogosti v hrvaškem Podravju. Mimogrede, v telefonskem imeniku Prekmurja je v 17 vaseh kar 24 naročnikov s priimkom Cigan. Še vedno izziva pomen te besede: obstaja med temi Cigani in Romi kakšna etnična povezava? Če, kdaj in zakaj so se eni tako asimilirali, drugi ne? Je bilo to v istem obdobju? Dokler zaradi zaposlovanja doma in v tujini s spreminjanjem priimkov niso prikrivali identitete, je bila

večina Romov (1961) Horvatov, Baranjev, Cenerjev, Šarközijev. Isti priimki so pogosti tudi v Podravju.

V 18. stol. so začeli Rome zaradi učinkovitejšega vladanja pogosteje popisovati. Za Prekmurje je pomemben ogrski popis 31. januarja 1893. Ugotovljeno je bilo, da je v državi od 27.5940 Ciganov že 88 % stalno naseljenih in da jih kar 52,96 % ne govori nobenega ciganskega narečja. V Železni županiji je bilo 1,04 % in v županiji Zala le 0,47 % vsega prebivalstva Ciganov. V Železni županiji jih je bilo 15 do 20 % kovačev, v županiji Zala pa 5 do 10 %. Murskosoboški del je bil v Železni in lendavski v županiji Zala, njuni območji pa nista skladni z nekdanjima jugoslovanskima okrajema. Zbrani podatki niso zanemarljivi: v 114 vaseh murskosoboškega okraja je živelo 252 Ciganov; v 16 vaseh so bili stalno naseljeni, v 8 nestalno in v eni so bili potujoči. Pretežno so že živeli ločeno od drugih prebivalcev. V lendavskem okraju je v 78 vaseh živelo 322 Ciganov, ki so bili v 19 stalno naseljeni, nestalno v 5 in v 4 potujoči. Skupaj z ostalimi prebivalci so živeli v 13 vaseh.

Naselja so nastajala v glavnem na kupljeni (tudi z delom), podarjeni ali prisvojeni zemlji vaške srenje. Zaselki so začeli nastajati že okrog leta 1820. V našem stoletju so se Romi najbolj skoncentrirano naseljevali in največja naselja so nastala v Borejcih, Černelavcih, Vanči vasi in Zenkovcih.

Samostojni zaselki so nastajali tudi zaradi krize, ko je sodobnejša tehnologija izpodrivala romske obrtne in storitvene dejavnosti. Temu je treba dodati še odpravo podložniškega sistema, ko so začele nastajati majhne razdrobljene kmečke posesti in je kmečko prebivalstvo naglo naraslo (v letih 1866 – 1910 za več kot 38 %). Neugodne gospodarske razmere in nesposobnost Romov, da bi se intenzivneje prilagajali nastajajočim spremembam ter potrebam, je privedlo do nove nestrpnosti, medsebojnega razumevanja je bilo vse manj. V tem obdobju si mati v družini utrjuje svoj položaj. Družino preživlja z beračenjem, vedeževanjem in zdravljenjem (poznavanje zdravilnih zelišč) (Zadravec 1989).

Romi so veliko sprejemali od večinskega prebivalstva (nujnost prilagajanja) in veliko dajali (glasba). Omenjeno velja tudi za njihovo veroizpoved. Ob popisu leta 1893 je bilo med njimi precej evangeličanov; s katoliško stranjo niso imeli posebne sreče. Zaradi vedeževanja in čaranja so t. i. »Ciganice« obsojali kot čarovnice. Znan je primer, ko je pariški nadškof leta 1427 izobčil Cigane in jih izgnal iz mesta. Ob formalni pripadnosti rimokatoliški veroizpovedi so ohranjali prvine svojega prvotnega verovanja (odnos do boga kot človeka). Njihovo verovanje in odnos do vere sta npr. vzpodbudila jugoslovansko škofovsko konferenco, da je

1982 razpravljala o organiziranju Romov. Posledice so bile zaznavne tudi v mur-skosoboški župniji.

Pred nestrpnostjo drugih in tudi medsebojno so se Romi branili s samoizolacijo naselij in uporabo svojih narečij.

Najbrutalnejša je bila rasna nestrpnost. Minister za notranje zadeve je leta 1929 izdal proti Ciganom oster predpis. Še ostrejša je bila leta 1935 policijska okrožnica Dravske banovine, ki je omejevala gibanje Romov zunaj prebivališča. Žandarji so kadarkoli prirejali apelom podobna zunanja zborovanja in preiskovali stanovanja. Prepovedana je bila uporaba romskega jezika (lažje zasledovanje in organiziranje ovaduštva).

Okupacijo so Romi preživeli še nekam znosno, vse dokler niso v zadnjih mesecih vojne začeli strahovlade njilaši - fašistična organizacija puščičastih križev.

S to dediščino so Romi leta 1945 pričakali nov politični in družbenoekonomski sistem.

Začetna zagnanost (tudi s kolonizacijo) je bila neuspešna, čeprav pri posameznih Romih ni manjkalo dobre volje. Najresneje se je začelo z nekaterimi oblikami prosvetljevanja (Rominj), z izobraževanjem ter vključevanjem vseh v družbeno koristno delo. Pristop je bil aktivistično ohlapen.* Sorazmerno kmalu so se posamezniki z različnih znanstvenih področij začeli zavzeto »ukvarjati«^z Romi. Jasneje je postajalo, »da je treba ustvariti možnosti, ki jim bodo omogočile, včasih pa tudi prisilile, da si bodo z lastnim delom lahko zaslužili sredstva za preživljanje in si bodo zagotovili eksistenco, možnost bivanja, izobraževanja, socializacije«, kar je bilo (l. 1995) npr. vodilo Uradu za narodnosti in drugim ustreznim organom ter organizacijam za njihov odnos do Romov. Sledilo je zmanjševanje tutorstva nad Romi in smotrnejše razdeljevanje raznih oblik pomoči.

Rezultati teh spoznanj so se pokazali v praksi – začelo se je pri temeljih: pri šolanju (vzgoja in izobraževanje) in vključevanju v delo.

V zadnjih desetletjih madžarske države je osnovna šola vedno bolj zgubljala svoj temeljni pomen. Z ustanavljanjem enorazrednic je postajala pomemben pospeševalec madžarizacije (tako tudi med 4-letno okupacijo). Na splošno (dolgo

* Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju, 1962. Biološki inštitut, Pediatrična klinika iz Ljubljane, okrog 1000 strani, še ne objavljeno. Dr. Vanek Šiftar: Cigani – minulost v sedanjosti, M. Sobota 1970. Dr. P. Štukelj: Romi na Slovenskem, 1980. Dr. Marij Avčin: Učinki krvnega sorodstva na potomstvo, 1963. Anton Pogačnik: Antropološke in morfološke karakteristike Ciganov v Prekmurju, 1968. Delno v bibliografiji Tancer Mladen: Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem, Maribor 1994, str. 167-172.

tudi v kraljevini Jugoslaviji) je veljalo: šola je za moške in pouk na podeželju naj se prilagaja potrebam kmečkega dela. S popisom leta 1893 je bilo ugotovljeno, da so od 5781 vasi na Madžarskem, v katerih so živeli tudi Cigani, ti prihajali v šolo le iz 1464; v lendavskem okraju iz 7 in v murskosoboškem iz 2.

V času kraljevine je bilo v Prekmurju precej učiteljev »prišlekov« in nekateri so se skupaj s posameznimi domačini precej zanimali za Rome. Proti koncu je na soboški osnovni šoli bil ustanovljen poseben razred za romske učence. Že navedeni banovinski policijski okrožnici je sledil predlog sreskega šolskega nadzornika, da je treba za ciganske otroke ustanoviti posebne šole internatskega tipa (kaznovanje ne zaleže). Učenci bi morali ostati v internatu še nekaj časa po končani šolski obveznosti, da bi se socializirali. Vzgojo naj bi prevzeli salezijanci.

Po končani vojni leta 1945 so na osnovni šoli v Kupšincih odprli poseben ciganski oddelek. Učni uspeh je bil zadovoljiv, toda povečevala se je odtujenost med učenci in nestrpnost prebivalcev. Razred so ukinili. Koristilo pa je praksi.

V vsestranskem povojnem prizadevanju se je uveljavljalo spoznanje, da je treba za spremembo razmer začeti pri predšolskih otrocih (enih in drugih), v vrtcih in v mali šoli. Bolj razgledani Romi so se vključevali in prizadevno sodelovali v posameznih družbenih in političnih organizacijah. Sami so začeli razpravljati o svojem položaju in razmerah, v katerih bivajo. Tako je Jože Horvat iz Vanče vasi na seji mestne organizacije SZDL leta 1956 poudaril: »Dokler bomo zapuščali šolske klopi z dvema ali tremi razredi šole ali celo brez tega, bo obstajalo cigansko vprašanje.«

Okrajni svet za socialno varstvo je 1958. leta ugotovil, da je v zadnjih petih letih končalo obvezno šolanje v 8. razredu le 5 ciganskih učencev. Po dobri vsestranski analizi so predlagali, da je treba za predšolske otroke organizirati posebne krožke, za šoloobvezne pa razne oblike dodatnega učenja. Prav tako, da je treba zaradi nemogočih bivalnih razmer ciganskim družinam dajati stavbne parcele in nuditi potrebne kredite za gradnjo stanovanjskih hiš.

Problem so bili učenci tudi drugod. V šolskem letu 1961/62 je bilo od 374 vpisanih ciganskih otrok v višjih razredih le 13 in samo eden v 8. razredu. Na splošno: le 55 % vseh vpisanih osnovnošolcev je svojo šolsko obveznost zaključilo v 8. razredu.

V šolskih letih 19663/64 in 1964/65 je prišlo do opaznega premika. Ciganske otroke so bolj širokogrudno sprejemali v posamezne vrtce (nekateri so bili precej oddaljeni od njihovih naselij) in več zavzetosti je bilo pri organiziranju podaljšane bivanja učencev po končanem pouku. Decembra 1962 se je začelo pionirsko

delo v novoustanovljenem vrtcu na Pušči (največjem naselju). Vzgojiteljice so z veliko požrtvovalnostjo premagovale neverjetne težave zaradi nezaupanja in zadrževanja otrok doma. Več uspeha je bilo, ko so bile matere v vrtcu skupaj s svojimi otroki. Tudi njim je to veliko koristilo.

Skoraj poldrugo desetletje je bilo vse prizadevanje za Rome v glavnem v »izključni pristojnosti«^{*} vaških in drugih lokalnih oblasti. Veliko razumevanja so imeli tudi davkoplačevalci. Nekako leta 1972 so se le zdrznili tudi v Ljubljani; predvsem šolski organi so z določeno, vendar nekontinuirano zavzetostjo spremljali in podpirali učno delo z romskimi osnovnošolci. Zagotavljala so se tudi potrebna finančna in druga materialna sredstva za romske osnovnošolce (prehrana, šolske potrebščine, v mnogih primerih oblačila), v nujnih primerih tudi pomoč družinam.

Kljub vsem prizadevanjem je bil uspeh manjši od želenega in pričakovanega. Pomemben vzrok za to je bil jezik otrok iz posameznih naselij. Bil je izrazno zelo reven, prav tako tudi besedni zaklad;^{*} učili so se besede, ne da bi dojeli smisel in razumeli vsebino. Ponekod v vrtcih so si v sili pomagali z zaposlenimi (pomožna dela) Rominjami.

Večjih uspehov tudi ni bilo s posebnimi oddelki oz. razredi.^{**} Na letnih posvetih slovenskih vzgojiteljic in učiteljev (ki so poučevali romske učence) so stalno ponavljali težave z jezikom. Ob ostrem jadikovanju pa ni bilo nobenega, ki bi se, kot nekoč Miklošič, Uhlik in drugi, lotil tega jezika in šel študirat tudi romologijo na katero od visokih šol v tujini, kjer je ta študij že bil uveden. V pomoč utrjevanju nekega skupnega romskega narečja je 1978 v Ljubljani izšla knjiga (prva v romščini v Sloveniji po letu 1945) *Amen sam e Titoska, o Tito si amaro – Mi smo Titovi, Tito je naš* (soavtorji: Bevk, Krleža, Nazor idr.). Knjiga po Sloveniji ni našla bralcev, še manj med mnogimi nepismenimi Romi v Prekmurju.

Učiteljem v Prekmurju je treba priznati vztrajno prizadevanje za premagovanje jezikovnih preprek. Leta 1987 je v M. Soboti izšla zbirka slovensko-romskih izrazov (okrog 1300) *Kenva slovenske te romaune alavenca*. Nekaj je pomagalo, toda večjega uspeha ni bilo. Leta 1989 je bilo nekaj romskih otrok v romski šoli v Beogradu in naslednjega leta na Dunaju. Na žalost ni bilo potrebnega interesa in zanimanja za nadaljnji razvoj teh otrok. Iz leta v leto se je kljub precejšnjim

* Pavla Štukelj: *Cigani na Slovenskem*, 1980, str. 66-76. O jeziku Romov z močno in elitno mednarodno udeležbo na simpoziju v Sarajevu od 4. – 11. 6. 1986. *Jezik i kultura Roma*, Zbornik, Sarajevo, 1989, 534 str.

** V šol. letu 1993/94 je bilo v Prekmurju 52 predšolskih romskih otrok v čistih romskih (največ seveda na Pušči) in 92 v integriranih oddelkih.

težavam povečevalo število romskih učencev na predmetni stopnji, še vedno pa jih je zelo malo zaključevalo svojo obveznost v 8. razredu (3 do 10 %, zaznavne razlike med posameznimi šolami). Med vzroki za takšno stanje ne moremo prezreti dejstva, da ni bil temeljito opredeljen romski etnični in socialno-razvojni program za osnovne šole.

Tisti romski otroci, ki končajo šolanje v 8. razredu, se težko odločijo, kje naj bi ga nadaljevali. V njihovih odločitvah se odražajo interesi staršev, ki so zazrti le v današnji dan in jih prihodnost ne zanima, pač pa le otrokova čim prejšnja zaposlitev ali obstanek doma.

Nekoliko bolje je pri zaposlenih starših. Nekateri njihovih otrok nadaljujejo šolanje v poklicnih in strokovnih šolah, nekaj jih že študira na višjih in visokih. Med diplomanti je bila pred leti učiteljica. Na žalost se po končani šoli redko vračajo v domače kraje, če pa, jih ponavadi sprejmejo kot tujce.

Izginja ciganska romantika, kakor so jo ubesedili nekateri pisatelji, (F. Godina, B. Kreft, M. Kranjec in drugi). Vedno več avtorjev zanima sedanje romsko stvarno življenje v nove razmere (Evald Flisar: *Mrgolenje prahu*, Feri Lainšček: *Namesto koga roža cveti*, F. Lainšček/A. Mlakar: film *Halgato*, M. Lakatos: *Zadimljene podobe*, 1977, M. Serberovski: *Za dežjem pride sonce*, 1986 in drugi).

Za spoznavanje različnosti in posebnosti na šolah z več romskimi učenci organizirajo šolske prireditve, na katerih v svojem jeziku in s svojim programom nastopajo tudi romski otroci (npr. Tišina). Pomembna so tudi projektna raziskovanja romske preteklosti, življenja in bivalnih razmer, ki so jih opravili učenci na osnovnih šolah Bakovci in Tišina. Nezanemarljive so tudi diplomske naloge bodočih učiteljev o romski problematiki.

Poleg jezika so močna ovira za razvoj romskih otrok neugodne bivalne razmere. Romska naselja so nastajala stihijsko, brez kakršnegakoli urbanističnega reda in brez urejenih lastninskih razmerij, kar je onemogočalo gradnje z lokacijskimi in gradbenimi dovoljenji.

Prvotne stanovanjske zgradbe so bile iz vrbja spletene barake, ometane z blatom (to je bila nekoč iskana romska storitvena dejavnost). Ob rušenju starih zgradb so dobivali za svoje gradnje uporaben material. Proti koncu šestdesetih let je na murskosoboškem območju v 89 hišah živelo 787 oseb (med njimi 271 otrok do 15. leta). Skupna stanovanjska površina je bila 2.166 kvadratnih metrov ali samo 1,9 do 3,4 m² na prebivalca. Leta 1961 je imel romski prebivalec le 42 do 72 m² zunanjega bivalnega zemljišča, ki pa je bilo omejevano še s krušno pečjo, kuhinjo.

Mestni ljudski odbor M. Sobota je leta 1955 razpravljajal o ciganskih naseljih na svojem območju in sklenil, naj se gradijo le redne hiše. Tako kot danes pa je ostalo odprto vprašanje kje in s čim? Imenovali so tudi ustrezno komisijo in pri tem je ostalo. Leta 1960 so zaradi črnih gradenj odločili, da jih je treba porušiti, kar je bilo v nekaj primerih tudi izvršeno. Romi niso prejeli odgovora na vprašanje: ali se tako ravna tudi pri kmetih in v mestu Soboti? Po podatkih Urada za narodnosti je leta 1990 na lendavskem živelo 57 družin v 7 eno- in večsobnih družbenih stanovanjih, v 9 lastnih zidanih hišah ter v 27 družbenih hišah. Po enakem razporedu na murskosoboškem: 32.247 (nobeno družbeno zidano). V barakah in podobnih bivalnih prostorih pa je na murskosoboškem živelo še 14 oziroma 252 družin. Več kot polovica lastnih zidanih romskih hiš v Sloveniji je v teh letih bila v Prekmurju. Pozneje ni prihajalo do pomembnejših sprememb.* Uspeh je bil, ko so se nekateri Romi zaposlili in so v svojih organizacijah dobili nekaj kredita. Tudi zaslužek v tujini (predvsem v Avstriji) so v glavnem uporabljali za gradnjo stanovanjskih hiš. Pretežni del njihovih hiš ima elektriko. Preskrba s kakovostno pitno vodo pa je še zelo slaba.

Romska naselja nimajo svojega statusa in so še vedno nekaj privesek (ponekod nepriljubljen) vasem. Vključevati jih ne marajo, ker bi s tem prevzemali določene komunalne obveznosti, pri teh pa Romi kaj neradi sodelujejo.**

S podporami, ki so jih dobivale posamezne romske družine, so krile le najnujnejše izdatke za skromno preživljanje. Mobilizacija delovne sile v času zagnane obnove in izvrševanja petletk, je delovno aktivirala tudi Rome. Leta 1956 so šli s svojim palirjem (brigadirjem) na sezonsko delo. Delali so na posestvu Jelas polje. Naslednje leto je bilo s popisom ugotovljeno, da je od 787 dela zmožnih Romov 195 na sezonskem delu, 208 začasno zaposlenih pri kmetih, 7 stalno zaposlenih v podjetjih, 14 potujočih brusačev, 1 kovač, 12 poklicnih godbenikov, 9 v zaporu in 12 pri vojakihi. S stalnim ali občasnim prosjačenjem je bilo »zaposlenih« 24 moških in 84 žensk. Po popisu leta 1961 je bilo v Prekmurju 535 Romov zunaj dejavnosti. Delo-zaposlitev so imeli, ko je kje bila potrebna nekvalificirana delovna sila. Pri težkih delih pa se ni upoštevala (zanjo se ponavadi niti ne ve) genetska »napaka« : palec na nogi nenormalno štrli od ostalih prstov in je ovira pri večji obremenitvi stopala. V popisnem obdobju so Rome zaposlovala: gradbena in komunalna podjetja ter vodna skupnost: leta 1963 so

* Informacija o položaju Romov v republiki Sloveniji, Urad za narodnosti, Vladi, 018-06, 4. 4. 1991 in 6. 4. 1995 ter 13. 4. 1995 z dodatkom Inštituta za narodnosti: O Romih v nekaterih evropskih državah. Informacija, vir najnovejših podatkov.

** Kaj z ribnikoma in kam z Romi?, Večer, 27. 9. 1996.

bili npr. tam zaposleni kar 203 Romi. V tem obdobju so se za zaposlitev Romov zavemale posamezne sindikalne organizacije; ponekod so celo določali število. Prezreti tudi ni mogoče zavzetosti socialnih delavcev v nekaterih dobro organiziranih podjetjih.

Ko so se izboljševali odnosi z Avstrijo in so tam potrebovali nekvalificirane delavce, so se zaposlovali tudi tam in s spreminjanjem priimkov skrivali svoj romski izvor. Leta 1963 jih je bilo v Avstriji zaposlenih 40, po petih letih že 287 (skoraj enako število moških in žensk). Pri zaposlovanju zunaj domačega kraja so bili močno prikrajšani otroci. Po ugotovitvah iz leta 1967, zajetih je bilo 10 šol, je od 289 romskih osnovnošolcev kar 75 otrok imelo zaposlene starše, in sicer 14 oba starša v tujini, 44 samo očeta in 17 mater.

V sedemdesetih letih je prišlo do občutnejšega vključevanja mehanizacije v kmetijstvo in druge dejavnosti, kar je vplivalo na zmanjšanje potrebe po nekvalificiranih delavcih. Leta 1965 se v Prekmurju že pojavlja naraščanje brezposelnosti, marsikje tudi zaradi neizdelanih strokovnih razvojnih usmeritev. Med brezposelnimi so vedno pogostejše Romi, ki jih prizadene tehnološka brezposelnost. Med njimi se povečuje tudi število nezaposljivih. Po podatkih murskosoboške območne enote Republiškega zavoda za zaposlovanje je v prvih 8 mesecih leta 1996 bilo pri njih povprečno registriranih 9.768 brezposelnih. Ni posebne evidence, koliko je med njimi Romov. V juliju je prejelo denarno pomoč 21,2 % brezposelnih. Pri Romih moramo še upoštevati, da nekateri dobivajo varstveni dodatek (zakon o socialnem varstvu). Leta 1990 je na lendavskem dobivalo denarno pomoč 111 otrok in na murskosoboškem 462. V Centru za socialno delo in pri Zavodu za zaposlovanje ugotavljajo, da sedanji prejemki v mnogih primerih bolj vzdržujejo interes za danes in ne vzpodbujajo Romov za prihodnost.

Med brezposelnimi je še vedno zelo slab interes za vključevanje v programe usposabljanja za delo, za pospeševanje samozaposlitve in delo na domu*, kar je dobro zaposlovalo Rome. Po republiških podatkih – prekmurski se ne razlikujejo – je 74 % romskih družin odvisnih od raznih oblik pomoči in le 35 % se jih preživlja z redno ali priložnostno zaposlitvijo. Morebitno pripravljenost za različne pripravljalne oblike vključevanja v zaposlitev ovira precejšnja nepismenost in zmanjšana sposobnost, da bi lahko sledili zahtevnejšim programom.

Nestrpnost temelji na nerazumevanju in nesprejemanju romskih posebnosti in etničnih specifičnosti. Medsebojne odnose kali njihova pogostejša udeležnost pri kaznivih dejanjih in prekrških. Leta 1990 so bili Romi 2,9-odstotno udeleženi

* Socialna podoba oglaševanja na domu, Štefan Sobočan, Vestnik, 31/1996.

pri obravnavanih kaznivih dejanjih. Verjetno ne bi bilo odveč razčleniti motivov in povodov za storjena kazniva dejanja. V sredstvih javnega obveščanja je diskriminacija še posebej pogosta. Če je storilec kaznivega dejanja Rom, to skoraj dosledno pripišejo. Pri drugih storilcih ni pridevka o etnični pripadnosti.

Romi nimajo niti svojega narečja niti knjižnega jezika. Če je že kaj napisano, je brez nekih slovničnih pravil. Dobro pa je, da so v zadnjem času vzpostavili sodelovanje z Romskim kulturnim klubom v Beogradu, kajti pretežna večina tukajšnjih Romov spada v vlaško skupino. Klub je sodeloval tudi pri organizaciji romskega tabora z mednarodno udeležbo in tudi predsednik je bil med sodelujočimi. Klub je nedavno organiziral tudi mednarodno srečanje novinarjev in objavil študijo o romskem informiranju v letih 1935 – 1994. Sodelovanje je nujno in potrebno, kljub neugodnim odnosom med državama.

Splošna je ugotovitev, da romski osnovnošolci in sploh mlajše generacije izredno slabo poznajo svojo kulturno dediščino (zgodovino, pesmi, pravlјice ...). To, kar je še, naglo tone v pozabo, ker ni tistih, ki bi to dediščino zavzeto prenašali iz roda v rod. Manjkajo babice-pripovedovalke, negovalke kulturne tradicije. Za romsko populacijo je značilna zelo nizka starostna struktura. Sorazmerno malo (v primerjavi z okoliškimi prebivalci) je Romov od 45 let naprej, skoraj pa jih ni, ki bi bili starejši od 65 let. To še posebej velja za ženske. Leta 1961 je v 17 naseljih v Prekmurju živelo 764 Cigank (80,9 %) in med njimi jih je bilo 63 (8,2 %) starih 55 in več let. Leta 1990 so bile na lendavskem območju le tri Rominje starejše od 65 let, na murskosoboškem pa 105. Po petih letih jih je bilo v obeh občinah starih nad 65 let malo; 1 odstotek oziroma 5.

Romi so, kot tudi mnogi drugi, prikrivali svojo nepismenost s televizijo in radiom. Kolikor je bilo kaj zanimanja za branje, to sedaj močno usiha. Ustanovljena knjižnica na Pušči je skoraj povsem brez starejših bralcev in tako je tudi po drugih krajevnih knjižnicah. Posebnega uspeha ni bilo z Romskimi novicami - *Romano navipije* (od 4. 4. 1992). Letno izide le ena številka in le v začetku je bilo nekaj besedil v romskem jeziku. Na žalost: skoraj polovica naklade obleži na zalogi.

Murskosoboški radio Murski val ima tedensko oddajo za Rome. Tako ustvarjene dokaj ugodne razmere so »vzpodbudile« tudi prve obetajoče romske pisce, književne ustvarjalce.

V močnem romskem naselju v Zenkovcih je okrog leta 1960 nastala pod prizadevnim vodstvom šolskega upravitelja Jožeta Kamenška iz Bodonec kulturno-gledališka skupina, ki so jo sestavljali romski sezonski delavci. Najprej so nastopili z veseloigro Vaška komedija, naslednje leto pa že z zahtevno Borovo dramo Kolesa teme. Uspešno so nastopali doma in tudi na gostovanjih.

Po daljšem premoru se je (1986) s pomočjo soboških kulturnikov začela uveljavljati doma in na zahtevnejših gostovanjih gledališka skupina Kulturno-umetniškega društva Pušča.

Poseben uspeh romske kulture pa pomeni 1994. leta izdan dvojezični zbornik *Čhoneskri angrusti – Lunin prstan Jožeta Horvata in Jožeta Liviena*. (Naslednje leto je v Novem mestu izšla pesniška zbirka Rajka Šajnoviča *Drom – Pot*). Na žalost je sorazmerno nizka naklada zbornika ostala nezanimiva za Rome in le okrog polovica je šla v promet. O obeh delih mi je dr. Igla Birgit, sodelavka bochumskega Sprachenwissenschaften Institut med drugim sporočila: »Po mojem mnenju je objavljane tekstov v romskem jeziku ter njihovo širjenje pomembno in tudi neobhoden korak pri razvoju standardnega / normativnega knjižnega jezika«. Žal je za »ustvarjanje« romskega knjižnega jezika v Sloveniji še premalo strokovno zasnovane zavzetosti.

Septembra 1996 je Jože Livien, študent likovne pedagogike, v svoji vasi Šalovci razstavil svoje umetniške slike »z motivi pravljičnih bitij in predmetov iz romskega sveta« (Delo, 25. 9. 1996).

Vse jasneje postaja, da je prihodnost Romov odvisna predvsem od njih samih. Po neuspelem organiziranju v navedenih društvih je na Pušči nastalo prvo romsko društvo, ki so mu počasi sledila še druga. Tako je v M. Soboti nastala Zveza romskih društev. Proti koncu devetdesetih let je bilo nekaj razprav o romskem vprašanju tudi v republiški skupščini. V razpravi o dopolnitvah republiške ustave je skladno z doseženim razvojem in mednarodnimi ter evropskimi prizadevanji o pravni ureditvi romskega statusa in položaja bil sprejet ustavni amandma LXVIII. Določeno je bilo, da se njihov status uredi z zakonom. Brez bistvenih sprememb je to ustavno dopolnilo bilo sprejeto v ustavo osamosvojene Slovenije (čl. 65). Skupščina je tudi bila zadolžila ustrezne organe, da pripravijo temeljito analitično informacijo o položaju Romov v Sloveniji. Nalogo je prevzel Urad za narodnosti in do sedaj poslal vladi tri že navedene informacije, ki naj bi bile osnova za pripravo najustrežnejših ukrepov.

Med prvimi je reagiral Zavod za šolstvo in šport s projektom Preverjanje ustreznosti in učinkovitosti nekaterih postopkov v šolanju romskih otrok in z Navodilom za prilagajanje programa osnovne šole za romske učence.

Med razpravo o zakonu o zaščiti romske skupnosti (1993) je bilo ugotovljeno, da je poseben zakon še preuranjen. Zagotovo pa ne bi bila preuranjena občasna srečanja domačih in tujih raziskovalcev – romologov.

Literatura:

Miklošič 1872-1880

Zadravec 1989

Šiftar 1970 A

Štrukelj 1980

Pokrajinski muzej Murska Sobota,
Katalog stalne razstave, 1997, str. 277-288.

CIGAN – ROM ?!

»Črn, umazan in ušiv si, kradeš kot Cigan.«

Tak je bil pogosten petit zasebnih tožilcev v kaznivih dejanjih zoper čast in dobro ime. Cigan je na splošno bil sinonim za vse: kar je slabega, najslabšega, kar izključuje človeka iz količaja kulturnega okolja in kulturne družbe. V naši družbi pa živijo ljudje s priimkom Cigan in ljudje: posebne rasti, polti, jezika in s svojimi ohranjenimi starodavnimi življenjskimi navadami s prilepljenim imenom etnične skupnosti Cigani.

Ne vemo pod kakim imenom je ta etnična skupina že davno zapustila svojo domovino in se v stoletjih nemirnega potovanja razkropila po Evropi in svetu. Med preseljevanjem so jih v posameznih deželah poimenovali po svoje in tako: Doma (Perzija) in Loma (Armenija), kar naj bi označevalo ljudstvo, ki se ukvarja s petjem in glasbo. Romologi so se in se še trudijo z izvorom besede Cigan, s katerim so v Evropi označevali posebne in osovražene ljudi. Menijo, da beseda izvira iz besede čegra oziroma Čangar, plemena v Kašmiru. Na gori Atos (leta 1110, Emilija Horvatova) naj bi jih registrirali s sankrtsko besedo Asincan, kasneje Athigani, kar je romolog dr. F. Miklošič pojasnjeval kot neko sekto in ne kot etnično skupnost.

Med preseljevanjem so pozabljali na svojo pradamovino, pisanih virov niso imeli, ker so jim vse požrle koze, ko so pojedle popisane zeljnate liste – taka je pravljica.

Doslej še niso razvili neke splošne, enotne etnične skupnosti. Poimenovali so se predvsem po svojih rodovih, plemenih in najpogosteje po opravljenih dejavnostih (v Prekmurju so bili dobro poznani potujoči koritarji).

Najprej se pojavijo Cigani (pisani z različno abecedo ali enako izgovorjavo in enakimi karakteristikami) kot ljudje nikjer doma, ponavadi najbolj osovraženi, včasih pa tudi iskani in potrebni. Madžarski kralj Bela IV. (1241) je imel med vojaiki Singare in v bitki pri Monostru (Szentgothardu) so Turkom z železom oblivali kamnite topovske krogle.

Nekaj stoletij po njihovem prihodu pa se pojavljajo stalno naseljeni prebivalci – Cigani in skozi stoletja sledimo Cigane med uveljavljenimi osebami splošne družbene skupnosti.

Po ugotovitvah Janeza Kebra (obe izdaji Leksikona imen) nastajajo priimki najprej v Italiji v 9. stol. Pri nas na podeželju so v 14. stoletju še redki (urbar posebnega gornjelendavskega zemljiškega posestva iz leta 1593 je še brez imen).

V Šomodski županiji je zapisan 1381 podložnik Cigan (dosledno uporabljam našo abecedo). Enaki priimki se pojavljajo vse pogostejše: leta 1648 v davčnem spisku mesta Kőszeg, v sporu zaradi cerkvene desetine pri Nedeli (G. Petrovci) je Pavel Cigan županijski sodni prisednik, v urbarju zemljiškega gospostva Muray je 1672 vpisan Cigan podložnik in istega leta v urbarju Szentmiklos pa Cigan Janos-Colonus.

Kako je v Prekmurju in v Sloveniji?

Prvi vpis ciganskega otroka je bil 1681 v matični knjigi župnije Bogojina. Za tem vse več vpisov v matičnih knjigah ob Muri in Ledavi, toda pri vseh oznaka: nestalnega prebivališča. V 18. stoletju se v svetnih – urbarialnih in drugih listinah vse pogostejše omenjajo stalno naseljeni prebivalci naselij s priimkom Cigan. Med temi priimki je tudi Štefan Cigan, rojen na Madžarskem in bil najprej župnik v Lendavi in nazadnje v Dobrovniku, kjer je umrl (1844). Znan je učitelj Janos Cigan, učitelj v Markišavcih in Sakovcih (1875). Iz Tkalčevega upornega gibanja (1919) je znan dr. Cigan, okrajni beltiški glavar. Listino o priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS (1919) je prebral Jožef Cigan iz Žižkov in dovoljno navajanje zaključim z dr. Francem Ciganom, ki je uglasbil (1936) Kleklovo Prekmursko himno.

Zgodnji so tudi vpisi na desnem bregu Mure. Leta 1542 je na bizeljskem zemljiškem gospostvu vpisana Marjeta Cigeuner kot posestnica vinograda in istega leta znan kmet v Ribnici. Kasneje pa je v Ljutomeru omenjen Cigan Boltžar kot bogat obrtnik.

Kako je sedaj v Sloveniji razširjen priimek Cigan?

Kolikor poznam priimke Ciganov, med njimi ni nobenega Cigana. V telefonskem imeniku Telekomu za leto 1996 sem v omrežni skupini Murska Sobota (na 100 prebivalcev nekaj čez 23 naročnikov, povprečno v Sloveniji 35) zasledil v 17 prekmurskih krajih 24 naročnikov s priimkom Cigan in skupno v Sloveniji 48.

V Podravini na območjih Belega manastira, Bjelovara, Čakovca, Podravske slatine in Slavonskega Broda so pogosti priimki Cigan (Cigany, Ciganj). Največ je Ciganičev.

Poimenovanje Rom?

Akademik Rade Uhlik je utemeljeval izvor imena iz že navedenih starih poimenovanj, kar naj bi vrednotilo medsebojno odnos – človek; kot se med seboj

nagovarjajo le znanci – Cigani. V že navedenih virih sem spotoma v urbarju zemljiškega gospodarstva Muray (1672) zasledil podložnika Nikolaus Roma.

Janez Keber v leksikonu navaja, da je ime Roman, Romo iz osebne ime na Romanus, povezana z Rimom. V razvoju so priimki nastajali tudi iz osebnih imen. Nekateri raziskovalci pa menijo, da izvira iz staroegipčanske (dejansko sanskrtске) besede pi romi, kar karakterizira dobrega in lepega človeka.

V telefonskem imeniku sem našel sorazmerno veliko izpeljank iz imena Roman (redko Rom) in sicer kot osebno ime ali priimek.

V obravnavanem telefonskem imeniku sem našel v 78 krajih Rom z izpeljankami in sicer: Rome 20, Romih 79, Romič 20 in Romanič 2. Rom manj kot 20. V Prekmurju in na Primorskem nobenega priimka. Največ pa na celjskem omrežnem območju.

Po že omenjenem viru so bili pogostni priimki: Rom, Rome, Romih, Romič in Romanič in to na območju: Beli manastir, Čakovec, Osijek in Slavonska Požega. Romanič je najpogostejši priimek in skoraj po celi Hrvatski.

Španski kralj Filip II je leta 1633 zapovedal, da se Cigani morajo vnaprej imenovati le kot Romi.

Po vsem dosedanjem navajanju se mi zastavlja: ali imajo etnično kaj skupnega ljudje s priimkom Cigan in člani romske narodnostne skupnosti? Kdaj so se ločili in predvsem vzroki (konkretno v Prekmurju), da so med njimi nastale tako velike in pomembne vsestranske razlike; eni nepismeni in drugi celo z visoko, celo akademsko izobrazbo!

Svetovni kongres Ciganov je leta 1979 sprejel splošno etnično poimenovanje Rom. Kmalu so to sprejeli organi OZN, Evropska skupnost in posamezne evropske države.

Z velikim začudenjem pa sem v lokalnem tedniku Vestnik⁴ prebral: »Sploh ni res, da so Cigane prekrstili v Rome, da bi jih »rešili njihovega slabega imena« – pa ne, da bi kaj takega hoteli narediti iz dobrohotnosti in dobrim namenom! – ampak, ker to poimenovanje očitno indicira na neuspešna asimilacijska prizadevanja in na krivice, ki so Ciganom naredile toliko gorja. Ime Rom je do zdaj najbolj učinkovito orožje zoper identiteto Ciganov. Poimenovanje Rom je Ciganom naredilo več škode kot vsi pogromi, taborišča in masakri skupaj.«

Splošnim razmeram in ljudski pripravljenosti neustrezen razvoj podivjanega tržnega gospodarstva ponovno močno spodriva romsko populacijo na obrobje preživetja in to predvsem zaradi njihove nezadostne izobrazbe in neustreznih strokovnih razvoju prilagodljivih delovnih navad in sposobnosti.

Dejansko stanje se ponavljajoče utemeljene z objektivnimi in subjektivnimi preprekami pri šolanju. V ospredju je kot poseben problem: jezik. Iz arhiva ponavljajočih dejstev naj ponovim le nekatere. Pozabljam na njihov osebni etnični status, ki se uveljavlja z lastnim maternim jezikom. S priznanjem skupnega, enotnega etničnega poimenovanja, je ostal nedorečen njihov narodnostni status. Tudi v SFRJ ni bilo enotne opredelitve. V nekaterih republikah jim je bila priznana narodnost, na splošno pa le pripadnost romski skupnosti. Ta nedorečenost lebdi tudi v samostojni Republiki Sloveniji: »Položaj posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon« (čl. 65 ustave RS). Podobno je tudi v sosednjih državah z romsko populacijo*. Starši (vpisovalci) ob vpisu otrok v osnovno šolo opredelijo otrokovo slovensko narodnostno pripadnost, kakor tudi slovenski jezik kot njihov materin. Nedavno sem se pozanimal na 4 osnovnih šolah v Prekmurju, kjer je veliko romskih učencev. Navedbo so mi potrdili. Na tak način pa se vrši neljuba soasimilacija. Šolska vodstva kasneje, ob neupoštevanju pogostejših mešanih zakonov in družinskih skupnosti, določajo, kateri učenci so romski in zanje veljajo pri vzgoji in izobraževanju njim ustrezne metode.

O jeziku kot osrednjem učnem problemu – pravilneje narečjem - je že dolgo v ospredju raznih razpravljanj, ni pa bila še resneje izražena želja in volja, da bi se kateri Rom ali kdo drug začel poklicno, intenzivno na znanstvenih temeljih ukvarjati, proučevati uporabljena narečja in s študijem romologije (tudi po evropskih, ustreznih ustanovah) in prispevati k razvoju romskih narečij v uporaben knjižni jezik. Opogumiti bi se morali, da se v interesu proučevanja narečij, otresemo sedanje balkanske zagrenjenosti. Na temeljih pomembnega znanstvenega posvetovanja v Sarajevu na temo *Jezik i kultura Roma*** so bili nakazani temelji naknadnemu znanstvenemu proučevanju.

V zadnjih letih so med Romi v Sloveniji zaznavni poskusi s pisano besedo uveljavljati bolj ali manj razširjena narečja***, kar brez znanstvenega jezikoslovja ne vodi k splošno uporabljivem književnem jeziku širšega narečnega območja, še manj k njegovi funkcionalnosti tudi v dvojezičnosti. Omenjena prizadevanja je ocenila tudi dr. Birgit Igla (jezikovni inštitut, Bochum): »objavljanje tekstov v

* Urad za narodnosti, 13.4.1995, priloga: Inštitut za narodnostna vprašanja: Položaj Romov v nekaterih evropskih državah.

** *Jezik i kultura Roma*, Sarajevo 8.-11.6.1986; s 55 pomembnimi referati. Udeležba: Avstrija, Anglija, ČSSR, Francija, Grčija, Indija, Italija, Madžarska, Španija in USA. Istoimenski, štiri jezični zbornik, Sarajevo 1989.

*** Jožef Horvat in Jožef Livien: *Lunin prstan/Čhoneskri angrusti/ M. Sobota 1994 in Rajko Šajnovič: Pot/Drom, Novo mesto, 1995.*

romskem jeziku ter njihovo širjenje /je/ pomemben korak pri razvoju standardiranega/normiranega knjižnega jezika.«^{*}

Vsekakor ni mogoče prezreti prizadevanja nekaterih šol v Prekmurju. Nadaljevati z izpopolnjevanjem začetega prizadevanja. Tako so v šolske predstave vključili tudi nastop romskih učencev v njihovem narečju (Tišina). Začeli so učenci z raziskovanjem medsebojnih odnosov in romskih naselij, kar je koristilo tudi mentorjem.^{**}

Urad za narodnosti (17.4.1997) navaja, da Romom nizka izobrazbena raven zapira pot do vseh zahtevnejših poklicev in v Informaciji o položaju Romov v RS (4.4.1991) nakazuje za trajno izboljšanje njihovega položaja: »zaposlovanje oziroma samostojno pridobivanje sredstev za preživljanje /je/ temeljni pogoj za vključitev Romov v družbo in njihov umik iz razmer v katerih živijo«. Pred desetletji so bile za njihovo sezonsko in stalno zaposlovanje še dokaj ugodne razmere: bila je možnost zaposlitve na njim ustreznih nekvalificiranih delovnih mestih povezanih tudi z naravo. Vsestransko pospeševana mehanizacija je zmanjševala možnost zaposlitve doma in znatneje tudi na sezonskem delu v Avstriji in drugod po zamejstvu. V sedemdesetih letih je bilo precej zaposlenih z več posledicami. V tem času so za prikrivanje svoje etnične identitete skoraj masovno spreminjali priimke. Leta 1961 so bili vodilni njihovi priimki: Horvat, Baranja, Cener in Šarközi (Šarkezi). Enaki priimki so bili pogostni tudi na že navedenih hrvaških območjih Podravine. Pogostni so bili primeri, da so bili otroci prepuščeni babicam ali pa je bil doma samo eden od staršev. Z zaposlovanjem se je izražala njihova gospodarnost. Z zaslužkom so spreminjali stara naselja v primernejša urbana prebivališča.

Pri takratnem in sedanjem zaposlovanju so bile prezrte njihove genetske posebnosti: položaj palca na nogi^{***} in še nekatere druge značilnosti.

Diskriminiranje Romov se vrši kot storilcev kaznivih dejanj in raznovrstnih prekrškov. Nesporno (toda zakaj) je kriminaliteta Romov večja kot pri ostalem prebivalstvu v vasi. Dobro bi bilo, če bi bil enako kritičen odnos tudi do neromskih storilcev kaznivih dejanj, ki lepo »bogatijo« z raznovrstnimi nepoštenostmi. Pri romski kriminaliteti je na splošno prezrto: koliko in katera dejanja so izvršili

* Vanek Šiftar: Jezik (narečja) Romov v Sloveniji, Rast 1-2/1996, 108-110.

** Naseljevanje Romov v Borejcih in Vanči vasi, OŠ Tišina, in Ob strpnosti nas razlike bogatijo, OŠ Bakovci. Podobne raziskovalne dejavnosti snujejo tudi v šolah: Beltinci, Bodonci, Črenšovci, Lendava in verjetno še drugod po Sloveniji.

*** Dr. V. Šiftar: Cigani, minulost v sedanjosti, M. Sobota 1970. Slike: str.: 32 palec na nogi ženske, 128 na otroški nogi in 144 starejšega moškega. Palec- problem pri delu, str. 206.

v lastnem interesu in za lastne potrebe in koliko ter kaj v interesu drugih in za njihove »potrebe«.*

Globalje, jasneje bi spoznavali njihov socialni položaj na dnu družbene lestvice.

Tisk je do nedavnega skoraj dosledno diskriminiral Rome s poročanjem o njih kot storilcih kaznivih dejanj. Pogostoma so bila senzacionalna poročila uokvirjena in pred storilcem dosledno navedeno, da je storilec Rom. Navajanje etnične pripadnosti je v poročilih o drugih izpuščeno; razen če je avtor poročal o kakem tujcu.

Z obširnejšo vključitvijo v razpravo ne želim drugim udeležencem »krasti« razpravljskega časa, ampak naj opozorim na nekatere že velikokrat premlevana vprašanja in probleme.

Nekoliko daljša pa bi bila moja beseda, če bi še vključeval Rome na Dolenjskem (koliko jih poznam) in drugod po Sloveniji in na vse te ne moremo pozabljati.

Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in

Vzhodni Evropi : izziv za manjšinsko pravo.

Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999, str. 141-145.

* Prej navedeno delo, kriminaliteta, str. 190-207.

IZ RECENZIJE

Vsaka temeljita družbeno-gospodarska sprememba v posameznih deželah bolj ali manj zaostreno revitalizira staro ali še vedno boleče romsko–cigansko vprašanje: vsestransko zaostajanje te etnične skupnosti in njeno razvojno sožitje z drugimi etnično-narodnostnimi skupnostmi. Na teh spoznanjih sta Inštitut za narodnostna vprašanja (z določeno tradicijo raziskovanja: Romi na Slovenskem, zbornik 1991, 220 str. z bogato dokumentacijo) in ljubljanska izpostava Avstrijskega inštituta za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo, v sodelovanju deželnih romskih organizacij Slovenije in Avstrije organizirala znanstveno srečanje: »Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo« (Murska Sobota, 11.-12.4.1997).

Vsebina referatov obeh organizatorjev, vseh sodelujočih, je izražala nekatera temeljna, že **dolgo odprta vprašanja: odnosi v romskih skupnostih, sožitje teh in in življenje v dinamično** razvijajoče družbeno in gospodarsko življenje, nujnost ustvarjanja vseh ustreznih življenjskih pogojev ne za samo preživetje, skratka, da se čimprej postavijo na »lastne noge«. Izpostavljena so bila nerešena vprašanja: bivalni prostori – urbani in družinski, ekonomski položaj posameznika in skupnosti in pereča brezposelnost, izobraževanje z razvojem lastnih narečij v funkcionalni jezik in jezikovno skupnost, sprejemanje drugega jezika, kar bo omogočilo višjo izobrazbo in kvalitetnejše delo in nujnost ohranjanja in razvijanja lastne kulturne identitete.

Prepričan sem, da bo izid zbornika z vsemi prispevki v slovenščini in nemščini zaznaven prispevek za nadaljnje in razširjeno sosedsko sodelovanje in določen prispevek evropskim prizadevanjem, da romsko-cigansko vprašanje izgublja svojo svojstvenost in postane vprašanje splošnih medčloveških odnosov v resnično demokratični razviti evropski skupnosti!

Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in
Vzhodni Evropi: izziv za manjšinsko pravo.

Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999, (zavihek hrbtni strani).

BIBLIOGRAFIJA ZAPISOV O DR. VANEKU ŠIFTARJU ROMOLOGU

Jože Goričar: *Predgovor*

Vanek Šiftar, *Cigani (Minulost v sedanjosti)*, PZ, Murska Sobota, 1970, str. 5-6.

Mladen Tancer: *Ob osemdesetletnici romologa dr. Vaneka Šiftarja*.

Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi – Izziv za manjšinsko pravo. Ljubljana, INV, 1999, str. 201.

Mladen Tancer: *V spomin dr. Vaneku Šiftarju (1919-1999)*.

Romano them/Romski svet, Murska Sobota, (V), št. 7, december 1999, str. 11.

Tatjana Žnidarič, Mitja Žagar: *Vanek Šiftar (1919-1999)*.

Razprave in gradivo 35, INV, Ljubljana 1999, str. 350-351.

Geza Bačič, Mladen Tancer: *Izjemen prispevek dr. Vaneka Šiftarja k preučevanju Romov*.

Šiftarjev zbornik: pravo, narod, kultura, Maribor 2001, str. 161-169 (170).

Geza Bačič: *Izjemen prispevek dr. Vaneka Šiftarja k preučevanju Romov*.

Romano nevijpe/Romske novice, Murska Sobota, (X), št. 1, 8. aprila 2001, str. 3.

Slavica Tovšak: *Vanek Šiftar – varuh pisne kulturne dediščine*.

[Korpus: *Gradivo o Romih*], str. 291-298.

Šiftarjev zbornik: pravo, narod, kultura, Maribor 2001, str. 285-298.

Mladen Tancer: *Dr. Vanek Šiftar – poznavalec, raziskovalec in glasnik Romov, (Ob njegovih dveh obletnicah)*.

Romano them-Romski svet, Murska Sobota, (15), št. 36, december 2009, str. 5-7.

Geza Bačič: *Dr. Vanek Šiftar velik raziskovalec in prijatelj Romov*.

Romano them-Romski svet, Murska Sobota, (15), št. 36, december 2009, str. 7-9.

ZAPISI O DR. VANEKU ŠIFTARJU
SLOVENSKEM ROMOLOGU

BIOGRAFSKA ZAPISA O DR. VANEKU ŠIFTARJU

ŠIFTAR, Vanek (Ivan) (Petanjci, 26. 5. 1919), pravnik, kulturni in politični delavec. Na PF v Ljubljani je 1952 diplomiral in 1965 doktoriral. Po 2. sv. v. je opravljал razne politične, strokovne in znanstvene naloge, 1965-79 in tudi po upokojitvi pa predaval ustavno in delovno pravo na Višji pravni šoli v Mariboru (od 1981 kot redni prof.), pa tudi na mariborskem oddelku ljubljanske TEOF in Fakulteti za politične vede v Zagrebu. Zavzemal se je za kulturno in znanstveno sodelovanje s tujino, posebno s sosednjimi državami; bil je med ustanovitelji Mednarodnega kulturnozgodovinskega simpozija Modinci (Mogersdorf), Panonskega raziskovalnega centra na Gradiščanskem in regionalnih ustanov v Murski Soboti (študijska knjižnica, muzej). Proučeval je samoupravljanje in družbeno upravljanje ter socialna vprašanja Pomurja; v knjigi je objavil rezultate raziskave o Romih v Prekmurju. Je avtor 3 knjig in več skript iz ustavnega prava SFRJ in delovnega prava. L. 1983 mu je Univerza v Mariboru podelila naziv zaslužni prof.

BIBL.: Cigani. Minulost v sedanjosti, MS 1970; Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih, Lj 1986²; Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji, Mb 1976².

LIT.: F. KUZMIČ, Bibliografija Vaneka Šiftarja (v: Zbornik soboškega muzeja I, MS 1991, 141-155).

Enciklopedija Slovenije 13, Ljubljana 1999, str. 35.

★

Šiftar, Vanek (tudi Ivan Š.) (Petanjci, 26. 5. 1919 – 8. 11. 1999 MS), pravnik, kulturni delavec. 1952 je dipl., 1965 dokt. na PF v Lj. Po 2. sv. v. je delal v političnih in raziskovalnih organizacijah, od 1965 na Višji pravni šoli v Mb, od 1981 kot redni prof. za ustavno in delovno pravo. Preučeval je samoupravljanje in družbeno upravljanje ter socialna vprašanja Pomurja; znana je njegova raziskava o Romih v Prekmurju (Cigani. Minulost v sedanjosti, 1970). Sodeloval je pri ustanavljanju Mednarodnega kulturnozgodovinskega simpozija Modinci (Mogersdorf), Panonskega raziskovalnega centra na Gradiščanskem in regionalnih ustanov v MS (študijska knjižnica, muzej). Zaslužni prof. mb. univ. 1983; srebrni častni znak svobode RS 1999.

DELO: Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji, 1972; Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih, 1969.

OSEBNOSTI: veliki slovenski biografski leksikon, Ljubljana 2008, str. 1114.

Jože Goričar

PREDGOVOR

Pričujoče delo Vaneka Šiftarja, tega vsestransko radovednega, neutrudno iščočega in pošteno izpovedujočega prekmurskega intelektualca, je na našem knjižnem trgu doslej prav gotovo najobsežnejša in najbolj temeljita monografija o Ciganih-Romih pri nas. Ko pravim pri nas, mislim predvsem na avtorjev domači kraj, na Prekmurje, ki mu daje cigansko ljudstvo čisto posebno, svojsko etično in celo pokrajinsko barvitost. Avtorju pri pisanju tega dela seveda ni šlo za romantično poudarjanje in povzdigovanje omenjene barvitosti; šlo mu je predvsem za to, da pove o Ciganih Prekmurja in ostale Slovenije vse tisto, do česar se je bil dokopal pri zgodovinskem, demografskem, etnološkem, sociološkem in socialnopolitičnem preučevanju problema, ki si ga je bil zastavil. To, kar je povedal, je daleč od vsake »Cigan-baronovske« romantike, zakaj v njegovem delu beremo o resničnem življenju Romov v preteklosti in sedanjosti, ki je bilo in je še zmeraj težko in mračno; le v zaključnem delu knjige dopušča avtor kanček upanja, da se bodo tudi Cigani morda vendarle prej ali slej vključili v tisto ožjo in širšo skupnost, v kateri in s katero jim je po stoletjih – nezasluženega in zasluženega – romanja, preganjanja, potepanja in nemira konec koncev usojeno živeti.

Ta »prej ali slej« pa seveda ne velja le za Cigane same, marveč v prav tolikšni meri tudi za njihove soobčane. Zakaj, tudi okolje, v katerem so se znašli Romi in v katerem živijo, nosi svoj del odgovornosti, da je ostalo to azijsko ljudstvo vsa dolga stoletja – od takrat, ko se je odtrgalo od svoje prvotne domovine nekje v osrčju Indije, pa vse do danes – povsod le marginalna, obrobna družbena skupina; da živi povsod le ob robu tistih kultur, na katerih območju prebiva, da je v njih tuje telo. Cigani na Slovenskem, prav tako tudi v Prekmurju, kjer jih je največ, niso bili glede tega nikdar, in tudi danes niso nobena izjema. Tudi za nas in za Prekmurce velja v polni meri spoznanje, ki spremlja celotno avtorjevo pisanje, da je namreč tudi pri Ciganih-Romih prisoten tisti »skupni imenovalac«, ki jim načeloma omogoča dejavno vključitev v katerokoli družbeno skupnost. Ta skupni imenovalac je – človek. Morda se bo zdela komu ta misel odveč ali pa celo »sentimentalno humanistična«. Vendar, kdor bo knjigo pazljivo prebral, bo nemara le prišel do spoznanja, da se prav te plati ciganskega vprašanja premalo zavedamo, saj izražamo naš, več kot površni odnos do Romov v glavnem le takrat, kadar z njimi strašimo poredne otroke: »Tecite, bežite, Cigani gredo ...«. Sicer pa hvalimo Boga, da nismo Romi.

Če bi hotel pričujočo monografijo o Ciganih opredeliti v skladu s tradicionalno razporeditvijo družbenih ved, bi prišel v zadrego. Kot sem že zapisal, je delo plod zgodovinskega, demografskega, sociološkega in socialnopolitičnega preučevanja in razmišljanja. Če že hočemo opredeljevati s stališča družboslovne klasifikacije, velja ugotoviti, da je monografija izrazito interdisciplinarna, čeprav je zbral gradivo zanjo in jo napisal en sam raziskovalec in avtor. Morda zmanjšuje ta okoliščina ponekod znanstveno natančnost ugotavljanja in pisanja, zato pa je po drugi strani prav gotovo prispevala k problemski pestrosti. V delu se vrstijo opažanja, razmišljanja in ugotovitve o naselitvi Ciganov v Prekmurju in ostali Sloveniji, o njihovi porazdelitvi na posamezne rodove, o jeziku Ciganov, o njihovih migracijah znotraj prekmurskega območja, o zdravstvenem stanju Ciganov, njihovem vključevanju v delo, odnosu oblasti do njih, stanovanjskih razmerah, v katerih živijo, o ciganskih družinah in meddružinskih odnosih, o značilnostih njihovega spolnega življenja, navadah pri porokah, navadah pri prehranjevanju, o izobraževanju Ciganov, o šolskih uspehih njihovih otrok in še in še.

V metodološkem pogledu bi rad poudaril, da je avtor uporabljal predvsem sekundarne – arhivske – vire, v precejšnji meri pa tudi metodo neposrednega opazovanja: Cigani mu niso pomenili samo predmet preučevanja, marveč so mu hkrati služili tudi kot neposreden vir za nekatere zanimive in dragocene ugotovitve.

Prav gotovo bi se o natančnosti in ustreznosti kakšne avtorjeve trditve dalo razpravljati, vendar menim, da je ta okoliščina prej odlika, kakor pa slaba stran Šiftarjeve monografije o Ciganih. Z nevsiljivim ugotavljanjem dejstev prej spodbuja k nadaljnjemu razmišljanju, kakor pa ponuja »dokončna spoznanja« o vprašanjih, ki jih je avtor raziskoval. Mimo tega dela ne bo mogel nihče, kdor bo v prihodnje s kakršnega koli zornega kota preučeval Cigane. Delo je tudi polno takšnih podatkov in ugotovitev, ki bi lahko koristno rabile pri socialnem, političnem, vzgojnem, zdravstvenem in kulturno-prosvetnem delu med njimi.

Dr. Vanek Šiftar: *Cigani (Minulost v sedanjosti)*.
Pomurska založba, Murska Sobota 1970, str. 5-6.

Mladen Tancer

OB OSEMDESETLETNICI ROMOLOGA DR. VANEKA ŠIFTARJA

Šestindvajsetega maja letos praznuje v Petanjcih, v njegovem poetičnem svetu ob Muri, osemdesetletni življenjski jubilej dr. Vanek Šiftar, zaslužni profesor Univerze v Mariboru in eminenten slovenski romolog. Jubilanta humanista krasijo človeška preprostost, skromnost, odločnost v stališčih in osebnih ravnanjih, izjemna delovna kultura in samodisciplina, širina raziskovalnih in preučevalnih interesnih področij ter občudovanja vredna enciklopedičnost znanj in védenj iz mnogih plasti slovenske in obče kulture.

Vsako srečanje s slavljenecem je enkratni dogodek, še zlasti pri njem doma, in pusti v človeku globoke sledi, da še dolgo potem razmišljamo o tem izjemnem človeku našega časa.

Namen tega zapisa ni izrisati celovito in poglobljeno podobo slavljenca, to bodo v slavljenčevem jubilejnem letu na drugih mestih opravili drugi, pač pa zaenkrat le skicno in brez končnega vrednotenja, za kar bo kdaj kasneje čas, prikazati dosednji delež dr. Šiftarja v slovenski romologiji.

Romska tematika je ožje sociološko ter družbeno nadvse občutljivo in prepleteno polje, ki je že zelo zgodaj raziskovalno pritegovalo dr. Šiftarja; in to raziskovalno in preučevalno afiniteto je ohranil vse do današnjih dni. V vsem dosedanjem njegovem preučevanju in raziskovanju romske tematike so premočrtno zaznavni: raziskovalčeva tenkočutnost za mnogoplastno problematiko, pristna človeška zavzetost za resnično in trajno razreševanje mnogoterih njihovih problemov in težav, objektivna dialektična kritičnost v odkrivanju in prikazovanju življenjskih razmer in pogojev romske narodnostne skupnosti v Sloveniji, še posebej v Prekmurju. Dr. Šiftar kot pronicavo-analitičen raziskovalec s socialno-sociološkim akcentom ni le odkrival nam tako malo poznanega sveta Romov in vzročno-posledične njihove pauperizacije, pač pa je tudi vztrajno iskal in nakazoval izhodov in poti za njihov lepši in boljši jutri.

Tvorno in zaznavno je sodeloval v prvi slovenski temeljni raziskavi *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju* (1961-62). Separatno iz te raziskave je nastala njegova monografija *Cigani (Minulost v sedanjosti)* (1970), s popotnim uvodom akademika dr. Goričarja, v katerem je med drugim zapisal ... »Mimo tega dela ne bo mogel nihče, kdor bo v prihodnje s kakršnega koli zornega kota preučeval Cigane«. Te preroške misli se v polnosti uresničujejo še v današnjem času. Ob Miklošičevih jezikovnih raziskavah

evropskih Romov (1872-80) in monografiji dr. Štrukljeve Romi na Slovenskem (1980) sodi monografija dr. Šiftarja v zakladnico slovenske romologije. Ta izjemna dela so stalno citirana tako med novodobnimi domačimi kot tudi tujimi raziskovalci romske tematike.

Več študij, razprav in člankov zgolj z romsko tematiko mu je bilo objavljenih v uglednih specializiranih revijah, zbornikih in drugem tisku tako v slovenskem prostoru kot tudi v zamejstvu. Bil je zaželen in naprošen aktivni udeleženec na mnogih strokovnih in znanstvenih posvetih o Romih z različnih ocenjevalnih vidikov (v Sloveniji v več krajih, Zagreb, Beograd, Sarajevo, Lipovljani, Banja Luka idr.) in iskan recenzent študij, raziskav, knjižnih del in zbornikov.

Sodeloval in osebno prijateljeval je z uglednimi in v mednarodnem merilu cenjenimi romologi kot so akademik Uhlik, Berberski, Djurić in drugi. Evropsko razgledan v romologiji je bil in je vselej zanesljiv svetovalec domačim pa tudi tujim raziskovalcem romske tematike.

Pomembno je poudariti zasluge dr. Šiftarja pri družbenem osveščanju slovenske in širše bivše državne skupnosti za odgovornost, demokratizacijo in humanizacijo v reševanju romskega vprašanja; prav on je vzpodbudil in sprožil organizirani družbeno-politični pristop in poudarjal nujnost globalizacije celotnega reševanja. Bil je vztrajni pobudnik konkretnega družbenega reševanja v samih romskih okoljih (npr. vrtec v Pušči). S tem je ozavestil družbeno-politično in socialno-sociološko konotacijo romskega vprašanja, kar je varovalo bodočim raziskovalcem pred meglenim in odmaknjenim teoretiziranjem.

Dr. Šiftar je s pisano in govorjeno besedo ustoličil Rome v naši zavesti in postal njihov iskren ambasador v slovenskem in širšem evropskem prostoru.

Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi,
Ljubljana, 1999, str. 201

Mladen Tancer

V SPOMIN DR. VANEKU ŠIFTARJU (1919-1999)

Ko je v maju bard slovenskih romologov, zaslužni profesor mariborske univerze dr. Vanek Šiftar, slavil svojo osemdesetletnico, smo mu iskreno zaželeli krepkega zdravja in še veliko ustvarjalnih let. A že v novembru smo se morali soočiti z bolečo in kruto resnico, da mu je težka bolezen vse prerano pretrgala nit bogato ustvarjalnega življenja. Večno počivališče in spokojni mir mu je v rodnih Petanjcih, kjer je domoval, bil znanstveno ustvarjalen in z veliko zavzetostjo in prefinjenim smislom urejal svoj vrt spominov, ki je nekaj edinstvenega in veličastnega v slovenskem kulturnem prostoru.

Domala pol stoletja je dr. Vanek Šiftar posvetil zavzetemu preučevanju Romov v Sloveniji, še posebej natančno in pronicavo njihovi celostni podobi v svetu ob Muri. Za dr. Šiftarja velja dobesedno, da je s pisano in govorjeno besedo ustoličil Rome v širši družbeni zavesti in postal njihov iskren in dobronameren glasnik v slovenskem in širšem evropskem ter svetovnem merilu. V njegovem preučevanju in raziskovanju romske tematike je premočrtna stalnica: tankočutnost za mnogoplastno problematiko, pristna človeška zavzetost za resnično in trajno razreševanje mnogoterih njihovih težav in problemov, stvarna dialektična kritičnost v odkrivanju in prikazovanju življenjskih razmer in pogojev Romov v Sloveniji, še posebej v njegovem okolju - Prekmurju. V zavzetem raziskovanju ni sledil le odkrivanju resničnih vzrokov romske bede, pač pa je smelo in človeško ambasadorsko nakazoval družbi pot rešitev za izboljšanje njihovega življenja, za njihov lepši jutri. V svoji pesmi *Sprehod z Romom*, ki je nastala že davnega leta 1967, je globokoumno zapisal verze: *Šla sva, / po poljski poti, blatni poti / sva šla. Deževalo je. / Pripovedoval mi je s črnimi očmi, / črno pravljico / včerajšnjih in naših dni.* To vznemirljivo čutečnost o črni pravljici včerajšnjih in naših dni je v sebi nosil iskren prijatelj siromašnih Romov in upajoči vizionar v njihovo boljše, lepše in srečnejše življenje. Dr. Šiftar je romsko vprašanje analiziral in spoznaval skozi družbeno, socialno, pravno, prosvetno, kulturno in še kako sečišče, da je ob koncu mogel povzeti tematiko v vsej njeni razsežnosti, zapletenosti in pomembnosti. Vse življenje je bil neizprosno boren za pravice malih ljudi in glasen kritik krivic, ki so jih le-ti doživljali in trpeli v svojem vsakdanjiku.

Dr. Šiftar je bil pobudnik in soraziskovalec obsežne in doslej edinstvene temeljne raziskave *Isolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*, ki sta jo leta 1962 z več zunanji sodelavci opravila Biološki inštitut Univerze v Ljubljani in Pediatrična

klinika Medicinske fakultete v Ljubljani. Zajetna študija obsega skoraj tisoč strani tipkopisa, od tega jih je dr. Šiftar napisal dobro tretjino. To je kasneje predelano in dopolnjeno izšlo v knjigi *Cigani (Minulost v sedanjosti)*, ki jo je leta 1970 izdala Pomurska založba v Murski Soboti, a avtorju je bila za to delo podeljena Kovačeva nagrada. V uvodu knjige je akademik dr. Goričar med drugim zapisal, da *mimo tega dela ne bo mogel nihče, kdor bo v prihodnje s kakršnega koli zornega kota preučeval Cigane*. Ta temeljna in nepreklicna ugotovitev je aktualna tako danes kot bo še v naprej. Ob Miklošičevih jezikovnih študijah evropskih Romov (1872-1880) in etnografski monografiji dr. Štrukljeve Romi na Slovenskem (CZ, 1980), sodi sociološko zasnovana knjiga dr. Šiftarja v zakladnico slovenske in svetovne romologije. Ta izjemna dela slovenskih avtorjev so stalno citirana tako med novodobnimi kot tudi tujimi raziskovalci romske tematike.

Več študij, razprav in člankov zgolj z romsko vsebino mu je bilo objavljenih v uglednih posebnih revijah, zbornikih in drugem tisku, tako v slovenskem jezikovnem prostoru kot tudi v zamejstvu. Zadnji njegov članek *Cigan – Rom?!* je bil natisnjen v zborniku *Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi* (1999, str. 141-145). Dr. Šiftar je bil ugleden romolog in je užival strokovni sloves doma in v tujini. Bil je zaželen aktiven udeleženec na mnogih strokovnih in znanstvenih posvetih o Romih (v Sloveniji v več krajih, Banja Luka, Beograd, Lipovljani, Sarajevo, Zagreb idr.). Prav tako je bil iskan ocenjevalec študij, raziskav, knjižnih del in zbornikov s področja romologije. Evropsko razgledan v romologiji je bil vselej zanesljiv svetovalec domačim in tujim raziskovalcem romske tematike. Dr. Vanek Šiftar je osebno prijateljeval z uglednimi in v mednarodnem merilu cenjenimi in uveljavljenimi romologi kot so akademik Uhlik, prvi predsednik svetovne organizacije Romani Union Berberski, kasnejši predsednik iste organizacije dr. Đurić in drugimi. Med njimi je užival ugled in spoštovanje, kar je le redkim dano.

V spodbudne premike in napredek v reševanju romskega vprašanja v Sloveniji je pridjal pomemben delež pokojni dr. Vanek Šiftar, ki se je odločno zavzel za celostno reševanje tega hudo zapostavljenega in na obrobje družbe odrinjenega vprašanja. Sprožil je obravnavanje romske tematike v najvišjih družbeno-političnih telesih, bil pobudnik gradnje in odprtja vrtca v romskem naselju Pušča in predlagatelj ustavne rešitve Romov v Sloveniji.

Dr. Vanek Šiftar je v areni življenja dostojno opravil svoje poslanstvo nepopustljivega borca za pravičnejši svet, kazal pot k strpnemu sožitju med narodi in narodnostmi, še posebej je veliko pozornosti namenil reševanju in razrešitvi romske problematike.

V črni pravljici nekdo igra na struno, / ... / Na blatni poljski poti / drhtela je struna sončnih dni /. Poetu teh verzov iz omenjene pesmi ni bilo dano dočakati dneva romskega prerojenja in neoviranega enakopravnega vstopa v slovensko občestvo. Romološka zapuščina dr. Vaneka Šiftarja ostaja aktualna tako nam kot zanamcem, saj je vezenina med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo spoznavanja, odkrivanja in sobivanja Romov z večinskim narodom.

Romano them/ Romski svet, Murska Sobota,
(5), štev. 7, december 1999, str.11.

Tatjana Žnidaršič in Mitja Žagar

VANEK ŠIFTAR (1919 – 1999)

Le nekaj mesecev zatem, ko smo se članice in mentor študentskega raziskovalnega in akcijskega projekta »Romi na Slovenskem« pomladi srečali z njim, je 8. novembra 1999 v 80. letu umrl dr. Vanek Šiftar, zaslužni profesor Univerze v Mariboru, ugleden slovenski pravnik in eden največjih poznavalcev romske tematike.

Rodil se je 26. maja leta 1919 v Petanjcih. Po končanem študiju na Pravni fakulteti v Ljubljani je služboval na javnem tožilstvu ter na vrhovnem in okrožnem sodišču. Leta 1965 je doktoriral iz družbeno političnih znanosti ter se zaposlil na Višji pravni šoli kot profesor ustavnega in delovnega prava. Predaval je tudi na mariborski Teološki fakulteti in na podiplomskem študiju Univerze v Zagrebu. Poleg tega je bil dvakrat izvoljen za poslanca v Republiški Skupščini in dvakrat za poslanca v jugoslovanski Zvezni Skupščini.

Za Rome se je dr. Šiftar začel zanimati že kot študent, nedvomno tudi zato, ker se je z njimi osebno srečeval v rodnem Prekmurju. V začetku šestdesetih let je sodeloval pri obsežni raziskavi o izolatih Ciganov in kalvinistov v Prekmurju ter leta 1970 samostojno izdal monografijo *Cigani: minulost v sedanjosti*. Ta tudi po treh desetletjih poleg objav etnologinje Pavle Štrukelj ostaja temeljno delo na področju slovenske romologije. Kot je knjigi na pot zapisal akademik dr. Jože Goričar, je delo polno podatkov in ugotovitev, ki jih je mogoče koristno uporabiti pri socialnem, političnem, vzgojnem, zdravstvenem in kulturno-prosvetnem delu med in z Romi.

O Romih je dr. Šiftar iz različnih zornih kotov (od njihove zgodovine, imen, jezika do problema njihove integracije) razmišljal tudi kasneje. Z referati je sodeloval na strokovnih in znanstvenih srečanjih doma in na tujem, med drugim na štirijezičnem znanstvenem srečanju *Jezik i kultura Roma v Sarajevu* leta 1986. V uglednih specializiranih revijah pa je objavil vrsto člankov z romsko tematiko. Nazadnje je za stalno razstavo v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti leta 1997 prispeval članek *Že dolgo so med nami - a smo še daleč narazen*. Leta 1997 je tudi sodeloval na avstrijsko-slovenskem srečanju »Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo«, ki sta ga v Murski Soboti organizirala Inštitut za narodnostna vprašanja in Ljubljanska izpostava Avstrijskega inštituta za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo.

Prof. Mladen Tancer je ob 80. letnici tega široko odprtega in razgledanega prekmurskega intelektualca zapisal, da je v vsem njegovem preučevanju in raziskovanju romske tematike zaznati tenkočutnost za mnogoplastno problematiko, pristno človeško zavzetost za resnično in trajno razreševanje mnogoterih njihovih težav ter objektivno dialektično kritičnost v odkrivanju in prikazovanju življenjskih razmer in pogojev romske narodnostne skupnosti v Sloveniji. Svoje raziskovalno in strogo znanstveno delo je namreč dr. Šiftar dopolnil z osebnim prizadevanjem pri uveljavljanju konkretnih rešitev za izboljšanje položaja romske skupnosti v Sloveniji in Prekmurju. Med drugim je bil pobudnik za ustanovitev vrtca v romskem naselju Pušča in je pomembno sodeloval pri oblikovanju zakonskih rešitev, ki Romom vsaj v izhodišču zagotavljajo enako obravnavo, kot etnični skupnosti na obrobju družbe pa tudi nekatere posebne pravice. Dr. Vanek Šiftar ima s svojimi prizadevanji in strokovnim ugledom pomembne zasluge, da pravice Romov priznava in ureja tudi slovenska ustava.

S smrtjo dr. Vaneka Šiftarja smo na Inštitutu za narodnostna vprašanja izgubili dragocenega prijatelja in sodelavca, pri študentskem raziskovalnem projektu pa smo izgubili pomembnega svetovalca in mentorja, ki je bil s svojo dobro voljo, velikanskim znanjem in izkušnjami vedno pripravljen sodelovati.

*Razprave in gradivo 35,
Ljubljana 1999, str. 350-351.*

Geza Bačič in Mladen Tancer

IZJEMEN PRISPEVEK DR. VANEKA ŠIFTARJA K PREUČEVANJU ROMOV

Dr. Vanek Šiftar, tenkočuten, socialno čuteč, kritičen in objektivni opazovalec družbenih razmer, je bil od svoje rane mladosti zazrt v Cigane (Rome), kako tudi ne, ko jih je spoznaval in se z njimi neposredno srečeval v rodnem prekmurskem okolju. V njem se je prebudilo pristno zanimanje zanje, ki ga je kasneje spremljalo in preučevalno vznemirjalo vse življenje. V svoji pesmi *Sprehod z Romom*, ki je nastala že davnega leta 1967, je globokoumno zapisal verze: *Šla sva, / po poljski poti, blatni poti / sva šla. Deževalo je. / Pripovedoval mi je s črnimi očmi, / črno pravljico / včerajšnjih in naših dni.* / (Ivan Vanek Šiftar: *Pobiram orumenele liste*, Maribor 1998, str. 41). To vznemirljivo čutečnost o »črni pravljici včerajšnjih in naših dni« je v sebi nosil iskren prijatelj pauperiziranih Romov in upajoči vizionar v njihovo boljše, lepše in srečnejše življenje. V sebi je nenehno iskal izvirnih odgovorov, kako naj bi slovenska družbena skupnost v optimalnih družbenih danostih premaknila voz romskih bremen iz zaostalosti, ali vsaj občutno omilila strahovit prepad med večinskim narodom in med nami živečimi slovenskimi Romi. Žal, ni mu bilo dano dočakati uresničitve njegove tako jasno zastavljene, zelene in pričakovane vizije.

Dobre pol stoletja je dr. Vanek Šiftar posvetil zavzetemu in intenzivnemu preučevanju Romov v Sloveniji, še posebej natančno in pronicavo njihovi celostni podobi v svetu ob Muri. Zanj velja dobesedno, da je s pisano in govorjeno besedo ustoličil Rome v širši slovenski družbeni zavesti, v bivšem jugoslovanskem prostoru, v evropskem ter svetovnem merilu.

V Šifterjevem preučevanju in raziskovanju romske tematike je premočrtna in jasna stalnica: tenkočutnost za mnogoplastno in z bedo niansirano problematiko, pristna človeška zavzetost za resnično in trajno razreševanje mnogoterih njihovih težav in problemov, stvarna dialektična kritika slovenske družbene inferiornosti, počasnosti in mlačnosti v razreševanju problemov na družbeno obrobje izrinjenih Romov, kritičnost v odkrivanju in prikazovanju življenjskih razmer in pogojev slovenskih Romov, še posebej v njihovem prekmurskem okolju. V osebno zavzetem raziskovanju ni sledil le odkrivanju resničnih vzrokov romske bede (pauperizacije), pač pa je smelo in človeško ambasadorsko nakazoval družbi pot do konkretnih rešitev za izboljšanje njihovega življenja, za njihov lepši, boljši in človeka dostojnejši jutri.

Dr. Šiftar je nenehno in implicitno poudarjal, da je kakovostno razreševanje romskih problemov v Sloveniji temeljna dolžnost in obveznost celotnega slovenskega občestva in ne zgolj dobra volja in ne/naklonjenost lokalnih dejavnikov. Prav na tem segmentu je vlagal veliko osebnih in intelektualnih naporov v prepričevanju družbeno odgovornih posameznikov in asociacij, ki jim je bila poverjena in naložena skrb za Rome, da je učinkovito, uspešno in trajno reševanje romske problematike uresničljivo le v koordiniranem in dobro zastavljenem celostnem pristopu. Opozarjal je, da reševanje družbeno občutljive in zapletene romske problematike terja od načrtovalcev in izvajalcev v konkretnih romskih okoljih temeljit in seriozen pristop. Svaril je, da vsaka nedorečenost, nedomišljenost, zgolj parcialno reševanje, osebna mlačnost, površno ad hoc reševanje in pristranost praviloma povzročajo nove zaplete in nevšečnosti, ki jih je kasneje vse težje in le redko zadovoljivo odpraviti.

Široka in temeljita obča, humanistična, še posebej družbena in politična kultura dr. Šiftarja so atributi, ki so mu omogočili, da je romsko vprašanje spoznaval in analiziral skozi družbeno, socialno, pravno, ekonomsko, prosvetno, kulturno, antropološko, demografsko in še kako sečišče, da je ob koncu mogel koncizno povzeti tematiko v vsej njeni razsežnosti, zapletenosti in družbeno-politični pomembnosti. Dr. Šiftarja je krasilo njemu svojstveno človeško dostojanstvo: vse življenje je bil neizprosni in pokončni borec za pravice malih ljudi in glasnik krivic, ki so jih le-ti doživljali in trpeli v svojem, ponižanji polnem vsakdanjiku.

Kot erudit s širokim, poglobljenim in suverenim razgledom po svetovni romologiji in temeljit poznavalec naše domače romske problematike, je slovensko družbeno skupnost in njene politične subjekte opozarjal na dosledno izpolnjevanje mednarodnih deklaracij o človekovih pravicah in pravicah manjšin ter na spoštovanje in praktično udeleževanje slovenske ustave pri reševanju romske problematike v Sloveniji. Preprosto zanj velja, da je na področju slovenske romologije bil živi katalizator, seizmična vest naše družbe, zanesljiv svetovalec in usmerjevalec ter nesporna in visoko cenjena strokovna avtoriteta. Njegovim mislim smo vsi radi in s spoštovanjem prisluhnili ter iskali priložnosti, da smo se z njim posvetovali. Slišati mnenje staroste slovenskih romologov, je predvsem mlajšim raziskovalcem romske tematike pomenilo trdno oporo, zanesljiv in varen kašipot.

Dr. Šiftar je bil pobudnik in aktiven soraziskovalec prve obsežne in doslej edinstvene temeljne slovenske romološke raziskave *Izolati Čiganov in kalvinistov v Prekmurju*, ki sta jo leta 1962 z več zunanjimi sodelavci na terenu opravila Biološki inštitut Univerze v Ljubljani in Pediatrična klinika Medicinske fakultete v Ljubljani. Raziskava obsega skoraj tisoč strani tipkopisa, od teh jih je dr. Šiftar napisal

dobro tretjino. V Šiftarjevem korpusu sta zajeti dve enoti. V prvi je na 283 straneh izrisan temeljit prikaz Ciganov (Romov) v Prekmurju in ob koncu priključena na 15 straneh osnovna informacija o »stanju in zadržanju Ciganov v novomeškem okraju«. Ta del svoje raziskave je nekaj let kasneje predelal in bistveno dopolnjen izdal v knjižni obliki *Cigani (Minulost v sedanjosti)* pri Pomurski založbi v Murski Soboti leta 1970. V drugi enoti je na 44 straneh študija Vas Motvarjevci in njeni prebivalci. V njej je prikazal nastanek in propad kalvinizma v Prekmurju, ekonomski razvoj in gibanje prebivalstva v Motvarjevcih.

Nadvspe pomembno je tu spomniti, da je iz te prve temeljne raziskave kasneje separatno nastalo nekaj prvih slovenskih doktorskih disertacij z romsko tematiko.* S takó obsežno in seriozno raziskavo so bili postavljeni dobri temelji kasnejšim in novejšim raziskovanjem romske tematike na Slovenskem, a slovenska romologija je postopno dobivala funkcijsko poslanstvo. Dani so bili podneti novim raziskovanjem v romološki sferi, bogatil in množil se je raziskovalni fond in slovenska romologija je že doslej zaznavno in žlahtno prispevala v evropsko in svetovno romološko kulturno zakladnico. Nesporni traser in spiritus agens vsemu temu je bil dr. Vanek Šiftar.

Že kar zgodovinskega pomena je Šiftarjev uvodni referat *Romi v Sloveniji* (s posebnim poudarkom na njihov položaj v Prekmurju in v občini Novo mesto), ki ga je imel v Komisiji za manjšinska vprašanja pri RK SZDL Slovenije v Ljubljani, junija 1977. V obsežnem besedilu (46 strani!) je plastično, dovolj objektivno in kritično razgrnil »boleče premise« slovenskih Romov: njihov ustavni položaj, ali so etnična skupnost ali narodnost, zaposlovanje, bivalne razmere, vzgoja in izobraževanje, boj analfabetizmu in njihovo, v tisku hudo in pretirano naglašeno sintagmo »kazniva dejanja in prekrški«. Na osnovi referata in razprave so bili sprejeti konkretni sklepi in kasneje izdelane smernice za učinkovitejše reševanje romske problematike v Sloveniji. Porazdeljena je bila odgovornost med republiko in takratnimi desetimi občinami, v katerih so živeli avtohtoni Romi. Za to temeljno dejanje, ki je odločilno vplivalo na nov in spremenjen pogled slovenske družbe do romskega vprašanja, je najzaslužnejši dr. Šiftar, ki je predlagal obravnavo te tematike na komisiji. V prisposodbi bi dejali, da je odprl novo stran noveše zgodovine slovenskih Romov. Referat je kasneje v nespremenjeni obliki bil objavljen v mariborskih *Dialogih* (1978, 7-8, str. 426-442).

* Iz obsežne in temeljite raziskave so bile izdelane in obranjene tri doktorske disertacije: Marjan Avčin: *Učinki krvnega sorodstva in potomstvo*, (MF Lj, 1963), Anton Pogačnik: *Antropološke in morfološke karakteristike Ciganov v Prekmurju*, (MF Lj, 1968) in Pavla Štrukelj: *Kultura Ciganov v Sloveniji in problemi njihove asimilacije s slovenskim prebivalstvom*, (FF Lj, 1964).

Dr. Šiftar je bil eminenten romolog s strokovno in znanstveno reputacijo doma in v tujini. Bil je vabljen in zaželen aktivni udeleženec na mnogih strokovnih in znanstvenih romoloških posvetih. Zunaj Slovenije je z referati sodeloval na več posvetovanjih. Omenimo le najpomembnejše. Leta 1976 v Beogradu na simpoziju o Romih, ki ga je organiziral Etnografski inštitut Srbske akademije znanosti in umetnosti (Šiftar: *Romi u Sloveniji /s posebnim osvrtnom na njihov položaj u Prekomurju/*), leta 1979 v Banja Luki na znanstvenem simpoziju »Nacionalno vprašanje v jugoslovanski teoriji in praksi« z referatom »Problem narodnosti Roma«, ki je bil objavljen v zborniku simpozija (1980, str. 447-458) in leta 1986 v Sarajevu na mednarodnem znanstvenem simpoziju »Jezik in kultura Romov« z odmevnim referatom *Jezik i kultura Roma u Sloveniji (osobito u Prekomurju)*. Referat je objavljen v imenitnem in mednarodno zelo odmevnem zborniku (1989, str. 143-150). Sodeloval je še na romoloških posvetovanjih v Beogradu, Lipovljanih, Sarajevu in Novem Sadu. Doma v Sloveniji je praviloma sodeloval na vseh organiziranih posvetovanjih in s svojo prisotnostjo dal posebno noto ter priznanje udeležencem in organizatorjem.

Šiftarjev bibliografski opus z romsko konotacijo je zelo obsežen. Ob že omenjeni knjigi *Cigani*, ki je vse do danes ohranila sloves nepogrešljivega vademekuma vsem, ki strokovno ali znanstveno pišejo o Romih v Sloveniji, je bilo več njegovih študij, razprav, člankov in priložnostnih zapisov z romsko vsebino objavljenih v uglednih posebnih revijah, zbornikih in drugem tisku v slovenskem jezikovnem prostoru ter v zamejstvu. Mnogi avtorji se pogosto sklicujejo na to ali ono Šifterjevo misel, ki jo je kdaj zapisal in diseminiral v romološkem slovstvu. Zadnji Šiftarjev članek *Cigan – Rom!* je natisnjen v zborniku »Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi« (Ljubljana 1999, str. 141-145). Naša spoštljivost do avtorja in korekten odnos do njegove bogate dediščine, ki jo je vtikal v romološko kulturo, naravnost vabita k misli, da bi veljalo njegovo romološko zapuščino zbrati in objaviti, jo dvigniti iz pozabe, s čimer bi postala dostopna in uporabna sedanjim in bodočim raziskovalcem.

Prav tako je bil iskan recenzent študij, raziskav, knjižnih del in zbornikov s področja romologije. Vsake recenzije se je lotil skrajno odgovorno in natančno je preudaril sleherno svojo zapisano misel. Zato so njegove recenzentske misli imele posebno odmerjeno težo in afirmativnost.

Vse do zadnjega je živo in z velikim interesom spremljal novitete v domačem in tujem romološkem slovstvu. Prav širok razgled po romologiji je Šiftarju pomenil zagotovilo, da je bil iskan in zanesljiv svetovalec domačim in tujim raziskovalcem romske tematike, še posebej v podiplomskem študiju.

Dr. Šiftar je osebno prijateljeval z mnogimi uglednimi in v mednarodnem merilu cenjenimi ter uveljavljenimi romologi, kot so bili akademik in starosta jugoslovanske romologije Uhlik, prvi predsednik svetovne organizacije Romani Union Berberski, kasnejši predsednik iste organizacije dr. Đurić, Acković in drugi. Med njimi je užival osebni ugled in spoštovanje ter strokovno avtoriteto. Le redkim je dano, da tako naklonjenost in spoštovanje doživijo še za življenja! Dr. Vaneku Šiftarju je bilo dano, da je pod večer svojega življenja obiral sadove večdesetletne setve na romološki poljani. Žetev mu je bogato obrodila!

★

»Cigani živijo med nami, a še daleč premalo z nami! Naselja s kolibami in hišami na robovih gozdov in mlak so pomniki minulosti. Sij temnih oči in zven težkih besed je splet obupa in upanja. Izoliranost in samoizolacija je obtožujoč odgovor na še prepogosta mnenja, da z njimi ni mogoče sožitje, ker ne poznajo nobene higijene, ker kot delomrzneži živijo s številnimi družinami na račun družbe, ker kradejo ... in še nekajkrat bi lahko začeli stavek s ker ... In na te naštetе »resnice« so nam odgovarjali Cigani po svoje, s krepkim zato, ker hočemo, a nas ne sprejemajo v vasi, kjer so nekoč živeli naši predniki, ker smo si brez dediščin z revščino gradili samo strehe nad glavo, ker manjši, ki prizadene škodo privatni lastnini, je bolj razkričan, kot drugi, ki izkoriščajo velike prilike ... in tudi teh odgovorov skoraj ni bilo konca ...

Ne bomo se premaknili dosti naprej, če se ne ustavimo pri osnovnem izhodišču: kolikšna je obojestranska pripravljenost, možnost in sposobnost, da se ob spoštovanju še mnogih različnosti med narodom in narodnostjo, ki se počasi oblikuje, ustvari popolnoma enakopravno sožitje. Vendar je pri reševanju teh vprašanj najpomembnejše osveščanje samih Ciganov, njihova težnja po organiziranosti in vključevanju v življenje našega časa z ohranjanjem vsega, kar jih oblikuje in jim ohranja elemente narodnosti«.*

To je le nekaj najbolj celovitih in zgoščenih misli iz najbolj poglobljene in temeljite knjige CIGANI (podnaslov Minulost v sedanjosti) avtorja dr. Vaneka Šiftarja, ki je izšla pri Pomurski založbi leta 1970. Ta publikacija je gotovo zgodovinsko, sociološko, demografsko, etnološko in socialno zastavljena študija o Romih v Sloveniji, še posebej v Prekmurju. Prinesla je vrsto dognanj in ocen o

* Dr. Vanek Šiftar: CIGANI, (Minulost v sedanjosti), Pomurska založba, Murska Sobota 1970, str. 207-208.

romski etnični skupnosti, povzročila pa tudi večje zanimanje za Rome tako med raziskovalci kot med večinskim slovenskim prebivalstvom. Ker je to najobsežnejše delo o Romih tudi neke vrste avtorjev pogled na človekove pravice, na pravice Romov do življenja z vsemi nami, ponudba za program razreševanja romskega vprašanja, ga ta knjiga kot vrsta njegovih tehtnih prispevkov in člankov o položaju Romov ob dr. Miklošiču in dr. Pavli Štrukelj zagotovo uvršča med najuglednejše poznavalce romskega vprašanja in borce za pravice Romov – skratka med najzaslužnejše romologe.

Sicer v tej najobsežnejši knjigi o Romih avtor predstavi prihod in naselitev Romov v Evropi, njihove značilne obrtno dejavnosti, »integracijo« Ciganov v okolje, številne zanimive podatke in primerjave o Romih v Prekmurju, problematiko naseljevanja in popisov, antropoloških ugotovitev pa do njihovih naselij, stanovanj, družin, zdravstvenega stanja, kulture, izobraževanja, vključevanja v delo in kriminaliteto. Zaključne misli so obravnavane v zadnjem poglavju »Minulost v sedanjosti«.

Akademik dr. Jože Goričar je v predgovoru te študije med drugim zapisal: »Tudi za nas in za Prekmurce velja v polni meri spoznanje, ki spremlja celotno avtorjevo pisanje, da je namreč tudi pri Ciganih-Romih prisoten tisti »skupni imenovalec«, ki jim načeloma omogoča dejavno vključitev v katerekoli družbeno skupnost. Ta skupni imenovalec je – človek. ... Z nevsiljivim ugotavljanjem dejstev prej spodbuja k nadaljnjemu razmišljanju, kakor pa ponuja »dokončna spoznanja« o vprašanih, ki jih je avtor raziskoval. Mimo tega dela ne bo mogel nihče, kdor bo v prihodnje s kakršnega koli zornega kota preučeval Cigane. Delo je tudi polno takšnih podatkov in ugotovitev, ki bi lahko koristno rabile pri socialnem, političnem, vzgojnem, zdravstvenem in kulturno-prosvetnem delu med ljudmi.«.*

V obdobju nastajanja nove države Slovenije se je dr. Vanek Šiftar prav tako odločno zavzel za ustrezen položaj in status Romov v Republiki Sloveniji. Tako je v svojem referatu na posvetovanju o manjšinah v takratni Skupščini Republike Slovenije, novembra 1990, o statusu Romov med drugim poudaril: »Sedaj, v pripravi ustave suverene Slovenije se ponovno postavlja »romsko vprašanje«. Pri tem seveda moramo imeti jasno opredelitev do zavezujočih mednarodnih dokumentov, kakor tudi do tistih, ki jih bomo morali še »plačati« kot vstopnico v zeleno Evropo. ... Njihov status mora opredeljevati ustava.«.** Hkrati se je dr. Šiftar

* Dr. Jože Goričar: Predgovor v knjigi dr. Vaneka Šiftarja CIGANI, Pomurska založba, Murska Sobota 1970, str. 5-6.

** Dr. Vanek Šiftar: Romi – narodnost ali etnična skupnost?, V: Narodnost – manjšina ali

odločno zavzel, da je poleg ustavne in zakonske opredelitve položaja Romov bistvena zavest večinskega naroda in vseh drugih, da so demokratične svoboščine in položaj manjšine osnova za demokratične odnose, svobodno in mirno življenje celotne skupnosti. Ustava je v svojem 65. členu v bistvu sprejela njegove predloge o statusu Romov.

Tako kot je bil dr. Vanek Šiftar dober poznavalec in raziskovalec manjšin in Romov, je bil tudi borec, zaveznik in velik prijatelj vseh malih ljudi in revežev, ki so se jim godile krivice, pripadnikov narodnih skupnosti, vseh ljudi z družbenega obrobja in Romov. Prispeval je velik delež tako k temeljitemu poznavanju romske pauperizacije kot praktičnim predlogom in ukrepom za razreševanje mnogoplastnega romskega vprašanja.

Imel sem srečo in priložnost večkrat sodelovati pri pobudah in aktivnostih dr. Vaneka Šiftarja tudi pri pogovorih, mednarodnih in domačih konferencah, seminarjih in posvetih o Romih. Z izjemnim poznavanjem, poslušom za sočloveka je znal prisluhniti težavam Romov, predlagal je razprave o romskih vprašanjih v okviru republiških oziroma državnih organov in lokalnih skupnosti. S svojim značilnim prijaznim pozdravom »Kak si, dečko?« je našel pot do vseh, ki nas je poznal, imel pa je veliko prijateljev tudi med Romi, ki so cenili njegova prizadevanja in trud za izboljšanje njihovega položaja v družbi.

Ob izjemnem prispevku dr. Vaneka Šiftarja na raziskovalnem in strokovnem področju, mu je s hvaležnostjo potrebno dodati še vrsto praktičnih političnih akcij in dejavnosti pri razreševanju bivalnih, šolskih, vzgojnih, zdravstvenih in drugih družbenih problemov Romov. V ta sklop sodijo njegov prispevek k ustanovitvi in urejanju največjega romskega naselja v Sloveniji – Pušče pri Murski Soboti (danes v precej urejenem naselju živi okrog 700 Romov), ustanovitev romskega vrtca v Pušči pred 40 leti (vsa leta ga obiskuje 30 do 40 romskih malčkov). Dr. Šiftar je bil tudi mentor številnim študentom pri diplomskih in seminarskih nalogah na različnih visokih in višjih šolah, ki so obravnavale problematiko romske populacije. Številni se ga še danes spominjajo kot odličnega poznavalca romskih razmer, zahtevnega profesorja in prizadevnega mentorja.

Razumljiva je želja vsakega izobraženca, še posebej znanstvenika Vanekovega kova, da si po številnih raziskovanjih, prizadevanjih in borbah želi tudi konkretnih rezultatov. K sreči jih je dr. Šiftar še za življenja nekaj dočakal, predvsem v mladi državi Sloveniji. Ustava Republike Slovenije v 65. členu določa, da položaj

in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon. S tem so bile postavljene pravne osnove za pomoč Romom. Doslej je zaščita romske skupnosti vgrajena v Zakon o socialnem varstvu, v predpise na področju šolstva in kulture, v Zakon o lokalni samoupravi in Zakon o volitvah v lokalne skupnosti, ki omogočata neposredno zastopstvo Romov v občinskih svetih, kjer živijo pripadniki romske skupnosti, kar doslej še posebej uspešno potrjuje romski svetnik v mestni občini Murska Sobota, v svoje Statute občin pa so to možnost za v prihodnje vključili še v občinah Rogašovci in Tišina. V nekaterih občinah rešujejo problematiko Romov na svojem območju tako, da so pri občinskih svetih oblikovali posebne komisije za romska vprašanja, kjer so vključeni občinski svetniki, predstavniki upravnih organov in ustanov, ki izvajajo naloge s področja romske problematike in predstavniki Romov.

Tudi Vlada Republike Slovenije je ustanovila posebno medresorsko komisijo za vprašanja zaščite romske etnične skupnosti, v kateri poleg predstavnikov Ministrstev in vladnih služb sodelujejo tudi predstavniki občin, v katerih živijo Romi in predstavniki romskih društev. Konec leta 1995 je Vlada sprejela poseben **Program ukrepov za pomoč Romom**. Program je usmerjen na vse vitalne točke, še posebej na zagotavljanje možnosti za bivanje in ureditev romskih naselij, na aktivnosti za usposabljanje in zaposlovanje Romov, ukrepe za varstvo otrok in družin, boljše zdravstveno varstvo, na izboljšanje možnosti vzgoje in izobraževanja romskih otrok od vrtca do zaključka izobraževanja na srednjih in visokih šolah, na prosvetljevanje in informiranje Romov, na njihovo samoorganiziranje in vključevanje v soodločanje o vprašanjih, ki zadevajo njihov položaj. Program se zadovoljivo uresničuje na področju socialne politike, izobraževanja, kulture in organiziranosti Romov ter informiranja, - slabše pa je predvsem zaradi premajhnih vlaganj finančnih sredstev države pri urejanju bivalnih razmer in zaposlovanju Romov.

V publikaciji Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji lahko preberemo: »Kljub težavnim razmeram, v katerih živijo Romi, je na področju vzgoje in izobraževanja mogoče opaziti precejšen napredek. Povečalo se je število otrok, ki redno obiskujejo vrtce in šole, še posebej pa je razveseljivo, da se je povečala tudi njihova uspešnost. (V šolskem letu 1998/99 je šole obiskovalo 1067 romskih otrok, v vrtce je vključenih 259 malčkov, v nadaljevanje izobraževanja po osnovni šoli se je v istem šolskem letu vključilo 58 učencev).*

* Peter Winkler: Romi v Sloveniji. V: Dr. Miran Komac: Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, str. 68.

Tudi na področju opozoril dr. Šiftarja o samoorganiziranosti Romov beležimo prve uspehe. V Sloveniji je ustanovljenih in deluje osem romskih društev, ki so povezana v Zvezo Romov Slovenije, kar jim omogoča izražanje in uveljavljanje svojih interesov na lokalni in državni ravni. Že na znanstvenem srečanju – Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi, ki je bilo aprila 1997 v Murski Soboti in je na njem s svojim predavanjem sodeloval tudi dr. Šiftar, je bilo poudarjeno: »V takšnih razmerah je razumljivo, da brez osveščene in organizirane romske skupnosti ne bo mogoče pričakovati večjih premikov pri urejanju njihovega položaja. Razveseljivo je, da tudi pri Romih prihaja do spoznanja, da njihov položaj ne more biti odvisen samo od dobre volje občin, v katerih živijo in od pomoči države, da se torej morajo tudi sami organizirati in poskrbeti zase«.*

Seveda ne pokojni avtor dr. Šiftar, niti Romi ali slovenska javnost nimajo razloga za zadovoljstvo nad doseženim. Romi so še vedno diskriminirana skupnost, država in vsi drugi jim še veliko dolgujemo. Toliko bolj pa veljajo besede, ki jih je zapisal Tancer o njem: »S tem (svojim raziskovalnim in političnim prispevkom – opomba avtorja) je ozavestil družbeno-politično in socialno-sociološko konotacijo romskega vprašanja, kar je varovalo bodoče raziskovalce pred meglenim in odmaknjenim teoretiziranjem. Dr. Šiftar je s pisno in govorjeno besedo ustoličil Rome v naši zavesti in postal njihov iskren ambasador v slovenskem in širšem evropskem prostoru!«**

★

Dr. Vanek Šiftar je v areni življenja dostojno opravil svoje poslanstvo nepopustljivega in načelnega borca za pravičnejši svet, kazal pot vodnico k strpnemu sožitju med narodi in narodnostmi. Prav posebno skrb in pozornost je namenjal reševanju in razrešitvam akutne romske problematike v Sloveniji. Veselil se je ob vsakem še tako zaznavnem premiku na boljše in hrabil Rome, da vztrajajo na poti sicer malih korakov k popolnemu učlovečenju, k enakopravnosti v slovenskem občestvu.

* Geza Bačič: Organiziranost Romov v Sloveniji. V: Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi, Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, aprila 1997, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, str. 37.

** Mladen Tancer: Ob osemdesetletnici romologa dr. Vaneka Šiftarja. V: Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi, Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, aprila 1997, str. 201.

Skleniva najina in memorialna razmišljanja o plemenitem romskem dobrotniku in velikem slovenskem humanistu, Človeku z izostrenim posluhom za malega človeka – dr. Vaneku Šiftarju z verzi iz že citirane njegove pesmi:

V črni pravljici nekdo igra na struno, / ... / Na blatni poljski poti / drhtela je struna sončnih dni! /. Dr. Vaneku Šiftarju, senzibilnem poetu teh verzov ni bilo dano dočakati dneva romskega prerojenja in neoviranega enakopravnega vstopa v slovensko občestvo. Zato pa njegova romološka zapuščina ostaja aktualna tako nam, njegovim sodobnikom kot zanamcem, saj je vez med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo, je most spoznavanja, odkrivanja in kažipot k strpnosti med drugačnimi, za sobivanje Romov z večinskim narodom.

Povzetek

Dr. Vanek Šiftar sodi ob Miklošiču in Štrukljevi v sam vrh slovenskih romologov. Z mnogimi objavljenimi bibliografskimi enotami z romsko tematiko, še posebej z monografijo *CIGANI /Minulost v sedanjosti/* (1970), je dovolj zaznavno in trajno obogatil slovensko romologijo. Bil je suveren v poznavanju domače in tuje romske literature. Med domačimi in tujimi romologi je užival velik strokovni in osebni ugled. Tvorno in konkretno je sodeloval v reševanju romske problematike v Sloveniji in v bivši Jugoslaviji. Kot pravnik in dober poznavalec življenja slovenskih Romov je s konkretnimi pisnimi pobudami in predlogi pomembno prispeval k normativnemu urejanju romske skupnosti v Republiki Sloveniji. Njegov življenjski credo je bil: sožitje Romov v večinskem narodu je v obojestranskem spoštovanju in upoštevanju drug drugega.

Šiftarjev zbornik: *pravo, narod, kultura*.
Maribor, 2001, str. 161-169.

Geza Bačič

IZJEMEN PRISPEVEK DR. VANEKA ŠIFTARJA K PREUČEVANJU ROMOV

»Cigani živijo med nami, a še daleč premalo z nami! Naselja s kolibami in hišami na robovih gozdov in mlak so pomniki minulosti. Sij temnih oči in zven težkih besed je splet obupa in upanja. Izoliranost in samoizolacija je obtožujoč odgovor na še prepogosta mnenja, da z njimi ni mogoče sožitje, ker ne poznajo nobene higijene, ker kot delomrzneži živijo s številnimi družinami na račun družbe, ker kradejo ... in še nekajkrat bi lahko začeli s ker ... in na te neštete 'resnice' so nam odgovarjali Cigani po svoje, s krepkim zato, ker hočemo, a nas ne sprejemajo v vasi, kjer so nekoč živeli naši predniki, ker smo si brez dediščin z revščino gradili samo strehe nad glavo, ker manjši, ki prizadene škodo privatni lastnini, je bolj razkričan, kot drugi, ki izkoriščajo velike prilike ... in tudi teh odgovorov skoraj ni bilo konca ...

Ne bomo se premaknili dosti naprej, če se ne ustavimo pri osnovnem izhodišču: kolikšna je obojestranska pripravljenost, možnost in sposobnost, da se ob spoštovanju še mnogih razliknosti med narodom in narodnostjo, ki se počasi oblikuje, ustvari popolnoma enakopravno sožitje. Vendar je pri reševanju teh vprašanj najpomembnejše osveščanje samih Ciganov, njihova težnja po organiziranosti in vključevanju v življenje našega časa z ohranjanjem vsega, kar jih oblikuje in jim ohranja elemente narodnosti.«¹

To je le nekaj najbolj celovitih in zgoščenih misli z najbolj poglobljene in temeljite knjige CIGANI (podnaslov Minulost v sedanjosti) avtorja dr. Vaneke Šiftarja, ki je izšla pri Pomurski založbi leta 1970. Ta publikacija je gotovo zgodovinsko, sociološko, demografsko, etnološko in socialno zastavljena študija o Romih v Sloveniji, še posebej v Prekmurju. Prinesla je vrsto dognanj in ocen o romski etnični skupnosti, povzročila pa tudi večje zanimanje za Rome tako med raziskovalci kot med večinskim slovenskim prebivalstvom. Ker je to najboljše delo o Romih tudi neke vrste avtorjev pogled na človekove pravice, na pravico Romov do življenja z vsemi nami, ponudba za program razreševanja romskega vprašanja, ga ta knjiga kot vrsta njegovih tehtnih prispevkov in člankov o položaju Romov ob dr. Miklošiču in dr. Pavli Štrukelj zagotovo uvršča med najuglednejše poznavalce romskega vprašanja in borce za pravice Romov – skratka med najzaslužnejše romologe.

Sicer v tej najobsežnejši knjigi o Romih avtor predstavi prihod in naselitev Romov v Evropi, njihove značilne obrtne dejavnosti, 'integracijo' Ciganov v okolje, številne zanimive podatke in primerjave o Romih v Prekmurju (kjer jih je še danes največ), nastajanje ciganskih naselij v Prekmurju, problematiko naseljevanja in popisov, antropoloških ugotovitev, do njihovih naselij, stanovanj, družin, zdravstvenega stanja, kulture, izobraževanja, vključevanja v delo in kriminalitete. Zaključne misli so obravnavane v zadnjem poglavju »Minulost v sedanosti.«

Akademik dr. Jože Goričar je v predgovoru te študije med drugim zapisal: »Tudi za nas in za Prekmurce velja v polni meri spoznanje, ki spremlja celotno avtorjevo pisanje, da je namreč tudi pri Ciganih – Romih prisoten tisti 'skupni imenovalac', ki jim načeloma omogoča vključitev v katerokoli družbeno skupnost. Ta skupni imenovalac je – človek Z nevsiljivim ugotavljanjem dejstev prej spodbuja k nadaljnjemu razmišljanju, kakor pa ponuja 'dokončna spoznanja' o vprašanih, ki jih je avtor raziskoval. Mimo tega dela ne bo mogel nihče, kdor bo v prihodnje s kakršnega koli zornega kota preučeval cigane. Delo je tudi polno takšnih podatkov in ugotovitev, ki bi lahko koristno rabile pri socialnem, političnem, vzgojnem, zdravstvenem in kulturno-prosvetnem delu med njimi.«²

V obdobju nastajanja nove države Slovenije se je dr. Vanek Šiftar prav tako odločno zavzel za ustrezni položaj in status Romov v Republiki Sloveniji. Tako je v svojem referatu na posvetovanju o manjšinah v takratni Skupščini Republike Slovenije novembra 1990 o statusu Romov med drugim poudaril: »Sedaj, v pripravi ustave suverene Slovenije se ponovno postavlja 'romsko vprašanje'. Pri tem seveda moramo imeti jasno opredelitev do zavezujočih mednarodnih dokumentov, kakor tudi do tistih, ki jih bomo morali še 'plačati' kot vstopnico v zeleno Evropo. ... Njihov status mora opredeljevati ustava.«³

Hkrati se je dr. Šiftar odločno zavzemal, da je poleg ustavne in zakonske opredelitve položaja Romov bistvena zavest večinskega naroda in vseh drugih, da so demokratične svoboščine in položaj manjšine osnova za demokratične odnose, svobodno in mirno življenje celotne skupnosti. Ustava je v svojem 65. členu v bistvu sprejela njegove predloge o statusu Romov.

Tako kot je bil dr. Vanek Šiftar dober poznavalec in raziskovalec manjšin in Romov, je bil tudi borec, zaveznik in velik prijatelj vseh malih ljudi in revežev, ki so se jim godile krivice, pripadnikov narodnih skupnosti, vseh ljudi z družbenega obrobja in Romov. Prispeval je velik delež tako k poznavanju kot praktičnim prelogom in ukrepom za razreševanje romskega vprašanja.

Imel sem srečo in priložnost večkrat sodelovati pri pobudah in aktivnostih dr. Vaneka Šiftarja tudi pri pogovorih, mednarodnih in domačih konferencah,

seminarjih in posvetih o Romih. Z izjemnim poznavanjem, posluhom za sočloveka je znal prisluhniti težavam Romov, predlagal je razprave o romskih vprašanjih v okviru republiških oziroma državnih organov in lokalnih skupnosti. S svojim značilnim prijaznim pozdravom »Kak si, dečko?« je našel pot do vseh, ki nas je poznal, imel pa je veliko prijateljev tudi med Romi, ki so cenili njegova prizadevanja in trud za izboljšanje njihovega položaja v družbi.

Ob izjemnem prispevku dr. Vaneka Šiftarja na raziskovalnem in strokovnem področju, mu je s hvaležnostjo potrebno dodati še vrsto praktičnih političnih akcij in dejavnosti pri razreševanju bivalnih, šolskih, vzgojnih, zdravstvenih in drugih družbenih problemov Romov. V ta sklop sodijo njegov prispevek k ustanovitvi in urejanju največjega romskega naselja v Sloveniji – Pušče pri Murski Soboti (danes v precej urejenem naselju živi okrog 700 Romov), ustanovitev romskega vrtca v Pušči pred 40 leti (vsa leta ga obiskuje 30 do 40 romskih malčkov). Dr. Šiftar je bil tudi mentor številnim študentom pri diplomskih in seminarskih nalogah na različnih visokih in višjih šolah, ki so obravnavale problematiko romske populacije. Številni se ga še danes spominjajo kot odličnega poznavalca romskih razmer, zahtevnega profesorja in prizadevnega mentorja.

Razumljiva je želja vsakega izobraženca, še posebej znanstvenika Vanekovega kova, da si po številnih raziskovanjih, prizadevanjih in borbah želi tudi konkretnih rezultatov. K sreči jih je dr. Šiftar še za življenja nekaj dočakal, predvsem v mladi državi Sloveniji.

Ustava Republike Slovenije v 65. členu določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon. S tem so bile postavljene pravne osnove za pomoč Romom. Doslej je zaščita romske skupnosti vgrajena v Zakon o socialnem varstvu, predpise na področju šolstva in kulture, Zakon o lokalni samoupravi in Zakon o volitvah v lokalne skupnosti, ki omogoča neposredno zastopstvo Romov v občinskih svetih, kjer živijo pripadniki romske skupnosti, kar doslej še posebej uspešno potrjuje romski svétnik v mestni občini Murska Sobota, v svoje Statute občin pa so to možnost za v prihodnje vključili še v občinah Rogasévcin in Tišina. V nekaterih občinah rešujejo problematiko Romov na svojem območju tako, da so pri občinskih svetih oblikovali posebne komisije za romska vprašanja, kjer so vključeni občinski svétniki, predstavniki upravnih organov in ustanov, ki izvajajo naloge s področja romske problematike in predstavniki Romov.

Tudi Vlada Republike Slovenije je ustanovila posebno medresorsko komisijo za vprašanja zaščite romske etnične skupnosti, v kateri poleg predstavnikov Ministrstev in vladnih služb sodelujejo tudi predstavniki občin, v katerih živijo

Romi in predstavniki romskih društev. Konec leta 1995 je Vlada sprejela poseben Program ukrepov za pomoč Romom. Program je usmerjen na vse vitalne točke, ki zadevajo Rome, še posebej na zagotavljanje možnosti za bivanje in ureditev romskih naselij, na aktivnosti za usposabljanje in zaposlovanje Romov, ukrepe za varstvo otrok in družin, boljše zdravstveno varstvo, na izboljšanje možnosti vzgoje in izobraževanja romskih otrok od vrtca do zaključka izobraževanja na srednjih in visokih šolah, na prosvetljevanje in informiranje Romov, na njihovo samoorganiziranje in vključevanje v soodločanje o vprašanih, ki zadevajo njihov položaj. Program se zadovoljivo uresničuje na področju socialne politike, izobraževanja, kulture in organiziranosti Romov ter informiranja, - slabše pa je predvsem zaradi premajhnih vlaganj finančnih sredstev države pri urejanju bivalnih razmer in zaposlovanju Romov.

V publikaciji Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji lahko preberemo: »Kljub težavnim razmeram, v katerih živijo Romi, je na področju vzgoje in izobraževanja mogoče opaziti precejšen napredek. Povečalo se je število otrok, ki redno obiskujejo vrtce in šole, še posebej pa je razveseljivo, da se je povečala tudi njihova uspešnost. (V šolskem letu 1998/99 je šole obiskovalo 1067 romskih otrok, v vrtce je vključenih 259 malčkov, v nadaljevanje izobraževanja po osnovni šoli pa se je v istem šol. letu vključilo 58 učencev).⁴

Tudi na področju opozoril dr. Šiftarja o samoorganiziranosti Romov beležimo prve uspehe. V Sloveniji je ustanovljenih in deluje osem romskih društev, ki so povezana v Zvezo Romov Slovenije, kar jim omogoča izražanje in uveljavljanje svojih interesov na lokalni in državni ravni. Že na znanstvenem srečanju – Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi, ki je bilo aprila 1997 v Murski Soboti in je na njem s svojim predavanjem sodeloval tudi dr. Šiftar, je bilo poudarjeno: »V takšnih razmerah je razumljivo, da brez osveščene in organizirane romske skupnosti ne bo mogoče pričakovati večjih premikov pri urejanju njihovega položaja. Razveseljivo je, da tudi pri Romih prihaja do spoznanja, da njihov položaj ne more biti odvisen samo od dobre volje občin, v katerih živijo in od pomoči države, da se torej morajo tudi sami organizirati in poskrbeti zase.«⁵

Seveda ne pokojni avtor dr. Šiftar, niti Romi ali slovenska javnost nima razloga za zadovoljstvo nad doseženim. Romi so še vedno diskriminirana skupnost, država in vsi drugi jim še veliko dolgujemo. Toliko bolj pa veljajo besede prof. Tancerja o njem: »S tem (svojim raziskovalnim in političnim prispevkom – opomba avtorja) je ozavestil družbeno-politično in socialno-sociološko konotacijo romskega vprašanja, kar je varovalo bodoče raziskovalce pred meglenim in odmaknjenim teoretiziranjem. Dr. Šiftar je s pisano in govorno besedo ustoličil Rome v naši

zavesti in postal njihov iskren ambasador v slovenskem in širšem evropskem prostoru.«⁶

Literatura in viri:

Dr. Vanek Šiftar: CIGANI /Minulost v sedanjosti/, Pomurska založba, 1970, Murska Sobota, stran 207 in 208.

Dr. Jože Goričar: Predgovor v knjigi dr. Vaneka Šiftarja CIGANI, Pomurska založba, Murska Sobota 1970, stran 5 in 6.

Narodnost – manjšina ali skupnost. Razprave in gradivo, štev. 24, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1990, predavanje dr. Vaneka Šiftarja: Romi – narodnost ali etnična skupnost?, stran: 82 in 83.

Dr. Miran Komac: Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999 – prispevek Petra Winklerja: Romi v Sloveniji, stran: 68.

Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi, zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, aprila 1997, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, – prispevek Geza Bačič: Organiziranost Romov v Sloveniji, str.: 37.

Potzi za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi, zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, aprila 1997, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, - prispevek Mladen Tancer: Ob osemdesetletnici romologa dr. Vaneka Šiftarja, stran: 201.

*Romano nevijspe/ Romske novice,
Murska Sobota, (X), št. 1, 8. aprila 2001, str. 3.*

Slavica Tovšak

GRADIVO O ROMIH

To je vprašanje, ki je Vaneka Šiftarja zanimalo že od nekdaj in je o tem napisal zgoščeno monografijo s podnaslovom *Minulost v sedanjosti*.*

Če je utegnil, se je aktivno udeleževal simpozijev o Romih (npr. ob svetovnem dnevu Romov na številnih mednarodnih kongresih) in zasledoval zakonodajo, ki je obravnavala Rome kot posebno etnično skupnost.

Eden izmed njihovih osnovnih problemov je bil v tem, da so bili ves čas statusno opredeljeni kot etnična skupnost, kar je imelo za posledico, da nikoli niso mogli uveljavljati z ustavo zagotovljenih kolektivnih pravic, značilnih za narodnosti, kot sta to bili npr. italijanska in madžarska. Z drugimi besedami je to pomenilo, da jim zaradi tega ni bila zagotovljena pravica uporabe lastnega jezika v šolah, pravica do razvijanja samostojne kulture, tiska.

V letu 1989 je bil Vanek Šiftar pobudnik za sklic razprave o položaju Romov, ki mu je prisostvovala tudi predsednica komisije za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter uresničevanje svoboščin, pravic in dolžnosti človeka in občana pri Predsedstvu SRS Majda Gaspari. Vabilu je priložena vrsta Vanekovih drobnih opomb, ki razkrivajo njegove misli in poglede na položaj Romov-Ciganov in pridobitvijo njihovega pravnega statusa.

V letu 1988 je nastala izpod peresa Vaneka Šiftarja obsežna razprava z naslovom *Romi včeraj in pojutrišnjem?*** V njej se omejuje na prekmurske Rome, ki so v tem času živeli razpršeni v štiridesetih naseljih. S prikazom njihove zgodovine je segel daleč nazaj, tja do Turkov in bitke pri Modincih in še nazaj do prvotnih korenin, ki so imele sledove v Indiji. Omenja raziskave lingvistov (nastala je celo slovnica ciganskega jezika), antropologov, zgodovinarjev, kulturologov. V tem zgodovinskem prerezu se je dotaknil tudi njegovega prvega kongresa v Londonu 8. aprila 1971, ko so Romi dobili svojo zastavo, podobno indijski.*** Ves čas od njihovega razseljevanja naprej in razpršenosti, zlasti v evropskih

* Vanek Šiftar, *Cigani*, Pomurska založba Murska Sobota, 1970. Knjiga je zbudila precejšnje zanimanje v svetu in so po njej posegali bralci v Avstriji, Bolgariji, Češkoslovaški, DR Nemčiji, Franciji, Italiji, Švedski, Švici, ZDA in ZR Nemčiji. Nekakšno smiselno nadaljevanje te knjige predstavlja obsežen 43 strani dolg referat na simpoziju, ki ga je priredil Etnografski inštitut Srbske akademije znanosti in umetnosti v Beogradu oktobra 1976 z naslovom *Život i običaji Roma u našoj zemlji*.

** Pokrajinskii arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 10/2.

*** Prav tam.

državah, so se nagonsko trudili ohranяти svojo identiteto in samoohranitev. Šiftar je razglabljal o njihovih priimkih, vpisanih v matične knjige, kot enega izmed indikatorjev o njihovem izvoru (Baranja, Šarkezi, Horvat itd.).

V gradivu je precej podatkov o romski skupnosti v Črnomlju, kjer je po podatkih iz leta 1988 bivalo 573 Romov ali 136 družin. Druga večja skupina s 134 prebivalci je bila v občini Metlika. *V omenjenem letu so v vseh občinskih skupnostih socialnega skrbstva zbrali precej podatkov o romski problematiki. Izoblikovan je bil tudi predlog sofinanciranja programov o rešitvi njihove problematike v občinah Črnomelj, Grosuplje, Krško, Lendava, Novo mesto, Murska Sobota, Metlika, Trebnje. Večina družin je bila socialno ogrožena in se je preživljala na »svoj način«. Skupno število Romov je v letu 1988 po navedbah v gradivu znašalo 4.739, ki so prebivali v 1112 družinah. Stalno zaposlenih je bilo le 532, občasno zaposlenih pa 323.**

Vanek Šiftar je v svojih razpravah in razmišljanjih pogosto omenjal ciganske otroke in njihovo več ali manj nesrečno vključevanje med sošolce, ki so jih ponavadi odklanjali. To je veljalo tudi za prekmurske vasi – Pušča, Černelavci, Vanča vas, Zenkovci itd. Morda je bil to eden izmed razlogov, da je konec prejšnjega stoletja obiskovalo šolsko poslopje le malo romskih otrok. Razmere so se nekoliko uredile po letu 1945, ko je nova oblast začela z vzgojo romskih otrok v vrtcih. Še bolj odklonilna je bila okolica do odraslih prebivalcev. Vanek Šiftar našteva vrsto negativnosti, ki so karakterizirale Rome in so zrasle »iz ljudstva«: so brez dobrih navad, so nedisciplinirani, so lenuhi, roparji, tatovi.*** Istočasno je te podatke opremil z zbranim številom kaznivih dejanj, ki so bila zabeležena na območju Prekmurja. Kritično je moral ugotoviti, da je bila udeležba Romov v kaznivih dejanjih za več kot trikrat večja kot pri ostalih prebivalcih, pri tatvinah so po njegovih ugotovitvah prevladovali otroci. Svoje izvajanje na 24 strani dolgi razpravi je Vanek Šiftar decembra 1988 končal z besedami: »Konstituiranje lastne identitete v sožitju z večinsko družbeno skupnostjo je pojutrišnji dan Romov, ki pa pomeni preizkusni kamen naše civilizatorične družbene zavesti in v določeni meri zahteva tudi spremembe nas samih.«

V gradivu je zbrana vrsta dragocenih podatkov, ki se navezujejo na posvetovanja o romski problematiki in jih je organiziral Zavod za šolstvo SRS. Poleg vabila na eno izmed takšnih posvetovanj v letu 1989 in priloženega materi-

* Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 10/2.

** Prav tam.

*** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 10/2.

ala ter časopisnih člankov je k ohranjenemu gradivu priložena vrsta rokopisnih pripomb, ki jih je k izvajanjem posameznih referentov podal tudi Vanek Šiftar.*

Zaradi tako širokega poznavanja romske problematike je, kakor je razvidno iz ohranjenih materialov, dobival Vanek Šiftar vabila za aktivno sodelovanje iz vse Slovenije in tudi iz republik nekdanje Jugoslavije. Tako se je v letu 1985 odzval vabilu Tribune študentskega kulturnega centra iz Beograda, ki je organizirala široko zasnovano 7-dnevno okroglo mizo o temah: zgodovina Romov, družbeno-ekonomski in politični položaj Romov, kultura Romov. Okroglo mizo sta spremljali razstava in vrsta kulturnih dogodkov, kjer so aktivno sodelovale kulturne skupine Romov.**

V letu 1977 je nastal v občini Lendava konkreten kratkoročni srednjeročni in dolgoročni sanacijski program reševanja problematike Romov v občini Lendava, ki ga je pripravila občinska skupnost socialnega skrbstva v Lendavi. Pri pripravi gradiva je izhajala iz podatkov, da je na območju občine Lendava obstajalo pet naselij z 48 družinami, kar je skupaj pomenilo 242 Romov.***

V isti tehnični enoti (AŠ 11) sta predstavljena še dva projekta: Družbeno-ekonomski položaj in kultura Romov iz leta 1981, ki ga je pripravila Sekcija za mednacionalne odnose v Beogradu, in projekt z naslovom Sociološka programska akcija Zemun 82, rezultati raziskave. Ciklostirano gradivo na 33 straneh se omejuje na problematiko Romov v Beogradu in okolici.

Že kvaliteta ohranjenega gradiva o Romih, ki je ohranjena v fondu Vaneka Šiftarja, nas pripelje do ugotovitve, da so v vseh republikah nekdanje Jugoslavije od časa do časa odprli vprašanje o Romih in odnosu oblasti do njihovih problemov. Dokaj celovita analiza o tem je bila pripravljena v Novem Sadu januarja 1979 pod okriljem Komisije za razvoj socialističnih samoupravnih mednacionalnih odnosov pri Pokrajinski konferenci SZDL Vojvodine. Pripravljalci gradiva so se omejili na raziskavo razmer v Somboru, Apatinu, Žitišču, Šidu, Pančevu in Kikindi.**** Vaneku Šiftarju se je zdelo vredno ohraniti zanimiv

* Posvetovanje v organizaciji Zavoda SRS za šolstvo in Pedagoške fakultete je potekalo 6.-7.1.1989 v prostorih fakultete, kjer je bila pripravljena tudi razstava izvirnih izdelkov predšolskih in šolskih otrok Romov iz vzgojno varstvenih organizacij in osnovnih šol v Sloveniji. Več podatkov je na razpolago v knjižici AMARI CHIB 74. Razstavo je pripravil pedagoški svetovalec organizacijske enote Zavoda SRS za šolstvo v Mariboru Karel Krivec, zapise o Romih pa je uredil in napisal ter pripravil pregled aktualne romologije prof. Mladen Tancer.

** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 10/3.

*** Konkreten in zelo jasen program je razdelan v gradivu o Romski problematiki AŠ 10/3.

**** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 11/1.

dokument, nejasno datiran, (po vsej verjetnosti seže njegov nastanek v konec 60. let), ki razkriva program Kulturno prosvetne skupnosti Ciganov v Srbiji. Kulturno prosvetna skupnost se je v posameznih točkah dotaknila vseh perečih vprašanj, ki so spremljale romski vsakdan: uspehi in neuspehi romskih šolskih otrok, neenakopravnost pri uporabi romskega jezika v šoli itd. Odkrito je spregovorila o podatku, da je vsaj 80% Romov nepismenih; zlasti je bil ta problem najizrazitejši pri ženskem delu prebivalstva. Skupnost je iskala rešitve in odgovore na odprta vprašanja. Opozarjala je na nujno ureditev higienskih razmer, kar je zlasti veljalo za celotno bivalno kulturo in načrtno ureditev razmer na tem področju. Med nalogami si je skupnost naložila kot prioriteto nalogo skrb za dvig zdravstvenega nivoja Romov. Za raziskovalca stanja ciganske narodnosti je v gradivu ohranjena odlična preglednica, ki natančno opredeljuje strukturo, število in pregled njihove dejavnosti na območju okraja Okrajnega ljudskega odbora Murska Sobota.*

V letu 1990 sta Univerza v Mariboru oziroma boljše rečeno Evropski center za proučevanje medetničnih odnosov in regionalizma ter Jugoslovanski forum za človekove pravice in pravno varnost državljanov v Mariboru organizirala znanstveni sestanek s tematiko Odprta vprašanja narodnosti v Jugoslaviji. Med mnogimi eminentnimi predavatelji, ki so obravnavali tovrstno problematiko, je sodeloval tudi Vanek Šiftar z naslovno temo (Ne)enakopravnost Romov pri nas. Razglabljal je o potrebi po znanstveni sintezi romskih vprašanj in jo primerjal z analizo v drugih evropskih državah. V svojih razmišljanjih se je ponovno dotaknil že tolikokrat načetih in nikoli do konca izpeljanih vprašanj, ki so ostala brez odgovorov: njihovo razseljevanje, ureditev stanovanjskih razmer, pridobitev predšolske vzgoje (denimo na območju Prekmurja ni bilo niti ene vzgojiteljice Rominje), osnovnošolske izobrazbe in njegove nadgradnje. Predlagal je ustanovitev znanstvenega centra, ki bi se celovito ukvarjal s položajem Romov pri nas. Opozoril je na razpravo iz leta 1977, ki jo je organizirala republiška konferenca SZDL o Romih in njihovem ustavnopravnem položaju.**

Vanek Šiftar je bil tudi iskani recenzent in sorecenzent pri raziskovalnih nalogah, ki so se navezovala na madžarsko narodnost v Prekmurju in že omejeno romsko problematiko. Razpolagal je z mnogimi podatki, ki so rabili kot odličen vir za dopolnjevanje znanja zlasti o prekmurski zgodovini iz katerega

* Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 11/2.

** Prav tam.

koli obdobja. Bil je odličen poznavalec parcelacijsko posestne strukture Prekmurja z vso zapletenostjo poveljnih razmer.

V letu 1986 je Vanek Šiftar aktivno sodeloval na mednarodnem simpoziju v Sarajevu, ki ga je pripravil Inštitut za preučevanje nacionalnih odnosov v Sarajevu z referatom Jezik in kultura Romov v Sloveniji s posebnim poudarkom v Prekmurju.* Poslušalce je seznanil z jezikom in kulturo Romov v Sloveniji in posegel v čas 15. stoletja, ko so bile prvič opazne priselitve Romov v slovenskem prostoru. Komentiral in analiziral je anketo, izvedeno med triin- tridesetimi romskimi učenci višjih razredov osnovnih šol. Ohranjene so tudi ročno zapisane pripombe Vaneka Šiftarja na 22 straneh k prispevkom ostalih referentov, ki so sodelovali na tem simpoziju, skupaj s pripombami, ki so se izkristalizirale v sami razpravi.

V letu 1990 je bil dr. Vanek Šiftar povabljen na okroglo mizo, ki jo je organiziral Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani z namenom, da ob začetku javne razprave o novi ustavi RS sodeluje v razpravi z delovnim naslovom Romi – narodnost ali etnična skupnost. V tezah za razpravo, ki jih je pripravil Mitja Žagar, je bila omenjena tudi romska skupnost: Vprašanje opredelitve in ureditve položaja Romov – romske skupnosti in njenih pripadnikov v Sloveniji. Pri tem se zlasti postavlja vprašanje opredelitve Romov kot narodnosti.

V sedem strani dolgem ekspoziju je Vanek Šiftar nakazal, da mora status Romov vsekakor opredeliti ustava, zato je predlagal konkretno besedilo: »Status in pravice Romske narodnostne skupnosti naj se uredi z ustavnim zakonom.«**

Zelo dober program dela na področju reševanja socialne problematike Romov za srednjeročno obdobje 90-95 je ob sugestijah Vaneka Šiftarja pripravil Center za socialno delo Murska Sobota. Izvajanje nalog na področju socialne problematike se je omejilo na področje socialno-varstvenih pomoči, svetovalno delo, preventivo in kurativo, socialno delo, področje analitično-raziskovalnega dela in kadrovskih potreb. Center je pripravil tudi socialno demografski vidik romskega prebivalstva v naselju Pušča.***

Vanek Šiftar se je pri obravnavanju problematike Romov in analizi njihovega stanja v šestdesetih letih obrnil tudi na Okrožno sodišče v Murski Soboti in postajo Ljudske milice, ki sta beležili večje in manjše delikte Romov vseh

* Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 11/3.

** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 11/4.

*** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 11/4.

starostnih skupin. Za Novo mesto in Mursko Soboto so zbrani obsežni dokumentarni podatki, iz katerih je razvidna temnejša plat ciganskega temperamenta. Poročila postaj milic so zelo konkretna in natančna ter ne dopuščajo dvomov o kaznivih dejanjih Romov. Posebej je v dokumentih analizirana skupina mladoletnih prestopnikov (dovolj zgovoren je denimo podatek, da je bilo v prestopkih udeleženo 13,8% romskih deklic in 86,12% romskih dečkov).^{*} Zato je vsem odveč začudenje, da je ta problematika pristala na dnevnem redu razširjene seje sveta za varstvo družine v Murski Soboti in so bili na njej sprejeti temu primerni zaključki.

Raziskovalcu ciganske glasbe in pesmi je v gradivu Vaneka Šiftarja na voljo štiri strani obsegajoči prispevek Ladislava Vöröša iz leta 1968, ki neposredno odkriva muzikalne lastnosti udejstvovanja Romov.^{**} Priložen je tudi komentar Vaneka Šiftarja, ki se v vprašalni obliki navezuje na avtorja: »Ali se Cigani kot ljudje bodisi dobri ali slabi pojavljajo v pesmih, ali se pojavljajo v otroških igrh, ali je čutiti njihov vpliv na necigansko glasbo v Prekmurju in v kateri smeri in kako je močan ta vpliv.«^{***} Gradivu so priložene tudi ciganske pesmi mnogih drugih avtorjev.

Poznavalcem madžarskega bo dobrodošla mapica s fotokopijami, nastalimi v arhivu v Szombathelyu, ki se dotikajo tovrstne problematike.

Omembe vreden del Vanekove zapuščine iz sklopa o romski problematiki je ohranjena korespondenca s Sunčico Findak iz Zagreba, ki je pripravila referat z zanimivim naslovom »Romi i njihovi začarani krugovi«.^{****} Ob prošnji, da oceni njen referat, je Vanek Šiftar zapisal vrsto konkretnih pripomb, iz katerih je razvidno njegovo odlično poznavanje romske problematike. V sklepnih pripombah je med drugim jasno zapisal: »Če kje potem pri romskem vprašanju moramo iti od različnosti in specifičnosti k sintetični enotnosti.«

Da je lahko nastala bogata razprava o položaju Romov v Sloveniji med letoma 1941-1945, je iskal Vanek Šiftar podatke po vsej Sloveniji in republikah bivše Jugoslavije. Arhivsko gradivo nas privede do spoznanja, da se je resno lotil te zahtevne teme, za katero je že na samem začetku vedel, da primarnih virov za pisanje te zgodovine ne bo lahko najti. Njegova glavna izhodišča pri iskanju podatkov so bile Zveze združenj Borcev NOV v Sloveniji, številni posamezniki in malo ohranjeni dokumenti. Za posvetovanje v Daruvarju 1983. leta o ude-

* Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 12/2.

** Prav tam.

*** Prav tam.

**** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 13/1.

ležbi narodnosti v NOB in socialistični revoluciji je želel pripraviti celovito ekspertizo.* Sklepna ugotovitev je bila jasna, da je avtentičnega gradiva arhivske narave na razpolago zelo malo, pa še to je ohranjeno le fragmentarno.

Ko je bil leta 1964 Vanek Šiftar pritegnjen k oceni naloge študentke, ki je obiskovala Višjo šolo za socialne delavce in je imela naslov Zaposlovanje in adaptacije Ciganov na delovno mesto v občini Novo mesto, je ponovno stopila v ospredje njegova transparentnost in globoko poznavanje obravnavane problematike.

Njegove kritične pripombe k nalogi, za katero si je vzel veliko časa, razodevajo pripravljenost usmerjati študente k resnemu in odgovornemu delu in odvrčanju od nesistematike, opozarjanju na nepotrebno ponavljanje, preglednost, konkretnost. Hitro je znal presoditi resnost pristopa k raziskovalnim nalogam in temu primeren je bil tudi njegov odziv.

Da je bil dosleden in »zgodovinsko pravičen«, kaže že način zbiranja arhivskih dokumentov, ki ponujajo prerez prizadevanj številnih dejavnikov za romski »boljši jutrišnji dan.«**

Na temo o Romih je ohranjeno še več diplomskih nalog, zlasti Višje šole za socialno delo, pri katerih je moč zaznati prisotnost dr. Vaneka Šiftarja, npr. Romski otrok v šoli (1984) ali Cigani – družbenopolitični ter socialno kulturni položaj, s posebnim poudarkom na Madžarsko (1985).*** Tudi Cigani v novomeški občini je diplomsko delo, ki kaže, da so dijaki in tudi študentje pod skrbnim mentorstvom Vaneka Šiftarja z zanimanjem iskali različne vidike preučevanja njihove zgodovine, poezije, kulture, jezika, načina življenja. Zelo izvirno je bil v eni od nalog uporabljen značilni ciganski vzklík: »Raja hik kole aven!« (Prihaja nekdo, ki je sumljiv).****

Pestrost izvora tovrstnih tem je razvidna tudi iz teme Romsko vprašanje v občini Murska Sobota, ki jo je pripravil eden izmed slušateljev Enoletne politične šole CK ZKS v letu 1987 in je kot somentor sodeloval tudi Vanek Šiftar.***** Romsko vprašanje je osvetlil iz vidika rojstva, poroke, smrti, vere, jezika, njihovega kulturnega izročila, predšolske vzgoje in zaposlovanja. Zlasti je omembe

* Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 13/2.

** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 14/1.

*** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 16/1.

**** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 16/3.

***** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 16/4.

vredna njihova tradicija obrti, ki je bila znana po vsej Sloveniji (kovači, koritarji, brusarji, muzikantje, izdelovalci opeke).*

Obsežen del gradiva o Romih zavzema gradivo Slobodana Berberskega, predsednika prvega kongresa Romov v Londonu 1971. leta. Ohranjeni so njegovi referati, korespondenca z Vanekom Šiftarjem (v enem izmed pisem se Berberski celo opravičuje Vaneku Šiftarju, ker so ga imeli za Roma), skrajšana verzija o delu 1. svetovnega kongresa Romov v Londonu, ki jo je pripravila delovna skupina v sestavi Slobodan Berberski, Faik Abdu, Nusret Seharsaj.** Skrbno izrezani časopisni članki, priloženi med gradivom in opremljeni z datumi, dokazujejo zavzetost in živo zanimanje Vaneka Šiftarja o etnični skupini, ki si ni mogla najti pravega mesta v evropskem, slovenskem in nekdanjem jugoslovanskem prostoru.

Ob koncu tega poglavja velja nedvomna ugotovitev, da ima raziskovalec romske problematike na razpolago veliko gradiva; za sedaj je tako, kot je bilo predano, razvrščeno v 14 arhivskih škatel in je zapisano v slovenskem, srbohrvaškem, italijanskem, francoskem, madžarskem in nemškem jeziku in tudi v cirilici. Opombe Vaneka Šiftarja, zapisane z drobnopisno, zanj značilno pisavo, so dobrodošel in zanesljiv pripomoček k pravilni usmerjenosti raziskave, saj je veljal Vanek Šiftar za enega najboljših in najuglednejših poznavalcev romskega vprašanja ne le v slovenskem, temveč tudi v evropskem merilu.

Iz katerega koli aspekta gledamo na odprta vprašanja v zvezi z Romi, je vendarle razveseljiva novica, da bo postal z letom 2001 Makedonec Amdi Bajram edini romski poslanec v Skupščini Sveta Evrope v Strasbourgu.

Povzetek

V povzetku je prikazana znanstveno raziskovalna dejavnost dr. Vaneka Šiftarja glede ohranjenega gradiva, ki je bilo v več delnih prevzemih predano Pokrajinskemu arhivu Maribor. Zaradi velike količine ohranjenega gradiva sem se omejila na Šiftarjevo poznavanje razmer na področju visokošolskih zavodov v Mariboru, s posebnim poudarkom na Višji pravni šoli, in sklop njegovih najrazličnejših dokumentov, razprav, osebnih razmišljanj in prispevkov, ki govorijo o Romih, njihovem življenju in kulturi. Tudi za zahtevnejšega raziskovalca romske problematike pomeni ta del fonda odlično informativno pomagalo in spodbudo za preučevanje njihovega položaja v Sloveniji (eksplicitno vezano na

* Prav tam.

** Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. Vanek Šiftar, 1947-1999, AŠ 13/3.

Prekmurje in Dolenjsko), republike nekdanje Jugoslavije in delno tudi na nekatere evropske države (zlasti Madžarsko).

Iz kompletnega števila ohranjenih dokumentov še posebej izstopajo karakterne lastnosti Vaneka Šiftarja na eni strani in njegov izjemno pozitiven in razumniški odnos do stroke in družbe, kateri je pripadal.

Opomba:

Gradivo o Romih je korpus širšega članka avtorice: Vanek Šiftar – varuh pisne kulturne dediščine, objavljen v Šiftarjevem zborniku na straneh 285-298.

Šiftarjev zbornik: pravo – narod – kultura,
Maribor 2001, str. 291-298.

Mladen Tancer

DR. VANEK ŠIFTAR – POZNAVALEC, RAZISKOVALEC IN GLASNIK ROMOV

(Ob njegovih dveh obletnicah)

Letos se spominjamo 90-letnice rojstva in 10-letnice smrti velikega prekmur-skega rojaka dr. Vaneka Šiftarja, zaslužnega profesorja mariborske univerze, prav-nika-znanstvenika, kulturnika in družbenika širokih obzorij ter doma in v tujini nadvse cenjenega, upoštevanega in uglednega slovenskega romologa.

Po desetletju, – ko je za vedno utihnila njegova globokoumna, blagozvočna in klena živa beseda, ko mu je roka za vedno zastala pri skrbnem beleženju pronica-vih lastnih kritičnih in izvirnih misli ter temeljnih gonilnih silnic družboslovnih spoznanj, – je čas, da z velikim spoštovanjem obudimo misel nanj in vsaj obrisno ocenimo njegov obilen, žlahten, neprecenljiv in trajen prispevek k splošni, obče-kulturni, družbeni, politični in sobivanjski uveljavitvi Romov v Sloveniji.

V Šiftarjevem zborniku (2001) je iz različnih zornih kotov in časovnih distanc zaobjeta celovita podoba dr. Vaneka Šiftarja s podrobnim in preglednim življenj-skim in ustvarjalnim orisom. K temu velja pridati še nekaj priložnostnih in jubi-lejnih zapisov o dr. Vaneku Šiftarju, ki so bili objavljeni v slovenskem tisku. Tedaj tu ni potrebe ponavljati že povedanega in zapisanega. V letu obeh obletnic pa se velja vrniti k bogato pisani in vrednostni vsebini zbornika ter si priklicati v spo-min celovito in razčlenjeno podobo tega velikega človeka-humanista, neizpro-snega, doslednega in vztrajnega iskalca obče resnice in pravice ter iskrenega in pristno čutečega romoljuba. Koristno in potrebno pa je osvetliti in posebej pou-dariti pomemben delež in prispevek dr. Vaneka Šiftarja v zakladnico naše sloven-ske in tudi obče romologije. O tem dejstvu v zadnjih letih v slovenskem prostoru vse premalo vemó, govorimo in pišemo ter zgolj iz naše malomarnosti na to kaj radi pozabljamo in zamolčimo. Dejstva so tu in jih ni moč zamolčati! Ob zaje-tnem Šiftarjevem zborniku nam je lahko dodatno v veliko in dragoceno pomoč, kot zanesljiv kažipot ter razgled v Šiftarjevo večdesetletno ustvarjalno duhovno delavnico bogati arhivski fond Šiftarjeve pisne kulturne zapuščine, ki jo hrani Pokrajjin-ski arhiv v Mariboru.

Dr. Pavla Štrukljeva in dr. Vanek Šiftar sta pionirja-temeljitelja novodobne slovenske romologije. V njunem strokovnem in znanstvenem diskurzu o večpla-stnosti, prepletenosti ter družbeni in politični občutljivosti romske tematike, sta ji v slovenskem prostoru postavila trdne in široke osnove ter jo nadvse uspešno

uveljavila doma in v tujini. Novi rod slovenskih romologov uspešno nadaljuje, dopolnjuje in nadgrajuje njuno delo, izvirno bogati slovensko romologijo in že tudi prispeva zaznaven in izviren delež v skupno občečloveško dediščino romološke vede.

Romska tematika je bila Šiftarjeva živa in nepresahljiva stalnica vse od trenutka, ko se je vključil v raziskovalni projekt »*Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*« (1961-62), pa do konca svojega življenja, ko mu je bil objavljen zadnji zapis »*Cigan – Rom?!*« (1999). Domala polna štiri desetletja je bil zagnan, vztrajen in zvedav potohodec po romskem zastrtem svetu. Goreče zazrt je bil v bedni in po krivici izolirani romski svet ter je vztrajno iskal odgovore na mnoga svoja nepotešljiva vprašanja o medčloveških odnosih, o Romih, o njihovi izoliranosti, njihovi bedi, družbeni izobčenosti in še mnogih hudo občutljivih in za Rome življenjsko skrajno eksistenčnih vprašanjih. Dr. Vanek Šiftar to ni počel iz potrebe ali nuje po akademskem potrjevanju svoje profesure in svoje eksistence na univerzi, (za to ga je vezalo zahtevno pravoznanstvo!), pač pa iz njemu pristne notranje človeške želje in hotenja pomagati odločno in dokončno presekati gordijski vozle pri družbenem razreševanju romskega vprašanja. Vsi, ki smo ga poznali in z njim leta pristno sodelovali in prijateljevali, smo občudovali in cenili njegov vztrajen, tenkočuten, poglobljen in dosleden odnos do preučevanja in raziskovanja romske problematike. V vsem njegovem preučevanju in raziskovanju romske tematike so bili pri njem premočrtno zaznavni: raziskovalčeva tenkočutnost za mnogoplastno in hudo občutljivo problematiko, pristna človeška zavzetost za resnično in trajno razreševanje mnogoterih njihovih problemov in težav, objektivna dialektična kritičnost v odkrivanju in prikazovanju življenjskih razmer in pogojev romske narodnostne skupnosti v Sloveniji, še posebej v domačem prekmurskem svetu. Kot pronicav analitičen raziskovalec in vztrajen romski stezosledec z izbrušenim socialno-sociološkim občutkom in čutom, ni le odkrival nam tako malo poznane svetá Romov in vzročno-posledično njihovo bedo, pač pa je tudi vztrajno, nepopustljivo in vizionarsko iskal in nakazoval izhodov in poti za njihov lepši in boljši jutri. Veliki humanist in iskren romoljub dr. Vanek Šiftar je trdno in neomajno verjel in upal v prihajajoči družbeni čas, ki bo trajno in nemoteno omogočal Romom družbeno-kulturno in enakopravno samopotrjevanje in uveljavljanje med večinskim prebivalstvom.

Med izjemno obsežno Šiftarjevo bibliografijo, – ki jo je skrbno in vestno zbral, uredil in pregledno zapisal višji kustos Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti mag. Franc Kuzmič – (Šiftarjev zbornik, 2001, str. 411-435), je 21 objavljenih romskih bibliografskih enot. Več Šiftarjevih študij, razprav in člankov s čisto romsko

tematiko je bilo objavljenih v uglednih in cenjeni specializiranih revijah, znanstvenih zbornikih in drugem tisku doma in v tujini. Njegova knjiga *Cigani (Minulost v sedanjosti)* (1970) je slovenski prvenec o romski tematiki pri nas, o Romih v Sloveniji. Zbudila je veliko zanimanje med domačimi in tujimi romologi ter je še danes nepogrešljiv vir bogatih informacij za polpretekli čas, pravi vademekum, in dober kašipot pri novodobnem preučevanju Romov v naši državi. Nekateri temeljni Šiftarjevi objavljeni zapisi z romsko tematiko imajo trajno zgodovinsko vrednost in veljavo ter so novodobnim raziskovalcem romologom zanesljiv, verodostojen in nepogrešljiv vir in opora pri preučevanju in raziskovanju romskih fenomenov v Sloveniji.

Dr. Vanek Šiftar ni le izjemen poznavalec in prodoren družboslovni raziskovalec Romov v Sloveniji, pač pa tudi njihov vztrajen glasnik in ambasador v slovenskem, jugoslovanskem in mednarodnem merilu. Tvorno in nadvse zaznavno je sodeloval z aktualnimi temami na mnogih posvetih in shodih, kjer se je razpravljalo in odločalo o romski tematiki. Sodil je med mednarodno cenjene in uveljavljene romologe ter užival med njimi veliki in spoštljiv ugled. Dodobra je poznal evropski fond romologije in sprotno spremljal njen razvoj.

Kot pravni strokovnjak in dober poznavalec romske problematike pri nas, je dajal sociološke in pravne pobude za uspešno reševanje le-te in prispeval pomemben delež k pravnemu (raz)reševanju romskega vprašanja.

Iskren romoljub, humanist in trden vizionar dr. Vanek Šiftar je velik del svoje duhovne ustvarjalnosti zavestno posvetil Romom. Njegova bogata duhovna zapuščina vabi k spoznavanju in ponovnemu prebiranju njegovih globokoumnih, mestoma že kar preroških misli o novi zarji romskega jutra.

Romano them-Romski svet, Murska Sobota, (15),
št. 36, december 2009, str. 5-7.

Geza Bačič

DR. VANEK ŠIFTAR VELIK RAZISKOVALEC IN PRIJATELJ ROMOV

Ob 90-letnici rojstva dr. Vaneka Šiftarja

Dr. Vanek Šiftar je ob dr. Miklošiču in dr. Štrukljevih najuglednejši slovenski romolog in odličen poznavalec življenja in položaja Romov. Med domačimi in tujimi strokovnjaki je užival velik strokovni in osebni ugled, intenzivno je s svojim izvrstnim poznavanjem romske tematike veliko prispeval k reševanju romske problematike v Sloveniji in v bivši Jugoslaviji.

Na letošnji proslavi v »Vrtu spominov in tovarištva« v Petanjcih, ki je prav tako pomembna Šiftarjeva zapuščina, je slavnostni govornik dr. Danilo Türk, predsednik Republike Slovenije z izbranimi besedami poudaril izjemen prispevek dr. Vaneka Šiftarja k preučevanju, poznavanju in skrbi za manjšine, človekove pravice in pripadnike romske skupnosti.

»Cigani živijo med nami, a še daleč premalo z nami. Naselja s kolibami in hišami na robovih gozdov in mlak so pomniki minulosti. Sij temnih oči in zven težkih besed je splet obupa in upanja. Izoliranost in samoizolacija je obtožujoč odgovor na še prepogosta mnenja, da z njimi ni mogoče sožitje, ker ne poznajo nobene higijene, ker kot delomrzneži živijo s številnimi družinami na račun družbe, ker kradejo ... in še nekajkrat bi lahko začeli stavek s ker ... In na te naštetе 'resnice' so nam odgovarjali Cigani po svoje, s kreplekim zato, ker hočemo, a nas ne sprejemajo v vasi, kjer so nekoč živeli naši predniki, ker smo si brez dediščin z revščino gradili samo strehe nad glavo, ker manjši, ki prizadene škodo privatni lastnini, je bolj razkričan, kot drugi, ki izkoriščajo velike prilike ... in tudi teh odgovorov skoraj ni bilo konca ...

Ne bomo se premaknili dosti naprej, če se ne ustavimo pri osnovnem izhodišču: kolikšna je obojestranska pripravljenost, možnost in sposobnost, da se ob spoštovanju še mnogih različnosti med narodom in narodnostjo, ki se počasi oblikuje, ustvari popolnoma enakopravno sožitje. Vendar je pri reševanju teh vprašanj najpomembnejše osveščanje samih Ciganov, njihova težnja po organiziranosti in vključevanju v življenje našega časa z ohranjanjem vsega, kar jih oblikuje in jim ohranja elemente narodnosti.« (Dr. Jože Goričar *Predgovor v knjigi dr. Vaneka Šiftarja Cigani, Pomurska založba, Murska Sobota 1970, str. 5-6.*)

To je le nekaj celovitih in zgoščenih misli iz najbolj poglobljene in temeljite knjige Cigani (podnaslov *Minulost v sedanjosti*) avtorja dr. Vaneka Šiftarja, ki je

izšla pri Pomurski založbi leta 1970. Ta publikacija je gotovo zgodovinsko, sociološko, demografsko, etnološko in socialno zastavljena študija o Romih v Sloveniji, še posebej v Prekmurju. Prinesla je vrsto dognanj in ocen o romski etnični skupnosti, povzročila pa tudi večje zanimanje za Rome tako med raziskovalci kot med večinskim prebivalstvom. Ker je to najobsežnejše delo o Romih tudi neke vrste avtorjev pogled na človekove pravice, na pravice Romov do življenja z vsemi nami, ponudba za program razreševanja romskega vprašanja, ga ta knjiga kot vrsta njegovih tehničnih prispevkov in člankov o položaju Romov ob dr. Miklošiču in dr. Pavli Štrukelj zagotovo uvršča med najuglednejše poznavalce romskega vprašanja in borce za pravice Romov – skratka med najzaslužnejše romologe.

Sicer v tej najobsežnejši knjigi o Romih avtor predstavi prihod in naselitev Romov v Evropi, njihove značilne obrtne dejavnosti, »integracijo« Ciganov v okolje, številne zanimive podatke in primerjave o Romih v Prekmurju, problematiko naseljevanja in popisov, antropoloških ugotovitev pa do njihovih naselij, stanovanj, družin, zdravstvenega stanja, kulture, izobraževanja, vključevanja v delo in kriminaliteto. Zaključne misli so obravnavane v zadnjem poglavju »Minulost v sedanjosti«.

Akademik dr. Jože Goričar je v predgovoru te študije med drugim zapisal: »Tudi za nas in za Prekmurce velja v polni meri spoznanje, ki spremlja celotno avtorjevo pisanje, da je namreč tudi pri Ciganih-Romih prisoten tisti 'skupni imenovalec', ki jim načeloma omogoča dejavno vključitev v katerokoli družbeno skupnost. Ta skupni imenovalec je – človek. ... Z nevsiljivim ugotavljanjem dejstev prej spodbuja k nadaljnjemu razmišljanju, kakor pa ponuja 'dokončna spoznanja' o vprašanih, ki jih je avtor raziskoval. Mimo tega dela ne bo mogel nihče, kdor bo v prihodnje s kakršnega koli zornega kota preučeval Cigane. Delo je tudi polno takšnih podatkov in ugotovitev, ki bi lahko koristno rabile pri socialnem, političnem, vzgojnem, zdravstvenem in kulturno-prosvetnem delu med ljudmi.« (Dr. Vanek Šiftar: *Romi – narodnost ali etnična skupnost?*, V: *Narodnost – manjšina ali skupnost, Razprave in gradivo*, št. 24, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1990, str. 82-83.).

V obdobju nastajanja nove države Slovenije se je dr. Vanek Šiftar prav tako odločno zavzel za ustrezen položaj in status Romov v Republiki Sloveniji. Tako je v svojem referatu na posvetovanju o manjšinah v takratni Skupščini Republike Slovenije, novembra 1990, o statusu Romov med drugim poudaril: »Sedaj, v pripravi ustave suverene Slovenije se ponovno postavlja 'romsko vprašanje'. Pri tem seveda moramo imeti jasno opredelitev do zavezujočih mednarodnih dokumentov, kakor tudi do tistih, ki jih bomo morali še 'plačati' kot vstopnico v že-

leno Evropo. ... Njihov status mora opredeljevati ustava.« Hkrati se je dr. Šiftar odločno zavzemal, da je poleg ustavne in zakonske opredelitve položaja Romov bistvena zavest večinskega naroda in vseh drugih, da so demokratične svoboščine in položaj manjšine osnova za demokratične odnose, svobodno in mirno življenje celotne skupnosti. Ustava je v svojem 65. členu v bistvu sprejela njegove predloge o statusu Romov.

Tako kot je bil dr. Vanek Šiftar dober poznavalec in raziskovalec manjšin in Romov, je bil tudi borec, zaveznik in velik prijatelj vseh malih ljudi in revežev, ki so se jim godile krivice, pripadnikov narodnih skupnosti, vseh ljudi z družbenega obrobja in Romov. Prispeval je velik delež tako k temeljitemu poznavanju romske pauperizacije kot praktičnim predlogom in ukrepom za razreševanje mnogoplastnega romskega vprašanja.

Imel sem srečo in priložnost večkrat sodelovati pri pobudah in aktivnostih dr. Vaneka Šiftarja tudi pri pogovorih, mednarodnih in domačih konferencah, seminarjih in posvetih o Romih. Z izjemnim poznavanjem, poslušom za sočloveka je znal prisluhniti težavam Romov, predlagal je razprave o romskih vprašanjih v okviru republiških oziroma državnih organov in lokalnih skupnosti. S svojim značilnim prijaznim pozdravom »Kak si, dečko?« je našel pot do vseh, ki nas je poznal, imel pa je veliko prijateljev tudi med Romi, ki so cenili njegova prizadevanja in trud za izboljšanje njihovega položaja v družbi.

Ob izjemnem prispevku dr. Vaneka Šiftarja na raziskovalnem in strokovnem področju, mu je s hvaležnostjo potrebno dodati še vrsto praktičnih političnih akcij in dejavnosti pri razreševanju bivalnih, šolskih, vzgojnih, zdravstvenih in drugih družbenih problemov Romov. V ta sklop sodijo njegov prispevek k ustanovitvi in urejanju največjega romskega naselja v Sloveniji – Pušče pri Murski Soboti (danes v precej urejenem naselju živi okrog 700 Romov), ustanovitev vrtca v Pušči pred 40 leti (vsa leta ga obiskuje 30 do 40 romskih malčkov). Dr. Šiftar je bil tudi mentor številnim študentom pri diplomskih in seminarskih nalogah na različnih visokih in višjih šolah, ki so obravnavale problematiko romske populacije. Številni se ga še danes spominjamo kot odličnega poznavalca romskih razmer, zahtevnega profesorja in prizadevnega mentorja.

Dr. Šiftar je imel srečo, da je še za časa svojega življenja dočakal v mladi državi Sloveniji uresničitev svojih predlogov in nekatere konkretne rezultate pri izboljšanju položaja Romov v Sloveniji. Predvsem na področju pravne in zakonske zaščite je slovenska država v kar 14 zakonih zagotovila uveljavljanje posebnih pravic (od šolanja romskih otrok, do socialne politike, kulturnih dejavnosti, do informiranja in politične participacije in volitev romskih svetnikov v občinskih svetih). Vrhunec

pa je dosežen s sprejetjem Zakona o romski skupnosti v Republiki Sloveniji, ki ga je Državni zbor sprejel marca 2007. Tako so državni organi dobili sogovornika – Svet romske skupnosti iz vrst Romov, zagotovljena pa so tudi proračunska sredstva za potrebe romske skupnosti. Končno je uresničen 65. člen Ustave, Slovenija pa je med redkimi evropskimi državami, ki je položaj Romov pravno uredila.

Tudi opozorila dr. Šiftarja o boljši samoorganiziranosti Romov samih se uresničujejo. Za izražanje in uveljavljanje svojih interesov so se Romi organizirali v romska društva, ki jih je 25, od tega je 17 romskih društev povezanih v Zvezo Romov Slovenije, ki opravlja pomembno kulturno, jezikovno, informativno in izobraževalno poslanstvo med pripadniki romske skupnosti. Zveza Romov je nosilec projekta Evropske Unije in Ministrstva za šolstvo: »Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje«.

Seveda Romom tako država kot občine in vsi drugi še veliko dolgujemo – pot za izboljšanje njihovega položaja bo še težka in dolgotrajna. Vseeno pa veljajo besede, ki jih je o dr. Šifterju zapisal njegov dober poznavalec mag. Mladen Tancer: »S svojim raziskovalnim in političnim prispevkom je ozavestil družbeno-politično in socialno-sociološko konotacijo romskega vprašanja, kar je varovalo bodoče raziskovalce pred meglenim in odmaknjenim teoretiziranjem. Dr. Šiftar je s pisano in govorjeno besedo ustoličil Rome v naši zavesti in postal njihov iskren ambasador v slovenskem in širšem evropskem prostoru!«

*Romano them-Romski svet, Murska Sobota, (15),
št. 36, december 2009, str. 7-9.*

V Gusternevi, 21. 03. 1999

Dragi Vamek!

Sam sem, pa tudi drugi so mi povedali, da nimam rada skupa stili reke, še manj pa črni pozornosti. A pridejo trenutki, ko se temu vsaj posrem, ne da izogniti. Letos je (bo) že tako.

Ve do zadnjega sem odlašal s priznanjem moje "greha" in to z najboljšim namenom, da bi poskrbeli ali vsaj omiliu izmenljivost, ki je v tabili trenutnih mišlj, a hkrati neprijeten sopotnik. V februarju sem nekatere blagolotno opozoril oz. bolj spomnil, da si letos v jubilejnem letu, zato pričakuj, da bodo iskali stika s teboj. Ne kudy se in sprijami jih!

Instituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani sem predlagal, da pripravijo zapis s poudarkom na tvojem delu in v slovenski kromologiji, a sta gospa Klopčičeva in Vilharjeva to zadolžitvi natožili meni. Sveta sem sprejel in napisal bolj publični vzorec, ki bi ga poslaval. Zapis bo objavljen v zborniku "Piti k slovenskemu položaju Romov v tednu in Vzhodni Evropi - Perspektivi iz Avstrije in Slovenije", ki bo predstavljen 9. aprila v Ljubljani. (t.j. zbornik s posvetovanjem v L. Ljubli, 11. in 12. aprila 1997).

Je to: z veliko časovno zamudo sem vedel, da si vedel posredno obliko (takrat sem bil z dolg časa doma). Vprašal sem se v knjižnici in fakulteti v Ljubljani in jo dobil. Karočil sem jo in plačal. A že naslednji dan mi jo pošljejo po pošti in vrnijo denar. Sedis je natovil z. Romiak. Na lep gestu sem se jim zahvalil, a v Ruffu sem zaprosil, da je del PF in Ljubljani.

Ob mojih čestitki si mi zaprosil tudi "Samo en svet...". Avtor in doktorant sta si ušla, da bo letos delo sklenjeno in opravljeno pod stikom.

Čistone pozdrave tibi, dragi Vamek, in sprijami

Mladenec

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

SVET ROMSKE SKUPNOSTI
REPUBLIKE SLOVENIJE

20,00 €

